Bilim ve Ütopya

Ağustos 1999 Sayı 62 | Aylık bilim kültür ve politika dergisi | 700.000 TL

CIA denetiminde elektronik ve internet

DÜŞÜNCE KONTROLÜ

Kağan Güner
CIA bilimine bir örnek: Düşünce kontrolü

Arda Odabaşı
"Bilgi Toplumu" mu "Gözetim Toplumu" mu?

Javier Bernal
Internet hattında özel hayat yok

ISSN 1307-6717

Sağlıklı Yemek ...Mis Yemek...

Mis Yemek 13 yıllık tecrübesini,
veteriner, gıda mühendisi,
sosyologların da bulunduğu
5 kişilik uzman yönetici kadrosu ve
CATERING hizmetleriyle
geleceğe taşıyor...

Mis Yemek
modern teknolojiyi kullanarak,
insan sağlığına en uygun
yöntemlerle yemek hazırlıyor ve
gönül rahatlığıyla
sunuyor...

mis yemek

"Seçkin Hizmet"

MİS YEMEK ÜRETİM TESİSLERİ ve GIDA SANAYİİ LTD. ŞTİ.
28 Nisan Cad. No: 12 Gürsel Mahallesi
(Okmeydanı SSK Hastanesi Karşısı) Şişli - İST.
Tel: (0212) 220 00 29 - 30 • 220 40 97
Fax: (0212) 220 00 28

İçindekiler

Bilim ve Ütopya Ağustos 1999 Sayı: 62

KAPAK
DÜŞÜNCE KONTROLÜ

Kağan Güner
CIA bilimine bir örnek: Düşünce kontrolü....12
Arda Odabaşı
"Bilgi Toplumu" mu "Gözetim Toplumu" mu?....24
Javier Bernal
Internet hattında özel hayat yok....36

Bilim ve Ütopya Araştırma Merkezi şekilleniyor....6
Firdevs Gümüşoğlu ile söyleşi
Kadınlar Dünyası dergisiyle yüzyıllık miras 2000'lere taşınıyor....8
Zeynep Kıvılcım-Forsman
Genetik teknolojisiyle derinleşen kuzey-güney eşitsizliği....39
Gaye Yılmaz
Uluslararası Tahkim ve küreselleşme anlaşmaları....44
Dr. H. Tuğrul Atasoy
Bilinç Nedir?....46
Philippe Chambon
Beynin cinsiyeti var mıdır?....50
Prof. Dr. Ahmet İnam
Kümeler kuramı üstüne bazı gözlemler....52
Doç. Dr. Cem İlnem
Helikon....54
Dr. Cemal Sakallı
Alman Murad Efendi'ye göre Osmanlı bürokrat çocukları....56
Yatağanoğlu Alimcan
Osmanlı İmparatorluğu ne zaman kuruldu?....59
Prof. Dr. Ender Varinlioğlu ile söyleşi
Tarihle borç ödemek!....60
Maxime Rodinson
Bir peygamberin doğuşu....62
M. Levent Gedizlioğlu
Ev....67
Yaşam / Sargun A. Tont....70
Hayvanlar Dünyası....72
Bilim Gündemi / Kiraz Perinçek....74
Bilgisayar / Zeki İlker Doğan....78
Dünya Kitaplığı / Özcan Buze....80
Yayın Dünyası / Nalân Mahsereci....82
Safsata Avcısı....84
Kim Bunlar?....86
Matematik Sohbetleri / Ali Nesin....88
Briç / Dr. Veysel Yıldız....90
Satranç / Metin Hatipoğlu....92
Sözcük Bulmacası / Hikmet Uğurlu....94
Âlim'in Yeri....96

Bilim ve Ütopya

Bilimsel Yayıncılık Sahibi ve Sorumlu Yazışleri Müdürü:
Mustafa Ozan Yazıcıoğlu
Yayın Yönetmeni
Ender Helvacıoğlu
Yazışleri
Kiraz Perinçek
Nalân Mahsereci
Bülent Köse
Teknik Sorumlu
Melih Yıldırım
Muhasebe-Abone
Semra Önür
Montaj
Erdem Fırat
Yönetim Yeri ve Yazışma adresi
Hüseyinağa Mah. Yeşilçam Sok.
No: 34 80070 Beyoğlu/İST
Tel: (0212) 292 96 43-44-45
Faks: (0212) 292 83 76
E-posta
utopya@atlas.net.tr
http://www.mam.net.tr/bilimutopya
Organizatör
Uluslararası Yayıncılık Ltd. Şti.
Basıldığı Yer: Serler Matbaası
Dağıtım: BİRYAY A.Ş.
ABONE KOŞULLARI
6 Aylık: 4.000.000 TL.
Yıllık: 7.500.000 TL.
Avrupa ve Ortadoğu yıllık: 100 DM
Amerika ve Uzakdoğu yıllık: 100 $
Yurtiçi abone bedelleri için
Ozan Yazıcıoğlu
İş Bankası Beyoğlu Şubesi
Hes. No: 1011 1452390
Yurt dışı abone bedelleri için
Ozan Yazıcıoğlu
İş Bankası Beyoğlu Şubesi
DM Hes. No: 1011 3209189
Yapı ve Kredi Bankası
Mecidiyeköy Şubesi
USD Hes. No: 3005800-8

YURTDIŞI SATIŞ FİYATLARI
Almanya: 7 DM Fransa: 24 FF
İngiltere: 3 £ İsviçre: 6 Fr.
Hollanda: 8 Fl.
Halkla İlişkiler ve Reklam
Uluslararası Yayıncılık
Tel: (0212) 292 83 78 - 79

ISSN 1301-6717

Artık yeter!

Geçen gün bir TV kanalında Cumhurbaşkanı "Türkiye sanayileşen bir tarım ülkesidir" diye açıklamada bulunuyor. Tarımsal üretimin önemini vurguluyor. Her şeyin sözde kaldığı bir ülkede bu sözlerin komikliğini, şu anda bulunduğum ilçedeki durumu sizlere anlatarak göstermek istiyorum.

Karacabey Ovası Bursa-Balıkesir yolu boyunca uzanan, sulama açısından ciddi bir sorunu olmayan ve Türkiye tarımsal üretiminde oldukça önemli bir yere sahip olan bir ovadır. Mikroklima iklim özelliği gösteren yerlerde yetişen bitkiler dışında, her türlü sebze ve meyve yetişmesi için oldukça uygundur. Bu üretim fazlalığından dolayı da sanayileşmeden nasibini almıştır.

Bundan önceki senelerde tarım alanlarından alınan ürün miktarı oldukça yüksekti. Bir tarladan birkaç sefer ürün alınabiliyordu. Şimdi ise durum iç karartıcı. Geçen sene ekilen buğday tohumunu bile karşılayamadı. Kısacası bu şu anlama gelmekte: Alınan ürün 10 misli azaldı. Bir sene içinde meydana gelen bu ani düşüşün temel sebebi ise tarlalarda beliren fare sürüleri.

Peki yetkililer bu konuda ne yaptılar? "Allah bu sene vermedi" dediklerini duyar gibiyim. Yani bu konu üzerine kafa yoran birileri bulunamadı. Bildiğimiz gibi ekolojik dengelerde bir unsurun bozulması zincirleme bir bozulmaya neden olur. Ova üzerinden geçen yolun sağladığı ulaşım kolaylığı ve hammaddenin bol olması ovaya sanayi kuruluşlarını getirdi. Bilinçli olmayan insanlar ise uyanıklık yaptıklarını sanarak yol kenarlarındaki tarım arazilerini alıp sonra da cazip fiyatlara fabrika sahiplerine sattılar (Şu anda bu arazi talanı hâlâ devam etmekte). Bu fabrikaların atıklarından ise tarım alanları nasibini almış durumda. Bu konuyla ilgilenen bir yetkili yok. Kimse tarım arazisi üzerine neden fabrika yapıldığını sormuyor.

Yıllar geçecek ve durum ne olacak? Sadece biz değil buralara fabrika yapan insanlar da aç kalacak ve bu yapıları yıkacaklar. Ama iş işten geçmiş olacak.

Evet, Cumhurbaşkanı "Türkiye sanayileşen bir tarım ülkesidir" diyor ama, "sanayileştikçe tarım alanlarını daraltan ve verimsizleştiren bir ülkedir" demiyor. Kısaca anlatmak istediğim, burada yanlış giden bir şeyler var. "Yaşanabilir bir çevre" bilincinde insanlara sesleniyorum: "Artık bunlara dur diyelim."

Bir önemli konu daha var: Fettullah Gülen'in yeni bir versiyonu var piyasada. Yeni ismi ile Harun Yahya. Onca kitap sokaklarda bedava dağıtılıyor. Belediyeler (örneğin Balıkesir Belediyesi) konferans salonlarını ona ayırıyorlar. Ama bu maddi desteğin kaynağını soran da pek yok ortalıkta.

İşte bir teşkilatlanma daha. Devlet göz yumuyor. Hatta destek oluyor. Çoğu devlet okulunda kitapları dağıtılıyor. Bilimsel oldukları söyleniyor. Çünkü söz konusu yayın, Bilim Araştırmaları Vakfı'na ait. Yani anlayacağınız kılıf hazır.

Beş-on yıl sonra bir kaset ortaya çıkacak ve yetkililerin jetonu düşecek. Bu adam devlet düşmanı diye teşhis konacak. Ama kanserde önemli olan erken teşhisdir.

Mehmet Sarı / Bursa

Kitap ve mektup istiyorum

Merhaba *Bilim ve Ütopya* emekçileri, Ben bir siyasi tutukluyum. Ondokuzumda "merhaba" dedim bu soğuk duvarlara. Üç bahar geçirdim ve daha yedi baharı burada karşılayacağım. "İçerde" geçireceğim zamanı iyi değerlendirmek için var gücümle çalışıyorum. Tarih okumak istiyorum; dünü bilmeyenin, bugün gelişmekte olanı tarihsel serüveni içinde kavramayacağı ve geleceğe dair aydınlık düşlerinin zayıf kalacağı inancıyla.

Genel bir dünya, düşünce ve siyasal tarih araştırması yaptıktan sonra, asıl olarak Türkler'in ve Anadolu'nun tarihi mirasını araştırmak ve en son olarak da tarihsel birikimlerin günümüz Türk insanının ve Türkiye toplumunun üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmak, en azından biraz aralamak istiyorum perdeyi. Bu amaçla bir çalışma planlıyorum. Zamanım çok, ama bu zamanı dolduracak kaynağım, kitabım yok.

Sizlerden ve okurlarınızdan, gerek kitap, gerek öneri, gerekse diğer mektuplarla bana yardımcı olmalarını ümit ediyorum. Okurlarınızla, tarih ve toplum konusunda mektuplaşmak da istiyorum.

Cemil Aksu
(E tipi Cezaevi, 4. koğuş, Burdur)

Mevlüt Kaplan Edebiyat ödülü

Özgür Eğitim Yayınevi'nin eğitimci yazar Mevlüt Kaplan adına sürdürdüğü "Ödüllü Çocuk Kitapları Yarışması", 1999 yılı için "Çocuk romanı" dalında gerçekleştirilecek.

Yarışma amatör, profesyonel tüm yazarlarımıza açık; konu seçimi serbest. Anlatım ve içerik 8-14 yaş düzeyini kapsayacak. Roman kitap bütünlüğü taşıyacak, basılmamış daha önce ödül almamış dosya halinde

olacak.

Yarışmaya katılma süresi 9 Eylül 1999 saat 17.00'ye kadardır. Sonuçlar ise Kasım 1999 Dünya Çocuk Kitapları Haftası'nda açıklanacak.

Seçici kurul üyelerinin: Talip Apaydın, Tarık Dursun K., Sami Karaören, M. Yaşar Bilen ve Mevlüt Kaplan'dan oluştuğu yarışmada ödül olarak birinciye 100, ikinciye 50, üçüncüye 25 milyon ödül ile plaket verilecek. Ayrıca mansiyon plaketi alan bir dosya ile basılmaya değer bir dosya kitaplaştırılacak. Daha ayrıntılı bilgi için:

Özgür Eğitim Yayınevi
Tel: (0232) 484 10 39- 445 81 87
Fax: (0232) 489 87 52

Hz. Muhammed ve Şeyh Bedrettin

Temmuz sayımızda yer alan, Sayın **Özcan Buze**'nin kaleme aldığı ***Hz. Muhammed'in tarihteki rolü*** isimli makalesini büyük bir şaşkınlıkla okudum. Hz. Muhammed'i tarihsel materyalist açıdan yorumlamak amacı güden bu yazıda, yazar kendisinin de belirttiği gibi konunun bir miktar dışına çıkarak tarihteki toplumsal hareketlerin, üretici güçlere olan etkilerine göre ele alınması gerektiğini belirterek, konuya merkezi Osmanlı Devleti ile Şeyh Bedrettin Ayaklanması ve Roma İmparatorluğu ile Spartakistler arasındaki çelişkileri örnek göstermiş.

Tabi ki, tarihsel olayları materyalist açıdan yorumlayan herkesin kabul edeceği gibi, toplumu ileriye götüren hareketlerin çıkış noktası ekonomik ilişkilerdir. Yani yazarın da belirttiği gibi ekonomik ilişkiler, kendine uygun siyasi ilişki biçimlerini de yaratırlar. Yeni gelişen üretim ilişkilerine ve ekonomik ilişkilere uyum sağlayamayan siyasal yapılar, devrimler ile değiştirilerek bir ileri ekonomik ilişki düzeyine geçilir.

Yazar, Şeyh Bedrettin Ayaklanması'nı "emekçilerin özlemlerini dile getiren ve farklı inançlar arasında kardeşliği savunan bir hareket olmasına rağmen", tarihsel olarak Anadolu'daki merkezi yapının kurulmasına karşı olduğu ve bu yüzden de "duygusal planda çok güzel talepler ileri sürmesine" karşın, dönemin ekonomik ilerleyişi ile çelişkiye düştüğü gerekçesiyle yargılamakta; üstelik Osmanlı merkezi iktidarının 1500'lü yılların ortalarına kadar üretim güçlerinin gelişmesini sağlayarak "ilerici" bir rol oynadığını iddia etmektedir. Spartakist ayaklanma için de benzer bir düşünce ileri sürülmektedir.

Halbuki Osmanlı Devleti tarihinin hiçbir döneminde üretim ilişkilerini geliştirecek, ya da sermaye birikimine fırsat tanıyacak bir yapılanma içine girmemiştir. Osmanlı'nın ana gelir kaynağını talan ve haraçlar oluşturmaktadır. Mülk, Tanrı'nın adına padişahındır. Yazarın ilerici bir olay sayarak alkışladığı Bizans'ın fethi ile Çandarlı Halil Paşa ve diğer Türkmen liderlerinin tasfiye edilmesi, Batı'daki anlamıyla bir aristokrat-feodal sınıfın gelişmesini engelleyerek merkez dışındaki tüm gelişme odaklarını bastırmış ve Osmanlı topraklarında kapitalist sermaye birikimi şansını ortadan kaldırmıştır. Yazarın iddia ettiği "Osmanlı Devleti'nin taşıdığı ilerleme potansiyeli" bir talan potansiyelidir. 16. yüzyıldan itibaren Batı karşısında askeri üstünlüğünü yitiren ve teknik ilerlemeyi sağlayacak sermaye birikimi ile üretim ilişkilerinden yoksun olan devlet, kaçınılmaz olarak çökmüştür. Dolayısı ile Osmanlı, tarihinin hiçbir döneminde üretim ilişkileri açısından "ilerici" olmamıştır.

Bedevi toplumunun merkezi devlet arayışı olan İslamiyet'i ve kurucusu Hz. Muhammed'i döneminin koşulları ile değerlendirmek başka, İslamiyet'in ideolojisini oluşturduğu merkezi, despotik devletin olmayan ekonomik uygulamalarını ilerici ilan etmek ve tarih boyunca zulme karşı yapılan başkaldırıları duygusal hareketler olarak damgalamak başkadır.

Bilimsel sosyalist teori, sosyalizme, kapitalizm son aşamasına ulaştıktan sonra geçileceğini söylemektedir. Kapitalizmin henüz son aşamasına ulaşmadığı ve gücünü sürdürdüğü ortadadır. Yazarın mantığına göre, Şeyh Bedrettin hareketinden başlayarak, Paris Komünü, Ekim Devrimi, Nikaragua Devrimi, Küba Devrimi gibi tarihteki bütün ilerici halk hareketlerini duygusallık olarak görmek ve zamansız çıkışlar olarak değerlendirmek olasıdır. Bu mantık bizi devrimciliğin çok sonraki kuşaklara ait bir iş olduğu, kapitalist üretim ilişkileri sınırlarına gelmeden sosyalist fikir ve eylemlerin boş birer kuruntudan ibaret olduğu sonucuna götürecektir.

Şeyh Bedrettin hareketi, dini söylemine karşın üretim araçlarının ortaklığını ileri süren, ahireti reddeden, dinsel ayrımcılığı ortadan kaldıran, mutluluğun bu dünyada olduğunu söyleyen bir hareket tir. Tarihte ideolojik zemini en çok ön plana çıkan halk ayaklanmalarından biridir ve her şeyden önemlisi Anadoluludur. Bu yüzden tarih kitaplarında adı bile anılmamaktadır. Yenilmiş olması yazarın ima ettiği gibi gerici olduğu anlamına gelmemektedir. Bütün diğer ilerici toplumsal eylemler gibi insanlığın gelecekteki ortak mutluluğunun tarihsel zeminini oluşturmaktadır.

Dr. Mehmet Özdoğan (Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi, Genel Cerrahi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi)

Osmanlı ve feodalizm

Sayın **Dr. Mehmet Özdoğan**'ın *Hz. Muhammed'in tarihteki rolü* başlıklı yazıma yönelik eleştirisini okudum. Bu eleştiriler, işaret ettiği noktaların tartışmaya açılmasında yararlı olmuştur. Başka katkıların da olmasını dileyerek, tartışmada kendimce önemli gördüğüm bazı noktalara dikkat çekmek isterim. Tartışmanın bu hususları dikkate alarak yürütülmesi, verimlilik açısından yararlı olacaktır.

1) Dr. Özdoğan "Tarihsel olayları materyalist açıdan yorumlayan herkesin kabul edeceği gibi, toplumu ileriye götüren hereketlerin çıkış noktası ekonomik ilişkilerdir" diyor. Bu doğru, ancak eksik bir belirlemedir. Tarihsel olayların harekete geçirici gücünün son tahlilde ekonomik ilişkiler olduğu bilgisi Marksizm öncesi bir bilgidir. Diyalektik ve tarihsel materyalizmin kurucularından önce de pek çok bilimci bu belirlemeden hareket etmiştir. Tarihsel materyalizmde yeni olan, birbiriyle sistematik bir bütünlük oluşturan bir kavramlar dizisi ya da kavramlar cihazı oluşturmuş olmasıdır. Tarihsel materyalizm kabaca "ekonomik ilişkiler" demekle kalmaz; üretim ilişkileri, üretim güçleri, toplumsal-ekonomik kuruluş, vb. gibi kesin olarak tanımlanmış kavramları kullanarak analiz yapar.

2) Dr. Özdoğan'ın yazısında "Osmanlı Devleti tarihinin hiçbir döneminde üretim ilişkilerini geliştirecek, ya da sermaye birikimine fırsat tanıyacak bir yapılanma içine girmemiştir. Osmanlı'nın ana gelir kaynağını talan ve haraçlar oluşturmaktadır" deniyor. Osmanlı Devleti feodal bir devlettir. Feodal devlet, kabile toplumuna dayalı siyasal yapıdan daha yüksek bir aşamayı temsil etmektedir. Osmanlı Devleti'nin kurulması feodal bir devrim sonucu olmuştur. İslamiyet ideolojisi, İran devlet gelenekleri ve Bizans kurumlarına dayanarak oluşturulan Osmanlı Devleti, ilerleme potansiyelini yitirmiş olan Bizans döneminde yeniden üretim olanakları zorlanan üretici köylülere büyük rahatlık sağlamış ve pazar güvenliğini getirmiştir. Bunlar üretim güçlerinin gelişmesinde olumlu roller oynamıştır.

3) Osmanlı'nın gelir kaynakları arasında haraç vardır, ancak talan yoktur. Feodal üretim tarzı, artı ürüne ekonomi dışı araçlarla, bir başka deyişle çıplak zorla el konulmasıdır. Haraç bu el koymanın biçimlerinden biridir, yani feodal sömürüdür. Feodal toplumsal-ekonomik kuruluşu inceleyen Samir Amin bu kuruluş için "haraçlı" ya da "vergisel" diye çevirebileceğimiz "tributaire" kavramını kullanmaktadır. Haraca feodal vergi de diyebili-

riz. Bu anlamda haracı bir gelir kaynağı olarak görmeyen hiçbir feodal devlet yoktur. Bu sadece Osmanlı'ya özgü bir gelir kaynağı değildir.

4) Talan bir sömürü bile değildir. Talanda sömürülenin yeniden üretim olanağı tahrip edilmektedir. Burada Openheimer'in *Devlet* adlı kitabındaki bir analojiyi hatırlamak yararlı olacaktır. Openheimer sömürü ile talan arasındaki farkı belirtmek amacıyla, ayı ile arıcı arasındaki farkı örnek olarak gösterir. Ayı bal almak için gelip arı kovanını tahrip eder. Oysa arıcı arılara kışı geçirecek kadar bir bal bırakır. Böylece arıların yeniden üretimine fırsat verir. Bu bir sömürü ilişkisidir. Oysa ayı talan yapmıştır. Her devlet talana son verip sömürü ilişkisinin bir düzene konulması amacıyla kurulur. Osmanlı bir istisna oluşturmaz. "Osmanlı'nın taşıdığı potansiyel talan potansiyelidir" demek Osmanlı'yı devlet saymamaktır. Kuruluş döneminde akıncı seferleri yapılmış olması ya da savaş ganimeti alınması Osmanlı'nın talancı olarak nitelenmesini haklı göstermez.

5) Dr. Özdoğan eleştirisinde "Batı'daki anlamıyla bir aristokrat-feodal sınıfın gelişmesini engelleyerek merkez dışındaki tüm gelişme olanaklarını bastırmış ve Osmanlı topraklarında kapitalist sermaye birikimi şansını ortadan kaldırmıştır" diyor. Osmanlı feodalizminin Batı'daki modelden kimi farklılıklar içermesi onu gerici yapmaz. Merkezin ya da merkez dışının güçlü olması bir devletin feodal olup olmamasını belirleyen etken değildir. Yoksa feodalizmi, artı ürüne ekenomi dışı araçlarla el konan bir üretim tarzına dayalı toplumsal-ekonomik formasyon değil, merkezin güçsüz olduğu bir idare şekli saymamız gerekecektir. Bunu yapanlar vardır. Ama bunu yapanların tarihsel materyalist yöntemle hiçbir ilişkisi yoktur. Merkezin güçlü ya da güçsüz oluşu, sadece, el konan artı ürünün hakim sınıfın kendi içindeki bölüşümünü ilgilendiren bir sorundur.

6) Merkez dışının güçlü olması kapitalist sermaye birikimini sağlamaz. Merkez dışındaki feodal beyler güçlü olsa, bunların birikimi kapitalist sermayeye dönüşecek değildir. Ticaret sermayesinin kapitalist sermayeye dönüşmesi, Batı feodalitesi dahil dünyanın hiçbir yerinde böyle olmamıştır. Tersine, ticaret sermayesini kapitalist sermayeye dönüştüren unsurlar feodal aristokrasi ile şiddetli bir mücadele halinde olmuştur.

7) "Merkezi despotik devletler" gibi kavramlar, Avrupamerkezci tarih tezlerinin damgasını taşımaktadır.

8) Marksist teori, Dr. Özdoğan'ın ileri sürdüğü gibi, sosyalizme kapitalizmin son aşamasına ulaştıktan sonra geçileceğini söylememektedir. Kapitalizmin son aşaması emperyalizmdir. Bu aşama üretim güçlerinin geliştirildiği değil, tahrip edildiği bir aşamayı temsil eder. Marksizmin kurucuları emperyalizm öncesi dönemde yaşadılar ve faaliyet gösterdiler. Ama sosyalizmin kuruluşunu belirsiz bir geleceğe ertelemediler.

9) Şeyh Bedreddin hareketinin tarih kitaplarında anılmadığı doğrudur. Çünkü ilerici insanlığın beslendiği kültür kaynaklarından biridir. Bu konuda kendimiz birşeyler yazmak yerine, Nazım Hikmet'in *Şeyh Bedreddin Destanı*'na göndermе yapmakla yetiniyoruz: Tarihsel, sosyal, ekonomik şartların/ zaruri neticesi bu! /Deme, bilirim!/ O dediğin nesnenin önünde kafamla eğilirim./ Ama bu yürek/ O, bu dilden anlamaz pek./ O, 'Hey gidi kambur felek/ Hey gidi kahpe devran hey,'/ der. Burada kalbimizle hissettiklerimiz ile kafamızla düşündüklerimiz arasındaki ayrım çok güzel ve net olarak ortaya konmaktadır. Bu dizelerin sonuna bir yıldız işareti koyan Nazım Hikmet bir açıklama yapmaktadır. Şeyh Bedrettin ile ilgili her tartışmada bu açıklama akılda tutulmalıdır.

Özcan Buze

Yabancı dille eğitim istemiyoruz

63 kuruluşun oluşturduğu Eğitim Hakkını Savunma Komitesi'nin Yürütme Kurulu (Cumhuriyet Kadınları Derneği, Dil Derneği, Eğit-Der, Emekli Subaylar Derneği, Kız Teknik Öğretmenler Derneği, Öğretmen Dünyası) 8 Temmuz tarihli toplantısında ülkemizde yabancı dille eğitime karşı bir kampanya başlatmaya, ilk olarak ilişikteki bildiriyi kamuoyuna duyurmaya daha sonra bu konuda kuruluşlar ve eğitimci aydınlar arasında geniş bir imza kampanyası düzenlemeye, konu ile ilgili bilimsel ve kitlesel toplantılar yapmaya, yetkililerle görüşmeye karar vermiştir.

Yabancı dille eğitime karşı bildiri:
Anadolu Liseleri'nde ve özel okullarda fen derslerinin matematik, fizik, kimya, biyoloji, jeoloji ve bazı üniversitelerde bir kısım derslerin yabancı dille okutulmasını ulusal bağımsızlığımıza, egemenliğimize ve eğitimbilim ilkelerine aykırı buluyoruz.

Dünyada sömürge olmayan, bağımsız devletlerde genel eğitim dili o ülkenin resmi dilidir.

Anadili ile yapılan eğitim gençlerin anadillerini geliştirmek yanında, bilim terimlerini de öğretir. Yabancı dille öğretim, yabancı dilin terimlerini öğreteceği için anadilin terimlerinden yoksun bırakır. Terimsiz dil, yoksul bir söz dağarcığıdır. Gençler bununla yeterince düşünemezler.

Sanat, bilim ve düşünce en iyi anadiliyle yapılır. Öğretim bu alanlara yardımcı olur. Sanat, bilim yapılmayan dil gelişemez. Türkçe'nin gelişmesi, bu dilde anlaşanlar için ulusal bir ülkü olmalıdır. Atatürk de dili ulus temellerinden biri olarak görmüştür. Yabancı dille eğitim, gençleri kendi ulusunun kültüründen ve toplumundan koparmaktadır. Gençlerin bir kesimi kendi dilini küçümsemekte, Türkçe yerine yabancı sözcükleri kullanmaktadır. Böylece Türkçe anlam belirsizliğine götürülmektedir. Yabancı dille eğitimde bilgiler açık bir nitelikte öğrenilememektedir. Dolayısıyla eğitimin amaçları yeterince gerçekleşememektedir. Türkçe bilim dilidir, sanat dilidir. Türkçe ile yazılmış binlerce yapıt, bunu kanıtlamaya yeter. Bundan dolayı yabancı dille eğitime gereksinim yoktur.Yabancı dille eğitim büyük harcamalara mal olmaktadır, yabancı dili de yeterince öğretmemektedir.

Yabancı dil öğrenilmesine karşı değiliz. Bunun yöntemi, kendi dilimizin öğretilmesini önleyen yabancı dille eğitim değildir. Yabancı dil ayrıca öğretilebilir.

. Eğitim Hakkını Savunma Komitesi Yürütme Kurulu

Sözlük hataları

Bilim ve Ütopya'nın geçen sayısında (Temmuz 1999) Celal Nuri İleri'nin önemli *Önsöz*'üyle ilgili sözlükte yapılan hata, yazarın görüşünü baş aşağı çeviriyor.

Yazıdaki **şeni** sözcüğünün karşılığının "kötü, çirkin" olduğu belirtilmiş (s.37). Oysa bu sözcük, kötü anlamına gelen **şenî'** değil, felsefede reel anlamına gelen **şe'nî**'dir. Osmanlıca yazılışları farklıdır. **Şe'niyyet** gerçeklik, realite anlamındadır.

Celal Nuri İleri'nin cümlesine yerleştirirsek, "Cenab-ı hak ancak bir idealdir. Şe'nî (gerçeklik, gerçek) olan ise ancak Hazreti Muhammed'dir."

Bu cümle, aslında Celal Nuri'nin yazısının özetidir ve olaya bilimsel tarihsel bakış açısının vurgulu ifadesidir. Yine sözlükte anlam kaydırmalar var. Doğruları: **şirk**, ortak anlamındaki şerik'ten geliyor, Allah'a ortak koşma. **Müteredditt**, çekingen değil; tereddütlü, ikircikli, kararsız. **Tefrika edilme**, parça parça, dizi halinde yayımlama.

Doğu Perinçek

Düzeltme

Temmuz 1999 tarihli *Bilim ve Ütopya*'nın 33-35. sayfalarında yer alan Rasih Nuri İleri ile yapılan söyleşide, "Abidin Paşa" yerine "Adil Paşa", "Parvüs" yerine, "Fabrüs" yazılmıştır; özür dileriz.

Kafa emeğiniz silah etiketi olmasın!

Bu sayımızın konusu, elektronik, iletişim ve bilgisayar teknolojilerindeki gelişmelerin, kapitalist tekeller ve emperyalist istihbarat örgütleri tarafından hangi amaçla ve nasıl kullanıldıkları. Düşünce kontrolü ve gözetim toplumu kavramları tartışılıyor.

Bu sayımızın kapağı, hakim kapitalist sistem ile bilim etkinliği arasındaki ilişkilere vurgu yapan bir dosya. Dosyamız; Kağan Güner'in "CIA bilimine bir örnek: Düşünce kontrolü" ve Arda Odabaşı'nın "Bilgi Toplumu mu Gözetim Toplumu mu" başlıklı makaleleri ile Javier Bernal'in "Internet hattında özel hayat yok" başlıklı çeviri yazısından oluşuyor. Başlıklardan da anlaşılacağı gibi, yoğunlaştığımız konu, elektronik, iletişim ve bilgisayar teknolojilerindeki gelişmelerin, kapitalist tekeller ve emperyalist istihbarat örgütleri tarafından hangi amaçla ve nasıl kullanıldıkları. Aslında hemen kapak dosyamızdan sonraya koyduğumuz, Zeynep Kıvılcım-Forsman'ın "Genetik teknolojisiyle derinleşen kuzey-güney eşitsizliği" ve Gaye Yılmaz'ın "Uluslararası Tahkim ve küreselleşme anlaşmaları" başlıklı makaleler de aynı dosya içinde değerlendirilebilir. Tümünü birlikte okumakta fayda var.

Kağan Güner'in örnekleriyle anlattığı gibi, başta ABD olmak üzere tüm emperyalist devletler ve istihbarat örgütleri, bilim ve sanat etkinliklerinin kontrolüne özel bir önem veriyorlar. Dolayısıyla bu iki alanda yoğun bir ideolojik mücadele yaşanıyor. Gerek bilim insanları gerekse sanatçılar, bu gerçeğin üzerinden atlayarak bilim ve sanat yapılabileceğini düşünürlerse büyük yanılgı içine düşerler. Sonuna geldiğimiz 20. yüzyıl, bu tür trajik örneklerle dolu. Sadece Nazi dönemi Almanyası'na ve ABD önderliğindeki Yeni Dünya Düzeni'nin son on yılda yaşadığımız uygulamalarına göz atmak bile yeterli.

Günümüzde bilim etkinliği, özellikle yeni gelişen ve gelecek vaat eden elektronik, bilgisayar, iletişim, genetik gibi bilim dalları, sadece kapitalist tekellerin yeni sömürü alanlarının altyapısını oluşturmakla kalmıyor; yanı sıra emperyalist savaş mekanizmasının ve istihbarat örgütlerinin neredeyse bir parçası haline gelmiş durumda. Onlar tarafından yönlendiriliyor, finanse ediliyor ve yönetiliyorlar. Elektronik veya bilgisayar alanında gerçekleştirilen bir teknolojik gelişme, anında bir savaş ve yıkım makinesine dönüştürülüyor (veya zaten baştan bu amaçla geliştiriliyor); ve sonuç: İngiltere'deki silah fuarında son moda bir silahın üzerindeki etiket: "Körfez Savaşı'nda 'başarıyla' denenmiştir." Bilim insanı, kafa emeğinin, binlerce insanın katili olan bir silahın üzerindeki etikete dönüşmesiyle ilgili olmak durumundadır; eğer o mekanizmanın bilinçli bir neferi değilse, "sonuçlar beni ilgilendirmiyor" diyemez.

Bilim ve Ütopya, bu dosyanın devamını getirecek. Emperyalist sistemin bilim alanındaki yansımalarını teker teker gündeme getirmeye çalışacağız. Öte yandan daha önemli bir tartışma konusu, böyle bir cendere altında etkinlik yapan bilim insanının (hele hele emperyalizmin yoğun saldırısı altındaki bir ezilen ülkede bilim yapmaya çalışan bilim insanının) ne yapması, nasıl bir tavır alması gerektiğidir. Somut ve güncel örneklerden yola çıkılarak yapılacak böyle bir tartışma, sanırız ilgi çekecek ve yol gösterici olacaktır.

Bilim ve Ütopya'ya bu dosyayı öneren ve esas unsurlarını hazırlayan İngiltere'deki arkadaşımız Kağan Güner'e, kısa zamanda yazdığı makalesiyle dosyaya önemli bir katkı yapan Arda Odabaşı'na, Javier Bernal'in makalesini çeviren Bülent Uluçer, Emel Akçalı ve M. Erdem Türsen'e teşekkür ediyoruz.

***

Kardeş bir dergi doğuyor: *Kadınlar Dünyası*. Başında, *Bilim ve Ütopya* okurunun yakından tanıdığı, dergimizin eski Yayın Yönetmen Yardımcısı ve yazarı Firdevs Gümüşoğlu var. Gümüşoğlu ile *Kadınlar Dünyası*'nın kuruluş çalışmaları ve derginin amacı, ilkeleri, içeriği üzerine geniş bir söyleşi yaptık. Özellikle kadın okurlarımızı bu derginin çalışmalarına katılmaya, kadın-erkek tüm *Bilim ve Ütopya* okurlarını, önemli bir boşluğu dolduracak olan *Kadınlar Dünyası* dergisiyle dayanışma içinde olmaya çağırıyoruz. Ekim ayında yayın hayatına başlayacak olan *Kadınlar Dünyası*'na başarılar diliyoruz.

***

Bu yıl üçüncüsü gerçekleşecek olan Bilim ve Ütopya Tatil Kampı, 23 Ağustos - 5 Eylül tarihleri arasında iki devre olarak yapılıyor. Çok sayıda yazarımız, felsefeden biyolojiye, matematikten siyaset bilimine çeşitli konularda söyleşiler ve sohbet toplantıları yapmak üzere kampa katılacak. Ayrıca tiyatro ve dans atölyeleriyle, uzmanlar eşliğindeki arkeolojik gezilerle, satranç ve briç turnuvalarıyla kampımız iyice şenlenecek. Kampa katılan okurlarımızı, hem dinlenebilecekleri hem de entelektüel etkinliklerde bulunabilecekleri dost bir ortam ve güzel bir doğa bekliyor. Kampa katılmak isteyen okurlarımız, 23 Ağustos'a kadar isimlerini yazdırabilirler. Ayrıntılı bilgiyi elinizdeki sayının 22-23. sayfalarındaki Bilim ve Ütopya Tatil Kampı ilanında bulabilirsiniz.

***

Bilim ve Ütopya'nın yazarı, sevgili dostumuz Serhat Kestel Temmuz ayı içinde eşini kaybetti. Emekli öğretmen ve çevirmen Fikret Kestel uzun süredir kanserdi. *Bilim ve Ütopya* çalışanları olarak Sayın Serhat Kestel'in acısını paylaşıyor, kendisine baş sağlığı diliyoruz.

Dergimizin Teknik Sorumlusu Melih Yıldırım, yaptığımız bütün uyarılara rağmen evlenmeye karar verdi; üstelik yakından tanıdığımız ve sevdiğimiz Buket arkadaşımızın başını yakarak! Artık kendileri bilir. Bize Melih ve Buket'e mutluluklar dilemek düşer. Yine de 6 Ağustos saat 14.15'e kadar yeni bir durum değerlendirmesi yapmak ve akıllarını başlarına almak için vakitleri olduğunu hatırlatalım.

Gelecek ay buluşmak üzere, dostlukla...

Ender Helvacıoğlu

Bilim ve Ütopya Araştırma Merkezi şekilleniyor

Araştırma Merkezi, bilim insanları ve aydınlarla halk arasındaki tahrip olmuş köprüyü yeniden kurmaya aday bir Aydınlanma ve bilim odağı olacaktır. Yapılacak çok iş var, bunun heyecanı içindeyiz. Bilim ve Ütopya İmecesi, bütün bu görevleri hakkıyla gerçekleştirecek birikime ve enerjiye sahiptir.

Bilim ve Ütopya Araştırma Merkezi (BÜTAM)'nin kuruluşunu geçtiğimiz ay duyurmuştuk. Merkez, büyük bir ilgiyle karşılandı.

Haziran'da üç büyük kentte yaptığımız toplantılarda, yaz ayları için önümüze Araştırma Merkezi'nin İstanbul'daki binasının donanımını tamamlama ve temel kurumlarını oluşturma görevlerini koymuştuk. Bu görev hemen hemen tamamlandı. Tamamen dostlarımızın katkılarıyla, Merkez'in çalışacağı katın büro malzemeleri alındı, telefon başvuruları yapıldı. Kısa bir süre içinde Merkez'e bir bilgisayar alınacak ve internet bağlantısı kurulacak. Tüm Bilim ve Ütopya etkinliğini internet ortamında yansıtacağımız bir web sitesinin ise hazırlıkları içindeyiz.

Merkez'de bir kütüphane kurmayı düşünüyoruz. Dost yayınevlerinden ve kurumlardan, okurlarımızdan Araştırma Merkezi'ne kitap bağışında bulunmalarını rica ediyoruz.

Temmuz ayı içinde yaptığımız görüşmelerle çok sayıda yeni bilim insanı ve araştırmacı, Danışma Kurulu üyesi olmayı kabul etti. Danışma Kurulumuz, sonbaharla birlikte daha da genişleyecektir. Danışma Kurulu üyelerinin tam listesini yayımlıyoruz. Öte yandan Araştırma Merkezi'ni fiilen yönetecek olan İcra Kurulu da oluşuyor. İcra Kurulu, Ağustos başında ilk toplantısını gerçekleştirecek ve görev dağılımı yapacak. Bu aşamadan sonra daha planlı bir etkinliğe başlayacağız. İcra Kurulu'nu oluşturan isimleri ve görev dağılımını gelecek sayımızda yayımlayacağız. Eylül sonunda ise Bilim ve Ütopya Araştırma Merkezi'nin açılışını gerçekleştirmeyi düşünüyoruz.

Gerek Danışma Kurulu üyelerimizle yaptığımız görüşmelerde, gerekse bizi ziyaret eden veya telefon ve mektupla ulaşan dostlarımızdan çok sayıda öneri alıyoruz. Öyle anlaşılıyor ki, Araştırma Merkezi kısa zamanda etkinliğini tüm yurda yaymak ve harıl harıl çalışmak zorunda kalacaktır. Genç Bilim ve Ütopya okurlarını ve araştırmacıları, bu bilim ve düşün hareketine omuz vermeye çağırıyoruz. Eylül sayımızda Araştırma Merkezi'nin ilk faaliyetlerine ilişkin daha ayrıntılı bilgi verebileceğimizi umuyoruz.

Destek Aboneliği kampanyamız da sürüyor. Zaten Merkez'in büro malzemesi ve bilgisayar donanımının tamamlanması bu kampanyanın ürünüdür. Gerek yurtiçindeki gerekse yurtdışındaki Bilim ve Ütopya dostlarını destek abonesi olmaya ve bulmaya çağırdığımızı bir kez daha yineleyelim.

Bilim ve Ütopya Araştırma Merkezi, bilim insanları ve aydınlarla halk arasındaki tahrip olmuş köprüyü yeniden etkin biçimde kurmaya aday bir Aydınlanma ve bilim odağı olacaktır. Yapılacak çok iş var, bunun heyecanı içindeyiz. Bilim ve Ütopya İmecesi, bütün bu görevleri hakkıyla gerçekleştirecek birikime ve enerjiye sahiptir.

Bilim ve Ütopya Araştırma Merkezi Danışma Kurulu Üyeleri

(Soyadı alfabetik sıra ile)

Prof. Dr. Ertuğrul Acun (İÜ Orman Fak. Orman Hukuku Anabilim Dalı Başkanı, TMMOB Orman Müh. Odası İstanbul Şubesi Eski Başkanı), **Onur Akdoğu** (Müzikolog, Ege Ünv. Güzel Sanatlar Fak. öğretim üyesi), **Prof. Dr. Mehmet Can Akyolcu** (İÜ Cerrahpaşa Tıp Fak. Biyofizik Anabilim Dalı Öğretim Üyesi), **Prof. Dr. Sina Akşin** (AÜ SBF öğretim üyesi), **Yatağanoğlu Alimcan** (Araştırmacı, yazar), **Prof. Dr. Berna Alpagut** (Hatay Mustafa Kemal Ünv. Eğitim Fak. Dekanı), **Prof. Dr. Şafak Alpay** (ODTÜ Matematik Bölümü öğretim üyesi), **Dr. Mehmet Altınok** (Tıp doktoru, Ankara Onkoloji Hastanesi), **Prof. Dr. Mustafa Altıntaş** (Sivas Cumhuriyet Ünv. İktisat Fak. Dekanı), **Prof. Dr. Ergin Arıoğlu** (TMMOB Maden Müh. Odası İst. Şubesi Başkanı), **Haşmet Atahan** (68'liler Birliği Vakfı Başkanı), **Dr. Tuğrul Atasoy** (Tıp doktoru), **Prof. Dr. Erendiz Atasü** (Yazar), **Prof. Dr. Toktamış Ateş** (İÜ ve Bilgi Ünv. öğretim üyesi, iktisatçı, yazar), **Doç. Dr. Ali Nahit Babaoğlu** (Ruh ve sinir hastalıkları uzmanı, yazar), **Yrd. Doç. Dr. Işıl Baş** (Boğaziçi Ünv. İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi), **Kürşat Başdemir** (Araştırmacı, yazar), **Bedri Baykam** (Ressam, yazar), **Erol Bilbilik** (Emekli deniz binbaşı, araştırmacı, yazar), **Prof. Dr. Semih Bilgen** (ODTÜ Elektrik-Elektronik Mühendisliği

Bölümü öğretim üyesi), **Doç. Dr. Can Bilgin** (ODTÜ Biyoloji Bölümü öğretim üyesi), **Nejat Birdoğan** (Araştırmacı, yazar), **Prof. Dr. Atilla Bozkurt** (HÜ Tıp Fak. Farmakoloji Anabilim Dalı öğretim üyesi), **Prof. Dr. Işık Bökesoy** (AÜ Tıp Fak. Tıbbi Genetik Anabilim Dalı öğretim üyesi), **Özcan Buze** (Araştırmacı, yazar), **Tevfik Çavdar** (İktisatçı, yazar), **Hürkan Çelebi** (AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü araştırma görevlisi), **Muazzez İlmiye Çığ** (Sumerolog, yazar), **Prof. Dr. Necati Dedeoğlu** (Akdeniz Ünv. Halk Sağlığı Bölümü öğretim üyesi), **Uğur Değirmencioğlu** (Sanat eğitimcisi), **Zeki İlker Doğan** (Bilgisayar uzmanı), **Prof. Dr. Emre Dölen** (Marmara Ünv. Analitik Kimya Bölümü öğretim üyesi), **Prof. Dr. İsmail Duman** (İTÜ Metalurji Müh. Bölümü öğretim üyesi), **Savaş Emek** (SOS Akdeniz Derneği Temsilcisi. Ağaçkakan Dergisi Yönetmeni), **Doç. Dr. Ercan Enç** (Gazi Ünv. İktisat Bölümü öğretim üyesi), **Dr. Ömer Erdemli** (Tıp doktoru), **Doç. Dr. İrfan Erdoğan** (AÜ İletişim Fak. öğretim üyesi), **Ünal Erdoğan** (Elektrik yüksek mühendisi. TMMOB Elektrik Müh. Odası Eski Başkanı), **Muzaffer İlhan Erdost** (Araştırmacı, yazar), **Prof. Dr. Nevzat Eren** (HÜ Tıp Fak. Halk Sağlığı Anabilim Dalı öğretim üyesi), **Dr. Abdullah Eroğlu** (Genel cerrah, Ankara Numune Hastanesi), **Fikret Ersezer** (İnşaat mühendisi), **Prof. Dr. Melih Ersoy** (ODTÜ Mimarlık Fak. Şehir ve Bölge Planlama Bölümü öğretim üyesi), **Prof. Dr. Güngör Evren** (İTÜ İnşaat Fak. Ulaştırma Bölümü öğretim üyesi), **Mustafa Gazalcı** (Eğit-Der Genel Başkanı), **Levent Gedizlioğlu** (Mimar, Mimarlar Odası İzmir Şubesi Eski Genel Sekreteri), **Nezih Gençler** (Kuvayı Milliye Dergisi Sahibi ve Yazışleri Müdürü), **Prof. Dr. Hikmet Gökalp** (Emekli sosyoloji ve ekonomi öğretim üyesi), **Prof. Dr. Ali Gökmen** (ODTÜ Kimya Bölümü öğretim üyesi), **Prof. Dr. İnci Gökmen** (ODTÜ Kimya Bölümü öğretim üyesi), **Doç. Dr. Çetin Göksu** (ODTÜ Mimarlık Fak. Şehir ve Bölge Planlama Bölümü öğretim üyesi), **Doç. Dr. Fatih Gümüş** (Emekli öğretim üyesi, yazar), **Firdevs Gümüşoğlu** (Araştırmacı, yazar), **Şükrü Günbulut** (Araştırmacı, yazar), **Cengiz Gündoğdu** (İnsancıl Dergisi Genel Yayın Yönetmeni, yazar), **Kağan Güner** (Ressam, yazar), **Vehbi Hacıkadiroğlu** (Felsefeci, yazar), **Prof. Dr. Tahir Hatipoğlu** (Gazi Ünv. Tıp Fak. Anatomi Bölümü öğretim üyesi), **Ender Helvacıoğlu** (Bilim ve Ütopya dergisi Yayın Yönetmeni), **Prof. Dr. Metin Hotinli** (İÜ Fen Fak. Astronomi ve Uzay Bilimleri Bölümü emekli öğretim üyesi), **Prof. Dr. Alpaslan Işıklı** (AÜ SBF öğretim üyesi), **Turhan İçli** (Körler Federasyonu Başkanı), **Rasih Nuri İleri** (Araştırmacı, yazar), **Attila İlhan** (Araştırmacı, yazar, şair), **Doç. Dr. Cem İlnem** (Psikiyatr), **Ferit İlsever** (Aydınlık dergisi Genel Yayın Yönetmeni, yazar), **Prof. Dr. Ahmet İnam** (ODTÜ Felsefe Bölümü Başkanı), **Arslan Başer Kafaoğlu** (İktisatçı, yazar), **Türksen Başer Kafaoğlu** (Ekoloji uzmanı), **Hakan Kale** (Arkeolog. Ege Ünv. Prehistorya Bölümü), **İsmet Kemal Karadayı** (Emekli savcı, yazar, şair), **Dr. Hüseyin Karakuş** (Tıp doktoru, yazar), **Veli Karaöz** (Evrim Yayınevi sahibi), **Doç. Dr. Zafer Kars** (Beyin cerrahı, yazar), **Prof. Dr. Nejat Kaymaz** (Akdeniz Ünv. öğretim üyesi), **Şakir Keçeli** (Avukat, yazar), **Prof. Dr. Aykut Kence** (ODTÜ Biyoloji Bölümü öğretim üyesi), **Doç. Dr. Meral Kence** (ODTÜ Biyoloji Bölümü öğretim üyesi), **Prof. Dr. Yakup Kepenek** (ODTÜ İktisat Bölümü öğretim üyesi), **Doç. Dr. Çağatay Keskinok** (ODTÜ Mimarlık Fak. Şehir ve Bölge Planlama Bölümü öğretim üyesi), **Arslan Kılıç** (Teori Dergisi Yayın Kurulu Başkanı), **Prof. Dr. Haluk Koç** (AÜ Tıp Fak. Hemotoloji Bilim Dalı Başkanı. Türk Hemotoloji Derneği Genel Sekreteri), **Prof. Dr. Semih Koray** (Bilkent Ünv. Ekonomi Bölümü öğretim üyesi. Matematikçi), **Bülent Köse** (Bilim ve Ütopya Dergisi İstanbul çalışanı), **Prof. Dr. Onur Bilge Kula** (Mersin Ünv. Fen Edebiyat Fak. Dekanı), **Uğur Murat Leloğlu** (Elektronik yüksek mühendisi, TÜBİTAK), **Ceyhan Mumcu** (Avukat), **Prof. Dr. Ali Nesin** (Bilgi Üniversitesi Matematik Bölümü öğretim üyesi), **Burhan Oğuz** (Araştırmacı-yazar), **Prof. Dr. Eren Omay** (İTÜ İnşaat Fak. öğretim üyesi), **Prof. Dr. Leziz Onaran** (Emekli öğretim üyesi, NÜSHED Başkanı), **Füsun Oralalp** (Mülkiyeliler Birliği Genel Merkez İkinci Başkanı), **Prof. Dr. Baskın Oran** (Araştırmacı, yazar), **İsmet Öğütücü** (Kaynak Yayınları sahibi), **Erkan Önsel** (İst. Eczacı Odası Başkanı), **Prof. Dr. Yaman Örs** (AÜ Tıp Fak. Deontoloji Anabilim Dalı Başkanı), **Sezen Öz** (Avukat, emekli hakim), **Doç. Dr. Neşe Özgen** (Ege Ünv. öğretim üyesi, sosyolog), **Dr. Serhat Özyar** (ODTÜ Elektrik Müh. Bölümü öğretim üyesi. Bilim ve Ütopya dergisi Ankara Temsilcisi), **Dr. Doğu Perinçek** (Araştırmacı, yazar), **Birgül Piyal** (AÜ Sağlık Eğitimi Fak. öğretim üyesi), **Dr. Bülent Piyal** (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığında uzman), **Zeki Sarıhan** (Öğretmen Dünyası Dergisi Genel Yayın Yönetmeni, yazar), **Dr. Hakan Seçkin** (Beyin cerrahı), **Prof. Dr. Oktay Sinanoğlu** (Yıldız Teknik Ünv. Kimya Bölümü öğretim üyesi), **Işık Soner** (Araştırmacı, yazar), **Dr. Ata Soyer** (9 Eylül Ünv. Tıp Fak. Halk Sağlığı Anabilim Dalı öğretim üyesi), **Dr. Ömer Sökmen** (Beyin cerrahı, Ankara Onkoloji Hastanesi), **Selma Sökmen** (Yüksek mimar), **Prof. Dr. Sinan Sönmez** (AÜ SBF öğretim üyesi), **Halim Spatar** (Araştırmacı, yazar), **Halit Suiçmez** (İktisatçı), **Prof. Dr. Aygül Süel** (AÜ DTCF Hititoloji Bölümü öğretim üyesi), **Prof. Dr. Sencer Şahin** (Akdeniz Ünv. Fen ve Edebiyat Fak. Eski Çağ Dilleri ve Kültürleri Bölüm Başkanı), **Dr. Serdar Şahinkaya** (Mülkiyeliler Dergisi Genel Yayın Yönetmeni), **Doç. Dr. Alâeddin Şenel** (AÜ SBF öğretim üyesi), **Yrd. Doç. Dr. Füsun Limboz Tektunalı** (İÜ Fen Fak. Astronomi ve Uzay Bilimleri Bölümü öğretim üyesi), **Prof. Dr. Zeki Tez** (Dicle Ünv. Fen Edebiyat Fakültesi Kimya Bölümü öğretim üyesi), **Prof. Dr. Ahmet Tırpan** (Selçuk Ünv. Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi. Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Genel Başkanı), **Afşar Timuçin** (Felsefeci, yazar), **Doç. Dr. Numan Tuna** (ODTÜ Mimarlık Fak. öğretim üyesi), **Sinan Vargı** (Tüketici uzmanı, yazar), **Prof. Dr. Ender Varinlioğlu** (Akdeniz Ünv. Fen ve Edebiyat Fak. Eski Çağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü öğretim üyesi), **Prof. Dr. Muharrem Varol** (AÜ İletişim Fak. öğretim üyesi), **Fevziye Yalçın** (Öğretmen, kimyager. Bilim ve Ütopya dergisi Ankara Koordinatörü), **Prof. Dr. Işın Yalçınkaya** (AÜ DTCF Prehistorya Bölümü öğretim üyesi), **Prof. Dr. Korkut Yaltkaya** (Akdeniz Ünv. Tıp Fakültesi Nöroloji Anabilim Dalı Başkanı), **Prof. Dr. Tolga Yarman** (Nükleer fizikçi, yazar), **Prof. Dr. Cemal Yıldırım** (ODTÜ Felsefe Bölümü emekli öğretim üyesi), **Dr. Kürşat Yıldız** (Tıp doktoru. İst. Tabip Odası Yönetim Kurulu üyesi), **Dr. Veysel Yıldız** (Tıp doktoru. Türkiye Briç Takımı Kaptanı), **Abdullah Nihat Yılmaz** (Eski sendika yöneticisi, araştırmacı, yazar)

Kadınlar Dünyası dergisiyle yüzyıllık miras 2000'lere taşınıyor

Cumhuriyet Devrimi kazanımları için, kadını ezen ve sömüren sisteme karşı mücadele için, erkek egemen sistemi ortadan kaldırmak için... Kadınlar Dünyası dergisi...

Firdevs Gümüşoğlu ile söyleşi

Ekim ayında *Kadınlar Dünyası* adı verilen bir dergi yayın hayatına başlıyor. *Kadınlar Dünyası* dergisinin Sahibi ve Sorumlu Yazışleri Müdürü Firdevs Gümüşoğlu. Okurlarımız kendisini yakın zamana kadar *Bilim ve Ütopya* dergisinin Yayın Yönetmen Yardımcısı ve yazarı olarak tanıyordu.

Firdevs Gümüşoğlu ile *Kadınlar Dünyası* dergisi projesi ve kadın hareketi üzerine söyleştik. Söyleşiyi arkadaşımız Kiraz Perinçek gerçekleştirdi.

- İlk önce dergi hazırlıklarından sözeder misiniz?

- Yaklaşık beş aydır bir kadın dergisi çıkarma hazırlığı içindeyiz. Derginin ilkelerini belirleyerek projeyi hazırladık. Türkiye'nin her yanından ve yurtdışından kadınlarla ilişki kurduk. Çeşitli kadın kuruluşlarıyla ilişkiye geçerek bu projeye ilişkin görüşlerini aldık. Halen görüşmeleri sürdürdüğümüz kadın kuruluşları ve kadınlar var.

Derginin **üç temel amacı** var. Bu amaçlardan en önemlisi Cumhuriyet Devrimi kazanımlarını geliştirmek ve hayata geçirmek; 2000'lere giderken kadınlar açısından daha yaşanır bir dünya kurulmasına katkıda bulunmak. İkincisi kadınları ezen ve sömüren sisteme karşı mücadele etmek.

Bir de erkek egemen sistemi sorgulayan ve politikalar üreten bir dergi çıkarmak istedik. Türkiye'de çok sayıda kadın dergisi var. Kendine feminist diyen kadın dergisi var, bunun dışında moda dergileri var. Ama bu dergilerin en temel eksiği bu üç ilkenin olmaması ya da bu ilkelerden sadece birinin olması. Erkek egemen sistemi sorgulayan kadın dergileri var; ama sistemi sorgularken aynı zamanda o sistemi yeniden üreten dergiler bunlar. Biz bu sistemin değişmesine olabildiğince katkıda bulunmak istiyoruz. Bu temel ilkeler dışında kadın araştırmalarına yer veren, kadınlara yönelik gündelik politikalar da üreten bir dergi hazırlamak istiyoruz.

- Dergi ne gibi bir ihtiyacı karşılıyor? Örneğin neden dernek değil de dergi?

- Giderek yazılı kültüre dönüşse de, sözlü bir kültür var Türkiye'de. Kadın açısından bu çok daha fazla böyle. Var olan sistem içinde kadınların tarihi, kadınların mücadeleleri görünmez kılınıyor ve kadınlar yazmaya çok daha az eğilimli. Çünkü, yazmak erkek alanı olarak görüldü yüzyıllardır. Bu toplumsal bir şey. Kadınların tarihini görünür kılmak, kadınların mücadelesini görünür kılmak istiyoruz.

Dergiyle yeni perspektifler oluşturarak yeni mücadele alanları açmak istiyoruz. Her kesimden kadına ulaşmanın en kolay aracı olarak da yine dergiyi görüyoruz. Bu, dernek biçiminde bir örgütlenme de olabilir; ama Türkiye'de çok sayıda kadın derneği var ve bunlardan çok iyi çalışmalar yapanlar da var. Aynı zamanda yine kadın araştırmaları merkezleri var, kadınlara yönelik çok fazla örgütlenme var. Başlangıçta söylediğim ilkeleri benimseyen derneklerin, araştırma merkezlerinin, kadın kuruluşlarının, bunun dışında çeşitli sendikaların kadınlara yönelik çalışan birimlerinin de kürsüsü olması gerektiğini düşünüyoruz *Kadınlar Dünyası*'nın; böyle bir ihtiyaç olduğunu tespit ediyoruz. Görüştüğümüz herkesin eğilimi de bu yönde.

- Daha sonra başka bir örgütlenmeye gitmeyi düşünüyor musunuz?

- Ben Cumhuriyet Kadınları Derneği'nin üyesiyim. Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı'nın gönüllü çalışanıyım. Bu derginin Cumhuriyet Kadınları Derneği'nin de çok sayıda kadın kuruluşunun da sesi olacağını, onlara da motivasyon vereceğini düşünüyorum. Bunun ötesinde bir kadın örgütlenmesine şu anda ihtiyaç olduğunu düşünmüyorum.

İçerik, bölümler...

- Derginin içeriği ve bölümleri hakkında neler söyleyebilirsiniz?

- Dergide köşeler olmayacak, her ay bu dergiye yazan kadınlar olabilir elbette; ama kimsenin köşesi olsun istemiyoruz. Yayımlanabilir biçimde yazan her kadına eşit olanak sağlamak gerekir. Köşeler dışında kadına ilişkin her alan dergide konu olacağı için, sürekli sayfalar da olacak. Derginin niteliği haber ve araştırma dergisi. Genel toplum haberlerinin yanında, televizyona ilişkin sayfalarımız olacak, kültür sanat sayfalarımız olacak. Kitap tanıtımı ve kitap tartış-

Firdevs Gümüşoğlu (sağda), arkadaşımız Kiraz Perinçek'le birlikte.

masının olduğu sayfalar olacak. Bunun dışında sabit sayabileceğimiz sayfalar da olacak. Bunlardan en önemlisi bence *Bilim ve Ütopya*'da da yaptığım "İz Bırakanlar" bölümü. Sadece kadınlara yer vereceğiz; "İz Bırakanlar, Gölgede Kalanlar" başlığı altında. Onun dışında sağlıkla ilgili sayfalar olacak. Kadınlar açısından sağlık sorunlarının nasıl yaşandığını, kadın bedenini ve tıpla ilişkisini tartışacak sayfalar, cinsellikle ilgili yazılarımız olacak.

Her kadının da yazısı yayımlanmayacak. Burada temel bakış açımız, kadınlar açısından politika üreten, kadınların toplumdaki yerinin değişmesine katkıda bulunan, kadınlara ilişkin bilgiler veren yazıların yer alması. Kadınların toplumsal ilişkilerden kaynaklanan sorunlarını, acılarını dillendiren, sevinçlerini, başarılarını duyuran mektuplar da bu dergide yer alacak. Eziliyoruz edebiyatı yapmamaya, ezilmenin politikasını yapmaya özen göstereceğiz.

- Yazarlarınız kimler olacak? Erkek yazarlar da olacak mı?

- Dergi, kadınlar açısından düşünen, politika üreten kadınlara açık olacak. Nasıl partilerde kota varsa, biz de burada kadınlara ilişkin pozitif ayrımcılık uyguluyoruz, yani erkek yazarımız olmayacak... Toplumda erkeklerin yazdığı, düşüncelerini ifade ettiği çok sayıda dergi, gazete var.

Bunun dışında çok sayıda kadın öykü yazıyor, şiir yazıyor; ama bunları değerlendirecek ya da bunları göndermeye cesaret edebilecekleri bir yayın organı olmasını istiyoruz. Kadınların her türlü ürününü değerlendirecek yazılara yer

"Kadınları teşvik etmek, kadınların var olabildiklerini hissettikleri, mücadele ettikleri yeni alanlar yaratmak, var olan alanların sözcüsü olmak istiyoruz."

vereceğiz dergide. Yani bu öykü olacak, şiir olacak, bir kadının mahalledeki çalışması olacak; örneğin mahallesinde okuma yazma kursu örgütlemiştir, o kadının çalışması derginin konularından biri olacak. Bunun dışında örnek kadın çalışmalarını, kadın örgütlenmelerini dergide tanıtacağız. Kadınlara umut veren örneklere dergi sayfalarını açacağız.

1913'lerden devralınan miras

- Broşürünüzde kuruluş tarihi olarak 1913 yazmışsınız. Bunu açıklayabilir misiniz?

- Evet, bizim kuruluşumuz 1913. 1913'te kadınlar bu dergiyi çıkardıkları zaman, derginin sahibi ve yazışleri müdürü Ulviye Mevlam. Ulviye Mevlam ilk yazılarından birinde şöyle diyor; mürettibinden bütün yayın sürecine kadar her türlü işi yapanlar kadınlar. Okur mektuplarında da, sadece kadınların mektuplarına ve yazılarına yer veriliyor. Bu durumu şöyle açıklıyorlar; (kadınlara yönelik Osmanlı toplumunda) değişimler olduğunu görürsek, kadınların ikincil konumunda, aşağı konumunda değişiklikler söz konusu olursa, ancak o zaman sayfalarımızı erkeklere açabiliriz. Erkekler zaten her alanda kendilerini ifade ediyorlar, yazıyorlar. Erkekler de bulundukları alanlarda kadınların hukukunu -aynen "hukukunu" kelimesini kullanıyorlar- savunsunlar diyorlar. 1913'te kadınların böyle bir perspektifi var. Bu açıdan biz o 1913'teki geleneği sürdürüyoruz. Hatta Ulviye Mevlam'ın eşi Rıfat Mevlam da birkaç sayı *Erkekler Dünyası* adında bir dergi çıkarıyor. *Erkekler Dünyası* dergisinde kadınların her alanda hakkı; eğitim, hukuk, Şeriat'a karşı mücadele, bütün bunlar savunuluyor. 1913'te kadınlar bunları yapabilmiş ve 1921'e kadar dergiyi çıkarabilmişler. Biz de bu kadınları teşvik etmek, kadınların var olabildiklerini hissettikleri, mücadele ettikleri yeni alanlar yaratmak, var olan alanların sözcüsü olmak istiyoruz.

- Derginin o zamanki adı da Kadınlar Dünyası mı?

- Derginin o zamanki adı *Alem-i Nisvan*.

- 1913'lerde çok sayıda başka kadın dergileri de çıkıyor Osmanlı'da... Siz neden Kadınlar Dünyası'nı seçtiniz?

- Çünkü çıkan dergiler içinde en devrimci söylemi olanı *Kadınlar Dünyası* dergisi. Şeriat'a karşı mücadele ediyorlar ve kadının Şeriat'ın kuralları altında nasıl inim inim inlediğini çekinmeden yazabiliyorlar. Biz bugün bunları çok rahat yazabiliyoruz, tartışabiliyoruz; ama o günün koşulları açısından baktı-

Neden Kadınlar Dünyası?

Kadınlar Dünyası dergisi, 28 Mayıs 1913'te kurulan Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin (Osmanlı Kadınının Hukukunu Savunma Derneği) yayın organıydı. Derneğin kuruluşundan bir gün sonra yayın hayatına başladı. İlk yüz sayısı günlük, ondan sonraki sayıları haftalık olan *Kadınlar Dünyası*, 1921'e dek yayımlandı.

Dergi, derneğin kuruluş amacına uygun olarak, Osmanlı kadınlarına yaşam alanı tanımayan geleneklere, kadın erkek eşitsizliğine, kadınların yasalar karşısındaki konumuna ve eğitimsizliğine karşı savaş açıp kadınların örgütlenmesini hedefledi. "Toplumsal inkılap" yapmak gerektiğine inanan *Kadınlar Dünyası*, kadınların ezilmesine yol açan tüm mekanizmaları sorgulayarak, "Bizde kadınlık siyah bir kefen içindedir", "Beraber düşünelim. Artık bu öldürücü hayattan kurtulmak için çareler arayalım" diyerek kadınları, toplumsal yaşama katılmaya, Şeriat zincirini kırmaya çağırdı.

Bizler, *Kadınlar Dünyası* dergisinde yazılarıyla; kadını ezen ve sömüren her türlü mekanizmaya, erkek egemen düşüncenin kanıksanmış tüm uygulamalarına karşı mücadele eden, onurlu kadınlar olarak yaşama hakkını savunan büyükannelerimizin mirasına sahip çıkıyoruz. Onların 1913'te, ülkemizin bağımsızlığına vurgu yapan ve "Biz inkılap yapmak için geldik. Biz inkılapçıyız. Vazifemiz ağır, mesuliyetimiz büyüktür" sözlerinin hâlâ geçerliliğini koruduğunu düşünüyoruz.

İşte bu yüzden *Kadınlar Dünyası*...

ğımızda devrimci bir çizgi izliyorlar. Adı "laik" diye geçmiyor ama, kadınlar için laik-bilimsel eğitim hakkını savunuyorlar. Kadınların hukukun öznesi olması gerektiğini savunuyorlar. Biz diğer dergilerden birini değil de *Kadınlar Dünyası*'nı seçtik. Çünkü kendimizi aynı hat üzerinde görüyoruz; yani aynı devrimci söylemi sürdürmek istiyoruz. *Kadınlar Dünyası* dergisindeki 100 yıllık Aydınlanmacı mirası 2000'lere taşıyacağımızı iddia ediyoruz ve bunu başaracağımızı düşünüyoruz.

- Kadın hareketi içinde nasıl bir yere oturuyor bu dergi?

- Kadın hareketinde iki çizgi olduğunu düşünüyoruz. Birincisi devrimci çizgi; Cumhuriyet Devrimi'ni tamamlamak ve ileri götürmekten yana güçlerin olduğu çizgi. Bu çizgi kadın meselesinin çözümünü bireysel çözüm bağlamında görmeyen kadınların oluşturduğu çizgi, olayın toplumsal yanını göz ardı etmeyen, toplumun gelişmesiyle kadınların özgürleşeceğini öngören çizgi.

Bunun karşıtı, İkinci Cumhuriyetçi çizgi. Bunun dışında başka çizgiler de var elbette, ama iki ana eksen olduğunu düşünüyorum. Onun dışındaki çizgiler de kadını cinsel meta gibi, moda, tüketim aracı olarak bakış açılarını içeriyor. Şimdi o çizgiyi yok sayıyorum. İkinci Cumhuriyetçi çizgi ile devrimci çizgi arasında tartışmalar var. Bu tartışmaların, mücadelenin de kürsüsü olabilecek bir dergiye ihtiyaç olduğunu düşünüyoruz. Türkiye'nin kadınlar açısından da yarım kalmış Aydınlanmasına katkıda bulunmak, cinsiyetçi sistemin tüm mekanizmalarını ortadan kaldırmak istiyoruz.

Bütünüyle Türkiyeli insanın katkısıyla...

- Mali kaynağı nasıl oluşturdunuz?

- Türkiye ve Avrupa çapında bir abone kampanyası yürütüyoruz. Bin tane abone yapma hedefimiz var. Bin aboneyle derginin ilk iki sayısını garantilemiş olacağız. Bütünüyle Türkiyeli insanın katkısıyla oluşturmayı düşünüyoruz dergiyi, burada erkeklerin de mali katkısına açığız. Türkiye'nin gelişmesinden yana, Aydınlanması'ndan yana bütün güçlerin mali katkısını bekliyoruz. Abone kampanyası dışında para getirecek çeşitli etkinlikler yapmayı planlıyoruz. Tiyatro gösterileri, yemekler yapa-

Kadınlar Dünyası'nın girişim heyeti

(Alfabetik sıraya göre)

Prof. Dr. Erendiz Atasü, Firdevs Gümüşoğlu, Işık Soner, İlknur Kalan, İncisel Karşılayan, Prof. Dr. Leziz Onaran, Muazzez İlmiye Çığ, Doç. Dr. Nazan Erkmen, Serpil Şekercioğlu, Sezen Öz, Şenal Sarıhan, Şükran Sağıroğlu, Tansu Bele, Tülin Tankut, Doç. Dr. Yıldız Sertel.

rak ek gelir de yaratacağız.

Türkiye'de yaklaşık 100 yıl sonra ilk defa bu nitelikte bir kadın dergisi çıkacak. Bu anlamda tarihi bir görev üstlendiğimizi düşünüyorum. Tüm okurların bağış yapmasını istiyoruz. Para yardımında bulunabilirler, onun dışında büro için faks, bilgisayardan tutun da kırtasiye malzemesine kadar her şeyi bize bağışlayabilirler. Her türlü bağışa açığız ve buna çok ihtiyacımız var.

Kadınlar Dünyası dergisinin mücadelesi sonucu telgraf idaresinde çalışan ilk müslüman kadınlar.

- Nasıl bir mücadele tarzı benimsiyor dergi?

- Bu dergi mücadeleci bir dergi olacak; ama asık suratlı bir mücadele olmayacak bu. Kadın sorunu konusunda düşünmeye, kendi yaşamlarını ve toplumsal sorunları irdelemeye yönelik bir mücadele tarzı olacak. Aynı zamanda kadınlara umut veren bir tarzı da olacak. Burada bir başka önemli nokta da, kadınları yazmaya teşvik etmek. Kadınlar yazmaktan korkuyorlar. Çünkü yazmak esas olarak erkek işi olarak görüldü yüzyıllar boyu. Son yıllarda bu kırılmaya başlandı ama, kadınlar ya yazarken mükemmeli arayarak yazıyorlar ya da mükemmel yazamayacakları için yazmayıveriyorlar. Kadınları yazmaya teşvik edecek yazılar da olacak. Yazma biçimlerini anlatan yazılar olacak örneğin. Bunun dışında uluslararası kadın hareketinden haberlerin aktarıldığı röportajlar olacak. Örneğin İranlı kadının durumuna ilişkin yazılar olacak dergide; ve biz İranlı kadınlarla yapacağız bu görüşmeleri, yani doğrudan ilk kaynaklara ulaşarak, özellikle Üçüncü Dünya kadınlarının mücadelelerini anlatacağız. Yani uluslararası kadın dayanışmasının da bir kürsüsü olacak bu dergi.

- İstanbul dışında da çalışmalarınız var mı?

- Şu anda Ankara ve İzmir'de iyi çalışan temsilciliklerimiz var. Onun dışında çeşitli illerle de ilişkiler kurduk ve yeni başlayan çalışmalar var; Zonguldak'ta, Adana'da, Konya'da, Samsun'da Bursa'da... Mümkün olduğunca yayılmaya çalışıyoruz. Böyle bir dergi için çaldığımız her kapıda çok iyi karşılandık. Kadınlar da erkekler de böyle bir kadın dergisine ihtiyaç olduğunu, mutlaka çıkarılması gerektiğini söylediler. Burada çok önemli bir nokta daha var. Şeriatçıların da çok sayıda kadın dergisi var, biraz önce saydıklarıma ek olarak. Bir kısmı üstü örtülü bir şekilde Şeriat propagandası yapıyor. İhlas Holding'in de kadın dergisi var örneğin. *Mektup* adlı Şeriatçı bir kadın dergisi var, geçtiğimiz aylarda 15. yaşgününü kutladı. Yani Şeriatçı kesimin 15 yıldır kadınları örgütlemeye yönelik bir dergisi var. Bu açıdan da son derece önemli bir ihtiyaç *Kadınlar Dünyası*. Türkiye'de son derece nitelikli bir kadın potansiyeli var. Bu kadın potansiyelini düşünsel anlamda dergi çevresinde örgütlemek istiyoruz. Yani Şeriatçı örgütlenmelere karşı da son derece önemli bir odak noktası olacak bu dergi.

- Derginin iç işleyişi nasıl olacak?

- Derginin bir yayın ve bir yazı kurulu olacak. Yayın kurulunu Türkiye çapında düşünüyoruz. Yazı kurulu ise, daha pratik bir amaca yönelik olarak, İstanbul'da olacak. Bizi destekleyenler arasında Sabiha Sertel'in kızı Yıldız Sertel var. Yıldız Hanım'la konuştuğumda bize şunu söyledi: Bu son derece önemli bir çalışma olacak, ben bütün gücümle, her şeyimle bu işin içinde olmak isterim. Annem bu işi tek başına yürütüyordu, biz çok daha güçlüyüz şu

anda, önemli bir birikimimiz var. Yıldız Hanım, "popülizm yapan bir dergi olmasın, ama popüler bir dergi olsun" diyor. Biz de böyle düşünüyoruz. Popülizm yapmayacağız ama, mahalledeki kadının da okuyacağı, kendini bulabileceği; bir akademisyenin de kendini bulabileceği bir dergi olsun istiyoruz. Heykeltraş arkadaşımız var, ressam var; çeşitli meslek dallarından arkadaşlarımız var; sadece evde çalışan ev kadınları var. Yani her alandan kadının desteğini almaya çalışıyoruz ve bir şekilde bunları dergiye yansıtmak istiyoruz.

Amaç uçurumu derinleştirmek değil, ortadan kaldırmak

- Biraz da teknik konulara gelelim. Örneğin formu nasıl olacak derginin?

- Bilim ve Ütopya boyutlarında olacak, 32 ya da 48 sayfa. Grafik tasarımından tutun da, logosuna kadar her şeyi kadınlar yapacak yine. Buna da önem veriyoruz, yani derginin içeriğini ve ruhunu anlayacak ve kadın meselesi konusunda düşünmüş bir kadına yaptırmayı planlıyoruz. Marmara Üniversitesi'nde grafiker arkadaşımız bunun için çalışmaya başladı.

Gittiğimiz hiçbir yerde zorlukla karşılaşmadık, erkek arkadaşlar da destek oluyor bize. Örneğin, grafik tasarımı yapan bir yerde, geçtiğimiz hafta yaptığımız yemeğin davetiyelerini ücretsiz bastı bir erkek arkadaşımız. Tabi burada mesele cinsiyet bazında ayrımcılık yapmak değil. Dergiyi oluştururken amacımız cinsiyet bazındaki ayrımı, uçurumu derinleştirmek değil, bu uçurumun ortadan kalkmasına yönelik bir politika izlemek. Yoksa kadınların toplum içindeki konumunun nedeni sadece cinsiyet ayrımı değil; üretim ve bölüşüm ilişkilerinden kaynaklanan problemler de var. Bu dergiyi çok sayıda erkeğin okumasını sağlamak istiyoruz. Bu derginin, erkeklerin kafasındaki kadınlara ilişkin önyargıların, erkek egemen sistemin onlarda yarattığı düşüncelerin değişmesini sağlamaya, erkeklerin kadınlar üzerinden elde ettikleri çıkarları sorgulamaya da hizmet edeceğini düşünüyorum. Ayrıca erkekler, kadınlar ne diyor, ne hissediyor, neler düşünüyor, neler yaşıyorlar; bunları bir de kadınların ağzından yazılı olarak görsünler. Gerçekten yeni insanı yaratmanın da koşullarından birinin bu olduğunu düşünüyorum.

- Teşekkür ederiz. Kadınlar Dünyası'na yayın hayatında şimdiden başarılar...

Kadınlar Dünyası dergisi için ne yapabilirsiniz?

Bağış verebilirsiniz.

Abone olup, çevrenizde abone bulabilirsiniz.

Yazı, haber, eleştiri ve önerilerinizle *Kadınlar Dünyası* kolektifini zenginleştirebilirsiniz.

Dergimize reklam bulabilirsiniz.

Fotoğraf, resim, çizgi, vb arşiv için her türlü görsel malzeme sağlayabilirsiniz.

Büroda kullanılacak araç gereç, malzeme bağışlayabilirsiniz.

İletişim için:
Adres: Yeşilçam Sok. No: 34, Kat: 1
Beyoğlu/ İstanbul
Tel: 0212-245 64 90 **Faks:** 0212-292 83 76

BU YAZ ERDEK TATLISU'DAYIZ

ÇINARLI MOTEL

YEŞİLLİKLER İÇİNDE;
DENİZE SIFIR MOTELİMİZ:
Geniş balkonlu odaları, restorantı,
çay bahçesi, barı, kantini,
pırıl pırıl denizi ve altın kumlu plajıyla
Tek kişi yatak kahvaltı 3.000.000 TL
Tek kişi yarım pansiyon 4.250.000 TL

Canlı müzik

20.30 - 23.00 arası
Türkülerin sesiyle **Onur Mehmet**

23.00 - 02.00 arası
Gitarıyla Altuğ

Akşam zengin açık büfe
0-6 yaş ücretsiz
7-12 yaş %50 indirimli
Plaj voleybolu
İstanbul'dan deniz otobüsü ile
1.5 saatte gidilir.

Adres: ÇINARLI MOTEL TATLISU/ERDEK
Tel: 0266 - 838 11 72
Bursa irtibat: 0224 - 250 07 19
Cep Tel: 0532 391 61 58

CIA bilimine bir örnek: Düşünce kontrolü

Kapitalizm şartlarındaki elektronik ve biyoteknoloji devriminin, "tarihin ve ideolojilerin sonunu getirmek" nafile çabası içerisinde, düşüncenin kontrolü amaçlı kullanımına şahit oluyoruz.

Kağan Güner

Bilim tarihinin 20. yüzyıl perdesi elektronik ve biyoteknoloji devrimlerinin tarih sahnesindeki yerlerini alışlarına şahit oldu. *Bilim ve Ütopya* dergisinin Haziran sayısındaki Alâeddin Şenel'in tarifi ile sahnede yerini alan bu insan aynı zamanda "yaratıcı rolüne soyundu." Michalengelo da *Davud* heykelini tamamladığında, yarattığı eserine uzun uzun baktıktan sonra, elleri parçalanıncaya kadar heykelini tokatlamış ve "konuş ulan artık" diye haykırmıştı. Günümüzde ise bilim alanındaki çağdaş Michalengelo'lar Davud'u konuşturmaya çalışıyorlar ve formun içine nüfuz ederek, genetik denklemlerle oynuyorlar. Fakat tüm bunlar olurken, bir kez daha bilim, hakim sınıfların elinde, kapitalizmin ve emperyalizmin talepleri doğrultusunda, emperyal metropollerde tehlikeli bir amaç için, insan düşüncesinin kontrolü için devreye sokulmak isteniyor. Yaratıcı rolüne soyunan, ama bir yandan da kapitalizmin bilim hücresinde hizmet vermesi için zincirlenen bu insanın, çağdaş Michalengelo'nun, bilim ile olan ilişkisinin irdelenmesi kendisini dayatmakta.

Fukuyama'nın "tarihin sonu geldi" cümlesi, kuşkusuz bilimsel bir tespite değil, fakat kapitalizmin isteğine işaret etmekteydi. Bizim açımızdan bu durum da, tarihsel olarak yeni bir şey değil. Tarih boyunca köle sahipleri de, toprak ağaları, krallar, sultanlar ve padişahlar da tarihi kendileri ile noktalamak istediler. Hakim sınıflar açısından şimdi aynı istek/niyet bu kez tarihteki en donanımlı düşmanları olan modern proletaryanın iktidarını önlemek gayretiyle gündeme sürülmektedir. Modern proletaryanın insanlığı sınıfsız topluma götürecek en donanımlı sınıf olması, kapitalizmin donanımlarını da güçlendirdi, saldırganlığını artırdı. Bilim açısından ele aldığımızda ise nasıl ki tarih boyunca, kaldıracın keşfi mancınık tasarımına, daktilonun keşfi makineli tüfeğin tasarımına ve atomun keşfi atom bombasının üretimine yol açtıysa, bilim insanlık yararına değil, insanlığın imhası amaçlı kullanıldıysa, yine aynı olguyla karşı karşıyayız. Bu kez bilimin ulaştığı sınırların niteliği itibariyle, elektronik ve biyoteknoloji devriminin, "tarihin ve ideolojilerin sonunu getirmek" nafile çabası içerisinde, düşüncenin kontrolü amaçlı kullanımına şahit oluyoruz.

Bilimin hakim sınıfların amaçlarına hizmet etme doğrultusunda kullanımının tarihsel sürecine baktığımızda, insanın biyolojik varlığına ve düşüncesine yönelik saldırıyı üç başlık altında ele alabiliriz:

1) Düşüncenin baskı altına alınması,
2) Düşüncenin yönlendirilmesi,
3) Düşüncenin kontrolü.

İlk iki maddenin deneyimine insanlık yeterince sahip oldu. Kitle imha silahları ve çağdaş medyanın olanakları bu ilk iki madde doğrultusunda hizmete sokuldu. Üçüncü madde ise insanlığın önceki deneyimlerinden farklı bir mecrada, insan düşüncesinin şekillenmesine doğrudan müdahale anlamında devreye sokuluyor. Burada kapitalizmin savaş endüstrisi açısından yeni bir olgu ile de karşılaşıyoruz. Bunu "uzaktan kumandalı saldırı teknolojisi" olarak adlandırabiliriz. 21. yüzyıla girerken emperyalizm açısından "uzaktan kumandalı saldırı ve kontrol teknikleri"ni geliştirmek açıkça bir zorunluluk halini almıştır. Zira kapitalizmin yurttaşlarını mücadeleye ve savaşmaya çağıracağı hiçbir ahlakî norm kalmamış ve bütün kredilerini tüketmiştir. En son NATO'nun Yugoslavya'ya saldırısında da şahit olduğumuz gibi ABD, insanları 15 bin feet yükseklikten bombalamayı tüm dünyaya "kahramanlık" olarak göstermekte ve kara savaşı denince ayaklarının bağı çözülmektedir. 70 gün boyunca "teknolojinin son harikası savaş jetlerini" 15 binden 10 bin feet'e indirememişlerdir. Pentagon'un Clinton'a uyarısı şu olmuştur: "Somali örneğinde olduğu gibi tek bir Amerikan askerinin ölmesi operasyonun başarısızlığa uğramasına neden olur." İşte bu yüzden NATO'nun "kahraman" askerlerinin ölümlerinin saklanması için uluslararası basın üzerinde de tarihte eşi görülmemiş bir baskı uygulanmıştır. Bu nedenle emperyalizm açısından saldırı ve kontrol sistemlerinin uzaktan kumandalı olması zorunlu hale gelmiş ve bilimsel araştırmalar bu amacın gerçekleştirilmesi için yönlendirilmiştir.

Irkçı biyolojik ve kimyasal silah üretimi

"Çok kimlikli, çok kültürlü..." sanal ifadelerinin altında kapitalizm ırkçıdır. Batı Avrupalı beyaz kimliğini kültürünün omurgası olarak inşa etmiştir. Dünyanın bu küçük azınlığı NATO li-

teratüründe kendi kendisini "uluslararası toplum" olarak nitelemiş ve dünya halklarını bu "uluslararası toplum"un taahhütlerine uymaya zorlamıştır. Bu azınlık iktidarı egosantrik ve küstah bir kimliğe sahiptir. Kapitalizmin sömürgeci geçmişinden gelen ırkçı karakteri, 90'ların ikinci yarısından itibaren silah endüstrisinin araştırmalarına ve üretimine de damgasını vurmuş; biyolojik ve kimyasal silahların, genetik teknolojisindeki gelişmelerin doğrultusunda ırkçı üretimi mümkün kılınmıştır.

22 Ocak 1999 tarihinde, İngiltere Tabipler Odası tarafından yapılan açıklamada insan geninin şifreleme metodolojisinin önemli bir kısımının çözüldüğü ve elde edilen bulguların biyolojik silah üreticilerinin eline geçtiği ve sadece belli etnik azınlıkları ya da siyahları öldürebilecek silahların yapılabileceği açıklandı. İTO'nun "Biyoteknoloji-Silahlar ve İnsanlık" başlıklı açıklaması "Homo-Sapiens türünün dünyadaki varlığı tehlike altında" cümlesiyle başlıyor ve şu bilgileri içeriyor:

"Büyük bir tehlikeden söz ediyoruz. Genetik teknolojisinin ve bilgisinin belli silah üreticilerinin eline geçtiğini saptamış bulunuyoruz. Bu bilgilerden yola çıkılarak herhangi bir etnik grubu yok etmeye yönelik bir virüs ya da bakteri geliştirebilirler. Ellerine geçen bilgiler bunu mümkün kılıyor... Şarbon (anthrax) ya da veba virüsü bu bilgilerden yola çıkılarak kolaylıkla belli etnik gruplar üzerinde aktif hale getirilebilir."

İTO'nun açıklamasının yapıldığı günlerde, paralel bir açıklama da Güney Afrika'da Desmond Tutu tarafından yapıldı. Tutu tarafından yapılan açıklama Güney Afrika Hükümeti'nin resmi devlet raporu niteliğini taşıyor ve geçmişteki ırkçı Apartheid rejiminin, Batılı emperyalist merkezlerle işbirliğini ortaya koyuyordu. Güney Afrika Hükümeti'nin raporunda şu açıklamalar yer almaktaydı:

"Irkçı Apartheid rejimi boyunca Güney Afrika'daki ırkçı biyolojik ve kimyasal silah araştırmalarında önemli bir yol alınmıştır. Kardiyoloji uzmanı Wauter Basson yönetimindeki biyolojik silahlar araştırma grubunun Roodeplat Laboratuvarlarında sadece siyahları etkileyen bakterilerin geliştirildiği, ayaklanma bölgelerindeki direnişçiler için, direnişlerini kırıcı ve seks yapma duygularını arttıran gaz geliştirildiği ve otopside sadece kalp krizine bağlı ölüm olarak gözüken kimyasal silahlar geliştirildiği hükümetimiz tarafından tespit edilmiştir. Bu silahlar özellikle İsrail'in elinde bulunmaktadır."

Açıklamada, geçmişte Güney Afrika sınırında ölü bulunan Mozambik askerlerinin bu silahların kullanıldığına dair bir kanıt olduğu da ileri sürülüyor. Apartheid rejimine karşı mücadele eden Mozambik askerlerinin ölüm nedenini araştıran BM heyetine bağlı doktorlar ve uzmanlar askerlerin ölüm nedeninin karşısına "belirsiz" diye not düşmüşlerdir.

Desmond Tutu açıklamasında, Güney Afrika'daki araştırmaları destekleyen ülkelerin arasında ABD, Tayvan, Belçika ve Almanya'yı sıraladı.

27 Ocak tarihinde ise İngiltere Parlamentosu'nda gerçekleşen "Irak İçin Acil Komite" toplantısında söz alan iki Iraklı vatandaş, İsrail'deki biyolojik silah araştırmalarının son aşamasına gelindiğini ve İsrail'in Arap geni ile Yahudi genini ayrıştırmayı başardığını ve bunun üzerinden bölgedeki tüm Arapları yok edebilecek biyolojik silah üretimine başladığı yolundaki kaygılarını dile getirmişlerdi.

İngiltere'deki fuarda bazı silahların altına "Körfez Savaşı'nda denenmiştir" diye yazıyor. Yukarıda "başarılı" bir helikopter.

Mikrodalga silah endüstrisi

Az sonra detaylarına girmeye çalışacağımız konumuzla bağlantılı yeni bir gelişme ise mikrodalga silah endüstrisinin ulaştığı gelişme sınırı. Bu silahların güncel kullanımının en son örneği NATO'nun Yugoslavya'ya saldırısında yaşandı ve NATO tarafından bombalama başlamadan yapılan açıklamada, Sırbistan ve Kosova üzerinde Yugoslav Genelkurmayı'nın komünikasyon sistemini felç etmek için elektronik bir ağ oluşturulduğu belirtildi. Bir süre sonra ise Belgrad Hükümeti'nin ülkedeki tüm psikologları öncelikli olarak çocuklara terapi servisi vermek üzere görevlendirdiği basında yer aldı. Binlerce psikolog ülkede hâlâ olağanüstü çalışma saatleri içerisinde görev yapıyorlar. Haziran ayı içerisinde Belgrad'da açılan çocuk eğlence parkı da aynı servisin bir parçası olarak hizmete sokuldu. Parkın inşaatına, bombalamaya rağmen ara verilmedi. Zira NATO'nun sözünü ettiği elektronik ağın işlevi sadece komünikasyon sistemini felç etmek değildi. "Elektormanyetik dalga silahları" olarak da adlandırılan bu silah teknolojisi devreye sokulmuştu. Bu silahlar, çok düşük dalga frekansında (20-35 khz) veya düşük frekanslı RF modülasyonları ile, belirlenen insan kitlesi üzerinde kusma, ağrılar ve sinir bozuklukları yaratabilme etkisine sahip. ABD'nin Körfez Savaşı'ndaki Komutanı General Norman Schwarzkopf bu silahların Körfez'de kullanıldığını açıklamıştı. Ve kuşkusuz gerek Körfez Savaşı ve gerekse de Yugoslavya'ya yapılan saldırı, silah tekellerinin insanlar üzerindeki deney alanlarına dönüştü. Az sonra sözünü edeceğimiz düşünce kontrolü için üretilmiş tüm kitle imha silahları Körfez'de ve Yugoslavya'da denendi. Körfez Savaşı'ndan sonra İngiltere'de açılan silah fuarında sergilenen silahların üzerine utanmazca "Körfez'de denenmiştir" etiketi takılmıştı. Eylül ayında yine İngiltere'de silah fuarı düzenleniyor. Ve büyük olasılıkla silahların üzerine "Yugoslavya'da denenmiştir" diye not düşülecek. Yüz binlerce insanın emperyalizm tarafından katledilmesinin silah tekelleri açısından "Savaş Garantisi"ne dönüştüğü dünyamızda, konuyla ilgili dosyamızı CIA'nın kuruluşu ile 2. Dünya Savaşı sonrasından başlatabiliriz diye düşünüyorum.

CIA'nın bilim ve sanat seksiyonları kuruluyor

CIA, 2. Dünya Savaşı'nın bitmesinden hemen sonra 1947 yılında kuruldu. Soğuk Savaş Dönemi olarak adlandırılan bu süreçte, CIA uluslararası komünizm tehdidine karşı konuşlandırıldı. Mayıs 1948'de toplanan ABD Ulusal Güvenlik Konseyi toplantısında, Savunma Sekreteri James Forrestal CIA'nın

Sovyetlere karşı "gizli savaş" başlatması gereğini ifade etti. Forrestal Sovyet ajanlarının Amerikan toplumunun her kademesine sızdığını ve ABD'yi ele geçirmek üzere olduğunu iddia ediyordu. Süreç içerisinde Forrestal'ın görüşleri ABD'nin dış politikası olarak kabul edildi. James Forrestal Mayıs 1949 yılında "paranoyak" teşhisi ile Bethesda Naval Hastanesi'nde tedavi altına alındı. Sovyet ajanları tarafından takip edildiğini ve gözlendiğini düşünüyordu. Hastaneye kaldırılmasından kısa bir süre sonra camdan atlayarak intihar etti. Ne var ki ölüm şekli bile ABD'nin paranoyak politikaları üzerinde etki yapmadı. Forrestal 1947 toplantısında kayıtlara NSC-UA kayıt koduyla geçen gizli bir emir maddesini CIA'nın kuruluş belgesine koydurdu. Bu madde CIA'nın Avrupa'da kısaltılmış adıyla "psy-ops" olarak bilinen "psikolojik savaş operasyonları"nı başlatmasını öngörüyordu. CIA'nın yöneticisi Amiral Roscoe Hillenkoetter'e, toplantıda karşı çıkan Lawrance Housten, NSC-4A kodlu maddenin, ABD'nin anayasası ile çeliştiğini, CIA'nın legal olarak yurtdışında operasyon yapmasının mümkün olmadığını ve CIA'nın Başkan'ın özel ordusu olarak kullanılamayacağını dile getirdi. Ne var ki, Housten'in yasal ve anayasa hukuku zemininden yaptığı bu eleştiriler dikkate alınmayarak, komünist tehdidin, ABD Anayasası'ndan daha önemli olduğuna karar verildi ve NSC-4A kodlu gizli bir emir maddesi NSC-10/2 maddeli ek bir gizli emir maddesi ile güçlendirilerek, Başkanlık Gizli Emir maddesi hazırlanarak CIA'nın yetki alanı geliştirildi ve ABD Başkanı'na gizli operasyonları başlatma yetkisi tanındı. Bir başka ifadeyle CIA, ABD Anayasası'nın da üzerinde yasadışı bir kuruma dönüştürüldü. Bu çerçevede CIA komünizm ile mücadele etmek için iki ayrı seksiyonu, bilim ve sanat seksiyonlarını devreye soktu.

Sanat Seksiyonu

CIA Plastik Sanatlar Çalışma Dosyası'nın başına Donald Jameson getirildi. Jameson'un önderliğinde abstrakt ekspresyonizm (soyut dışavurumculuk) akımı SSCB'nin sosyalist gerçekçilik ekolünün karşısında bir ekol olarak seçildi. Bu ekolde ürün veren Jackson Pollock, Robert Motherwell, Willem De Konning ve Mark Rothko gibi sanatçılar gizli olarak desteklenmeye başlandı. CIA özellikle solcu, anarşist ve düzen muhalifi sanatçıları kullanmayı hedefledi. Jameson bu seçimlerini şöyle açıklıyor:

"Düzene muhalif, anarşist veya eski komünist sanatçıların ortak özelliği her türlü örgütlenmenin içinde yer almaktan ısrarla uzak durmalarıydı. Bunları kullanmamızın çok daha kolay olacağını fark ettik."

Ve CIA "Bağımsız" Kültür ve Sanat Vakıfları açarak, bu sanatçılara çağrı yaptı. Başta modern sanat dünyasının ünlü sanat dergisi *Encounter* olmak üzere uluslararası çapta 12 tane sanat dergisini yayımlamaya başladı. 35 ülkede kültür-sanat ofisleri açarken, kısa bir süre içerisinde CIA'nın sanat dergilerinin sayısı 800'ü bulmuştu. Faaliyetin gelişmesi üzerine 1950 yılında Tom Braden'in önderliğinde IOD (International Organizations Dvision: Uluslararası Organizasyonların Bölümlendirilmesi) birimi oluşturuldu. Bu birimin ilk görevi, George Orwell'ın *Hayvanlar Çiftliği* romanının animasyon filmini hazırlamak

Üstelik fluoridli!

Kağan Güner

Üstelik fluoridli... Bu cümleyi diş macunu reklamlarında mutlaka duyarız. "Beyaz ve sağlıklı" dişler için içinde fluorid olan diş macunlarına ihtiyacımız vardır. Televizyon ekranlarındaki beyaz önlüklü diş hekimleri hep öyle derler. Amerika'da ise fluorid içme sularına da karıştırılıyor. Avrupa'da yasak olan bu işlemi gerçekleştiren ABD'de her yıl 143 bin ton fluorid "ağız sağlığı, temiz içme suyu ve su borularının hijyenliği" adına, Amerikalıların musluk sularına tatbik ediliyor. İngiltere ise fluoridli musluk suyunun resmi olarak yasaklanmadığı Avrupa'daki tek ülke. "Thamoo Water" 2000 yılında ABD uygulamasını örnek alarak İngiltere'de musluk sularına fluorid karıştırmak için yasa önerisini Londra'daki Parlamento'ya vermiş bulunuyor. Yasa önerisine İngiliz kamuoyunun tepkisi oldukça büyük oldu. Anti-Fluorid Kampanyası'nın yoğun çalışmaları sonuncunda başta Boots, Sainsbury ve Safeway gibi büyük market zincirleri "Fluoridsiz dişmacunları"nı üretip raflarına yerleştirmek zorunda kaldılar. Fluoridli diş macunları üzerindeki büyü kalkarken kamuoyu fluorid denen ve iyi bir şey zannedilen kimyasal maddenin bir zehir olduğunu öğrendi. Ve çok daha ürkütücü bir bilgiyle karşılaştı: Kitlesel düşünce kontrolünde fluoridin kullanıldığını.

Sodyum Fluorid

19. yüzyılda yaygın bir deyimle "Şeytan Zehiri" olarak bilinen Sodyum Fluorid fare zehiri olarak kullanılıyordu. Birçok endüstri kolunun atık ürünü olan ve sodyum silikofluorid ile birlikte elde edilen fluorid özellikle boksit'den elde edilen alüminyum üretimi endüstrisinin bir atığıdır. Depolanması oldukça güçtür. Denizlerin dibine depolandığında milyonlarca balığın ve deniz canlısının ölümüne neden olmakta, eğer toprağa depolanırsa, nehirlere ve yeraltı sularına karışmakta ve toprağı zehirlemektedir. Metali yeme özelliği de bulunduğu için sodyum fluoridin depolanması için üretilen konteynırlar oldukça pahalıya mal olmaktadır.

20. yüzyılın ikinci yarısında kapitalizm bu zehirli atığın depolanma maliyetinden kurtulmak için "fluoridli dişmacunları" masalını ortaya atmış, başta ABD olmak üzere dünya çapında bir dizi üniversitenin diş hekimliği ve halk sağlığı bölümlerinde, diş sağlığı için fluoridin faydaları üzerine araştırmalar yönlendirilmiş ve sonuçta her ülkede fluoridli diş macunları, diş hekimleri kuruluşlarının onayını almıştır.

Arsenikten 15 kat daha kuvvetli

Anti-Fluorid Kampanyası'nın önde gelen sözcülerinden Massachutes Tıp Merkezi'nden Dr. Busch, sodyum fluoridin arsenik zehirinden 15 kat daha kuvvetli olduğunu belirtiyor. Dünyadaki kanser oranının en yüksek olduğu Amerika'da içme sularına fluorid tatbik edilen bölgelerde kanser oranının iki hatta üç kat daha fazla olduğu ve bu oranın nükleer santral bölgelerinde oturan insanların kansere yakalanma risk oranı ile eşdeğer olduğu da açıklanan bir diğer bilgi.

Sodyum fluorid, diş macununun yanı sıra bir de içme suyu ile alındığında vücutta büyük bir tahribata neden oluyor. Damarlar, sinir sistemi, kemik yapısı ve dişlerde ağır bir tahribat gerçekleştiriyor. ABD'de uygulamanın kısa adı EPA (Environmental Protection Agency-Çevre Koruma Kurumu) olarak bilinen kurum aracılığı ile gerçekleştirildiğini ve EPA'nın içme sularında fluorid kullanılmasına ilişkin tavsiye raporları verdiğini de hatırlatmak istiyoruz. EPA hazırladığı bu "tavsiye" raporlarında endüstri kollarına atıklarını değerlendirme ve atıklarından para kazanmanın yollarını gösteriyor. Bu atıkların başında ise sodyum fluorid geliyor. İçme sularına fluorid karıştırılması yasa maddesi böylece devreye

oldu. Geçtiğimiz yıl ise İngiliz İstihbarat Servisi MI-5'in kamuoyuna açıklanan dosyalarında Orwell'ın MI-5 için çalıştığı ve *Hayvanlar Çiftliği* romanının MI-5 tarafından sipariş edildiği açıklandı. Orwell'ın *1984* romanı da yine MI-5'in emriyle kaleme alınmıştı. Amaç, SSCB'nin bireysel özgürlükleri yok eden ve kitleleri tek merkezden yöneten bir rejim olduğunu kitlelerin bilinçaltına işlemekti.

Bu süreçte CIA'nın kültür-sanat seksiyonunun en önemli faaliyetlerinden biri de sanat tarihinin yeniden yazımı oldu. Yüzlerce sanat tarihçisi görevlendirildi. Hedef özellikle Picasso'ydu. Sadece Picasso için özel bir birim oluşturularak, Picasso'nun Komünist Partili bir sanatçı olduğu tarihlerden silinmeye çalışıldı. Dada, Sürrealizm, Kübizm akımlarının 2. Dünya Savaşı yıllarındaki "Sanat için Devrim-Devrim için Sanat", "Haydi Kızıl Barikatlara" başlıklı politik manifestoları sümen altı edildi. Burjuvazinin yaratıcılık teorisi çerçevesinde sanat tarihi tekrar kaleme alındı.

Kuşkusuz bu tarih yazımı, 2. Dünya Savaşı tarihinin yazımı ile paralel yapılan bir çalışma oldu. 2. Dünya Savaşı'nın tarihi yazılırken, ABD'nin Normandiya Çıkarması Avrupa'yı faşizmden kurtaran bir harekat olarak yazıldı. Halbuki Normandiya Çıkarması Berlin'e ilerleyen Kızıl Ordu'nun önünü kesmek için yapılmıştı. Üstelik Normandiya Çıkarması yapıldığında, Avrupa'daki Komünist Partiler ülkelerinden faşizmi zaten def etmişlerdi. Yani Normandiya Çıkarması faşizme karşı değil, Kızılordu'yu ve Avrupa'da sosyalizmin gelişmesini önlenmek için yapılmıştı. Nazi Ordularının Stalingrad savunmasındaki yenilgilerine kadar da ABD Hitler'i gizli olarak desteklemişti. CIA'nin Bilim seksiyonun çalışmalarında daha detaylı olarak değineceğimiz gibi, Hitler'in iktidardan devrilmesinden sonra tüm Nazi bilim insanlarını ABD'ye getirten ve CIA içinde çalışmalarına devam etmesini sağlayan da yine ABD olmuştu.

CIA Kültür Sanat Seksiyonu'nun en önemli eseri New York Modern Sanatlar Müzesi'nin kuruluşu oldu.

giriyor. Amerikalıların "çevre" koruma kurumu, sermayeyi koruma kurumu olarak faaliyet gösteriyor.

Fluoridin kitlesel psikolojik kontrol için kullanımı

Fluorid kullanımının karanlıkta bırakılmış ilişkiler ağında ise çok daha ürkütücü bilgilerle karşılaşıyoruz. Fluorid, **semap** olarak bilinen ve ilaç endüstrisinde sakinleştirici ilaç üretiminde kullanılan bir malzemeyi içeriyor. Bu ise fluorid üretimiyle **sarin** ve **soman** olarak bilinen sinir gazlarının üretimini mümkün kılıyor. Bu üretimin geliştirilmesi, 2. Dünya Savaşı sırasında Hitler Almanyasında, Yahudileri yok etmek için **Zyklon B** adındaki **ceyanide** kökenli gazı üreten Alman kimya fabrikası I. G. Farben'de gerçekleştiriliyor.

I. G. Farben, sodyum fluoridden sinir gazı üretimi teknolojisini 1939 yılında **ALCOA** adlı Amerikan Alüminyum Şirketi'nden alıyor. Nazi bilim insanları fluoridin içme suyuna karıştırılması için ilk deneyleri gerçekleştiriyorlar. Bu deneylerde içme suyundaki fluoridin beynin belli bir bölgesini uyuşturduğunu ve bireyin direnme gücünü kırdığını tespit ediyorlar. Bu keşiften sonra fluorid Nazi toplama kamplarındaki içme sularına karıştırılıyor.

Colgate ve CIA arasındaki ilişki

2. Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra Alman I. G. Farben firması ABD ile ilişkilerini geliştiriyor. Amerikalı kimyacı ve biyolog Charles Edward Perkins, Nazi toplama kamplarında içme sularına fluorid karıştırıldığına ve Farben firmasının Yahudi soykırımındaki rolüne ilişkin bilgileri açıklıyor. Bu açıklamalar gözardı ediliyor. Zira bu tarihlerde CIA Nazilerin kitlesel psikolojik denetleme ve kontrol testlerinin sonuçlarını ve birikimini bünyesinde toplamaya başlıyor. Farben firmasının Amerikalı danışmanı olarak Alan Dulles göreve atanıyor. Dulles MK ULTRA olarak bilinen Nazi Psikolojik denetleme testlerinin sonuçlarını CIA'ya aktarıyor. CIA'nın kurucularından olan Dulles'in yanında çalışan bir diğer kişi ise Dr. George Estabrooks. Estabrooks, New York'daki Hamilton Üniversitesi Psikoloji Bölüm Başkanı ve ABD Hükümeti'nin hipnotizma ve davranış psikolojisi danışmanı olarak görev yapıyor. Dr. Estabrooks'un bir diğer görevi ise dişmacunu şirketi Colgate'in yönetim kurulu başkanlığı.

Diş macunlarının üzerindeki uyarıcı bilgiler ise ülkeden ülkeye değişiyor. Örneğin ABD'de satılan Colgate ürünlerinde şu uyarı notu yer alıyor:

"Eğer çocuğunuzun diş macunundan yemiş olduğunu fark ederseniz, derhal en yakınınızdaki zehirlenme istasyonuna götürün ve doktorunuz ile temasa geçin."

Bu uyarı notu diğer ülkelerde, "Çocuğunuzun dişini fırçalarken; macunu yutmamasına özen gösterin ve 7 yaşın altındaki çocuklara çok az miktarda dişmacunu verin" olarak değişiyor.

ABD'deki içme sularına sodyum fluorid katıldığı için, bu ülkede satılan dişmacunlarındaki sodyum fluorid oranı, diğer ülkelerdekinden ortalama yüzde 50 daha az miktarda.

Bilime ulaşma hakkı

Demokratik bir toplumun temellerinden birini, bireylerin bilime ulaşabilme hakkı ve kullanıcı kültürüne sahip olabilmeleri olarak saptayabiliriz. Dişmacunları örneğinde görüldüğü gibi kullandığımız ürünlerin birçoğu aslında ihtiyacımız olmayan, fakat uluslararası tröstlerin atıkları üzerinden de para kazanabilmeleri için suni olarak yaratılmış ihtiyaçlarımıza yanıt veriyor. Üstelik sağlığımız pahasına.

Kalsiyum fluorid, sodyum fluoridin doğal alternatifi. Fakat doğada çok az bulunuyor. Bu yüzden organik üretilmiş dişmacunları orta gelir seviyesi ve üstündeki toplum kesimi tarafından kullanılabiliyor. Kalsiyum fluorid'in fazla alınması durumunda da dişler ve kemik yapısı zarar görüyor. Uzmanlar sağlıklı dişler için şekerli yiyecekler, beyaz şeker ve beyaz unu mümkün olduğu kadar azaltacak bir diyetin yeterli olduğunu belirtiyorlar.

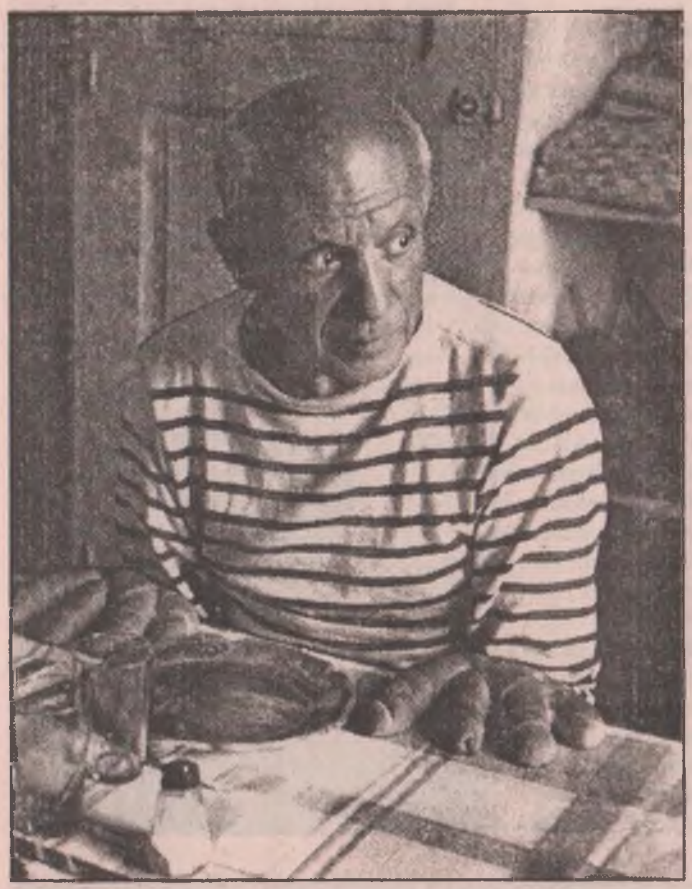

Picasso'nun Komünist Partili bir sanatçı olduğu unutturulmaya çalışıldı.

Müzenin kuruluşu kâğıt üzerinde Rockfeller Vakfı tarafından gerçekleştirildi. Rockfeller CIA'nın şemsiyesi altındaki yüzlerce vakıftan bir tanesiydi. Ekibin başındaki Tom Branden CIA'nın çalışmasını şöyle aktarıyor:

"SSCB'ye karşı ABD'nin yaratıcı özgürlüğün ve entelektül gelişmenin merkezi olduğunu göstermek için faaliyet gösterdik. Bunun için de yazarları, müzisyenleri, sanatçıları toparladık. Bunu da başarılı bir şekilde yaptık. Kimse bizden şüphelenmedi. Bütün parayı biz koyduk ve tanıtım faaliyetlerini yürüttük. Eğer Papa da Michalengelo'ya para vermeseydi Sistin Kilisesi bitemezdi."

22 Ekim 1996 tarihli İngiliz *The Independent* gazetesinde konuyla ilgili bir makale yazan Frances Stonor Saunders şu tespitleri yapıyordu: "... savaş sonrası dönemde CIA'nın patronluğu olmasaydı, Soyut Ekspresyonizm hakim bir sanat akımı haline gelebilir miydi? Olasılıkla evet... Fakat bu sanat akımının nerede son bulduğuna bakın: Bankaların mermer salonları, havaalanları, belediye ve resmi binalar ve büyük galeriler. Bu sanat ürünleri, soğuk savaş döneminin savaşçıları tarafından bir logo, bir imza olarak kullanıldı. CIA amacına ulaştı."

CIA'nın bu çalışması amacına ulaştı. Doğru. Fakat benim Saunders'dan farklı düşündüğüm bir nokta var. CIA'nın patronluğu olmasaydı Soyut Ekspresyonizm hakim bir sanat akımı haline gelebilir miydi, diye soruyor Saunders ve yanıtını da, "olasılıkla evet" diye yanıtlıyor. Ben ise Soyut Ekspresyonizmin ABD'deki versiyonunun hiçbir şekilde başat hale gelemeyeceğini düşünüyorum. Soyut Ekspresyonizmin ABD üretimi, insanlığın Modernizm tarihinin içine bir kama gibi sokulmuştur. Sadece Soyut Ekspresyonizm açısından değil, fakat CIA üretimi olan tüm kültür üretimleri, kendisini üretmekten yoksundur ve kültür tarihinde bir boşluk yaratmaktadır. Soyut Ekspresyonizmin CIA'nın parlattığı sanatçısı -ki yetenek denen şeyden mahrumdur- Jackson Pollock, müzik alanında Elvis Presley, sinemada Marilyn Monroe, James Dean tüm bu sanatçıların intihar ederek ölmeleri basit bir raslantı olabilir mi? Bu bir raslantı değildir. Nasıl ki, CIA'nın soğuk savaş politikalarının babası James Forrestal camdan atlayarak intihar etmişse, CIA üretimi olan tüm sanatçılar da aynı dipsiz kuyunun kaderinden paylarını almışlardır. Bu kültür sadece ölüm üretmektedir. Son bir yıldır İngiltere ve ABD'nin desteğindeki çağdaş Anglo-Sakson sanatçıları, İngiliz Damien Hirst'ün önderliğinde ceset parçalarını ve içi doldurulmuş hayvanları sanat adına sergilemektedirler. İngiliz sanat dünyası son iki yıldır sanatçıların morglardan çaldıkları kadavra davaları ile çalkalanmaktadır. Sanatın Anglo-Sakson dünyasında geldiği nokta cisimleşmiş bir ölüsevicilik haline gelmiştir.

CIA'nın bu kültür sanat politikası, uluslararası politik arenaya nasıl yansıtılmaktadır. Türkiye'de günlük yaşamdaki şiddet olgusu yüzünden, insanların şiddete karşı duyarsız olduğu tespitleri yapılıyor. Batı'da ve özellikle Anglo-Sakson dünyasında ise bu çalışma daha inceltilmiş bir yöntemle "sanat" aracılığı ile yapılıyor. Sanatın her alanında, sinemada, fotoğrafta, heykelde ve resimde bugün sadece ölüm ve ceset pazarlanıyor. Geçtiğimiz yıl Tony Blair ve Bill Clinton ikilisi tarafından, "Merkez Sola 2000 Planı" açıklanırken şöyle bir cümle sarf edilmişti: "Anglo-Sakson kültürünü Batı Avrupa kültürü ile sentezleyeceğiz." Bu cümlenin sarf edilmesinden sonraki kültür-sanat dünyasındaki gelişmeleri arka arkaya sıralıyorum:

Son 50 yılın en büyük Jackson Pollock sergisi, New York Modern Sanatlar Müzesi'nden yola çıktı. İkinci durağı Londra'daki Modern Sanatlar Müzesi Tate Gallery oldu. Ne var ki aynı dönemde gösterime giren Picasso ve Monet sergileri Pollock'dan üç kat daha fazla izleyici topladı (Bu insanın içini ferahlatan bir dirençti). Kimse CIA'nın Pollock'u tekrar pazarlama çabası ile ilgilenmedi. Londra Tate Gallery'deki ikinci sergi, Damien Hirst'ün sergisi oldu. Hayvan ölülerinden alınmış kesik kafalar sergilenmeye başladı. Ve sinema Oskarlarının dağıtımındaki seçim ilginçti. Spielberg'in Normandiya Çıkarması'nı anlatan filmi, İngilizler'in post-modern "Shakespearer"i ve İtalyanlar'ın "Hayat Güzeldir" adlı filmi (ki yine bıkıp usanmadan 2. Dünya Savaşı'ndaki Yahudi katliamını anlatan bu filmin son karesinde "kurtarıcı Amerikan askerlerini" izledik. Ve NATO'nun Yugoslavya'ya saldırısı gündeme geldiğinde, özellikle sinema endüstrisi 2. Dünya Savaşı'nın Normandiya versiyonunu çoktan yeniden üretmiş ve milyonlarca seyirciye ulaşmış, orta sınıf da Pollock ve Hirst sergileriyle bombalanarak, ABD'nin kültür dünyasındaki hakimiyeti bilinçaltına kazınmıştı. Gramsci'nin önemle belirttiği gibi politik hegemonya, kültür hegemonyasının üzerine inşa edilir. Son perdede görev Yugoslavya'da çalışan medya mensuplarına verildi ve uluslararası basın tekelleri, 2. Dünya Savaşı'ndaki Nazi katliamlarının gerçekleştiği köylerde "Sırp katliamı" senaryolarını ürettiler. Hitler imajı Miloseviç ile değiştirildi. Jung'un psikolojide bilincin yanlış projeksiyonu olarak adlandırdığı davranış biçimi medya aracılığıyla gündeme getirildi. Rus askerleri Priştina Havaalanı'nı İngiliz askerlerini geri püskürterek ele geçirdiklerinde ise Batı basını tek bir yorum yaptı: "Kızıl Ordu Berlin'e müttefik kuvvetlerden önce girmişti." Tüm Batı medyasının tek bir ağızdan çıkan bu ortak yorumunun altını çiziyorum.

CIA eliyle 52 yıldır üretilip duran kültür-sanat üretiminin yönlendirdiği, şekillendirdiği geniş insan kitlelerinin düşünce yapısı, en iyimser ihtimalle ABD'nin dünyanın istediği köşesine müdahalesini sorgulama yeteneğini yok etmiştir. CIA'nın ABD'nin iç anayasası-

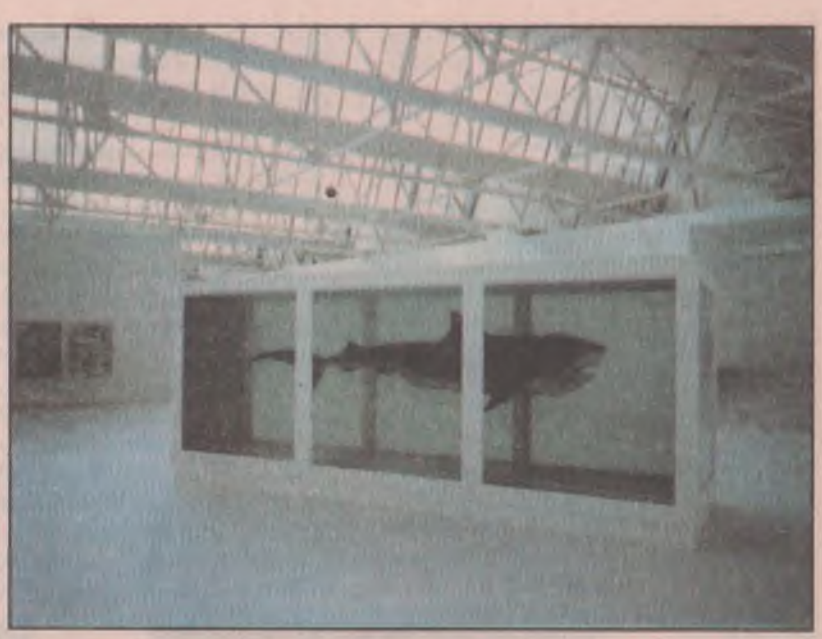

İngiliz Damien Hirst'ün önderliğinde ceset parçalarını ve içi doldurulmuş hayvanları sanat adına sergilemektedirler . Yukarıda Hirst'ün bir çalışması. Yanda ise diğer bir sanatçının şaheseri!

nın üzerinde illegal bir şekilde konuşlandırılan yapısı, geniş insan kitlelerinin bilincinde CIA Kültür-Sanat D'airesinin çalışmaları sayesinde meşru kılınmıştır. Bu meşruluğun zemini sürekli olarak 2. Dünya Savaşı'nın kendileri tarafından yapılmış yalan-yorumunun yeniden ve yeniden üretimi bazında halen sürdürülmektedir. Batı basını yukarıda aktardığım yorumu yaptığında, basında tek bir ses çıkıp da, "Faşizm Kızıl Ordu'nun Berlin'e girişiyle yenilmiştir" diyememiştir.

CIA'nin Kültür-Sanat Birimi'nin çalışmalarını düşüncenin dolaylı yöndendirimi başlığı altında toparlayıp dosyamızın ikinci bölümüne geçebiliriz. Bu bölümde ele alacağımız konu, düşünceye bilim kanalıyla doğrudan müdahale ve CIA'nın Bilim Dairesi olacak. CIA'nın bilim çalışmaları, Kültür-Sanat Birimi'nin çalışmalarının üzerine inşa edilmiştir.

CIA ve bilim

CIA'nin kuruluşundan itibaren ilgi alanı içerisinde olan düşünce ya da kişiliğin kontrolü çalışmaları 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'ye "Opearation Paperclip Programme" adıyla anılan çalışmayla getirtilen Naziler tarafından başlatıldı. Bunların önde gelenleri şunlardı: Karl Tauboek, Karl Rarh, Theodore Wagner-Jauregg, Hans Turit. Nazi bilimcilerin ilk görev alanı General William Donovan'ın yönetimindeki "OSS-Stratejik Servis Ofisi"ndeki ekibin çalışmalarına katılmak oldu. Edward Strecker, Winfred Overshulser, George White ve Harry J. Anslinger adlı Amerikan bilim insanlarından oluşan bu ekibin araştırma alanı, insan davranışının ve kimyasının analizi idi. Nazilerin ekibe katılması ile birlikte onların savaş boyunca canlı insan denekleri üzerinde yaptıkları deney sonuçları ABD bilim laboratuvarlarında değerlendirilerek, "doğruluk serumu" üretimi, tabun, sarin, zehirli gaz üretimleri gerçekleştirildi. Bu dosyanın bir parçası olarak sunduğumuz Fluorid yazısında da okuyacağınız gibi zehirli gazların üretim teknolojisi ABD'ye Alman kimya firması I. G. Farben'den getirtildi. Tahmin edilebileceği gibi tüm gazlar, Yahudilerin, çingenelerin, eşcinsellerin ve komünistlerin katledilmesinde denenmiş ve gazların sonuç raporları hazırlanmıştı. Bu ekibin geliştirdiği bir diğer çalışma da uyuşturucu kullanımının insan beyni üzerindeki etkileri üzerine oldu. Marihuana, esrar, eroin gibi uyuşturucuların insan beyni üzerindeki etkilerine ilişkin çalışmalar zaten Naziler tarafından yapılmıştı. Bu çalışmaların üzerine CIA'nın bilim laboratuvarlarında yeni bir uyuşturucunun üretimi gerçekleştirildi: LSD. LSD daha sonra 1960 gençliğinin uyuşturulması amacıyla CIA eliyle pazarlandı.

CIA'nın bilim projeleri MKULTRA-MKSEARCH-MKNAOMI-ARTICHOKE ve BLUEBIRD adlarıyla kodlandırıldı. LSD araştırması ve üretimi MKULTRA kod adı altında yapıldı. MKULTRA'nın diğer çalışma alanları ise geniş bir yelpazeye yayılmaktaydı. Bu yelpazede dinsel tarikatların örgütlenmesi ve propogandası, mikrodalga çalışmaları, beyin nakli, psikolojik kondisyon oluşturma gibi başlıklarda 149 proje ve 33 ek proje çalışması yürütülmekteydi. Tüm projeler "Kara Proje" bütçesinden mali olarak desteklenmekteydi.

Jackson Pollock'un bir çalışması. Pollock, CIA tarafından gizlice desteklenmişti.

Kara Proje

CIA'nın bilim projelerinin masrafları "Black Project" olarak tanımlanan gizli bir bütçeden karşılandı ve karşılanıyor. Kara Proje ilk olarak 2. Dünya Savaşı sırasında atom bombasının imalatının gerçekleştiği Manhattan Projesi ile gündeme geldi.

9 Ekim 1941 yılında, Japonlar'ın Pearl Harbour baskınından iki ay önce MIT-Massachusettes Teknoloji Ensititüsü Dekanı Vannevar Bush, dönemin ABD Başkanı Franklin Roosevelt'e savaşı kazanmaları için atom bombası projesini götürdü. Roosevelt ABD Kongresi'ne danışmadan atom bombasının imalatı için emir verdi ve bomba imalatının masraflarının "Kara Bütçe" olarak tanımladığı örtülü bir ödenekten karşılanmasını, daha açık bir tanımla gizli bir ödenek bütçesinin açılmasını sağladı. Manhattan bütçesinin ilk rakamı 100 milyon dolardı. Fakat 4 yıllık atom bombası imalatının sonucunda masraf 2.19 milyar dolara çıktı. Roosevelt ve Churchill Eylül 1944 yılında gerçekleştirdikleri toplantıda atom bombasının Japonlar'a karşı kullanılmasını kararlaştırdılar. Roosevelt 12 Nisan 1945 tarihinde öldüğünde yerini alan Truman projeyi devam ettirdi. Yani Hiroşima ve Nagazaki'nin bombalanması Japonlar'ın Pearl Harbour baskınından önce kararlaştırılmıştı. Ve atom bombasının imalatı için ayrılan örtülü ödenek CIA'nın bu tarihten sonraki gizli bilim projelerinin tüm masraflarının karşılanmasında temel kaynak olarak şekillendi ve ABD Başkanı Senato ve Kongre'nin üzerinde karar alma yetkileriyle donatıldı. Bu yetki de silah tekellerinin istemine bırakıldı. Ve sonuçta ABD demokrasisi böylesine bir illegalitenin legalize edilmesi temelinde gerçekleşti.

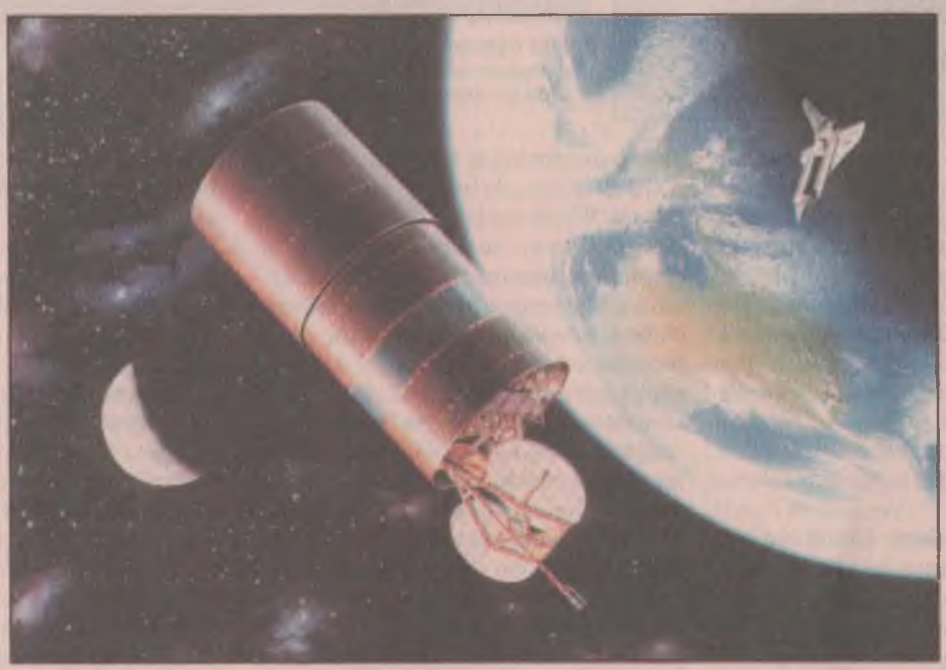

MKULTRA

CIA'mn düşünce kontrolüne ilişkin bilim projelerinin toplandığı MKULTRA biriminin görev alanı insan davranışlarının kontrolünde kimyasal, biyolojik, radyolojik etmenlerin araştırılmasıydı. Bu çalışma ilk olarak 1950 yılında BLUEBIRD kod adı altında başlatıldı. 1951 yılında Kanada ve İngiltere'nin projeye katılımı ile çalışmanın adı ARTICHOKE olarak değiştirildi. MKULTRA resmi olarak Nisan 1953'de faaliyete geçti. 1964 yılında teknik olarak projeye son verildi. 1970'lerden sonra MKSEARCH adı altında projeye devam edildi. MKULTRA projesi kapsamında 1950 yılında George Town Üniversitesi Hastanesinde Dr. Charles F. Geshicter yönetiminde insan davranışlarını radyasyon altındaki yönelimlerinin araştırılması için bir laboratuvar kuruldu. Projenin insanlar üzerinde denenmesi için Vacaville Kaliforniya Hapishanesi'nin Hastanesi seçildi. 100 mahkum denek üzerinde, mahkumların bilgisi olmadan radyasyon testleri yapıldı. Mahkumlar üzerinde yapılan tüm test sonuçları ve mahkumların akibetine ilişkin belgeler 1960'lı yıllarda imha edildi.

MKULTRA Projesi'nin yoğunlaştığı alan LSD'nin insan beyni üzerindeki etkileri oldu. 1950 ve 1970 yılları arasında CIA, ABD Ordusu ile işbirliği içerisinde LSD araştırmaları yaptı. İnsanlar üzerindeki deneyler EARL-Edgewood Arsenal Araştırma Laboratuvarları'nda gerçekleştirildi. Araştırmalardaki kilit isim Pennsylvania Üniversitesi'nden Dr. Albert Kligman oldu. Denekler yine bir hapishaneden Pennsylvania'daki Holmesburg Hapishanesi'nden seçildi. 1960'lı yılların ortasında Doktor Kligman IRL-Ivy Araştırma Laboratuvarını kurdu. Mahkumlar üzerinde EA 1279 olarak bilinen radyoaktif kimyasal element glycolate denendi. Bu deney için 20 mahkum deneğin kullanıldığı, Ocak 1975 tarihli CIA müfettiş kontrolü raporlarında belirtiliyor.

1977 yılında Senatör Kennedy'nin emriyle başlatılan soruşturmalarda CIA'nın insan denekler üzerinde yaptığı testler araştırıldı. Araştırmalar sonucunda ABD Savunma Bakanlığı'nın da testlere aktif olarak katıldığı tespit edildi. 1952 yılında CIA'nın Bilimsel İstihbarat Şefi Dr. Clark Yeager insanlar üzerinde yapılan testlerin etik tartışma panellerine katıldı ve daha sonra da "Yabancılar üzerindeki beyin yıkama araştırma" bölümü ARTICHOKE projesinin başdanışmanlarından oldu.

Mart 1995 yılında 3 kişi MKULTRA projesinde denek olarak kullanıldıkları gerekçesiyle mahkemeye başvurdular, fakat başvuruları yetersiz bulundu. 1973 yılında MKULTRA'nın tüm belgeleri imha edildi.

LSD

Kasım 1953 yılında MKULTRA LSD projesinde çalışan Dr. Frank Olsen yüksek dozda LSD'den öldü. Dr. Olsen ABD Genelkurmayı SOD-kimyasal Operasyon Özel Servisi ile yakın bir ilişki içerisinde çalışıyordu. Olsen'in çalıştığı seksiyonun adı "Yabancı Ülkelerde LSD Kullanımı Birimi" idi. Olsen CIA'nın Düşünce Kontrolü projesindeki kilit isimlerden biriydi. Gerek çalışmaları ve gerekse de ölümü başlıbaşına bir araştırma kitabı olacak belgeleri içeriyor. MKULTRA Projesi'nin bir alt projesi olan MKDELTA'da çalışan Olsen'in ihtisas alanı kimyasal ve biyolojik silahların insan beyni üzerindeki etkilerini araştırmaktı. Olsen'in ölümüyle ilgili tartışma 23 Ağustos 1998 tarihli İngiliz *Mail On Sunday* gazetesindeki Kewin Dowling'in makalesi ile gündeme geldi. Olsen New York'daki Startler Hotel'in 13. katından 28 Kasım 1958 tarihinde "atlayarak intihar etmişti". Fakat Kewin Bowling'in makalesinde George Washington Üniversitesi'nde yapılan ilk otopside Olsen'in düşmeden önce başına vurularak öldürüldüğü belirtiliyordu. Mayıs 1950 ve Ağustos 1953 tarihleri arasında Olsen, Marrylan'da CIA'nin kullanımı için biyolojik silahlar üreten Fort Detrick Merkezi'nde çalışmış ve çalışmaları kapsamında İngiltere'deki Porton Down Biyolojik Araştırma Merkezi'ni ve Fransa, Almanya ve Norveç'teki araştırma tesislerini denetlemişti. Bu denetlemelerinde insanlar üzerin-

de yapılan testler kendisini rahatsız etmiş ve şeflerini psikolojik durumundan haberdar ettikten sonra, İngiliz İstihbarat Servisi'nin ABD'deki düşünce kontrolü servisi çalışanlarından New York Harley Strett'deki psikolog Dr. William Sargant'dan terapi seansları almaya başlamıştı. Ölümünden önce Olsen'in içkilerine LSD katıldığı bir diğer iddia olarak ortaya atıldı. Eşi Alice ve oğlu Dr. Eric Olsen'e 1975 yılında Rockfeller Vakfı tarafından 750.000 dolar ile tazminat ödendi. Kendileri Beyaz Saray'a davet edilerek Başkan Ford tarafından resmi olarak CIA'nin çalışmaları yüzünden özür dilendi.

Olsen'i yurtdışı gezilerinde depresyona sürükleyen neydi? Olsen, İngiltere'deki biyolojik ve kimyasal silahlar araştırma merkezi Porton Down'u ziyaret ettiğinde Londra Metrosu dahil olmak üzere insan grupları üzerinde kimyasal ve biyolojik testler yapıldığına şahit oldu. Bu testler arasında şunlar yer alıyor:

Amphibian toxin, anthrax, anti-human immunodeficiency virüs, bakteryal toksinler, biyolojik bombalar, botulinium toksin, kolera, DNA virüsü, veba, tetanoz, verem gibi devam eden listede tam 390 deney yer alıyordu. Bu 390 testin dışında bugün bile bilinmeyen ve sadece kod adlarıyla belirtilmiş şu deney maddeleri var: BPL, BHA, blue 27/b bomb, freon pe 65702 JEDS, SAEB, td-1 agent, nl-1 agent.

CIA'nın LSD araştırmaları, 1960'lı yıllarda Hippy Hareketi'nin oluşumuna temel oldu. Vietnam Savaşı ile oluşan muhalefet LSD kültürüne yönlendirildi. Bu satırların yazarının iddiasıdır ki, Beat Hareketi tamamen CIA'nın bir eseri olarak ortaya çıktı. Zira CIA'nın LSD araştırmalarının sonuçları üzerinde herhangi bir bilgi kaynaklarda yer almıyor. Fakat tarihsel olarak biliyoruz ki LSD'nin yaygın olarak kullanımı Vietnam Savaşı ile beraber başladı ve Beat Hareketi tüm dünyayı bir moda gençlik akımı olarak kapladı. LSD'nin tamamen bir CIA üretimi olduğunu da bu bilgilere eklediğimizde, CIA'nın düşünce kontrolündeki ilk kitlesel pratiğini LSD'nin yaygın kullanımında buluyoruz. Ve Hollywood daima CIA'nın çalışmalarındaki bir kültür organizasyonu içinde yer almış olduğundan LSD'nin CIA tarafından 60 gençliğini uyuşturmak için kullanılma operasyonunda *Hair* müzikal filminin de bir not olarak alınmasını sezgisel olarak öneriyorum.

Mikrodalga silah endüstrisi

Son 10 yıl içerisinde Körfez Savaşı'nda ve Yugoslavya'da gerçekleştirilen NATO saldırısında geniş insan grupları üzerinde kullanılan ve denenen mikrodalga silahları, düşük ve çok düşük frekanslı dalga silahları olarak iki grup altında inceleniyor. 1991 yılında Körfez Savaşı'nda ilk olarak denenen mikrodalga silahlarının tasarım eksikliklerinin saptanmasının ardından, ABD-Fort Monroe'daki ABD Askeri Doktrinler ve Eğitim Akademisi'nden Janet Morris adlı mikrodalga silah uzmanı, Los Alamos tesislerinde gerçekleştirilen 20'den fazla projenin sonuçları üzerine bir dizi döküman yayımladı. Bu yayınların başlıkları şöyle:

"In Search of Nonlethal Strategy"

"Nonlethality: A Global Strategy-White Paper"

"Nonlethality Briefing Supplement No: 1"

"Nonlethality in the Operational Continium"

Morris, mikrodalga silahlarının kullanım alanlarını bu yayınlarında şöyle tanımlıyor: "Bölgesel ve düşük yoğunluklu çatışmalarda ve özellikle etnik kökenli savaşlarda kullanımı mükemmel sonuç verir." Yine kayıtlarda Teksas'daki David Kuresh'in liderliğini yaptığı dinsel tarikata karşı da, mikrodalga silahlarının kullanıldığı belirtiliyor.

Morris "Nonlethality: A Global Strategy" başlıklı tezinde de şu satırlara yer veriyor: "ABD çokkutuplu bir global siteme giden bir dünya ile karşı karşıya gelmektedir. Bu çokkutuplu dünya sistemi içerisinde çıkarlarını korumak için stratejilerini ve taktiklerini tanımlayarak, çok kutuplu dünyanın tehditlerine karşı mikrodalga silahlarını konuşlandırmalıdır."

Bu silahların insanlar üzerindeki etkileri ise şöyle tanımlanıyor: Gerek düşük ve gerekse de çok düşük dalga frekanslı silahlar, kan hücrelerini darmadağın ediyor. Vücudun alt kısmındaki sinir sistemini ve vücudun üst kısmındaki sinir sisteminin yarısını etkisi altına alıyor. Bel bölgesinde ve omurganın alt kısmında şiddetli ağrılara neden oluyor. Kulaklarda çınlama, şiddetli baş ağrısı ve bir üst aşamada da depresyon ve hafıza kaybına neden oluyor.

Bu başlık altındaki ikinci kateagorideki silahlar ise "Yüksek frekanslı akustik silahlar." Bu silahların Fransız polisi tarafından büyük kitle gösterilerine karşı kullanıldığı biliniyor. Yüksek frekanslı akustik silahların CIA tarafından ilk olarak kullanımı ise 1978 yılında "Operation Pigue" adı altında Doğu Avrupa'daki nükleer tesislerde çalışan görevlilerin düşünce kapasitesini etkilemek için seçilmiş alanlar üzerinde gerçekleştirildi. Bu silahların üretildiği merkezler ise ABD'nin Virginia eyaletindeki Fort Belever Askeri Ekipman Araştırma ve Geliştirme Merkezi, Los Alamos Nükleer Araştırma Tesisleri ve ARDEC-ABD Ordusu Araştırma, Geliştirme ve Mühendislik Merkezi. Araştırmaların İngiltere merkezinin başında ise Queen Elizabeth Hastanesi'nden Prof. E. H. Grant ve Dr. R. J. Sheppard bulunuyor. Her iki bilim insanı da NATO Advanced Group'a bağlı olarak çalışıyorlar ve çalışmalarının ödeneği ABD Hava Kuvvetleri'nden karşılanıyor.

CIA'nın düşünce kontrolü uygulamalarında uyuşturucu maddeler önemli yer tutuyor.

Kadın Barış Hareketine karşı kullanılan mikrodalga silahlar

Bu silahların Avrupa'da kullanımının kanıtlanmış uygulamalarından birisi 1985 yılında İngiltere'de gerçekleşti. İngiltere'nin Greenham Common bölgesindeki ABD üssüne Cruise nükleer başlıklı füzelerin yerleştirilmesini protesto etmek için üs çevresine kamp kuran Kadın Barış Hareketi üyeleri arasında bir süre sonra şiddetli başağrıları, başdönmesi, zamansız ve şiddetli adet kanama-

ları, konuşma bozuklukları ve kısmi geçici felç belirtileri başgösterdi. Kadın Hareketi üyelerinin *Elecktronics Today* dergisinden yardım istemeleri üzerine derginin uzmanları tarafından bölgede yapılan ölçümlerde yüksek frekanslı manyetik dalgalar tespit edildi. 10 Mart 1986 tarihinde *The Guardian* gazetesinden Gareth Parry, bölgedeki Amerikan üssünün "BISS-Base Installation Security System" olarak adlandırılan bir güvenlik sistemi ile korunduğunu ve bu sistemin yüksek frekanslı radar dalgaları ile insan vücudunu etkilediğini yazdı. *The Guardian*'daki yazıdan 7 ay sonra 30 Ekim 1986 yılında Kadın Barış Hareketi üyeleri arasında çeşitli kanser türlerinin tespit edildiği ve bazı üyelerin de kafalarının içinde sesler duymaya başlayarak psikiyatrik yardım almaya başladıkları rapor edildi. Kampanya üyelerinden Kim Besley Ekim 86 yılındaki basın toplantısında "Sağlam kanıtların elde edilmesi için 3 kuşak mı beklemek zorundayız?" diye konuştu.

SSSS ya da SQUAD

Mikrodalga silah endüstrisinin düşünce kontrolü için geldiği nokta ise ürkütücü. "SSSS-Silent Sound Spread Spectrum" olarak anılan ve yaygın olarak SQUAD olarak bilinen Silent Sound Incorporation'un Başkanı Edward Tilton 13 Aralık 1996 tarihinde Kızılhaç araştırma görevlisi ve *Mind Controllers* kitabının yazarı Dr. Armen Victorian'a gönderdiği mektupta bu saldırı sisteminin Irak'ta kullanıldığını belirtiyor. Sistemin önde gelen teorisyenlerinden Dr. Oliver M. Lowry SSSS sisteminde çok düşük veya çok yüksek frekanslı dalgaların akustik ya da vibrasyonel olarak insan beynine aktarıldığını belirtiyor. 100 ile 10.000 Mhz modülasyonundaki dalga boylarına bu frekansların yüklenebilmesi ile günlük hayatımızın bir parçası haline gelen internetten cep telefonlarına kadar geniş bir yelpazedeki elektronik aletlerin SSSS sisteminin etki alanı altına girmesi olanaklı oluyor. 27 Temmuz'da *Uzaktan Kumandalı Yaşam* adlı kitabı İngiltere'de piyasaya çıkacak olan düşünce kontrolü konusunun uzman araştırmacılarından Tim Rıfat Haziran ayı içerisinde İngiliz Channel 4 TV kanalında verdiği röportajda, tüm internet ve cep telefonları ağının mikro dalga silah sektörünün etki alanı altına girdiğini belirtiyor.

SSSS teknolojisinin en son gelişimi ise yakın zamanlarda yaşandı. Bu ise insan beyni dalgalarının klonlanmasının olabilirliğini gündeme getirdi. EEG sinyallerinin içindeki kızgınlık, nefret, kıskançlık, depresyon, korku gibi duyguların dalga boylarının tespit edilip bilgisayar aracılığı ile izolasyonu gerçekleştirildikten sonra seçilen duygu dalgasının başka bir insan beynine klonlanması artık SSSS teknolojisi tarafından yapılabiliyor.

Kontrol edemiyorsan yok et!

Irak'ta her ay 5 bin çocuk radyasyon ve salgın hastalıklara bağlı nedenlerle yaşamını yitiriyor. Irak nüfusunun yarıya yakın bir kısmının çeşitli kanser türlerine yakalandığı belirtiliyor. Irak'ta gerçekleştirilen soykırımın boyutları 30 Temmuz tarihinde Londra'da gerçekleşecek olan uluslararası bilimsel bir seminerde ele alınacak. Japonya'nın belli bölgelerinde ve Güney Irak'ta özürlü çocuk doğumları normalin 4-5 katı üzerine fırlamış durumda. İngiltere Tabipler Odası Haziran ayı içerisinde yaptığı basın açıklamasında Yugoslavya'ya bıra-

kılan radyasyon miktarının gezegenimizin yarı ömründen iki kat fazla olduğunu ve yakın bir gelecekte bölgede yaşayan insanların sağlığını ciddi tehlikelerin beklediğini açıkladı. Çok açık bir şekilde görülmektedir ki, 2. Dünya Savaşı yıllarında Nazilerin başlattığı soykırım araştırmalarını artık ABD seçtiği coğrafya parçaları üzerinde gerçekleştirmektedir. Radyoaktivite yoluyla soykırım politikalarının bilimsel araştırmaları ABD'de 1940'lı yıllarda başladı. 1960'lı yılların sonuna kadar ABD'de ve dünyanın değişik ülkelerinde ABD'li bilim insanlarınca akıl hastaları, mahkumlar ve sığınma yurtlarındaki çocuklar başta olmak üzere insanlar üzerinde radyasyonun etkileri araştırıldı. Bugün bu araştırmalar uygulamaya konulmaktadır. İnsanlar üzerinde yapılan radyasyon deneylerinin ulaşmış olduğu boyutun ciddiyeti 7 Aralık 1993 yılında fark edildi. ABD Enerji Sekreteri Hazel O'Leary basına yansıyan davalar üzerine Enerji Bakanlığı'na bir emir göndererek 32 milyon gizli dokümanın kamuoyuna açıklanmasını ve 2. Dünya Savaşı'ndan itibaren kobay olarak kullanılan insanlara tazminat ödenmesini istedi. Bakanlık yaklaşık olarak 800 kişinin tazminat istemi ile başvuracağını umuyordu. Sadece ilk 1 hafta içerisinde 10 binin üzerinde tazminat başvurusu yapıldı. Hazırlanan raporlar bilimsel dokümanlardan çok korku romanlarını andırıyor. Birkaçını aktarmak istiyorum.

1940'lı yıllarda ABD-Nashville'deki Vanderblit Üniversite Hastanesi'nin kadın doğum servisinde tam 800 hamile kadına gizli olarak radyoaktif izotoplu içecekler düzenli olarak verildi ve radyasyonun anne karnındaki bebekler üzerindeki etkileri araştırıldı. Araştırma Tennesse Sağlık Bakanlığı tarafından finanse edildi. 1951 yılında *American Journal Of Obsterics and Gynaecology* dergisi radyasyonun bebek gelişimi üzerindeki etkilerini yayınladı, fakat testlerin doğum sonrası sonuçlarını açıklamadı. Vanderbilt yetkilileri hamile kadınların radyasyonlu içecek aldıkları konusunda bilgilendirilip bilgilendirilmedikleri konusunda görüş açıklamaktan kaçındı. 1970 yılında tüm dokümanlar imha edildi. *American Journal of Epidemology* 1969 yılında ellerine ulaşan radyasyona uğrayan üç hamile kadının dosyasından, bu kadınların ölü çocuk doğurduklarını yayınladı.

Aralık 1962 ile Nisan 1963 tarihleri arasında Harvard Üniversitesi'nden bilim insanları ABD Kamu Sağlığı Servisi'nin finansmanıyla Wrentham Devlet Okulu'ndaki 760 zekâ özürlü çocuk üzerinde radyasyon testleri yaptılar. Kobay olarak kullanılan çocukların en küçüğü 1 yaşındaydı ve deneylerin sonucunda hiçbir çocuğun sağ kalmadığı belirtiliyor.

1963 ve 1976 yılları arasında Oregon Üniversitesi öğretim görevlilerinden ve Pasifik NorthWest Vakfı üyesi Carl Heller, Oregon Devlet Hapishanesi'ndeki 67 erkek mahkûmun testislerinde radyasyon deneyleri yaparak, radyasyonun sperm üzerindeki etkilerini inceledi. Benzer çalışma Washington Üniversitesi'nden Alvin Paulsen tarafından Washington Hapishanesi'ndeki 64 erkek mahkûm üzerinde gerçekleştirildi.

ABD Enerji Bakanlığı benzer deneylerin değişik ülkelerde yapılmasını da finanse etti ve bu ülkelere radyoaktif izotoplar, deneylerde kullanılmak üzere gönderildi. 24 Ocak tarihli *Boston Herald* gazetesinde Nick Tate'ın "Records Hint at US role in Worldwide Radiation Tests" adlı makalesinde ABD Atom

Araştırmaları Merkezi Başkanı Daniel Burnstein 1950'li yıllardan sonra radyasyon izotoplarının deney amaçlı olarak Türkiye'ye de gönderildiğini belirtiyor. Ve kuşkusuz şu soru yanıtını bekliyor. Türkiye'de Menderes Hükümeti'nin iktidara gelmesiyle birlikte ABD adına insanlar üzerinde radyasyon testleri yapıldı mı? Ve nerede yapıldı?

Düşüncenin fiziksel kontrolü

Mikrodalga silahlarının geliştirilmesinin ön aşaması, beyne yerleştirilen elektronik mikro devrelerle beynin kontrolü ve yönlendirilmesi çalışmaları olmuştur. Bir diğer tanımla beyne elektronik aracılığı ile fiziksel müdahale yollarının araştırılması, teknolojik olarak mikrodalga silahlarının gelişimine olanak sağlamıştır. Bu araştırmalar 1950'li yıllarda Jose Delgado adlı bilim insanının geliştirdiği "stimoceiver"ın insan beynine takılmasıyla elektronik sinyallerin beyne doğrudan iletilmesi mümkün oldu. Belgado çalışmalarını *"Physical Control of the Mind: Towards a Psychocivilised Society - Beynin Fiziksel Kontrolü: Psiko-Medeni bir Topluma Doğru"* adlı kitapta topladı. Belgado'nun görüşleri, uluslararası kapitalizmin "bireyin özgürlüğü" masalı adı altında bir robot toplum yaratma özlemlerini dile getiren tipik bir örnektir.

Delgado'nun çalışmaları ABD Deniz Kuvvetleri İstihbarat Servisi tarafından finanse edildi ve CIA'nın 1950 ve 1960 yılları arasındaki insan davranışları araştırmalarına teorik ve bilimsel temel oluşturdu.

Delgado, deney sonuçlarını, kitabında, "Duygu ve ifadelerin elektronik olarak insan beynine nakledilmesi olanaklıdır ve insanların tek bir düğmeyle robotlar gibi kontrolü olanaklıdır" cümlesiyle ifade ederek, "Yakın bir gelecekte insanların insansız makinelerle bir radyo komünikasyon sistemi ve elektronik devre ile takviye edilmiş bir beyin aracılığı ile yönetilmesi mümkün olacaktır" diye tarif ettiği "Psiko-Medeni Toplum"un öngörüsünü de yapıyordu.

Delgado'nun araştırmaları bilim-kurgu senaryoları olarak kalmadı. Önce hayvanlar üzerinde ve daha sonra da özellikle akıl hastaları üzerinde denendi ve son birkaç yıldır bu çalışmaların sonuçları yaygın olarak kullanılmaya başlandı. İngiltere'de geçtiğimiz yıl çıkan bir yasayla "iflah olmaz mahkûmların" hapishaneden çıkarken deri altına elektronik bir alıcının enjekte edilmesi ve mahkûmun dışarıda izlenmesi gündeme geldi. ABD'de uluslararası insan hakları kuruluşları mahkûmlara uzaktan kumandalı elektro-şok kemerinin takılmasının yasaklanması için Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvuru yaptılar.

Şu anda bilindiği kadarıyla bu teknoloji hapishanelerde mahkûmlar üzerinde kullanılıyor. Batı metropollerinde tüm sokakların uzaktan kumandalı kameralarla da izlendiğini hesaba katarsanız eğer, kapitalist Batı medeniyetinin birey özgürlüğü masalı hakkında bir ipucu verebiliriz herhalde. Üstelik güncel bir örnek olarak şunu da eklemekte yarar var. İngiltere'de 13 Temmuz günü çıkan bir yasa ile belli meslek gruplarında, iş başvurusu yapılırken DNA testi istenmesi kabul edildi. Polis, asker ve öğretmenlerde öncelikli olarak aranacak olan DNA testleri ile şiddete neden olan genin tespit edilmesi durumunda iş başvurusu yapan kişinin başvurusu kabul edilmeyecek ya da genin iyileştirilmesi için tedavi uygulanacak.

Sovyetler'de emperyalizmi teşhir eden bir afiş.

Halihazırda teknolojinin ulaştığı boyut; kalp atışlarını düzenleyen elektronik devre, suni damar, deri üretimi, sağırlar için içkulağa yerleştirilen elektronik devre, retina üretimi, suni kol ve el üretimi ve bu kol ve elin beyne yerleştirilen bir devre ile hareket edebilmesi, suni sinir ucu üretimi, suni kalp ve suni kan üretimi gibi biyonik insan parçalarının üretimini olanaklı kılabiliyor. Bilim insanları 2050 yılında biyonik insanın üretiminin gerçekleşebileceğini belirtiyorlar. Kapitalizmin "biyonik medeni toplum" rüyaları açısından sorun artık sadece bu parçaları uzaktan kumandalı hale getirmekten ibaret durumda. Özellikle iç kulağa yerleştirilen elektronik devre, mikrodalga silah endüstrisi açısından insan beyninin yüzde 100 kontrolünü mümkün kılıyor.

CIA'nın Kültür Sanat Dairesi Şefi Tom Braden, tüm bu çılgınlığın nedenini şöyle açıklamıştı:

"2. Dünya Savaşı bittikten sonra, ABD'de Sovyet bestecisi Şostakoviç'in önderliğinde gerçekleşen Dünya Barış Kongresi'nde Amerikan toplumundaki entelektüellerin ve sanatçıların ezici bir çoğunluğunun Amerikan Komünist Partisi üyesi olduklarını ya da Sovyetler'e sempati ile baktıklarını fark ettik. Bir şeyler yapmalıydık."

Ve yapıldı. CIA çalışmalarına devam ederken özellikle şu cümleyi hep vurguladı: "Bilim ve sanat bağımsız gelişmelidir."

KAYNAKLAR

1) Mind Controllers, Dr. Armen Victorian, Vision Paperbacks, Londra, 1999.
2) Studies on persons to plutanium, Stebbings Voltz, International Atomic Energy Authority, Sm-224508-13/17 Mart 1978.
3) "The Olsen File: A Secret That Could Destroy the CIA", Kevin Dowling, Mail on Sunday, 23 Ağustos 1998.
4) "The Agency, The Rise and Decline of The CIA", John Ranelagh, Sceptre Books 1999.
5) "Controlling the mind controllers" David Kresch, Think 32, Temmuz Ağustos 19.
6) The Warriors Edge, John B. Alexander, Richard Groller, Janet Morris, William Morrow Inc. New York-1999
7) Hidden Hands- Frances Stonor Saunders- Channel 4 Publications- 1996.
8) CIA'nın Kültür Sanat Politikası ve Uygulamaları konusunda aşağıdaki Türkçe kaynaklara bakılabilir.
- "Belgeleriyle Açıklandı: Solcu aydın CIA oltasına nasıl takılıyor?", Kağan Güner, Aydınlık, 20 Ocak 1996, S448.
- Özer Kabaş, "Politikadu Sanat Bilinci", Toplumbilim Plastik Sanatlar Özel Sayısı, S 4, Haziran 1996.
(Özer Kabaş geçtiğimiz yıl ani bir kalp krizi neticesinde kaybettiğimiz Akademi'nin çok değerli öğretim görevlilerinden birisiydi. Akademi Yayınları (İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi) arasından çıkan "Tüm Çevresel Gerçekçilik" adlı doktora tezi emperyalizm ve sanat arasındaki ilişkileri inceleyen eşsiz bir akademik yapıt özelliğini taşımaktadır. Kabaş Toplumbilim dergisinde çıkan yazısında şu önemli saptamayı yapmaktadır: "Tom Braden ve CIA'daki diğer zeki ve ince görüşlü soğuk savaş uzmanları, toplumları ile uyum içinde olmayan ve kendilerini tamamen bağımsız sanan aydınları, soğuk savaşın amaçlarına alet etmeYi başarabilmişlerdir."

NOT: Düşünce Kontrolü başlığı altındaki CIA'nın hipnoz ve psi-tech olarak adlandırılan çalışmaları bu makaleye özellikle konmamıştır, ayrı bir dosya olarak hazırlanmaktadır.

Bilim ve Ütopya

Tatil Kampı

(23 Ağustos - 5 Eylül 1999)

Yaz Tatiliniz
Bilim ve Sanat
Şölenine Dönüşsün!..

Türkiye'nin değerli bilim ve düşün insanlarıyla birlikte tatil olanağı...

Onur Akdoğu, Prof. Dr. Sina Akşin, Prof. Dr. Toktamış Ateş,
Prof. Dr. Işık Bökesoy, Hikmet Çetinkaya, Doç. Dr. Haluk Ertan,
Prof. Dr. Dinçer Gülen, Cengiz Gündoğdu, Suphi Gürsoytrak,
Prof. Dr. Tahir Hatipoğlu, Prof. Dr. Alpaslan Işıklı, Prof. Dr. Ahmet İnam,
Suphi Karaman, Prof. Dr. Aykut Kence, Ceyhan Mumcu,
Prof. Dr. Ali Nesin, Doç. Dr. Alâeddin Şenel, Afşar Timuçin, Sargun Tont,
Hasan Yalçın, Prof. Dr. Cemal Yıldırım bizlerle...

Her akşam Bilim ve Ütopya yazarlarının sunuşlarıyla tartışmalı söyleşiler...

Doç. Dr. Alâeddin Şenel'le söyleşi. Bilim ve Ütopya Kampı, 1998.

Son zamanlarda Ege'de yapılan kazılarla bulunan yeni arkeolojik merkezlerden Liman Tepe ve Bakla Tepe'ye, kazı ekibinden arkeolog Hakan Kale eşliğinde geziler....

Liman Tepe, Roma Dönemi'nden MÖ 6. binlere kadar uzanan bir tarihe sahip. Kazılarda, Neolitik Çağ, Kalkolitik Çağ ve Klasik Çağlara ait buluntular elde edilmiş. Bakla Tepe de, MÖ 4. binde, Ege dünyasının en büyük yerleşim merkezlerinden biri.

Liman Tepe'de Eski Tunç Çağı'na ait mimari kalıntılar.

Uğur Değirmencioğlu ile "gösteri sanatlarında kontakt doğaçlama, hareket ve ses analizi." Yaratıcı süreçler oluşturulması ve paylaşıma yönelik uygulamalı seminer.

Gösteriler ve dinletiler...

Ege'nin eşsiz koylarına tekne gezileri...

Satranç ve briç ustalarından kurs olanağı ve turnuvalar...

Çocuklar için yaratıcı çalışmalar...

Çeşitli dans tiyatrosu grupları çalıştırmış Meral Kaya'yla dans atölyesinde, otantik halk danslarından tangoya, çok çeşitli dans formlarıyla çalışmalar...

1. Dönem: 23 Ağustos-29 Ağustos
2. Dönem: 30 Ağustos-5 Eylül

Yer: İzmir/Ürkmez, Ütopya Tatil Köyü

Ücret: 1 dönem, kişi başına 45 000 000 Tl.
(Konaklama + 3 öğün yemek)

Çadırla gelmek isteyenler için:
1 dönem, kişi başına 30 000 000 Tl.
(Konaklama + 3 öğün yemek)

0-6 yaş ücretsiz
Toplu katılımlarda ve peşin ödemelerde
% 10 indirim

Ütopya Tatil Köyü'ne İzmir Üçkuyular ve Gaziemir semt garajlarından kalkan Ürkmez/Gümüldür minibüsleriyle 75 dakikada ulaşabilirsiniz.

Rezervasyon: Kampa katılmak isteyenlerin M. Ozan Yazıcıoğlu adına Yapı ve Kredi Bankası Mecidiyeköy Şubesi 0059026-5 nolu hesaba kişi başına 20 000 000 TL yatırmaları gerekmektedir. Ücretin geri kalanı kamp sırasında tahsil edilecektir.

Bilgi ve rezervasyon:
Bilim ve Ütopya dergisi-Nalân Mahsereci
Tel: (0212) 292 96 43-44-45

"Bilgi Toplumu" mu "Gözetim Toplumu" mu?

İletişim teknolojilerinin egemen kapitalist sisteme sağladığı olanaklarla insanların yaşamlarının elektronik gözetim ve dolayısıyla denetim altında tutulması olgusu dikkate alınmalı. Ama sonuçta belirleyici olan teknoloji değil insandır. Ve en önemli soru: Üretim araçlarının mülkiyeti kimin elinde?

Arda Odabaşı

Emperyalizm Çağı'nın başlangıcından beri ve özellikle 2. Dünya Savaşı ile başlayan son elli yılda, iletişim teknolojilerinde yaşanan dönüşümler ve gelişmeler pek çok sorunsalı önümüze koydu. Bu teknolojik yeniliklerle birlikte "enformasyon çağı", "enformasyon devrimi", "bilgi çağı", "bilgi toplumu", "global köy" gibi kavramlar popülerleşti(rildi). 1970'ler ve 1980'lerde yeni toplumsal koşulların gelişi hakkında büyük bir heyecan yaşandı. İletişim teknolojileri ve özellikle hızla gelişen bilişim teknolojisi enformasyon toplumunu mümkün kılmaktaydı. Gelişmeler çoğu kişi tarafından toplumsal bir dönüşüm olarak algılandı; insanlığı pek çok yararlar bekliyordu.

Kısa süre içinde gelişmelerin hiç de sanıldığı yönde olmadığı anlaşıldı. Bu heyecan dalgası aşağı yukarı 90'ların ortalarına kadar sürdü. Bugün belirli çevrelerce hâlâ savunulmakla birlikte, eleştirel yaklaşımların da ciddi biçimde arttığı görülüyor. "Yeni Dünya Düzeni"nin emperyalizmin siyasi programı olduğunun açıkça ortaya çıkması; sefaletin, açlığın, savaşların ve sömürünün şiddetlenerek artması, bilgisayar tabanlı hizmet ekonomilerinin üretimden gitgide uzaklaşan dünya ekonomisindeki durgunluğa çare olamayışı, artık gökyüzüne baktığımızda gördüğümüz her parlak cismin gökcismi olmayıp bazılarının casus uydular oluşu, elektronik savaşın başlaması ve başta bilgisayarlar olmak üzere iletişim teknolojisinin insanların yaşamlarını en ince ayrıntısına kadar gözetleyebilme yeteneğine sahip oluşunun ortaya çıkışı, eleştirilerin yükselmesini sağladı.

"Enformasyon Toplumu" (Bilgi Toplumu) kavramının içi boş görünüyor. Bu kavramlaştırma en başta, yüzyılın en büyük gerçeği olan emperyalizm çağının üstünü örtmek için manipülasyon amaçlı kullanılıyor. Yeni teknolojiler pek çok yeniliği ifade etmekle birlikte radikal toplumsal dönüşümlere işaret etmiyor. Edemez de. Çünkü teknoloji bağımsız bir değişken değil. Eğer bilgi toplumu kavramı bilginin değerinin ve gücünün arttığı, bilgi birikiminin ve bilgi akışının hız kazandığı anlamına geliyorsa, kapitalizmin, hatta sınıflı toplumların (uygarlığın) doğuşu, bilgi toplumunun da doğuşudur. Daha genç olan ve eleştirilerle birlikte 1980'lerde ortaya çıkan "Gözetim Toplumu" kavramı ise, toplumu bütünselliği içinde anlamak için tek başına yetersiz olmakla birlikte, bazı önemli olgulara işaret ediyor. Bu yüzden dikkate değer. "Emperyalizm Çağı" olgusu ile birlikte ele alındığında ise günümüzü kavramak açısından çok faydalı.

Bu yazıda, bir süredir Türkiye'yi de yakından ilgilendiren; iletişim teknolojilerinin sağladığı olanaklarla insanların yaşamlarını elektronik gözetim ve dolayısıyla denetim altında tutma olgusuna değinilecek. 12 Eylül ile başlayan ve hızla ilerleyen süreç; üstelik telekulak skandallarının patladığı bir ortamda, böyle bir değerlendirmeyi ihtiyaç haline getiriyor.

Orwell'in "Büyük Birader"i ve Foucault'un "panoptikon"u: Kara ütopyalar

George Orwell *1984* (1) adlı disütopik (kara ütopya) çalışmasında, "Büyük Birader" (Big Brother) mecazından yola çıkarak tüm faaliyetlerin izlendiği bir toplum tasarlar. Yakın bir zamanda İngiliz istihbarat servisleri için çalıştığı ortaya çıkan Orwell, eserinde esas olarak Stalin dönemi SSCB'yi hedef almaktaydı. Orwell'in tasarladığı toplumun bugün, kendisinin hizmet ettiği emperyalist dünyayı betimlemekte ipuçları sağlaması ise kaderin garip bir cilvesi olsa gerek. *1984*'ün, yazılma nedeninden bağımsız olarak en önemli yanı, "Büyük Birader" metaforu aracılığıyla ciddi bir kültürel korkunun dile gelmesidir: Egemenler tarafından gözetlenme. Kuşkusuz, gözetimin ve gözetimle birlikte gelen denetimin yoğunlaşması emperyalizmin ve totalitarizmin asli bir bileşeni.

Aynı korkuya Foucault'un "panoptikon" metaforunda da rastlamak mümkün. Foucault "disipliner toplum" olarak adlandırdığı şeyi açıklarken, Jeremy Bentham'ın panoptik hapishane tasarımından yola çıkar (2). Bentham kapitalizmin ilk gençlik yıllarında, 1791'de, suçluları ve do-

layısıyla toplumu ıslah etmek iddiasıyla gözetimin neredeyse mutlaklaştırıldığı bir hapishane tasarlar. Daire veya yarım daire biçiminde olan bu hapishanenin merkezinde bir gözetleme kulesi yer alır. Mahkûmlar gözetleyiciyi (gardiyan vs.) göremezler hatta bir gözetleyici olup olmadığını bile bilemezler. Tek bildikleri çıplak, yani görünebilir olduklarıdır. Bilinmezin üzerlerinde kurduğu hegemonya, sisteme uyum göstermelerini getirir. Gözetleyici ise hapishanenin mimari yapısı gereği (daire şeklinde olması, Mahkûmları daha görünebilir kılan özel aydınlatma vs.) tek tek tüm Mahkûmları görebilir. Foucault ve ardılları, özellikle postmodernler, mevcut toplumu analiz etmede panoptik hapishane metaforundan bol bol yararlanırlar. Onlara göre bugünkü toplum bir çeşit elektronik panoptikondur.

Gerek Orwell'in gerekse FFoucault'un fazlasıyla kötümser olduklarına kuşku yok. Kara ütopyaların sakatlıklarına ve bu sakatlığın yarattığı paranoya haline ileride değineceğim.

Gözetimin tarihselliği: Yeni olan ne?

İnsanların birbirleriyle ve birbirlerinin yaptıklarıyla ilgilenip gözetlemeleri yeni bir olgu değil kuşkusuz. İnsanlık tarihi, gözetimin de tarihidir. İnsanlar, ne yaptıklarını kontrol etmek, kaydettikleri ilerlemeyi tespit etmek ve örgütlenmek için gözlemişlerdir. Mısır'da olduğu gibi antik köleci toplumlarda askerlik hizmeti, vergi ve toprağa yerleşim gibi amaçlarla nüfus kayıtları tutulmuştur. Hatta göçebe topluluklar bile, İsrailliler örneğinde olduğu gibi, toplulukla ilgili bilgileri kaydetmek için birden fazla nüfus sayımı yapmışlardır. Nüfus sayımları ve evlilik kayıtları önemli gözetim araçlarındandırlar.

1086'da, İngiliz toprak sahipliğinin kaydının tutulmaya başlandığı ***Domesday Book***, insanlar ve mülk hakkındaki bilgilerin kapsamlı bir derlemesini içerir. I. William mülkleri yeniden bölüştüren ve yeni vergi sistemleri getiren kapsamlı bir toprak aktarımı planını uygulamaya koymuştu. Descriptio denen bu kayıtlar Norman yönetiminin iktidarını sağlamlaştırmasının bir dayanağıydı. Önceki bölük pörçük çalışmaların aksine, toprak kiracılarının ve mirasçılarının tümünü kapsayan bir alan araştırmasının sonucuydu. Domesday Book, fetih sonrası denetimi tamamlamanın aracı olan bilgi tekeliydi ve hesap vermesi gerekenler bundan hiç de hoşnut kalmadılar. Burada gözetim iktidara ilişkindir.

Domesday'ın kelime anlamı da ilginçtir. Domesday, Tanrının Evi (Domes Dei) anlamına geliyor. İngiliz Hazinedarı 1179 tarihli yazısında bunun, Kıyamet Günü'ne bir atıf olduğunu ifade eder (3). Aslında bunda garip bir yan yok. Çünkü kitaplı dinlerin tümünün ortak yanı, "kulların" Tanrı'nın gözetimi ve denetimi altında olduğu önermesidir. Tanrı her şeyi görür ve bilir. Öyle ki insana şah damarından daha yakındır. Görmek ve bilmek denetimin asal bileşenleridirler. Bentham'ın hapishanesini hatırlayalım: Gözetlenebildiğinin bilincinde fakat gözetleyeni göremeyen Mahkûmlar. Bentham dinsel gözetlemeyi dünyevileştirir. Gözetleyici, Tanrı'nın kulları üzerindeki psikolojik üstünlüğüne kendi "kulları" (Mahkûmlar) karşısında sahiptir. Hapishanenin ortasındaki kulede belki de bir gözetleyici yoktur ama bu bilinemez; dolayısıyla önemli de değildir. Önemli olan gözetlenmenin psikolojik ağırlığını yaratarak, yani gözetlendiğini düşündürerek, denetlemektir.

Egemen olmak veya egemenliğini sürdürmek isteyen "bilmek" zorundadır. Bacon'ın deyişiyle "bilmek güçtür". Gözetim ve bilgi ile egemenlik arasındaki ilişki önemlidir. Sınıflı toplumlarda gözetim ve bilgi hakim sınıfların tekelindedir. Ezilenlere gözlenmek ve veri nesneleri olarak kullanılmak düşer.

Peki gözetleme hiç de yeni bir eylem değilse, bugün yeni olan ne? Yukarıda bahsettiğim örneklerdeki teknikler hâlâ kullanılmakla birlikte gözetimin arkaik biçimleri olarak kabul edilebilirler. Asıl büyük kopuş ise kapitalist üretim biçiminin ve daha da çok onun ileri bir aşaması olan tekelci kapitalizmin (emperyalizmin) ortaya çıkışıyla yaşanmıştır. Bugün bildiğimiz şekliyle, yani toplumsal yaşamda yaygın ve kurumsallaşmış haliyle gözetim, 19. yüzyıla kadar ortaya çıkmamıştı. Elektronik gözetim ise çok daha gençtir. Bu kopuş nicel olmaktan başka nitel bir değişimi de ifade eder.

Kapitalizmin geniş ölçekli sistematik gözetimi sanayi kentleri, fabrikalar, ulus devletler ve onların bir parçası olarak ulusal askeri örgütlenmelerle hızla gelişti. Kapitalist toplumlarda insanlar daha fazla gözetlenirler; faaliyetleri daha fazla belgelenir, tasnif edilir ve değerlendirilir. Kapitalizm öncesi üretim biçimlerinde insanların gündelik yaşamlarının rutinine böylesine kapsamlı ve sürekli giren toplumsal örgütlenmeler yoktu. Ancak, ileride değineceğimiz gibi, gözetimin gelişmesi sosyal devletin ve demokrasinin de gelişimidir. Bu, gözetimin diyalektiğinin önemli bir parçasıdır. 2. Dünya Savaşı dönemi ve sonrasının olgusu olan elektronik gözetim de bu durumdan muaf gözükmüyor.

Marx, fabrika ve gözetim

Karl Marx bir üretim biçimi olarak kapitalizmi analiz ederken, ister istemez gözetim olgusunu da tespit eder. Fabrika ve kent sadece işbölümünün derinleşmesini, üretimin toplumsallaşmasını ve verimliliğin artmasını ifade etmezler. Marx'a göre gözetim, özel olarak kapitalist işletmede ve genel olarak kapitalist sistemde emek ile sermaye arasındaki mücadeleye yerleşmiştir. Kapitalist sistem beraberinde güçlü bir gözetim boyutu getirir.

Feodal üretim biçimi ile kapitalist üretim biçimi arasındaki önemli bir fark, ilkinin emekçiyi çalıştırırken çoğu kez çıplak zora dayanmasıdır. Kapitalizmde işçi (proleter) biçimsel olarak özgürdür. Esas olarak ekonomik zorun baskısı altındadır. Fakat işçi, ekonomik zor sonucu kendi insiyatifi dışında oluşturulmuş

şartlar altında çalışırken, yine de göreceli olarak özgürdür. Başka bir ifadeyle, "kaytarabilir." Gerek bu kaytarmayı engellemek, gerekse işçilerin verili bir sürede en düşük maliyetle en yüksek üretimi yapmalarını sağlamak için, kapitalist yönetici işçileri denetlemeyi sürdürmek zorundadır (4).

Bu gereklilik, işçileri izlemek ve disipline etmek yoluyla boyun eğmelerini sağlamak üzere, günümüzde "yönetim" olarak bildiğimiz şeyi geliştirdi. Atölyeler ve makinelerle donatılmış fabrikalarla birlikte geniş ölçekli üretim ve geniş ölçekli üretimle birlikte verimliliğin azamileştirildiği doğrudur. Ama fabrika salt bu işe yaramaz. Fabrika, yapısı gereği işçilerin faaliyetlerinin çok daha kolay gözlenmesini de getirir. Bu, emeğin disiplinini garantiler. "Marx'ın bunu görüp söylemesi, çalışmalarını, modern gözetimin kavranmasında hayati hale getirir." (5)

Şimdi burada, geri dönmek şartıyla bir nokta koyalım. Günümüzdeki elektronik gözetim faaliyetlerinin neler olduğu, hangi araçları nasıl kullandığı, bu araçların potansiyelleri ve bazılarının teknik özellikleri üzerinde duralım. Daha da önemlisi mülkiyet ilişkileridir. Marx ve Engels'in "üretim araçlarına sahip olanlar düşünsel üretim araçlarına da sahiptirler" (6) sözü, düşünsel üretim araçlarının bir parçası olarak görünen, gözetim araçları için de geçerlidir. Bugün dünyanın en büyük gözünün ve kulağının ABD'nin Ulusal Güvenlik Teşkilatı (National Security Agency-NSA) oluşu bu teorik önermenin pratikte doğrulanmasıdır. Bugün, NSA'dan bahsetmeyen bir gözetim üzerine çalışma olamaz.

Gözetleme olgusu üç bölüme ayrılabilir. İşitsel gözetim (dinleme), görsel gözetim (gözleme) ve veri gözetimi (bilgi tekeli).

"Kulak"

İşitsel gözetim en ilkel yöntem olan çıplak kulakla dinlemeden tutun, her türlü telgraf, faks, telsiz ve telefon dinleme tekniklerini, telefon veya (böcek diye adlandırılan) alıcılar-vericiler kullanarak aletin bulunduğu mekânı dinlemeyi, lazer mikrofonları, casus uyduları, uçaklar ve gemiler aracılığıyla dinlemeyi, ses analizi yapan, hedef numaraları ve hedef kelimeleri izleyen bilgisayarları vs. kapsar.

Telefon dinleme eski bir yöntemdir, fakat telekomünikasyonun yaygınlığı nedeniyle hâlâ revaçtadır. Telefon dinleme teknolojisi, 2. Dünya Savaşı sırasında Nazilerin elinde ciddi bir gelişme gösterdi. Churchill ile Roosevelt'in 1942'den savaş sonuna kadar tüm telefon konuşmalarının Hitler'in önüne gelmesi, Alman Posta Bakanlığı'nın büyük bir başarısıydı. Almanlar müttefiklerin telgraf haberleşmesini de izliyorlardı. Dinledikleri hatlar arasında şifreli Türk istihbarat telgrafları da vardı (7).

Soğuk Savaş dönemi, James Bond romanlarıyla birlikte, tüm dünyada dinleme olaylarının yoğunlaştığı bir dönemdi. ABD'nin Sovyet Bloku'nu dinleme çabalarından biri büyük bir fiyaskoyla sonuçlandı: U-2 vakası. Uydu teknolojisinin yeni yeni geliştiği 1960'larda Türkiye'deki üsler SSCB'nin iç bölgelerini dinlemede yetersiz kalıyordu. ABD çareyi casus uçaklar geliştirmekte buldu. Türkiye'den kalkan U-2'ler 1965'e kadar keşif uçuşlarına devam etti. O yıl Sovyetler bir U-2'yi düşürünce ABD'den daha çok Türkiye zor duruma düştü.

Sovyetler bu uçuşlardan, ABD denetiminde olan istihbarat ağları ve elektronik üslerden haklı olarak rahatsızdılar. Türkiye ABD'ye casus uçaklardan başka elektronik istihbarat toplama merkezleri kurmak için de izin veriyordu. Kore Savaşı'ndan sonra kurulan bu üslerin en önemlileri olan Sinop ve Karamürsel'de NSA personeli çalışmaktaydı. Bu iki üs Sovyetler'in haberleşme ağını dinliyordu. Dönemin başbakanı Demirel U-2'lerin faaliyetlerini "ilmi uçuşlar" (8) diye değerlendirerek zevahiri kurtarmaya çalıştıysa da pek inandırıcı olamadı. Türkiye bu uçuşları ABD baskısına rağmen yasakladı ve Körfez Savaşı'na kadar da izin vermedi. 1991'de U-2'ler kalmamıştı tabi. Artık erken uyarı ve keşif uçakları olan Awacs'lar İncirlik Üssü'nden kalkıp Irak üzerinde uçuyorlardı.

ABD dinleme faaliyetlerinde sadece uçakları değil, gerek ticari gerekse savaş gemilerini ve denizaltıları da kullanır. Bu dinleme faaliyetleri tüm denizleri kapsar. 1970'lerin sonunda "Sarmaşık Çanı" denilen bir operasyonda ABD, Sovyetler'in denizaltı kablolarına dinleme aleti takarak, askeri telefon hatlarını dinlemeye çalışmıştı.

NSA Aralık 1976'da Keyhole (anahtar deliği) sınıfı ilk dinleme uydusunu uzaya fırlattığında Doğu Avrupa ve Sovyetler'in tüm telsiz ve telefon görüşmelerini dinleme imkânına sahip oldu. Dünya etrafında dönen uydu sayısı bugün yüzlerle ifade edilmektedir. Dinleme işlevinden başka gözetleme işlevi de olan bu uydular tüm telefon, telgraf, faks ve teleks mesajlarını tarayıp "ilginç şeyler" arayabilir. Artık, yıldızları seyretmek için gökyüzüne baktığımızda gördüğümüz bazı cisimler gökcismi değil. F. Bildirici'nin dediği gibi tüm dünyayı saran iletişim patlaması ile de başka türlü baş edilemezdi. Dünyadaki telefon hatlarının sayısı milyonlarla ifade ediliyor. 1996'da bu sayı 741 milyondu ve artmaya devam ediyor.

Telefon dinlemenin klasik yöntemleri arasında, santralden dinlemek veya santral ile dinlenecek telefon arasındaki hatta "kanca atmak", ahizeye mini verici yerleştirmek vs. sayılabilir. Dünyanın en büyük telefon dinleme skandalı olarak kabul edilen Watergate Skandalı'nın yaşandığı ABD'nin istihbarat örgütü CIA'nın, yabancı ülkelerde telefon dinlemede en çok başvurduğu ve güvendiği yöntem yerli servis aracılığıyla santralden dinlemektir. Hatlı telefonlardan başka mobil telefonlar ve cep telefonları da kolaylıkla dinlenebilir (9).

Lazer mikrofon, NSA'nın 1970'li yıllarda üretip özel koleksiyon adını verdiği dinleme cihazlarından biridir. Radar tekniğiyle çalışan bu mikrofon ile dinlenmek istenen odanın penceresine iki kilometreye varabilen bir mesafeden lazer ışını gönderilir, odadaki seslerin yarattığı titreşimleri saptayan ışının yansıması kaydedilir. Sesler yeniden oluşturulup dinlenir. Bu cihazın gelişmiş tü-

revleriyle; her tür elektronik cihaz -başta bilgisayarlar-elektromanyetik salınımlar yaydığı için, (mesela o an monitördeki yazılar) okunabilir. Veya klavyenizle ne girdiğiniz ya da modeminizden geçenler tespit edilebilir (10).

Özel koleksiyonun diğer bir parçası TX üst adını taşıyan cihazlardır. Dinlenmek istenen telefona basit bir işlemle kilitlenebilen bu cihazla hem telefon konuşmaları hem de telefonun bulunduğu mekân dinlenebilir. Telefonun kendisi, kapalıyken yaydığı zayıf sinyaller sayesinde odayı dinleyen bir mikrofona dönüşür (11).

Bilişim teknolojisinde yaşanan gelişmeler pek çok başka alanda olduğu gibi dinleme faaliyetlerinde de yenilikler getirdi. Hedef numaralara kilitlenen bilgisayarlar, bir kullanıcı olmadan o telefonu izleyebilir ve kaydedebilirler. Ses analizi yapabilen bilgisayarlar kendilerine daha önce yüklenen ses örneğini diğer milyonlarca ses arasından ayırt edip, dinlenilmesi istenen kişinin yani sesin sahibinin telefon konuşmalarını yakalayabilirler. Buna benzeyen bir başka teknik de, hedef kelimeler yöntemidir. Bilgisayara yüklenmiş belirli sayıdaki kilit kelimeler telefon konuşmalarında geçtiği zaman bilgisayar harekete geçer ve konuşmayı kaydeder veya operatörü uyarır. Bu teknikler, gereksiz yere çok fazla telefon konuşması kaydedilmesi ve dolayısıyla veri fazlalığından kaynaklanan sorunlara bir çözüm olarak geliştirilmiştir.

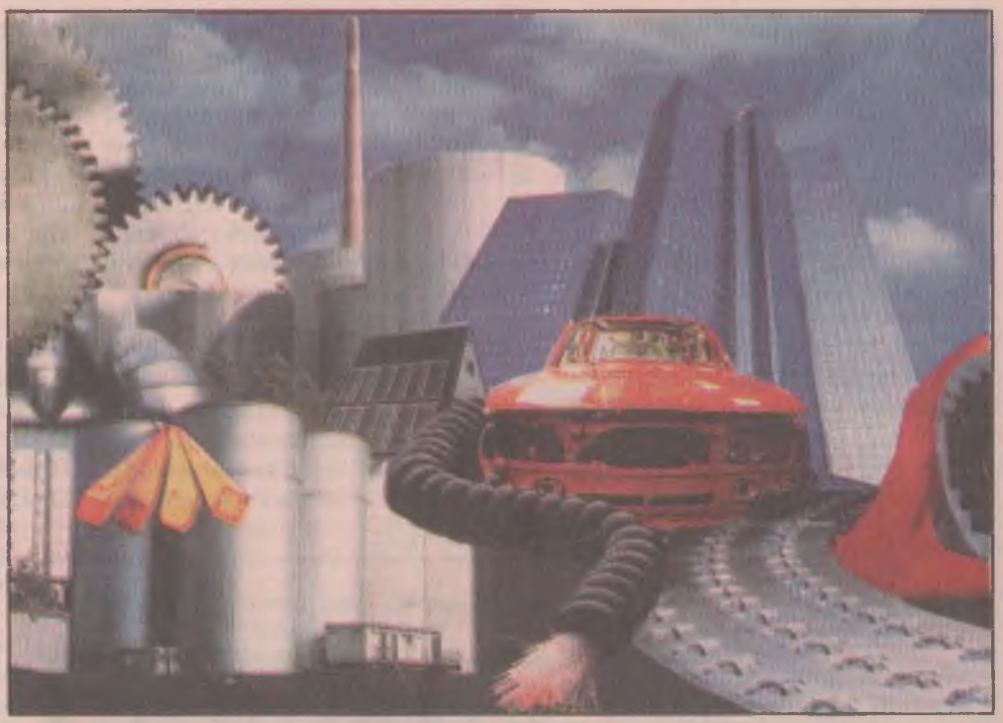

"Göz"

Görsel gözetim çıplak gözle yapılan gözetleme faaliyetlerini, vericiler taşıyan güvercinleri, fotoğraflamayı, casus uyduları, elektronik kameraları, bir ekranda, takılan kişinin ya da nesnenin yerini gösteren elektronik künyeleri (özellikle Mahkûmlar için) ve sinyal gönderen vericileri vs. kapsar. Günümüzde yüzlerce casus uydusu dünya çevresindeki bir yörüngede bulunmaktadır. Bunlar hem askeri hedefleri gözetlemektedir, hem de dünyanın neresinde olursa olsun sivil insanların yatak odalarının içlerini bile görüntüleyebilecek kapasiteye sahiptir (12). 60'larda başlayan uydu teknolojisi, 80'li yılların başlarında çok gelişti. Bir örnek bu gelişmenin çapını gözler önüne sermeye yeter. Kızıl Meydan'da nöbet değiştiren bir Sovyet askerinin apoletinin, ABD uyduları tarafından çekilen fotoğrafı, pek çok dergi ve gazetede basılarak insanlara duyuruldu. ABD'nin güç gösterisi amacıyla yaptığı bu hareket cevabını almakta gecikmedi. Ruslar ABD'nin ünlü askeri akademisi West Point'de kıta halinde yürüyen subay adaylarından birinin yaka numarasını aynı yöntemle fotoğraflayarak basma verdiler (13). Gerek Körfez Savaşı'nda Iraklılar'ın, gerekse Yugoslavya'da Sırplar'ın ellerindeki silahları gömme nedenlerinden biri buydu.

İsrail 1967'deki altı günlük savaş sırasında, ABD uydularından aldığı bilgilerden başka, psikologlarca eğitilmiş güvercinler de kullandı. Elektronik sinyaller yayan vericiler taşıyan bu güvercinler, bir teknisyen tarafından monitörde izleniyor ve böylece Arap askeri üslerinin yerleri saptanabiliyordu.

Artık bankalarda, alış-veriş merkezlerinde, süpermarketlerde vs. sıkça elektronik kameralar görmekteyiz. Bunlar sadece hırsızlık vakaları gibi olayları önlemeyi değil çalışanları denetlemeyi de getirir. Üstelik hırsızlık sorununa gerçek bir çözüm de olamazlar. Caydırma amaçlıdırlar. Elektronik künyeler ise Batı'da kullanılmaya başlanmış, takılanın nerede olduğunun tespit edilmesine yarayan araçlardır. Mahkûmlar üzerinde kullanılır. Maliyetleri azaltmasıyla övünülür.

Bilgisayım ve bilgisayar

Veri gözetimine girmeden önce, biraz bilgisayarlardan bahsetmekte fayda var. Çünkü bilişim (bilgi işlem bilimi) teknolojisinde yaşanan gelişmelerin, başta veri (data) alanı olmak üzere gözetim ve denetim olgusuna katkıları ve etkileri büyüktür.

Bilgisayar insan beynine eklenmiş yapay bir "organdır." Yani insan beynine eklemlenerek onun kapasitesini artırır. Aynı, kaşığın insan eline veya otomobilin ayaklara eklenmesiyle sağlanan kapasite artışı gibi (14). Böylece, beyin çalışması gerektiren pek çok işi insanların daha kolay yapmasını sağlar. Ancak bu eklemlenme sadece tek tek bireyler için değil, dev bilgisayarlar, bilgisayar şebekeleri (network) ve ağları kullanan örgütler için de geçerlidir. Bilgisayarın işlevi veri-bilgi saymaktır. Hafızaya sahip oldukları ve telekomüniükasyonları kullanarak birbirleriyle "konuşabildikleri" için diğer makinelerden farklıdırlar. Aldığı komutlara bağlı olarak yüklenen verileri işleyerek problem çözen elektronik aygıtlar olan bilgisayarlarla, bilginin sistemli olarak düzenlenmesi, saklanması, işlenmesi, iletilmesi ve gerektiğinde yeniden aynı bilginin çağırılması mümkün hale gelir. Bilgisayarlarla, çok kolay ve hızlı bir biçimde, çok büyük miktarlarda veriye-bilgiye erişim ve bu bilgileri yok etme imkânı doğar.

Elektrik ve elektromanyetik ile ilgili olan bilgisayarlar aslında 0 ve 1'den başka bir şeyden anlamazlar. 0 (elektrik sinyali kapalı-yok) için 0 volt, 1 (elektirik sinyali açık-var) için çoğunlukla 5 volt kullanılarak, bu değerler bilgisayarın mikroişlemcisine uygun sırayla kaydedilir. Bilgisayar bu iki rakamı temsil eden elektrik gerilimlerini okuyarak onlar üzerinde basit mantık işlemleri yapar. Bilgisayarın verilen komutlara bağlı olarak verdiği kararlar matematikçi George Bool'un geliştirdiği simgesel mantığa (Boole cebiri) dayanır.

İlk bilgisayarlar dev boyutlardaydı ve kişisel kullanıma uygun değildi.

1970'lerin başına kadar bilgisayarlar anakasa denen yekpare ve büyük makinelerdi. Kullanıcıları devlet ve özel şirketlerdi. Elektronik donanımın sabit bir kasaya oturtulması gerektiği için anakasa denen bu aygıtların hem işlevleri kısıtlıydı, hem de bunları kullanabilecek düzeyde bilenler çok sınırlıydı. Halktan herhangi birinin alabileceği kadar ucuz, küçük, hafif bir bilgisayar fikri, o dönemde çok devrimci görünüyordu. Bu, bilgisayar kudretini devletten ve büyük şirketlerden uzaklaştırıp insanlara vermek olarak algılanıyordu. Teknoloji radikalleri bunu karşı kültüre katkı olarak ele aldılar (15). Egemenler ise, ancak kendi çıkarlarına uygun düzenlemelerden sonra PC'lerin yaygınlaşmasına izin verdiler.

1970'lerde, bizim bugün bol bol kullandığımız kişisel bilgisayarlar (personal computer-PC), deneme kabilinden boy göstermeye başladılar. İlk kişisel bilgisayar olan Altair 8800, 1975'de Amerika'da piyasaya resmen sürüldü. İşlevi yine çok sınırlı olan, bir yazılımı (software) bile olmayan, "kullanıcı dostu" (16) olmaktan uzak bu ilk ürünü diğerleri takip etti. 1990'lar PC'lerin patlama dönemi oldu. Bilgisayarın getirdiği teknik kolaylıklar, bu araçların son yıllarda toplumsal yaşamın her alanına yoğun olarak girmesini getirdi. Bilgisayar destekli öğretim, bilgisayarlı dizgi, bilgisayarlı tasarım, bilgisayarlı üretim, bilgisayarlı tomografi, bilgisayarlı sanat ve bilgisayarlı gözetim vs. gibi...

Veri gözetimi (Veritim)

Kuşkusuz, yukarıda bahsettiğim dinleme ve gözleme faaliyetleriyle elde edilenler birer veridirler ve bu faaliyetler bilgi için yapılır. Bu anlamda dinlemeye ve gözlemeye dair tüm faaliyetler de birer veri gözetimidir. Ancak, bu bölümde bahsedeceğim veri gözetimi, sonucunda veri-enformasyon-bilgi elde etmenin ötesinde, verinin kendisini kontrol etmeyle ilgilidir. Verinin kontrolü ve yurttaşların veri-imgelerinin yaratımı, davranışları ve düşünceyi denetleyip yönlendirmeyi beraberinde getir(ebil)ir. Konuyu daha iyi kavramak için yaptığımız analitik ayrımlar faydalı olmakla birlikte, gözetimin bir bütün olduğu ve iç içe geçtiği unutulmamalı.

Veri gözetimi, dosyalamayı, fişlemeyi, sabıka kayıtlarını, sigorta numaralarını ve her türlü faturalamayı, pasaportlar ve ehliyetler gibi kimlik kartlarını, bilgisayar veri tabanlarını eşleştirmeyi, bilgisayar korsanlığını (hacking), tuzaklı bilgisayar programlarını, sürükleme ağlarını, "clipper" tipinde yongaları (chip), kredi kartlarını, elektronik alışverişi, faks, elektronik posta (e-mail) ve Internet gözetimini, arayanın numarasını gösteren telefonları (Caller ID), retina, parmak, DNA ve hatta koku izi tespit eden biyoteknolojik sistemleri, otoyol tarayıcılarını vs. içerir.

Bilgisayardaki Truva Atı: Promis (17)

ABD'nin en büyük casusluk örgütü NSA, bilgisayarların izlenmesi için araştırmalara 1970'lerde başlamıştı. Bir NSA elemanı ve bilgisayar programcısı olan William Hamilton kendi geliştirdiği bir yazılımın kâr getirebileceğini görünce, NSA'deki işinden ayrılır ve dernek statüsünde olan Institute for Law and Social Research (INSLAW)'ı kurar. Daha sonra şirket haline gelecek olan bu dernek, ABD'deki savcılıklar için programlar üretmektedir.

Ekim Devrimi afişlerinden.

Hamilton'ın geliştirdiği programın adı Promis (Prosecutor's Management Information System)'dir. O sıralarda ABD'deki savcılıkların en büyük sorunu önemli miktarda bilginin birbiriyle bağlantı kurulamadan, farklı bilgisayar sistemlerinde depolanmış olmasıydı. Promis (vaat, söz anlamına geliyor) birbirinden farklı veri tabanlarından toplanan verilerin değerlendirilmesini sağlıyordu. Elektronik bir sürükleme ağı atarak, farklı veri bankalarındaki bilgileri birbirleriyle ilintilendiren bu program, 1982'den itibaren ABD'deki savcılıklarda kullanılmaya başlandı. 1985'e gelindiğinde yirmi büyük savcılığa bu program kurulmuştu. Bu arada Hamilton da programını geliştirmekteydi.

İşler gayet yolunda giderken Adalet Bakanlığı'nın birden tavrı değişir. Inslaw'a karşı bir ticari partner gibi değil de, hukuki bir düşman gibi davranmaya başlar. Adalet Bakanlığı Promis'in telif haklarını ele geçirmeye çalışmaktadır. Hamilton olanların nedenini bir türlü anlayamaz. Bundan sonrası Inslaw ile Adalet Bakanlığı arasında yaşanan hukuk savaşıdır. Konu ABD Kongresi'ne kadar gider.

Gerçekte olan ise bu, olayın sadece görünen yüzüydü. Perde arkasındaki aktörler çok farklıydı. Dönemin ABD Başkanı Ronald Reagan'ın güvenlik danışmanı Earl Brian, Mossad'ın ünlü ismi Rafi Eitan, dönemin CIA başı William Casey, kontra skandallarının büyük ismi Oliver North, basın kralı Robert Maxwell ve hatta şimdiki "first lady" Hillary Clinton büyüklü küçüklü aktörlerdi. Promis uluslararası boyutta siyasi bir olayın nesnesi ve ticaret konusu haline gelmişti. Üstelik olayın perdesini aralamaya çalışanlar da - aralarında bir gazeteci de vardır- öldürüldüler.

ABD ve İsrail ile onların istihbarat örgütlerinin Promis ile ilgilenmelerinin iki önemli nedeni vardı. Birincisi, döneminin kendi alanında en yetkin bilgisayar programı olan Promis'in bilgisayar eşleştirmeye imkân vermesiydi. "Bilgisayar eşleştirme" veya "kayıt ilişkilendirme" tekniği bu tekniği kullanan örgütlere muhaliflerin, muhalif olduklarından şüphelenilenlerin kimlikleri ve faaliyetleri konusunda büyük bilgi sağlar. Farklı veri bankalarındaki bilgiler toplanır, karşılaştırılır ve değerlendirilir. Örneğin İsrail gizli sevisleri, işgal edilmiş topraklarda Filistinliler'i kontrol etmek için özellikle Promis'i kullanır. İnsanların bıraktığı izi saati saatine izlemek için su, telefon, elektrik kuruluşlarının, seyahat acentalarının ve bankaların vs. veri depolarına bağlanmak yeter. Gidiş gelişlerinden, özel yaşamlarından, fazla birşey gözden kaçmaz. Evin elektrik ve su tüketimi artarsa, büyük bir ihtimalle evde konuklar var demektir. Promis evden kimin ayrıldığını tespit etmek için, tüketimdeki düşüş ve artışları da tespit edebilir. Prog-

ram, dağınık verileri toplar ve listeler çıkarır. Muhalif olduğundan şüphelenilenler elektronik olarak fişlenirler. Üstelik tüm veriler herhangi bir terminalde arşivlenir. Artık saptanmadan bir yerden bir yere gitmek çok zordur. Bir sürükleme ağı olarak kullanılan program siyasi muhalifleri avlar.

Maxwell aracılığıyla Promis ırkçı Güney Afrika'ya satıldıktan sonra, bilgisayar eşleştirme siyah devrimci gruplara, özellikle de Nelson Mandela'nın ANC (African National Congress)'sine uygulanır. Toplanan veriler sonucu dökümleri alınan listelerdekiler, bir çeşit ölüme Mahkûm olmuşlardır. Listeler ANC ile savaş halinde olan Zulu reisi Gatsha Buthelezi'ye verilir. Onların görevi infazı gerçekleştirmektir. Örneğin zenci madencilerin bir grevi, Promis'in elebaşlarının bulunmasını sağlamasıyla kırıldı. Madenci önderleri "buharlaştılar." Bilgisayar eşleştirme yoluyla gözetim sayesinde, 1986 başında yaklaşık 12 bin ırk ayrımcılığı karşıtı militan ele geçirildi.

Promis'in bu amaçla kullanımına bir diğer örnek Guatemala'dır. ABD ve İsrail pek çok Güney Amerika ülkesine bu programı satmışlardır. Faşist Guatemala ordusu komutanları, sözkonusu bilgisayar programı sayesinde, kimin üç gün önce ülkenin kuzeyinde trene, sonra otobüse bindiğini bilebilir. Muhalif olduğundan şüphe edilen hiçkimse ülke içinde serbestçe dolaşamaz. İsimlerini değiştirseler bile vücut ölçüsü, göz rengi veya yaş gibi özelliklerden tespit edilirler. Promis operasyonundan bir yıl sonra muhaliflerin sayısında gözle görülür bir düşüş tespit edilebiliyordu. 1985 sonunda, muhaliflerin neredeyse tümü hapsedilecektir. Bu bir yıllık süre içerisinde yaklaşık 20 bin insan ya öldürüldü ya da ortadan kayboldu.

Veri veya bilgisayar eşleştirme tekniğinin en büyük zaafı, kuru ile yaşı kolay kolay birbirinden ayıramamasıdır. İnsanları "kategorik şüphe" altında bırakır. Ciddiye alınmayacak bir veri nedeniyle masum bir insan fişlenebilir. Guatemala'da muhaliflerle birlikte çok sayıda apolitik insan da hapsedilmiştir. Bütün bu bilgisayar operasyonunun finansal kaynağı ise kuşkusuz uyuşturucuydu.

Truva Atı Türkiye'de mi?

ABD ile İsrail'in Promis ile böylesine ilgilenmelerinin daha önemli ikinci bir nedeni vardı. İlk nedenin bu ülkelere yararı açıktır: Ticari kazanç ve emperyalizme bağımlı güçlerin anti-emperyalist devrimcilere karşı kanlı mücadelesine teknik destek.

Ancak ikinci neden çok daha yaşamsaldır ve emperyalizmin doğrudan gözetlemesiyle ilişkilidir. Bu neden üzerine konuşmadan önce, hazır Guatemala'dan konu açılmışken ilginç bir benzerlikten söz etmekte fayda var.

Hatırlanacaktır, merhum Turgut Özal'ın "yükselme dönemi"nde, kendisini bol bol bilgisayarların başında veya dizüstü (lack top) bilgisayarıyla televizyonlarda, gazetelerde görürdük. 80'lerde Özal ile birlikte "vision" (görüş) sahibi olmanın, dünyaya açılmanın ve "transformasyonun" (çağ atlamanın) biraz da bilgisayarlarla ilişkili olduğunu öğrendik. Bilgisayarlar ve bilgisayarlaşma iyi bir şeydi; bizi ileri götürecekti. Gerçekten de 80'lerin ikinci yarısı ve 90'lar Türkiye'nin bilgisayarlaşma sürecinde önemli bir dönem oldu. Tek tek kullanıcılardaki artıştan çok daha fazla olarak, devlet dairelerinde, orduda, üniversitelerde ve özel şirketlerde bilgisayarlaşma arttı.

Emperyalizme bağımlı Guatemala ordusu 1977'den beri İsrail ile iyi ilişkiler kurmuştu. İsrail Guatemala'ya silah satıyor, kontrgerilla eğitimi ve danışmanlık hizmeti veryordu. İsrail 1984'de Promis'i satmadan önce Guatemala'da iki de bilgisayar merkezi kurmuştu. Bu bilgisayar sistemi, İsrail karşı-terör uzmanı ve silah taciri Rafi Eitan tarafından pazarlanmıştı. 1984'de Guatemala'da ne güçlü bir bilgisayar, ne de böyle bir bilgisayarı kullanacak personel vardı. Bilgisayar uzmanı ise hiç yoktu. Sürükleme ağı programını kullanabilmek için gerekli olan elektronik donanım sağlanmaya başlandı. Medan Computers Ltd. adlı bir şirket bu işle görevlendirildi.

Aynı dönemde Guatemala'da, toplumsal bir bilgisayarlaştırma (kompüterizasyon) süreci başlatıldı. Halkın çoğunluğu okuma yazma bilmediği halde Başkan General Oscar Mejia Victores, gazete ve televizyonlara verdiği demeçlerde, bilgisayar sistemleri sayesinde fakirliğin üstesinden gelineceğini, işsizliğin ortadan kalkacağını vaat ediyordu. Reklam kampanyasında bilgisayarlarla çalışan genç kadınlar göze çarpıyordu. Bütün askerlere bilgisayar eğitimi verilmeye başlandı (18). Yoruma açık!

Promis'in ikinci önemli özelliği tuzaklı kapı yerleştirilmiş bir program olmasıdır. Tuzaklı kapı bilgisayar yazılımdaki zayıf bir noktadır ve dışarıdan, tuzaklı kapı içeren programı kullanan bilgisayara rahatça girme imkânı verir. Bu şekilde, tuzaklı kapı içeren programı kullanan bilgisayarlara ve veri tabanlarına girilebilir. Yani istenildiği zaman sözkonusu bilgisayar şebekesine girilir ve veri tabanlarında depolanan veriler kolayca gözlenebilir, aktarılabilir. Kuşkusuz, bunun için programın yüklü olduğu şebekenin telefon hattıyla uluslararası bilgisayar ağına bağlı olması gerekir. Veya herhangi bir şekilde dışarıdaki bir bilgisayara...

Promis'e tuzaklı kapıyı hem İsrailliler hem de Amerikalılar iki ayrı koldan yerleştirdiler. Böylece bu programı sattıkları ülkelerdeki idari veri tabanlarına rahatça girme imkânı buldular. Yani, başka ülkelerin ne bildiği bilgisine sahip olma imkânları olağanüstü boyutlara ulaştı. Tabi ki sattıkları ülkelerin bu "Truva Atı"ndan haberleri yoktu. Örneğin ABD ve İsrail birlikte, bu programı Ürdün'e sattılar. Bütün Arap güvenlik servisleri içinde, Filistinliler ile ilgili en büyük sayıda dosyaya sahip olan Ürdün güvenlik servisleridir. Promis yüklenmiş bilgisayar donanımının yerleştirilmesi sırasında, Ürdün tarafından hiç kimse, gereksiz bir telin bilgisayarı, sık sık yolculuklar yapan bir iş adamının başkentte oturduğu dairenin telefon hattına bağlandığını fark etmeyecektir. Bu iş adamı, Ürdünlüler'in topladıkları verileri bir

buzdolabı boyunda ve şeritlerle çalışan küçük bir bilgisayara rahatlıkla kaydeder. Artık Filistinliler'le ve FKÖ ile ilgili bilgiler İsrailliler'e ve Amerikalılar'a akar. Guatemala operasyonu ile de İsrailliler başrolünde oldukları silah kaçakçılığını, Amerikalılar ise kontrgerilla operasyonlarını rahatça izlerler.

Promis pek çok başka ülkeye de satılır. Bunlar arasında Mısır, Suriye, Pakistan, Kuveyt, İran, Irak, Şili, Kanada, Güney Kore, Fransa ve hatta SSCB'nin adları geçer. Adı geçen bir diğer ülke de Türkiye'dir. Sadece devletler değil, Dünya Bankası gibi uluslararası örgütler de Promis'i kullanmışlardır. Üstelik bazı ülkelere Promis, farklı isimler altında satılmıştır.

Son on yılda ABD'nin tüm dünyaya bol bol bilgisayar ekipmanı ve çeşitli yazılımlar ihraç ettiği düşünülürse, bugün, bizim adını bile bilmediğimiz "Truva Atları"nın etrafta dolaştığı tahmin edilebilir. Bugün bizim yaygın olarak kullandığımız Windows versiyonlarının casus programları olduğu iddia edilmektedir. Buna göre, Internet'e bağlı olan bir bilgisayarın içindeki her türlü bilgi, kodlu mesajlar sayesinde Microsoft tarafından elde edilebilmektedir. Yazılım endüstrisindeki Microsoft tekeli ve yapılanın teknik olarak mümkün oluşu düşünülecek olursa, bu hiç de yabana atılır bir iddia değil (19).

İnsan, İsmet İnönü'nün yakınmasını hatırlamadan edemiyor. CIA'nın MİT'in içine korkunç boyutlarda girmesinden yakınan İnönü, bir keresinde, "Bir görev veriyorum, bana gelmeden Washington'un haberi oluyor." demiş.

Marx'tan günümüze işçi gözetimi: İşçinin şeffaflaşması

Yukarıda, Marx'ın işçi üzerindeki gözetimi tespit ettiğine değinmiştim. Çalışanları tek bir çatı altında toplamak gözetim imkânlarını artırıyordu. 19. yüzyıldan günümüze ciddi dönüşümler yaşandı. Değişmeyen ise işçinin hâlâ gözetlenmesidir. Ancak, teknikler çok gelişti.

Kapitalizmin gündelik yaşam rutininde ve kültürel boyutta ön plana çıkardığı en önemli kavramlardan biri zaman-saattir. Kapitalizm öncesi üretim biçimlerinde insanların sabah belirli bir saatte kalkıp işe gitmeleri; akşam belirli saatte topluca işten çıkıp evlerine gelmeleri ve belirli bir saatte yatmaları düşünülemezdi bile. İlk insanlar sadece acıktıklarında yaşadıkları yerlerden çıkarlardı ve gündüz veya gece ne zaman acıkacakları belli olmazdı. Feodal toplumda suni olarak yaratılmış (saat, dakika, saniye gibi) zaman değil, doğal etkenlerin yönlendirmesi insanların yaşamını belirlerdi. Tarımsal günlük alışkanlıkların yaşandığı durumlar mevsim, günışığı ve gelgitlerle sınırlıyken, kapitalist çalışma alışkanlıkları saate tabidir. Buna bağlı olarak tüm sosyal yaşam da saatle koordine edilir. Ve bu, yani Marx'ın deyişiyle "insan gelişiminin alanı" olan zamanın metalaşması, yabancılaşmanın bir parçasıdır. Kapitalizm Michel Ende'nin "zaman hırsızları"nı (20) yarattı. Çünkü "vakit nakitti."

Kapitalizmin başat özelliklerinden olan saate-bağlı iş, işçinin denetiminin de önemli bir parçasıydı. Çıplak zoru dışlayan burjuva düzeni, işçinin denetiminde ekonomik zordan başka, saate bağımlı kalıplaşmış düzene ve kurumsallaşmış yönetime güveniyordu. Denetim daha çok psikolojikti. Emeğin denetiminde işe göre çalışan saat, otomatik iplik makinesi ve parça başı iş önemli yöntemlerdir. İşe göre çalışan saat, hızını, değirmeni çalıştıran akar suyun akışına göre ayarlıyordu. Böylece zaman işe tabi kılınıyordu. Bu saat şimdi Bradford Sanayi Müzesi'ndedir (21). Aynı şekilde, parça başı işe ücret ödenmesi veya prim sistemi de, işçi üzerinde tahakküm kurmaya yarar. Makine, işçinin zorunluluk altında çalıştığı koşullarda, işçiyi kendisine tabi kılar.

Henry Ford tarafından ilk kez Detroit'de uygulamaya geçirilen Fordizm veya Taylorizm, işçinin gözetiminde yeni bir aşamayı ifade eder. Parçaların otomatik bant makineleri kullanılarak seri üretimi, işçilerin mekanize yollardan denetimini beraberinde getirir. Belirli bir parçanın üretim bandında çalışan işçinin işini aksatması hemen fark edilecektir ve bunun sonuçları açıktır. İşçi, Taylorizmin gözü altında olduğunun bilincindedir. Bu bilinçlilik hali, aynı panoptikonun Mahkûmu gibi, işçinin de geleceğini düşünerek uyumlu olmasını getirir. Böylece düzen insana değil, insan düzene, yani kendi yarattığına bağımlı olur. 19. yüzyılın makine kırıcılarının eylemleri, bu eylemler çözüm olmadığı için yanlış olmakla birlikte, insancıl bir çığlıktır.

Fordizm büyük oranda başarısız oldu. Bugün Fordizmin aşıldığı görülüyor. Elektronikte ve mikroelektronikte yaşanan gelişmeler, kapitalistin işçiyi denetleme olanaklarını artırdı. Kapalı devre kameralar, araçlara takılan ve şoförü denetlemeyi sağlayan takometreler, işyerindeki belirli alanlara girip çıkmak için kullanılan ve bazıları biyometrik özelliklere (parmak izi, retina, ses örnekleriyle çalışan güvenlik sistemleri) sahip plastik kartlar, işe gelip gitme saatlerini tespit eden elektronik cihazlar, elektronik künyeleme, kodlu güvenlik kilitleri vs. gibi yöntemler, çalışmanın süresinin ve yerinin izlenmesine, işçilerin ne zaman nerede olduklarını tespitte büyük kolaylık sağlarlar. Bunların yanında, telefon konuşmalarının ve öteki haberleşmelerin izlenmesi, sınırlı (mesela açılmasından 3 dakika sonra otomatik olarak kapanan telefonlar ve işyerinden aranan numaraların dökümünün alınması gibi) haberleşmeye imkân verilmesi, tuşa basma sayımı gibi yöntemlerle, çalışanın gözetlenmesi artırılır.

Bilgisayarların iş yaşamına girmesi özellikle hizmet sektöründe, bürolarda, satış-pazarlama servislerinde çalışanların gözetimini güçlendirdi. Bir şebeke (network) içinde birleşen işyeri bilgisayarları, yöneticinin işleri en ince ayrıntı-

sına kadar incelemesine fırsat verir. Çünkü diğer bilgisayara girilen bilgilere istenildiği zaman ulaşılabilmektedir. Dev uluslararası şirketlerin dünya ekonomisini ele geçirmesi ve bunun sonucu olarak farklı ülkelerde ana şirkete bağlı pek çok birimin ortaya çıkması, bunların denetimi meselesini de gündeme getirdi. Bilişim teknolojisi bu sorunu da emperyalizm lehine çözer. İşçinin gözetimi pek çok başka yollarla da sağlanabilir. Mesela "biz bir aileyiz" temasını işleyen Japon işletmeler, gönüllü köleler yaratma amacındadırlar. Kendi işinin kalitesinden sorumlu olmak, çalışanlara çeşitli mükafatlar (ayın personeli seçimleriyle işçiler arasında rekabet yaratmak gibi) verilmesi gibi yöntemlerle işçi, "kendi gözetiminin taşıyıcısı" haline gelir.

İşçi sadece işlikte gözetlenmez. Bir işe alınmadan önce bile, istihdam öncesi izleme çoğu kez çok serttir. Bir işe girmek için güvenlik kontrollerinden geçmek gerekir. Örneğin İngiltere'de bir milyon işe girmek için bu kontroller şarttır. Sadece devlet dairelerine değil, BBC ve British Telecom gibi kurumlarda çalışmak için de bu gereklidir. Geçmişte siyasi ilişkileri olanlar veya şüpheli bulunanlar "sınavı" geçemezler.

Başta bilişim teknolojisi olmak üzere tüm elektronik gelişim, gözetimin tüm ekonomik alanlar boyunca yayılmasına, daha kapsamlı ve daha yoğun hale gelmesine yardım eder. İşçi kendini daha "çıplak" bulur. Daha çok gözlenir ama sadece kapitalist tarafından değil, kendi iş arkadaşları ve kendisi tarafından da. Sistemin, bireyi kendi gözetiminin taşıyıcısı haline getirmesi özellikle tüketici gözetiminde yoğunlaşır. Bu durum, "bilinç endüstrisi"nin bir parçası olarak görülmelidir. Egemen kitle iletişim medyası, oto-gözetimi (kendi kendine gözetim) tamamlar.

Veri gözetiminin son aşaması: Tüketici gözetimi

Tüketici ve "tüketim toplumu" gibi kavramları kullanırken dikkatli olmakta fayda var. Yapay olanın doğal gibi algılanması bilimsel analizi sakatlar. Ancak, bir noktadan sonra toplumsal olana yön vermeye başlayan yapay, nesnel hale gelir. Yapay ve yaratılmış bir olgu olan ulus kategorisi gibi. Kapitalizm, önce ulusal pazar için üretmeye başladı. Emperyalizm Çağı ile birlikte üretim, ulusal sınırın iki anlamda dışına taştı. Dış, özellikle emek maliyetinin düşük olduğu ülkelerde üretim yapılır olmaktan başka, kendisi için üretim yapılan pazar da uluslararasılaştı. Tekelci kapitalizm dünya pazarı için üretim yapar. Fakat ekonomide ve özellikle kitle iletişiminde yaşanan dönüşümlerle birlikte, bir karşıtına dönüş yaşandı. Artık pazar için mal üretimi değil, mal için pazar üretimi yapılıyor. İnsanlar için mal ve hizmet üretimi değil, malları ve hizmetleri tüketecek insanların üretimi yapılıyor (22).

Günümüzün gözetimini daha öncekilerden ayıran birkaç temel nitelik var. Birincisi, özellikle bilgisayarlarla birlikte bu gözetimin elektronik hale gelmesi. İkincisi, kişisel nitelikli bilgilerin birikiminin güçlü bilgisayar veri tabanları kullanılarak saklanması, eşleştirilmesi, çağrılması, işlenmesi, pazarlanması ve dolaşıma sokulmasıdır (23). Üçüncüsü, gözetimin daha yaygın hale gelmesi, kapasitesinin ve yoğunluğunun artmasıdır. Dördüncüsü ise, daha çok devletlerle veya kapitalist işlikle ilgili olan bu faaliyetin artık gündelik yaşam rutinine de girmesidir.

Nam June Paik'in "Electro-Synbio" adlı çalışması.

Dikkat edilecek olursa, şimdiye kadar daha çok devletin başka ülkeler veya muhalifler üzerindeki gözetiminden veya kapitalist işletmenin işçisi üzerindeki denetiminden söz ettim. Şimdi, yine kapitalist işletmenin, devleti ile birlikte, tüketici kimlikleri verilmiş insanlar (yani sıradan insanlar) üzerindeki gözetimine bakalım. Bu, çok yeni sayılabilecek bir olgu.

Trafik polisi sizi yolda çevirdiği zaman, ehliyet ve ruhsatı görmek ister önce. Sınırlardan geçerken pasaportlara, okula girerken kimliklere vs. ihtiyaç duyarız. Bu belgeler kim olduğumuzun ispatında, kendi sözümüzden daha güvenilir ve daha değerlidirler. Pek çok sosyal örgüt bizi sadece kodlanmış bir numara ve/veya bir grup harf olarak algılar. Bu, bizim veri imgemizdir ve yaşamımızı dolaysız olarak etkiler. Eskiden yazılı olan bu işlemler, artık elektronik bir dile çevrilmektedir. Bir banka makinesinden para çekmek veya kredi kartıyla alışveriş yapmak demek, belirli bir saatte nerede olduğunuzun ve kaç paraya ne aldığınızın bilgisinin elektronik olarak kayda geçmesi demektir. Elektronik alışveriş de (mesela internet aracılığıyla) aynı işi görür. Yaşamın elektronikleşmesiyle, pek çok işlemin bilgisayarlar ve onlara bağlı iletişim sistemleri üzerinden gerçekleştirilmesiyle birlikte, tüm bu faaliyetleri gerçekleştirdiğimizde arkamızda elektronik bir iz bırakırız. Kişisel hayatımızın ayrıntıları her gün devlet dairelerine ve büyük şirketlere ait dev bilgisayar veri tabanları içinde toplanır, saklanır, çağrılır ve işlenir. "İşte bu, 'gözetim toplumu'dur." (24) Çağdaş topluma katılmak, elektronikleşen gözetim altında olmak demektir.

Bugünün gözetimi artık ticarileşmiş/ticarileşmekte olan bir gözetimdir. Sadece siyasi anlamda, sadece devlet tarafından yapılan gözetim biçimi bitmiştir. Siyasi gözetimin yanı sıra, ticari bir gözetim yükselmektedir ve özel şirket, gözleme eyleminin öznesi olmaktadır. Devletlerin veri depolarından da yararlanmasını bilen özel şirketler, insanların mali durumlarını ve hanelerin tüketim tercihlerini analiz etme yeteneği kazanmaktadırlar. Pazar araştırmaları ve kamuoyu yoklamaları (25) ile yapılan şey, artık yeni teknolojilerle yapılmaktadır. Üstelik bu olgu, Emperyalizm Çağı'nda uluslararasılaşmaktadır.

"Tüketici tercihleri", tüketici tercihlerinin coğrafi dağılımı gibi geçmişte çok

Ekim Devrimi afişlerinden.

da önem verilmeyen bilgiler artık, büyük bir piyasa değerine sahiptir ve kapitalist işletmeler tarafından harıl harıl aranmaktadır. ABD ve Avrupa'da, sadece insanlarla ilgili verileri satan ticari kuruluşlar ortaya çıkmıştır. Bu kuruluşlar devlet kurumlarından veri hortumlamaktadırlar. Kimin kim hakkında ne bildiği giderek artan ölçüde bir bilgisayar veri tabanları meselesi haline gelmiştir. Ticari veri sanayisi ABD'de, yılda 50 milyar dolarlık iş yapmaktadır.

Elektronik kasalar ve barkod sistemleri satılan malı, bu malın fiyatını, satın alındığı günü ve saati kaydedebilirler. Bu şekilde hangi malın azaldığını, hangi mala ne zaman talebin arttığını, bu malı daha çok hangi kesimin aldığını (kadınların alışveriş yaptığı saatlerdeki veya okul dışı saatler olan çocukların alışveriş yaptığı saatlerdeki müşterileri aşağı yukarı kestirmek mümkündür) tespit edebilirler. Eğer alışveriş kredi kartı ile yapılmışsa, alışverişi yapan kişinin kimliği ile satın alınan mallar bilgisayar yardımıyla eşleştirilebilir. Bu, belirli insanların belirli tercihlerinin ne olduğunu öğrenmekte büyük avantaj getirir. Daha sonra aynı insanlara posta yoluyla (junk-mail) (26) ulaşarak tüketim tercihlerini yönlendirmeye çalışmak, özellikle ABD'de çok yaygındır. Türkiye'de de yaygınlaşmaya başlamıştır. Kimi zaman normal veya elektronik posta kutularımızda bulduğumuz adımıza, adresimize gelmiş pazarlama-reklam broşürleri boşu boşuna gönderilmez. Bunun anlamı, mallarını ve hizmetlerini satmak isteyen pek çok şirketin, potansiyel müşterileri hedeflemenin elektronik araçlarına sahip olduklarıdır.

Zeki denen telefon ağları ve caller ID'ler de aynı işlevi yerine getirirler. Sipariş vermek veya tüketici soruşturmalarını cevaplamak için ücretsiz hatları arayanların kimlikleri saptanabilir ve belirli mal ve hizmetler onlara pazarlanmaya çalışılabilir.

Bilgisayar eşleştirme tekniği ile daha önce farklı veri tabanlarında ayrı ayrı duran verilerin birleştirilmesi ve karşılaştırılması sayesinde, insanların tam bir profillerini çıkarmak mümkün ve kolay bir iş haline gelmiştir. Tüketim budalalığı sadece sisteme entegre olmak, statükoyu beslemek anlamına gelmez; gözetim ve yönlendirme faaliyetlerinin de yükselmesi anlamına gelir. Yaratılan tüketici, kendini daha gözlenir kılar. Üstelik burada kişi, kendi gözetiminin taşıyıcısı haline gelmiştir. Bir taşla üç kuş vurulmaktadır. Tüketimin yükseldiği bir toplumda tüketimin gözlenmesi, genel olarak hayatın rutinindeki gözetimin yoğunlaşması demektir.

Internet

İletişim teknolojisinin gelişimi büyük oranda, emperyalist askeri teknolojinin parçası olarak ortaya çıktı. Uluslararası bir bilgisayar şebekesi olan Internet, askeri iletişimde gelişme amacıyla kurulmuştu. Zamanla Internet, askeri-savaş endüstrisinin tekelci kontrolünden çıkmış ve kâr güdüsüyle hareket eden özel teşebbüsün kontrolü ve yönetimine girmiştir. Başka bir deyişle, ikisi de aynı gövdenin uzantısı olan bir elden ötekine geçmiştir (27).

Internet'te sörf yapmak güvenli değildir. Sanal dünyada yapılan yolculuklar, elektronik kanallardan yapılan haberleşmeler sistemin egemenleri tarafından çok kolay gözlenebilir. Elektronik alışveriş ise yukarıda değindiğim tüketici gözetiminin bir parçasıdır. Ücretli bir siteye girin veya Internet aracılığıyla bir sipariş verin; e-posta kutunuzda hemen junk-mail niteliğinde mesajlar bulursunuz.

Bilgisayar korsanları (hackerler) dosyalarınızın içinde dolaşıp, verileri kendi bilgisayarlarına indirebilirler. Telefonda hedef kelimeleri tespit edebilen sistemi 1970'lerde kullanmaya başlayan NSA'nın, 80'lerin sonunda geliştirdiği, global bir şebeke sistemi olarak tanımlanan ECHELON, telefonların yanı sıra teleks, faks ve Internet'te de hedef kelimeleri tarayabiliyor. NSA, milyonlarca mesajın içinden aranan sözcüklerin geçtiği mesajları; o mesajı gönderen bilgisayarı ve hesap sahibini tespit edebiliyor. ECHELON tamamen sivil kurumları, şirketleri, hükümetleri hedef alıyor. NSA ve CIA Internet üzerinden yapılan tüm haberleşmeyi uzun süredir gözlüyorlar.

NSA ve KGB gibi örgütler hacker yöntemlerini de bol bol kullanmaktadırlar. MGK'nın ve TSK'nın ise Internet'in gözetimiyle ve bilgisayar suçlarıyla dikkatle ilgilendiğini biliyoruz.

Emperyalizmin en büyük kulağı ve gözü: NSA (28)

NSA (National Security Agency-Ulusal Güvenlik Ajansı), Amerikan emperyalizminin ve gezegenin en büyük gözetim örgütüdür. 1952'de Truman'ın, en yüksek güvenlik dereceli (kodlu çok gizli) genelgesiyle kurulan NSA, ABD istihbarat topluluğu bütçesinden en büyük payı alır, en ileri teknolojiyi kullanır ve en çok personeli istihdam eder. Bilişim teknolojisinin arkasındaki itici güçtür. Bugün dünyada yaygın olarak kullanılan pek çok bilgisayar parçasını üreten Intel firması ile bağlantılıdır. Dünyanın en gelişkin ve en büyük bilgisayar parkına sahiptir. CIA'dan daha önemli ve daha gizemlidir. Kamuoyundan gizli kurulan ve 80'lere kadar da deşifre olmayan NSA, ABD'nin en iyi saklanan devlet sırlarından biridir. Öyle ki, devletin pek çok önemli biriminin bile bu örgütten haberi yoktur. James Bamford'un 1982'de çıkan kitabı *The Puzzle Palace* (Bilmece Sarayı) ile birlikte NSA üzerindeki perde kalkmaya başladı. NSA, CIA gibi başka istihbarat servisleriyle ve NASA gibi kuruluşlarla koordinasyon içindedir.

NSA'nın görevi dünya çapında iletişim istihbaratı yapmaktır. Bu tanım içine hem askeri hem de siyasi ve ekonomik iletişim girmektedir. Başlarda NSA, diplomatların ve askerlerin şifreli telsiz görüşmelerini dinlemekteyken, daha

diplomatların ve askerlerin şifreli telsiz görüşmelerini dinlemekteyken, daha sonra uluslararası sivil telefon görüşmelerini de dinlemeye başladı. 60'ların sonlarında NSA, kendine ait uyduları yörüngeye fırlattırmaya başladı. 1970'lerde o kadar çok bilgi toplamaya başlamıştı ki, toplanan o kadar verinin-enformasyonun nasıl değerlendirileceği sorunu ortaya çıktı. Her yıl elektronik casusluk sayesinde 50 ila 100 milyon döküman gelmekteydi. Günde, gizli sınıfına giren yaklaşık 40 ton artık özel bir tesiste yakılıyordu. Bu yüzden Reagan döneminde örgüt genişletildi ve reorganize edildi. Gelen enformasyonu daha iyi seçen ve işleyen bir bilgisayar programına ihtiyaç duyan NSA'nın ilgisini çeken program Promis'ti. Promis'ten bol bol yararlanıldı. NSA'nın bu programı NATO ülkelerinin benzer ajanslarına sunduğu tahmin ediliyor. NSA 1955'den beri Türkiye'de de faaliyet yürütmektedir.

Dünya üzerine dağılmış yüzlerce üsde onbinlerce personel, 24 saat 365 gün gezegen üzerindeki haberleşmeyi izler. NSA öteki Amerikan servislerinin (CIA, FBI, ordunun istihbarat servisleri vs.) olanaklarından yararlanabilir. Bu düzenek sayesinde NSA, Amerikan istihbarat topluluğunun topladığı tüm enformasyonun yaklaşık yüzde 80'ini tek başına toplar. Sadece Amerikan emperyalizmine kafa tutanlar değil, en yakın müttefikler bile gözetim altındadır. Yukarıda bahsi geçen tüm dinleme-gözetleme tekniklerini ve bizim bilmediklerimizi NSA kullanır.

Kara ütopya ve paranoya

İletişim bilimleriyle içli dışlı olanların sık sık karşılaştıkları bir sorun, bireysel ve toplumsal paranoya tehlikesidir. İletişim teknolojisinde yaşanan dönüşümler Orwell vari, gözetimin mutlaklaştığı ve kaçış ya da mücadele olanağı olmayan bir toplumu mümkün kılar gözükmektedir. Gerek Orwell'ın *1984*'ü olsun, gerek Foucault'nun panaptikonu, gerekse Aldous Huxley'in *Cesur Yeni Dünya*'sı; kara ütopyaların ve "kara teori"lerin uyarıcı bir işlevi olduğu kabul edilse bile, kötümserliği yaydıklarına ve bir paranoya hali yarattıklarına şüphe yok. Bu paranoya furyasına, Frankfurt Okulu gibi grupların "kitle toplumu", "kitle endüstrisi" gibi yaklaşımları da teorik düzeyde katkıda bulunmaktadır. Gerçekler çok moral bozucu olabilir. Ancak, kara ütopyaların ya da Foucault'unki gibi kara teorilerin gözardı ettiği şey, insandır. Büyük Birader'in bizi gözetlediği doğrudur, ve belki elektronik bir panaptikona benzer birşeyin içinde yaşıyoruz ama mücadele bitmiş değil. Çünkü insan sisteme indirgenemez.

Teknoloji bağımlı bir değişkendir. Ait olduğu üretim biçiminde belirlenir. Başka bir deyişle toplumsaldır. İnsanla birlikte ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, sınıflı toplumun teknolojisi de sınıfsaldır. Toplum ile teknoloji arasındaki diyalektik ilişkide belirleyici olan toplumdur, teknoloji değil. Bu durum, teknolojinin topluma etkisini gözardı etmemize neden olmamalıdır. Ancak Marx ile Engels'in bir zorunluluktan dolayı asıl belirleyici olan ekonomiye çokça vurgu yapmaları gibi (Engels daha sonra bir mektubunda bundan bahseder), bugünkü, neredeyse teknolojiye tapılır hale gelen, teknolojinin ideolojileştirildiği bir ortamda, toplumun belirleyiciliğine vurgu yapmak zorundayız. Aslında toplum ile teknolojiyi böyle karşı karşıya getirip karşılaştırmak bile, bu ikisinin birbirlerinden tamamen bağımsız oldukları gibi bir imayı içerdiği için tuzaklı bir yaklaşımdır.

Teknolojik determinizm, ister iyimser ister kötümser olsun, yaşamı kavrama yeteneğinden yoksundur. Bu yüzden, toplumsal mücadeleyi, gözetimin diyalektiğini ve muğlaklığını gözardı eder. Teknolojik determinizm, ya Marshall McLuhan'ın "küresel köy"ü (global village) gibi güllük gülistanlık bir dünyada yaşadığımız sonucuna varır ya da Guntther Anders'in kötümserliği gibi "herşey bitti" kapısına çıkar. Doğrusu ne o ne de ötekidir. Eleştirilmesi gereken genel olarak teknoloji özel olarak iletişim teknolojisi değil, iletişim tekelini kendi elinde bulunduran ve kendi dar çıkarları için kullanan ekonomik ve siyasi egemenlik sistemidir.

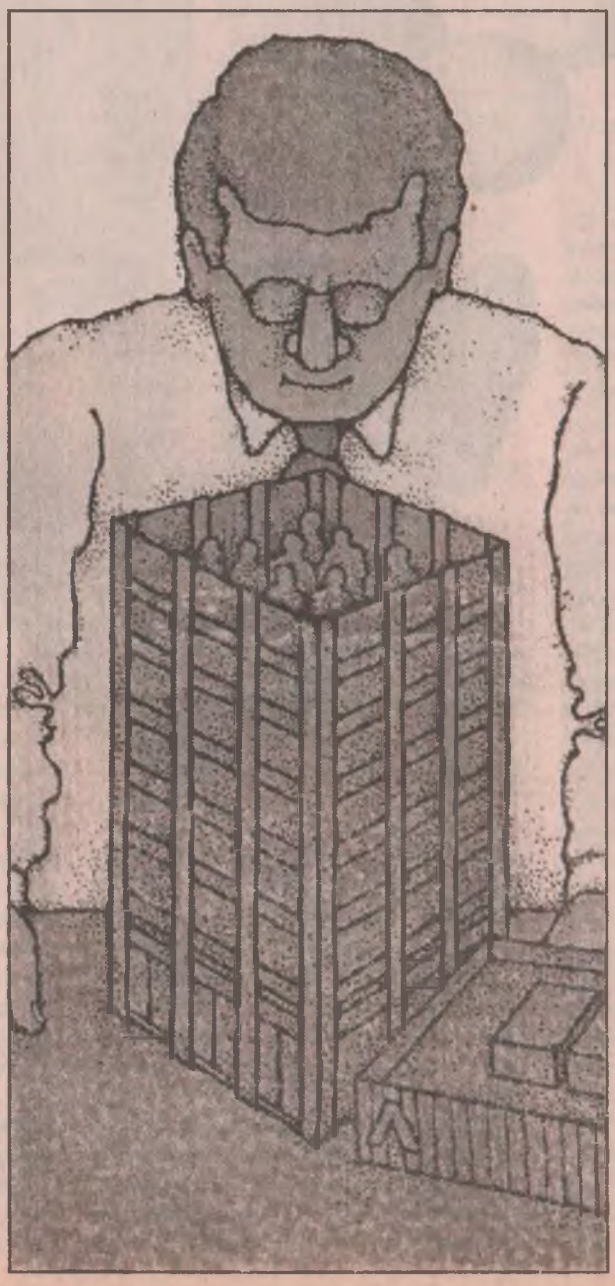

Gözetimin ekonomi politiği
Gözetimin diyalektiği

Gözetlendiğini düşünmek kuşkusuz insanı irkiltir ama madalyonun diğer yüzlerini görürsek o kadar da irkilmememiz gerektiğini anlarız. Şimdi, yukarıda koyduğumuz noktaya geri döneceğiz. Kapitalist toplumsal formasyonun doğuşuyla birlikte, gözetim alanında yaşanan köklü kopuşa.

Feodal üretim tarzı yerel işlemlere, dar bir ekonomik yapıya, özel bir değişim metası olan parayla birlikte takasa dayanıyordu. İdari görevlerin niceliği ve niteliği sınırlıydı. Senyörün topraklarıyla sınırlı bir ekonomik faaliyet, ister istemez idari ve ekonomik işlemlerin de sınırlı olmasını getiriyordu. Kapitalizmle kıyaslandığında durağan bir ekonomiydi bu.

Kapitalizm ile birlikte daha geniş bir pazar için üretim yapılır oldu. Ulus devletler ortaya çıktı. Paranın kullanımı yoğunlaştı; memurlara ve işçilere ücret ödenmesi gerekiyordu. Ulusal pazarın diğer köşelerine ulaşabilmek için ulaşım ve haberleşme hizmetleri gerekti. Büyük kentler ortaya çıkmaya başladı. Ulus devlet ve kapitalist işletme içinde idari görevlerin niteliksel ve niceliksel artışı, herşeyi dağılma-

dan bir arada tutabilecek bir sistem gerektirdi. Ulus devletlerin özellikle 19. yüzyılda yoğunlaşan idari görevleri arasında; vergilerin ve diğer zorunlu ödentilerin toplanması, mülklerin kaydedilmesi, doğum, evlilik ve ölümlerle ilgili bilgilerin derlenmesi, oy hakkı yaygınlaştıkça seçmenlerin listelenmesi, savaş durumunda askere alma faaliyetleri, sabıka kayıtları tutulması, polislik gibi işlemler vardı. Sosyal-hukuk devleti ile birlikte sosyal güvenlik ve yargı sistemi gelişti.

Giderek daha çok bürokratik zeminde örgütlenen bu idari görevlerin büyük kısmı kişisel belgeleme gerektiriyordu. Gözetimin temel ögesinin bireyler hakkında belgeler yaratılması ve bunların işlenmesi olduğu düşünülürse, bu aynı zamanda gözetim toplumunun da yükselişidir.

Madalyonun yüzlerinden biri şudur: Gözetim toplumunun yükselişi aynı zamanda, demokrasinin ve sosyal devletin de yükselişidir. Sosyal sigorta numaraları insanların gözetlenmesi amacıyla kullanılabilecek bir veridir belki ama, aynı numaralar sosyal güvenlik için de gereklidir. Telefon, elektrik, su idarelerindeki kayıtlar bizi izlemek için kullanılabilir ancak aynı kayıtlar sayesinde bu hizmetlerden yararlanırız. Seçmen kayıtları ve listeleri olmadan oy kullanılamaz. Kapitalizmin yarattığı karmaşık bürokratik aygıtın aynı zamanda bir gözetleme aracı olduğu çok açık. Fakat aynı aygıt sayesinde yaşamın kolaylaşması da sağlanmaktadır. Telefonlar veya bilgisayarlar rahatça dinlenip gözlenebilir belki ama, aynı telefonlar ve aynı bilgisayarlar bize büyük imkânlar da sunar. Kredi kartlarının veya Internet'in büyük kolaylık olduğunu ve büyük potansiyeller taşıdığını kimse inkar edemez. Caller ID'ler pazarlamacıların elinde tehlikeli bir silah haline gelir ama telefonla rahatsız edilen bayanlar bu aygıttan çok memnundurlar. Gözetim aracı olarak kullanılabilecek pek çok araç, gerçekte farklı bir amaç için üretilmiştir.

Başta işçi sınıfı olmak üzere ezilen kesimlerin tüm kapitalizm dönemi boyunca verdiği mücadele, bir yönden de gözetim toplumunu güçlendirmiştir. İşte bu, gözetimin diyalektiğidir. İyi ile birlikte kötü... İnsanların büyük çoğunluğunun bu gözetim olgusunu fark etmeme nedenlerinden biri, bazı şeylerin yaşamlarını kolaylaştırıyor olmasıdır. Sosyal devletin yıkıma uğratılmaya çalışıldığı bugünkü koşullarda ise, gözetimin bu olumlu yönü bastırılmakta ve salt denetim amaçlı olumsuz yönü büyümektedir. Sosyal kısım küçüldükçe, gözetim işlevi ön plana çıkmaktadır.

Egemenlerin tarih boyunca gözetlemek istediğine şüphe yok. Ancak tüm gözetim faaliyetlerinin gözetim amacıyla bilinçli olarak ortaya çıktığı görüşü pek de sağlıklı bir görüş değildir. Demokrasinin bir yönü gözetim toplumunun kendisidir. Kara ütopyaların yaptığı gibi, mutlaklaştırılmış ve salt bu amaca yönelik gözetim fikri, gerçekçi olmayan ve paranoya yaratan bir yaklaşımdır. Üstelik, bilinçli gözetim faaliyetlerinin başarısı da tartışmaya açıktır. Egemenler o kadar da güçlü değiller.

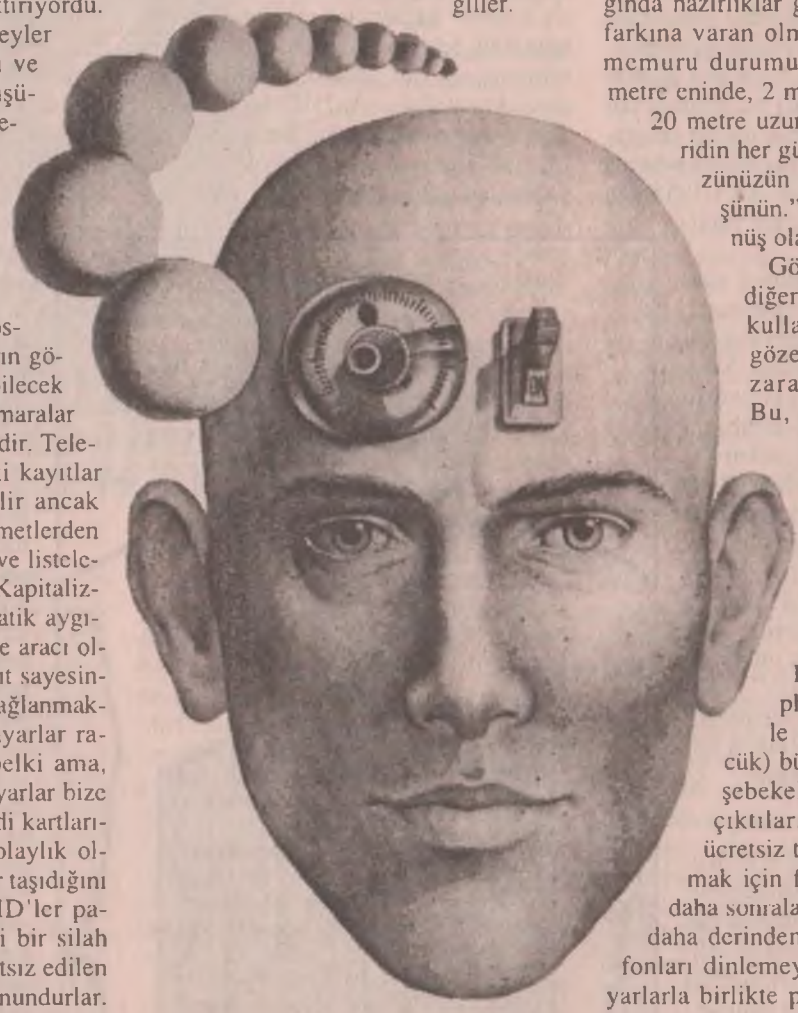

Dünyanın en büyük ve en yetkin gözetim örgütü olan NSA bile, ciddi hatalar yapmaktadır. Yukarıda NSA'nın veri fazlalığı sorunundan bahsetmiştim. NSA'nın bu sorunu tüm çabalara karşın devam etmektedir. Bu örgüt o kadar çok enformasyon toplamaktadır ki, topladığının içinde boğulmakta ve elinde olanı değerlendirememektedir. ABD'li yetkililerin "intelligence failures" (istihbarat başarısızlıkları) diye adlandırdıkları başarısızlıklar artmaktadır. Bir insanın yatak odasını bile görüntüleyebilecek olanaklara sahip olan NSA'nın, 98'in Mayıs ayında Hindistan'ın gerçekleştirdiği nükleer denemeden haberi bile olmaması; Kuzey Kore'nin Japonya semalarında başlattığı balistik füze denemelerini ve Afrika'daki Amerikan elçiliklerine yapılan saldırıları önceden tespit edememesi, bu başarısızlıkların örnekleridir.

Amerikan haber alma örgütleri kendi büyüklükleri altında ezilmektedirler. Hindistan ile ilgili başarızlığın nedenini araştıran komisyonun sonuçları bunun kanıtıdır. Komisyon, Hindistan'la ilgili uydu görüntülerini gözden geçiren personel sayısının ve bu ülkedeki CIA kaynaklarının yetersizliğini ortaya çıkardı. Uydu görüntülerine yakından bakıldığında hazırlıklar görülebiliyordu. Fakat farkına varan olmamıştı. NSA'nın bir memuru durumu şöyle anlatıyor: "2 metre eninde, 2 metre yüksekliğinde ve 20 metre uzunluğunda bir kağıt şeridin her gün on dakikada bir gözünüzün önünden geçtiğini düşünün." (29) Bir karşıtına dönüş olayı...

Gözetimin diyalektiğinin diğer bir yüzü, aynı araçlar kullanılarak gözetleyenin gözetlenmesi ve egemene zarar verme olgusudur. Bu, daha çok phreaking (telefon korsanlığı), hacking (bilgisayar korsanlığı) ve habis programlar (virüsler, solucanlar, truvalar, mantık ve zaman bombaları, vs) yazmayla ilgilidir. Phreakerlar (Freak-phone-free kelimeleriyle oluşturulmuş bir sözcük) büyük ve ücretli telefon şebekeleriyle birlikte ortaya çıktılar. İlk başlarda sadece ücretsiz telefon görüşmesi yapmak için faaliyet gösterirlerken, daha sonraları telefon şebekelerine daha derinden sızmaya, başka telefonları dinlemeye başladılar. Bilgisayarlarla birlikte phreakerlar hackerlara dönüşmeye başladı. Artık NASA, NSA ve Pentagon, vs gibi büyük bilgisayar parklarına "kırıp" girmek önemli hale geldi. Bu kuruluşların ve daha başkalarının bilgisayar sistemlerine sızılması başarılmıştır. Hack etmek ve virüsler gibi habis programlar yazıp yaymak çoğularına göre sistemden intikam almak anlamına gelir. Örneğin 1988 yılında General Motors'un yan kuruluşu olan Electronic Data Systems'in bilgisayarlarına Scores adlı bir virüs bulaşmıştı ve bunun, eski çalışanlardan biri tarafından intikam amacıyla yapıldığı tahmin ediliyordu (30).

Kuşkusuz bu çıkışlar marjinaldir;

gerçek çözümler olmaktan uzaktırlar ve nihayetinde başarısızlıkla sonuçlanırlar. Bireysel terör eylemlerine benzerler. Mesela, süper kullanıcı (superuser) sayılan en maharetli hackerler bile, belirli bir süre kaçabilseler de, en sonunda "sysman"lara (system maneger-sistem yöneticisi) veya "sysop"lara (system operator-sistem operatörü) yakalanıyorlar. Bugün hapiste yatan hackerlar vardır.

Telefon dinleme teknikleri geliştikçe, telefon dinlemeyi önleyen cihazlar; bilgisayarlar ve diğer elektronik haberleşme araçları için kriptolojik (şifreleme) sistemler gelişmektedir. Yani gözetlemeyi ve dinlemeyi önleyen cihazlar. Ayrıca, doğal imkânlardan yararlanılmaktadır. Hindistan nükleer denemelerini gizlemek için tüm kablolarını, K. Kore ise silah fabrikalarını yeraltına taşımıştı. Kısacası teknoloji, bir yandan gözetlemeyi sağlayan ürünler verirken, diğer yandan da panzehirler üretmektedir. Mutlak anlamda bir gözetim yoktur ve olamaz. Böyle birşey, yani mutlak gözetimin gerçekleşmesi, tanrının yaratılmasıyla eşdeğerdedir.

Uluslararasılaşan gözetim ve denetim çabalarına karşın uluslararası düzeyde direniş hareketleri yükselmeye başlamıştır. Değişik muhalif gruplar ortak girişimlerde bulunmaktadırlar. Yetersizliği açık olmakla birlikte, veri koruma yasaları düzenlenmektedir.

Önemli nokta, insanların özgürlüğüne ve eşitliğine bir tehdit olan mevcut durumun nesnel nedenlerini kavrayabilmektir. Asıl sorun gelişen ve gelişmeye de devam edecek olan teknolojide değil. Eğer büyük tehdit teknolojiden kaynaklanıyorsa, iletişim teknolojisinden önce nükleer silah ve savaş teknolojisini ve iletişim teknolojisi kadar genetik teknolojisini vurgulamak ve tartışmak gerekir. Sorun teknolojinin kimin mülkiyetinde ve kontrolünde olduğudur. Başka bir deyişle, problem mülkiyet ve iktidar ilişkilerinin göbeğindedir. Üretim araçlarına sahip olanlar, teknoloji ve düşünsel üretim araçları üzerinde de egemenliğe sahiptirler. İnsanlığın bugün ulaştığı düzey, gerçekte çok büyük potansiyelleri içinde barındırmaktadır. Ancak, o potansiyellerin hangi elin kontrolü altında olduğu önemlidir. Bu yüzden, gözetlenme sorununun çözüm yolu siyasi iktidardan geçer. Emekçiler bu iktidara adaydırlar. Köklü ve insanca bir çözümün başka bir yolu da yoktur.

DİPNOTLAR

1) George Orwell, Bin dokuz yüz seksen dört, Can Yayınları, İstanbul, 1999.
2) Michel Foucault, Hapishanenin Doğuşu, İmge Yayınları, 1992.
3) David Lyon, Elektronik Göz, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997, s.40.
4) Sanayi Devrimi dönemi ve sonrasında fabrika işçilerinin hangi baskıcı koşullarda denetlendiği görmek için bkz. Friedrich Engels; İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu, Sol Yayınları, Ankara. 1998.
5) D. Lyon, age., s.43
6) K. Marx-F. Engels, Alman İdeolojisi, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 70.
7) Faruk Bildirici, Gizli Kulaklar ilkesi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s.289.
8) Bildirici, age., s.45.
9) Cep telefonları piyasaya ilk sürüldüğünde, kriptolu haberleştiği için teknik olarak dinlenmesinin mümkün olmadığına dair bir balon yaratılmıştı. Kısa sürede bu balon söndü. Mobil telefonlar ise dinlenmeleri, analog sistem kullanılması nedeniyle en kolay olan telefonlardır. Basit bir tarayıcı ile bile dinlenebilirler.
10) İnternetten, Türkiye Kriptoloji Sayfaları sitesine girerek elektromanyetik dinleme ve güvenlik ile kriptoloji konusunda ayrıntılı bilgi alabilirsiniz. Adres: http://gsu.linux.org.tr/kripto-tr/tempest.html Bildirici'nin kitabında da konuyla ilgili bilgiler mevcut. Bildirici, Türk Emniyet Teşkilatı'nın da bu tekniği kullanmaya başladığını söylüyor.
11) Birkaç hafta önce Aktüel dergisinde F. Koru'nun cep telefonunun bu teknikle dinlendiğine dair bir haber çıkmıştı.
12) Egmont R. Koch-Jochen Sperber, Bilgi Mafyası, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996, s.225.
13) Bildirici, age. s.82.
14) Bilgisayarlar konusunda sıradışı bir deneme için bkz. Doğu Perinçek, 'Bilgisayamaza doğru', Papirüs, Sayı:11, Ocak 1998, s.9-11.
15) P. Mungo-B. Clough, Sıfıra Doğru, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s.39-40.
16) "Kullanıcı dostu" terimi bilgisayarın albenisini, görünüşünü anlatmak için kullanılır. Altair 8800 ürkütücü görünen, bir sürü ışık ve düğmenin olduğu bir kapağı olan gri bir kutuydu.
17) 20. yüzyılın bu en son ve en büyük hi-tech skandalı için bkz. Fabrizio Calvi- Thierry Pfister, Washington'un Gözü, Doruk Yayımcılık, Ankara, 1997. E.Koch-J. Sperber, age. II. ve III. Bölümler. Bildirici, age., III. Bölüm. Ayrıca, internette herhangi bir arama motorundan inslaw veya promis kelimelerini araştırırsanız ilginç dökümanlarla karşılaşacaksınız.
18) E. Koch-J. Sperber, age., s.84.
19) Dr. Ümit Sayın, "Gizli Hükümetler, gizli projeler ve kara bilim", Bilim ve Ütopya, S. 45, (Mart 1998), s.60-63.
20) Michel Ende, Momo, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996.
21) D. Lyon, age., s.172.
22) Öyle ki, geçen gün gazetede okuduğum bir röportajda, kendisiyle söyleşilen bir manken, hobileri arasında alış-veriş olduğunu söylemiş. İşin kötüsü, bu, gayet toplumun geneline yayılmış bir yaklaşım. Böyle birşey nasıl olabilir ve nasıl oldu diye kafa patlatmakta yarar var.
23) D. Lyon, age., s.10.
24) D. Lyon, age., s.16. Tüketici gözetimi üzerine Türkçe'ye çevrilmiş en ayrıntılı çalışma Lyon'un çalışmasıdır. Tüketici gözetimi ile ilgili pek çok somut örneği de bu çalışmada bulabilirsiniz.
25) Pazar araştırmaları ve kamuoyu yoklamaları için bkz. Arda Odabaşı, Kamuoyu yoklamaları ne işe yarar, Teori, Sayı: 111, (Nisan 1999), s. 24-30. Ayrıca, Herbert Schiller, Zihin Yönlendirenler, Pınar Yayınları, İstanbul, 1993.
26) Junk-mail, pazarlama amacıyla postayla gönderilen mektup ve broşürlere takılan aşağılayıcı bir addır. Postayla gönderilen ıvır-zıvır anlamına gelir. 90'lardan önce junk-mail diye birşey yoktu.
27) İnternet ile ilgili olarak bkz. Dr. İrfan Erdoğan, Uluslararası bilgisayar şebekesi İnternet ve iletişimin emperyalist kontrolü, Bilim ve Ütopya, Sayı:13, (Temmuz 1995), s.18-19.
28) NSA ile ilgili olarak bkz. Adnan Akfırat, Özel Savaş, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997. Ayrıca, Bildirici, age., Koch-Sperber, age., Calvi-Pfister, age., Dr. Ümit Sayın, "Büyük Ağabey'in emrindeki bilim ve teknoloji", Bilim ve Ütopya, Sayı: 21, (Mart-96), s.43-45, "Amerika dünyayı nasıl gözetliyor", Aydınlık, Sayı: 614, (25 Nisan 1999), s.20-21. Ayrıca arama motorlarıyla İnternetten de bilgi edinilebilir. NSA'nın kendi web sitesi de vardır.
29) Amerika dünyayı nasıl gözetliyor, Aydınlık, Sayı: 614, (25 Nisan 1999).
30) Phreaking, hacking ve başta virüsler olmak üzere, habis programlar için bkz. P.Mungo-B.Clough, age.

Internet hattında özel hayat yok

Uluslararası istihbarat birimleri, internet ve bilgisayar merkezli iletişimin varlığından son derece hoşnutlar. Bir dolu veriyi herhangi bir izne gerek duymaksızın elde etmek son derece kolay olmaktadır.

Javier Bernal

(İspanya Sevilla Üniversitesi Audiovisual İletişim Bölümü)

İnternetin yaygınlaşması, küresel iletişimin büyük ölçüde gelişmesine yol açtı. Günümüzde elektronik posta kişisel iletişimde büyük bir önem kazanıyor. Bu hizmet sayesinde birbirleriyle daha fazla bilgi alışverişinde bulunan bir dolu kullanıcı var. Öyle ki bazen kişisel bilgiler bile ortalığa dökülüveriyor.

Açıkçası kimse özel hayatının çalınmasını istemez. Elektronik Posta; *(Ç.N: elektronik mail)* bazen EM olarak kısaltılan e-mail, elektronik mesaj olarak gösterilir (Electronic Message System ise bundan dolayı EMS olarak kısaltılır): bu yöntemler bundan başka bazı yazarlar tarafından da Bilgisayar Merkezli İletişimler *(Ç.N: Computer Mediated Communications-CMC)* olarak sınıflandırılır.

Elektronik Posta, bilgisayar ilişkilerinin yaratmış olduğu teknolojiler yumağının bir bölümüdür. Elektronik Posta ile haberleşme, bazı akademisyenlerin 25 yıldan fazla bir süredir uygulayageldikleri bir yoldur. Bugün de herhangi biri bir bilgisayar ve bir modemle kendi posta kutusuna sahip olabiliyor.

Elektronik Posta, ilk önce haberleşme amacıyla basit bir mesaj iletimi gibi Amerikan üniversitelerinde geliştirildi. Bu yüzden bilgi alışverişi güvenli değildir. Internet binbir çeşit bilgisayar ağı tarafından oluşturulur. E-mail mesajları birçok kullanıcı sayesinde dolaşır durur. Böylece, internet devlet yönetimleri ve birçok insan için arzu edilebilecek özel bilgilere ulaşmakta kullanılabilen bir araç olmuştur. Sayıları gittikçe artan ve artık hemen her yerde bulunabilen yüksek kapasiteli fiber optik veri ağlarının birbiriyle iç içe geçtiği bir geleceğe doğru ilerlemekteyiz. Elektronik posta, yavaş yavaş, geleneksel mektup haberleşmesinin yerine geçmektedir. E-mail mesajları, ilginç anahtar sözcükler için rahatlıkla taranabilir ve engellenebilir. Bu iş çok sıklıkla ve kendiliğinden yapılmakta, büyük ölçüde de saptanamamaktadır.

ABD Adalet Bakanlığı'ndan bir yetkili, toplumların, özgürlüğü güvenlikle, özel güvenliği kamu güvenliği ile dengelemeleri gerektiğini söylemiştir. "Hiç gözetim altında olmamak ne hoş olurdu" diyen Scot Charney'e göre, "Tabi eğer herkes kanunlara saygı gösterseydi, ama onlar göstermiyor işte." Onlar dediği, internette sık sık boy gösteren ve Mahşerin Dört Atlısını hicvederek Infocalypse (Bilişim Mahşeri)'nin Dört Atlısı denilen, uyuşturu tüccarları, cinsi sapıklar, teröristler, örgütlü suçlulardır. Hükümetlerin gözetim altına alma programları, bunları bahane ederek, varlıklarına haklı bir gerekçe bulmaya çalışmaktadır. Bilgi teknolojisinin yaygın kullanımı, devletlerin gücünü ve etkisini artırmaktadır. Böyle kullanımlar suçlulara karşı bir silah olarak görülmekle birlikte, tarih gösteriyor ki bu yöntemler devletlerin sıradan vatandaşlarına karşı da sonuna kadar kullanabileceği bir araç olmuştur. Bugünlerde bireyler, gittikçe artan oranda dinleme, düzenleme ve denetime maruz bırakılıyorlar. Simon Davies'in dediği gibi, "tarih şunu gösteriyor ki, devletin elindeki bilginin, istenmeyen ve farklı amaçlarla kullanılması kaçınılmazdır".

Hükümetlerin istihbarat birimleri, internet ve bilgisayar merkezli iletişimin varlığından son derece hoşnutlar. Internet ve elektronik mesaj alışverişi çok miktarda hassas bilgi içerebilmektedir. Bu bilgilerin düzenli olarak bir araya getirilmesiyle, istihbarat birimleri için bir dolu veriyi herhangi bir izne gerek duymaksızın elde etmek son derece kolay olmaktadır. Gerçekten o kadar kolay mı? Gerçek şu ki evet. Her yerde, internetteki her türlü bilgiye özel bir merak besleyen birçok casus bulunmaktadır.

ECHELON: BRUSA ve UKUSA gizli anlaşmaları

Birkaç yıldır, dünya üzerindeki tüm faks ve e-mail trafiğini engellemek ve içeriğini kendiliğinden çözümlemek amacıyla geliştirilmiş olan karmaşık bir sisteme ilişkin dedikodular ayyuka çıktı. Birçok ülkedeki (buna ABD de dahil) kanunlara karşın bu önlenemiyor. Beş devletin arasındaki anlaşmayla tüm yasalar çiğneniyor.

İngiltere'de devletin vatandaşını izlemesi kesinlikle yasal değildir; ABD'de de öyle. UKUSA Anlaşması'nın bazı maddelerine göre, İngiltere ABD vatandaşlarını, ABD de İngiliz vatandaşlarını izleyebilmekte ve birbirleriyle bilgi alışverişinde bulunabilmektedir. Bu teknik açıdan yasal olabilir; ama her iki ülkenin de, vatandaşlarını koruma hukukunun ruhundan çok uzakta oldukları açık bir gerçek.

ABD, İngiltere, Kanada ve Yeni Zelanda tarafından imzalanmış olan ve TRUSA ve UKUSA Anlaşmaları'nın bir sonucu olarak değerlendirilen ECHELON adlı sistem, iddialara bakılacak olursa 1947'den itibaren geliştirilmeye başlanmış.

ABD Ulusal Güvenlik Teşkilatı (NSA) tarafından geliştirilen ve denetlenen ECHELON sistemi, tüm dünyanın iletişim şebekesini oluşturan e-mail, faks, teleks ve telefon ağını kontrol etmek için kullanılmaktadır. Soğuk Savaş sırasında geliştirilmiş olan birçok elektronik casusluk şebekesinin tersine, ECHELON öncelikle askeri olmayan hedefler için tasarlandı: Hükümetler, örgütler, iç ilişkiler ve her ülkede bulunan önemli kişilikler. Bu sistem dünya üzerinde bulunan ülkelerde (veya kendi ülkesinde) iletişim durumunda olan her bireyi kesinlikle etkilemektedir.

ECHELON, özellikle bir kişinin faksını veya e-mailini izlemek için geliştirilmiş değildir. Sistem, daha çok, geniş iletişim ağlarını gelişigüzel dinleyerek ve "hoşa gitmeyen" bir dolu bilgi arasından gerekli olanları bilgisayar kullanarak tespit etmek ve ayıklamak için çalışır. Dünya çevresine, başta gelen bazı uluslararası iletişim şebekelerinin arasına girebilmek için kullanılan gizli engelleme yöntemlerinden oluşan bir zincir kurulmuştur: Bazı görüntülü iletişim uyduları, dünyada yerleşik diğer iletişim şebekeleri ve diğer radyo iletişimleri. ECHELON, ABD ve müttefiklerinin gezegen üzerindeki iletişimi büyük oranda dinleyebilmesine olanak sağlayarak, bu devletlere gerekli tüm kolaylığı verir.

ECHELON şebekesindeki her istasyonda bulunan bilgisayarlar, daha önceden belirlenmiş olan anahtar sözcükleri

içeren ve diğerleri tarafından izlenen milyonlarca mesajı kendiliğinden tarar.

Bu anahtar sözcükler her türlü ad, yer ve sözü edilebilen her türlü nesne olabilir. Her istasyonda kontrol edilen her mesajın her sözcüğü kendiliğinden kayda geçer, karmaşık bir telefon numarası veya bir e-mail adresi izlensin/izlenmesin hemen listeye geçirilir.

UKUSA Anlaşmasını oluşturan beş istihbarat birimi; Ulusal Güvenlik Teşkilatı (NSA, ABD), Devlet İletişim Karargâhı (GCHQ ,İngiltere), Devlet İletişim Güvenlik Bürosu (GCSB, Yeni Zelanda), İletişim Güvenlik Kurumu (CSE, Kanada), Güvenlik Uyarı Merkezi (DSD-Avustralya)'dir.

2. Dünya Savaşı sırasında radyo yayınlarını engellemek amacıyla, ortak çabalarla kurulmuş olan bu ittifak, 1948'de yazılı bir anlaşmayla oluşturulmuştu ve öncelikli amaç SSCB'ye karşı koymaktı. Bu kurumlar bugün kendi ülkelerindeki en geniş istihbarat örgütleridir. Günümüzde işlerin büyük bir bölümü faksla, e-mailler veya telefonla yapıldığından, bu iletişim ağları üzerinde yapılan casuslukla çok geniş bir istihbarata sahip olunabiliyor. ECHELON sistemi oluşturulmadan önceki yıllar boyunca, UKUSA ittifakını oluşturanların her biri, diğeri hakkında bilgi toplama operasyonuna girişmiş, ama her örgüt kendi istasyonu tarafından engellemeyle karşılaşmıştır. Casus istasyonlarda bulunan bu bilgisayarlar, "ECHELON Sözlükleri" olarak bilinirler. Bununla birlikte, anahtar sözcükler yardımıyla iletişim trafiğini kendiliğinden denetleyen bilgisayarlar, 1970'lerden beri varlar. Ama ECHELON sistemi, tüm bu bilgisayarları birbirine bağlamak ve büyük bir bütünün parçaları olarak işletmek için NSA tarafından geliştirilmiştir.

Bu söz konusu sözlük sistemine ilişkin dünyadaki tek başvuru kaynağı Londra'nın merkezinde GCHQ tarafından işletilen kurumlardan biriydi. 1992'de eski bir GCHQ yetkilisi Granada Televizyonu'nun *World in Action* (Hareketli Dünya) programına adını vermeden konuşmuş ve kurumların ellerindeki gücü nasıl kötüye kullandıklarını anlatmıştı. Programda gerçekte GCHQ'nun, tüm teleks trafiğini gizlice engellediğinden, ve Palmer Cd. 8'de bulunan kırmızı tuğlalı bir binadan adını vermeden söz etmiştir. Tabi bunların çok güçlü ve Sözlük adlı bir program içeren bilgisayarlara yüklendiğini söylemeyi de unutmamıştır.

Gazeteci Nick Hager, Yeni Zelanda'daki İstihbarat Uyarı Merkezi'yle ilgili olarak 50'den fazla kişiyle yapmış olduğu çeşitli görüşmeler sayesinde, dünya çevresindeki casus istasyonlarının varlığını keşfetmiştir. O kadar ki buralarda "aynı anda birbirine giden binlerce mesaj; bunlar bir istasyondan diğerine akarken ve bilgisayarlar iletişim samanlığında bir bilgi iğnesi bulurken, gün gün, saat saat okunmuştur."

Benzer olarak, İngiliz araştırmacı Duncan Campbell, İngiltere-Kuzey Yorkshire'da bulunan ABD Menwith Hill İstasyonu'nun İngiliz Telekom şebekesine nasıl doğrudan sızdığını anlatıyor. Bu, birçok mikrodalga bağlantısının, istasyona yeraltından bağlanan bir kulede dönüştürülmesiyle gerçekleşiyor.

Menwith İstasyonu, ABD Ordusu Güvenlik Teşkilatı (ASA) tarafından 1956 yılında kuruldu. Sıkı bir şekilde korunan 224 hektarlık üssün içinde iki büyük işlem birimi, birçok uydu izleme çanağı ve kubbeleri bulunuyor. İlk işlemler İngiltere içinden geçen mikrodalga iletişim ve uluslararası kablo bağlantılarını gözlemlemeye odaklanmıştı. 1960'ların başında Menwith Hill dünyada geliştirilmiş IBM bilgisayarlarını kullanan ilk üs oldu. Menwith Hill o günden bu yana, siyasi, askeri

İngiliz araştırmacı Campbell, İngiltere-Kuzey Yorkshire'daki ABD Menwith Hill İstasyonu'nun İngiliz Telekom şebekesine nasıl doğrudan sızdığını anlatıyor.

ve ekonomik değeri olan bilgileri seçmek üzere; hükümetlerin, şirketlerin ya da vatandaşların tüm uluslararası mesajlarını ve telegramlarını Birleşik Devletler'e aktardı.

Menwith Hill işlemlerinin her detayı mutlak bir sır olarak saklandı. Resmi açıklama, tümüyle sivil olan bu üssün bir Savunma İletişim İstasyonu olduğuydu. İngiltere Savunma Bakanlığı Menwith Hill'i "iletişim yedekleme istasyonu" olarak tanıtıyor. Tüm diğer resmi açıklamalar gibi bu açıklamanın da gerçek yanı mevcut. 1974'e kadar, Menwith Hill's Sigint, Uluslararası Kiralık Taşıyıcı sinyallerini, sivil teşkilatlar tarafından yürütülen iletişim ağlarını, Doğu ve Batı Avrupa ülkelerinin haberleşme bakanlıklarını izinsizce dinleyen bir kuruluştu. Ulusal Güvenlik Teşkilatı, Menwith Hill'i 1966'da ele geçirdi. Menwith Hill'de uydu iletişimlerinin dinlenme çalışması,1974'lerin başında sekizden fazla büyük iletişim uydusunun ilki yerleştirildiğinde başladı.

Avrupa'ya gelen, giden ve İngiltere'den geçen özel telefon görüşmeleri, faks, e-mail ve diğer iletişim araçlarını da kapsayan tüm elektronik iletişim ağı trafiği bu üste alıkonuluyordu. Bu bilgilerin çoğu otomatik olarak toplanıyor, işleniyor ve ABD'ye geri gönderiliyordu. Bu bilgilerin çoğu casus uydulardan geliyor ve bu üste, içinde uydu dinleme tabakları bulunan büyük golf topları ya da kevlar radarları bulunuyordu.

1980'lerin başında James Banford, kod adı Platform olan dünya genelindeki Ulusal Güvenlik Teşkilatı (NSA) bilgisayar sistemi hakkında bazı bilgileri açığa çıkardı. Platform'un tüm önemli UKUSA istasyon bilgisayarlarını ECHELON sitemine bağlayan bir sistem olduğu düşünülüyor. Avrupa Parlamentosu'nun Bilimsel ve Teknolojik Seçenekleri Değerlendirme Programı (STOA)'nın casus teknolojisiyle ilgili bir araştırma raporuna göre, ECHELON sistemi Memex gibi sahte istihbarat yardımları kullanıyor. Avrupa'daki tüm hedef bilgiler Londra'daki stratejik merkez kullanılarak transfer ediliyor ve daha sonra da uyduyla ABD'nin Maryland eyaletindeki Fort Meade'ye gönderiliyor. Böylece, potansiyel teröristler hakkında bir dolu bilgi toplanırken, GATT Anlaşmaları'na katılan tüm ülkelerin gözetlenmesi gibi yöntemlerle ekonomik bilgiler de toplanıyor.

Rapor şöyle diyor: "Casusluk casusluktur. ABD'deki hiçbir yetkili benzer bir Avrupa Birliği casus şebekesinin Amerikan toprağında katı kısıtlamalar olmaksızın işlem görmesine izin vermez." Bu şebekelerin işlemleriyle ilgili tartışma sonucunda, Avrupa Parlamentosu'na bağımsız bir denetim işlevi oluşturması tavsiye edildi.

Avrupa'da geçen bu tartışmanın altında, suça karşı mücadeleye ilişkin iki farklı felsefe yatıyor. Geleneksel polis anlayışında, suç işlendikten sonra şüpheliyi belirlemek vardır. Polis delilleri ortaya çıkarır, hukuki sistem de ortaya çıkanları değerlendirir. Eğer deliller suçun işlenmiş olabileceği ihtimalini destekler ve hakkında işlem yürütülen kişinin suçu işlemiş olma ihtimali bulunursa mahkeme yapılır ve davalı kendini savunma hakkına sahip olurken devlet de delillere göre davalıya ceza verir.

Önceden harekete geçme (pro-aktiflik) ise herkesten önce hareket etme hakkıdır. Başka bir ifadeyle, suç işlenmeden önce durdurulur. Pro-aktif polisliğin savunucuları, toplum kurumlarını suç öğelerinin oluşturduğu tehditten korumak için tüm dikkat ve kaynaklar toplumun azınlık kesimine yönlendirilirse, topluma daha iyi hizmet götürüleceğini savunurlar. Pro-aktif polisliğin muhalifleri ise, polis teşkilat-

larının denetimsiz bırakılmaları halinde, sivil özgürlükleri ve popüler olmayan düşünceleri baskı altına almaya çalışacaklarına inanırlar. Devletler, taktikleri hakkında istihbarat elde edebilmek için bazı teşkilatlara muhalif grupları izlemelerini söyleyebilirler. Bu uygulamaların gerçekleştirilmesi de, devletin bağımsız kurumlarını korumak gibi bir mantık çerçevesine oturtulabilir. Hükümetler popülariteleri düştükçe, muhalefeti bastırmak için denetimi de artıracaklardır.

Diğer ülkelerde denetim

Rusya'da internet iletişimlerinin denetimini FSB olarak bilinen KGB'nin en büyük varisi Devlet Güvenlik Servisi yapıyor. Rusya'nın lider Internet Servis Sağlayıcılarından (ISP) biri olan Glas-Net'den Andrei Sebrant, "Rus Anayasası'nda özel hayatın korunması anlayışı yok, yani bunun kanun dışı bir yanı yok" diyor. Rusya'daki tüm ISP servislerinin, sistemlerine bir karakutu yerleştirmeye zorlanarak yerel FSB merkezine bağlanması düşünülüyor. Bu yöntem, devlet tarafından sponsorluğu yapılan "snooper"ların, tüm netsörfçüler hakkında iletikleri tüm e-postalar ve internet sörfü alışkanlıkları gibi bilgiler toplamalarına olanak tanıyacaktır.

Avrupa Birliği'nde ise ECHELON denetim sistemi yerine başka bir devlet denetim projesi hazırlandı. ABD'deki FBI ile işbirliği içinde olan Avrupa Birliği, "ciddi suçlarla" mücadele etmek ve ulusal güvenliği korumak için yeni bir küresel iletişim denetim sistemi oluşturuyor. Ancak bunu yapmak için, her şeyi ve herkesi denetim altına alacak yeni bir sistem yaratıyorlar. AB, böylece tüm dünyadaki "kötü düşünce dalgalarını" partnerleriyle birlikte tarayabilecek. Avrupa Konseyi ve Washington'daki FBI, küresel bir telekomünikasyon sistemi oluşturmak için son yıllarda işbirliği yapıyor.

FBI, ABD müttefiklerini Quantico'ya davet etmişti. Quantico'da buluşan güvenlik teşkilatı temsilcileri toplantılarına "Uluslararası Kanun Koruyucu Telekomünikasyon Semineri" ismini verdiler (ILETS). Parlamento bilgisinden ya da hükümet gözetiminden uzak, gizlilikle hareket eden FBI, ILETS sayesinde 1993'ten bu yana tüm dünyada hükümet kararlarını ve iletişim endüstrisini yönlendirdi. FBI'nın arkasında ise NSA (Ulusal Güvenlik Teşkilatı) bulunuyordu. 1993 yılında Quantico'ya gelen ülkeler ABD'nin geleneksel istihbarat müttefikleri Kanada, UK ve Avustralya idi. Gelişmekte olan bu denetim sistemiyle ilgilenen diğer önemli Avrupa ülkeleri ise Almanya, Fransa, Hollanda, İsveç ve İngiltere'ydi. Diğer bazı temsilciler Norveç, Danimarka, İspanya ve Hong Kong'tan gelmişlerdi. FBI, "Elektronik İletişimlerin Denetimi İçin Kanun Uygulama ihtiyaçları" adıyla Temmuz 1992 tarihli bir rapor yayımladı. Haziran 1993'te Kopenhag'da buluşan AB bakanları, ILETS ve FBI'ın ilgilendiği konularla ilgili üye ülkeler arasından seçim yapma kararı aldılar. ILETS, 1994'ün başında Bonn'da bir kez daha buluştu ve daha sonra Avusturya, Belçika, Finlandiya, Portekiz, İspanya da bu 19 üyeli gruba katıldılar. Uzman komiteler, interneti denetleyebilmek için gerekli olanları belirlediler. Daha sonra ILETS uzmanları Temmuz 1998'de Roma'da buluştu. Sonuç ENFOPOL 98'di. Böylece güvenlik teşkilatlarının ortak ihtiyaçlarını belirledikleri temel bir belge yaratmak amaçlanıyordu. Ancak ILETS ve ENFOPOL'ın en kötü yanı şu ki; ABD liderliğindeki bu örgüt, 6 yıldan fazla bir süreden beri her yeni telekomünikasyon sistemini baltalayacak tuzaklar kurmakla sınırlı kalmayabilir. Yasal tavsiyelere kulak asmaksızın karanlıkta çalışma kararlılığı, her kanun uygulama yönteminin toplumun yararına olmadığı gerçeğinin gözardı edilmesine neden oldu. ENFOPOL 98 belgesi Telepolis, *The European Online Magazine* tarafından ortaya çıkarıldı. Bu, baştaki nedenlerin değiştirilerek Nisan 1999'da ENFOPOL 19 adında yeni bir belgenin ortaya çıkmasına yol açtı. Bu belge de yeni teknolojilerle ilişkili olarak telekomünikasyon sistemine sızılmayı içeriyordu. ENFOPOL 19 bazı engelleme sistemlerinin "sanal bir yüzey" ile gerçekleşebileceğini söylüyor. Bu da hükümete bağlı güvenlik teşkilatları tarafından denetim altında tutulan internet giriş noktalarına özel bir yazılımın yerleştirilmesi anlamına geliyor.

Tüm yeni teknolojiler, iktidardaki güçler tarafından alternatif düşünce ve eylemleri bastırabilmek için kullanılmış ya da istismar edilmiştir

ENFOPOL'un henüz hayata geçirilmediğinin, ancak polisle işbirliği yapma amacıyla bir çalışma grubu tarafından yapılmış bir tavsiye olduğunun kaydedilmesi gerekir. Ancak, ENFOPOL kenara bırakılmış bir kavram da değil. İçinde bulunan bildirilerin çoğu, listelenmiş ihtiyaçlar ve kullanılan dil açısından Almanya ve Avusturya gibi ülkelerde de uygulanmaya başlanmış bazı kanunlarla benzerlik gösterir. Her iki ülkede de, Internet Servis Sağlayıcılarının (ISP's) güvenlik güçlerine arka kapılarını açık bırakmalarının gerekli olduğunu vurgulayan bazı yasa tasarıları, telekomünikasyon operatörleri ve ISP'ler tarafından örgütlenen bazı halk tepkilerinden sonra iptal edildi. ENFOPOL tavsiyeleri ve Avusturya ile Almanya'daki denetim yasa tasarıları arasındaki benzerlik, Avrupa polis güçlerinde anahtar pozisyonda bulunanların, denetim kanunlarında bir düzen yaratabilmek amacıyla şebekeyi kontrol altına almaya çalıştıkları ipucunu veriyor. Polis bildirileri, suç örgütleri ve teröristler yüksek teknolojiden yararlanırken ve ulusal sınırlar ortadan kalkarken geri kalmanın tehlikelerinden bahsediyorlar. Ancak kendi çizdikleri hedefler de, kişilerden özel hayat hakları alındığı sürece, halkın yararına hizmet etmiyor. Dahası, tüm bunların organize ediliş şekli, bizi "big brother" durumuna yaklaştırıyor. Siyasiler ve istihbarat yetkilileri ise, halktan uzak, tepeden inme kararlar alıyorlar ve şu ana kadar da doğru dürüst demokratik bir tartışma yürütülmüş değil.

Sonuç

Tarihteki tüm yeni teknolojiler, iktidardaki güçler tarafından kanunlarını uygulatmak ya da savaş faaliyetlerinde kamu düşüncesini kontrol etmek ve alternatif düşünce ve eylemleri bastırabilmek için kullanılmış ya da istismar edilmiştir. Aynı zamanda her yeni teknoloji aracı her zaman özgürleşme, daha iyi iletişim, alternatif düşünceler ve eylemler için de kullanılabilir. Ancak tüm bilgisayar bağlantılarının iktidardaki güçler tarafından kullanılmasına rağmen geniş kitleler yeni teknolojileri iktidardaki güçlere karşı kullanmalıdırlar (ve kullanacaklardır). Hiçbir elektronik denetim -bilgisayarların buna karşı bağışıklığı olmamasına rağmen- buna engel olamaz. PGP programı yazarı Philip Zimmermann, "Eğer özel hayat yasaklanırsa, sadece yasadışı şeylerin gizliliği kalacak" demiştir. İstihbarat örgütlerinin şifreli teknolojiye giriş konusunda bir sorunları yoktur. Devlet ve uyuşturucu dağıtıcılarının da öyle. Savunmacılar, petrol şirketleri ve diğer holdingler de aynı şekilde. Ancak sıradan insanların, yerel ve alternatif siyasi örgütlerin özel hayatlarını korumak için hesaplı yöntemleri yoktur.

Özel hayat diğerleri gibi bir haktır. Bunu uygulamak ya da kaybetme tehlikesini yaşamak zorundasınız. Belki de tek çıkış yolu şifreli yazılar kullanmaktır, yani elektronik kartpostallarımızı gerçek özel mektuplara dönüştüren "elektronik zarflar" kullanmak.

Genetik teknolojisiyle derinleşen kuzey-güney eşitsizliği

İkili sarmal DNA'nın yapısının yüzyıl ortasında çözülmesi, sadece canlının şimdiye dek sır olan özünü deşifre etmekle kalmamış, yepyeni ve son derece değerli bir hammaddeyi kapitalist dünyaya hediye etmiştir.

Zeynep Kıvılcım-Forsman

(Adnan Menderes Üniversitesi İİBF Araştırma Görevlisi, Paris II Üniversitesi Doktora Öğrencisi)

İkili sarmal DNA'nın yapısının yüzyıl ortasında çözülmesi, sadece canlının şimdiye dek sır olan özünü deşifre etmekle kalmamış, yepyeni ve son derece değerli bir hammaddeyi kapitalist dünyaya hediye etmiştir.

Madenci mikroorganizmalar, plastik üreten bitkiler, selüloz oluşumu denetlenen ağaçlar, böceklere karşı dirençli tarım bitkileri, genetik olarak programlanmış süper hayvanlar veya ilaç üreten transgenik canlılar (1) genetik endüstrisinin çarpıcı ürünleridir. 2 bin yılında hacmi 103 milyar doları bulması beklenen (2) bu yeni endüstri, yaşlı kürenin eski, ancak çözümsüz kalmış bir sorununu yeniden gündeme getirmiştir: Kuzey-güney eşitsizliği.

Gelişmiş ülkelerle Azgelişmiş ülkeler arasındaki ekonomik eşitsizliğin gen-teknolojinin merkez konusu olmasının nedeni, moleküler endüstrisinin hammaddesi "genetik kaynaklar"ın neredeyse tamamının Üçüncü Dünya ülkelerinde (3), bunları işleyecek teknolojinin ise gelişmiş ülkelerde bulunuyor olmasıdır.

Bitkisel genetik kaynakların ekonomik anlamını kavrayan, biyolojik ve genetik çeşitliliğin korunacak ve gelecek kuşaklara aktarılacak bir zenginlik olmaktan çok, işlenecek bir hammadde olduğu konusunda uzlaşan kuzey ve güney yarımküreler, bu işletmenin kurallarının belirlenmesi noktasında anlaşmazlığa düşmüşlerdir.

"İnsanlığın ortak mirası"ndan "devletlerin egemenlik hakları"na, bitkisel genetik kaynakların serüveni

Bitkisel genetik kaynakların işletilmesi ve bundan doğan faydanın kuzey ve güney arasında hakça bölüşümü için uluslararası örgütler harekete geçmiştir. Bunlardan en önemlisi Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO)'dür. Genetik teknolojisinin, Üçüncü Dünya tarımının karşı karşıya bulunduğu pek çok sorunu çözebileceği düşüncesinden hareket eden FAO, üç ana faaliyet alanı belirlemiştir; gelişmekte olan ülkelerdeki kamu otoritelerine biyoteknolojinin kullanılacağı öncelikli alanlar, kaynak tahsisi ve yapılacak hukuki düzenlemelerle ilgili tavsiyelerde bulunmak; bu ülkelere bilgi akışını sağlamak; onları teknik olarak desteklemek.

Bu amaçları gerçekleştirmek için 1983 yılında örgüt bünyesinde "Beslenme ve Tarım için Bitkisel Genetik Kaynakların Korunması ve Sürdürülebilir Kullanımı için Küresel Sistem" (Global System for the Conservation and Sustainable Use of Plant Genetic Resources for Food and Agriculture) oluşturulmuştur. Bitkisel genetik kaynaklara erişimin yanı sıra, bu kaynakların korunması ve sürdürülebilir kullanımının, hem şimdiki hem de gelecek kuşaklar için sağlanmasını amaçlayan Küresel Sistem'in Avrupa Birliği dahil 172 üyesi vardır.

Sistemin hükümetlerarası müzakere platformu olan Genetik Kaynaklar Komisyonu'nun (4) çalışmaları sonucu üç uluslararası belge ortaya çıkmıştır.

Bunlardan ilki 1983 yılında FAO Konferansı'nca kabul edilen "Bitkisel Genetik Kaynaklara İlişkin Uluslararası Taahhüt" (5) (International Undertaking on Plant Genetic Resources)'tür. Genetik kaynakları insanlığın ortak mirası kabul eden bu düzenleme, yapılacak bilimsel araştırmalar ve tarımsal faaliyetlerin en iyi şekilde yürütülebilmesi için bu kaynaklara erişimin herkes için serbest ve ücretsiz olduğunu ilan etmektedir. Üçüncü Dünya ülkelerini kendi genetik kaynaklarını kullanmak yoluyla tarımsal gelişmeyi gerçekleştirecek kapasiteye ulaştırmak için, bu ülkeleri destekleyici uluslararası bir dayanışma sistemi öngörülmüştür.

Ancak bu haliyle, "Uluslararası Taahhüt" ne kuzey ne de güney ülkelerini tatmin etmiş, gelişmiş ülkeler bitkisel genetik kaynaklar üzerindeki haklara (6) aykırı olduğu, azgelişmiş ülkeler ise söz konusu kaynakların bugünkü durumuna gelmesinde kendilerinin yüzyıllık katkılarını dikkate almadığı için belgeyi ya imzalamamış ya da kapsamlı çekinceler getirmiştir.

FAO Konferansı, Uluslararası Taahhüt'ü bulunduğu çıkmazdan kurtarmak ve katılımı artırmak için, 1989 yılında aldığı bir kararla belgede önemli değişiklikler yapmıştır (7). Bitkisel genetik kaynaklar hâlâ insanlığın ortak malıdır, ancak kaynaklara hakça ve ücretsiz erişim esası ortadan kalkmış, yerini kuzey-güney istemlerini dengelemeye çalışan bir sistem almıştır. Yeni sistem, bir yandan "bitki ıslahçılarının hakları"nı (Plant Breeders' Rights) tanıyarak gelişmiş ülkeleri rahatlatmakta, diğer yandan da genetik kaynakların bulunduğu ülkelerde yaşayanların, yani Üçüncü Dünya halklarının, söz konusu kaynakların korunma ve geliştirilmesindeki katkılarını göz önüne alarak "çiftçi hakları"nı (Farmers' Rights) kabul etmektedir. Azgelişmiş ülke halklarının, dünya genetik hazinesine yaptıkları bu katkının karşılığı olarak, bu ülkelerde genetik teknolojisinin geliştirilmesi, kaynakların korunması ve işletilmesi amacıyla çalışacak ve gelişmiş ülkelerce beslenecek bir Uluslararası Fon (International Fund for Plant Genetic Resources) oluşturulmuştur.

Uluslararası Taahhüt'ün idealist son öğesi "bitkisel kaynakların insanlığın ortak malı olduğu" ilkesi de 1991 yılında yeniden biçimlendirilmiş ve devletlerin bu kaynaklar üzerinde sahip olduğu kabul edilen egemenlik hakkı ile sınırlandırılmıştır.

Ancak köklü değişikliklere uğrayarak tanınmaz hale gelmesine rağmen, Uluslararası Taahhüt'e beklenen katılım yine de sağlanamamıştır. Metnin üçüncü bir defa revizyonu ile ilgili çalışmalar henüz bir sonuca ulaşamamış, ne hukuki bağlayıcılık derecesi, ne de içerik ile ilgili kilit konuların hemen hiçbirinde anlaşmaya varılamamıştır (8).

Bu ümitsiz durum yalnız Uluslararası Taahhüt'e özgü değildir. FAO'nun bitkisel genetik kaynaklara ilişkin hemen bütün faaliyetleri şu veya bu aşamada tıkanmış durumdadır. 1993'ten bu yana üzerinde çalışılan ve bitkisel genetik kaynakların kullanımı ve korunması ile ilgili olarak uygun biyoteknolojilerin seçimi, bu teknolojilerin kullanımından doğacak olumsuz etkilerin önlenip, olumlu etkilerin artırılması için uluslararası yardımlaşma, bilgi değişimi ve tehlikeleri önleme mekanizmalarının yanı sıra, bitkisel genetik kaynaklara ve ilgili biyoteknolojik metodlara erişim esaslarını düzenleyen ve henüz hazırlık aşamasındaki "Biyoteknoloji ile ilgili Davranış Kuralları" (Code of Conduct on Biotechnology)'nın durumu buna örnektir.

Söz konusu tasarının "biyo-güvenlik" ile ilgili kısmı 1995 yılında Biyo-çeşitlilik Sözleşmesi (9) Taraflar Konferansı'na sunulmuştur. Böylece genetik olarak değiştirilmiş organizmaların yarattığı tehlikeleri önlemek üzere hazırlanan ve Biyo-çeşitlilik Sözleşmesi'ne ek bir protokol olarak düşünülen metne katkıda bulunmak istenmiş, ancak protokol çalışmaları Şubat 1999'da, Cartagena (Kolombiya)'da, ABD'nin engellemeleriyle çıkmaza girmiştir (10).

Tasarının geri kalan kısmı üzerindeki çalışmalar ise, tarafların isteği üzerine, Uluslararası Taahhüt'ün açmazdaki revizyon görüşmelerinin sonucunu beklemek için ertelenmiştir.

FAO'da yaşanan bu zincirleme tıkanıklık durumunun dışında kalan tek düzenleme "Germplasm Toplanması ve Transferi ile ilgili Uluslararası Davranış Kuralları" (International Code of Conduct for Germplasm Collecting and Transfer)'dır. 1993 yılında FAO Konferansı'nca kabul edilen bu belge, bitkisel genetik kaynakların rasyonel toplanması ve sürdürülebilir kullanımının sağlanması, genetik erozyonun önlenmesi ve bitkisel genetik kaynakların toplayıcıları kadar, kaynakları sağlayanların da menfaatlerinin korunması amacını taşımaktadır. Söz konusu düzenleme bağlayıcı bir nitelik taşımayıp, genetik kaynakların toplanması, işletilmesi, korunması ve değişimi ile ilgili olarak her ülke kendi hukuki düzenlemesini yapıncaya kadar bir başvuru aracı olarak düşünülmüştür.

Uluslararası Taahhüt'ün revizyon sürecinde gözlemlediğimiz, FAO'nun 1990 sonrası formülü bu düzenlemede de ifadesini bulmuştur: "Uluslar kendi genetik kaynakları üzerinde egemenlik hakkına sahiptirler." Bunun sonucu olarak genetik kaynakların toplanması sırasında uyulacak kuralları her ülkenin kendisinin belirlemesi, o bölge çiftçilerinin ve yerel örgütlerin bitkisel genetik kaynakların toplanması çalışmalarına katılması, genetik materyali kullananların, bu genetik kaynakların kullanımından sağladıkları faydadan kaynağın bulunduğu ülkeyi ve onun çiftçilerini de yararlandırması ilkeleri konulmakta ve yerel halkların bitkisel genetik kaynakların gelişimi ve korunmasına yüzyıllardır yaptıkları katkı nedeniyle doğan haklarının tazminini sağlayacak usuller öngörülmektedir.

Ancak getirilen bu ilkelerin uygulanması aşamasında denetimi sağlayacak hiçbir kontrol mekanizması bulunmayıp (11) ileride, izleme, denetim ve anlaşmazlıkların giderilmesi için etkin bir sistem oluşturma dileği ifade edilmektedir.

İkili anlaşmalar genetik kaynaklara erişim karşılığında teknoloji transferi

Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) tarafından hazırlanan Biyo-çeşitlilik Sözleşmesi, FAO'nun bitkisel genetik kaynaklar konusunda yürüttüğü çalışmalar için önemli bir referans merkezi olmuş, bir yandan yapılan düzenlemelerin revizyonu sürecinde, 1993 yılında yürürlüğe giren bu sözleşmenin ilkeleri ile uyum sağlanması amaçlanmış, diğer yandan sözleşmeye ek protokol çalışmaları desteklenmiştir.

Biyo-çeşitlilik Sözleşmesi de devletlerin genetik kaynakları üzerinde egemen haklarını kabul etmekte, söz konusu kaynakların işletilme sistemini bu ana ilkeyi merkez alarak kurmaktadır. Buna göre, bitkisel genetik kaynaklar üzerinde egemenlik ve dolayısıyla tasarruf yetkisine sahip olan devletler, bu kaynaklara ilişkin ikili anlaşmalar gerçekleştirecektir. Ana amaç, bu ikili anlaşmalar yoluyla genetik kaynaklara erişim hakkı karşılığında Üçüncü Dünya'ya biyoteknoloji transferinin sağlanmasıdır.

Ancak bu ideal kurgu uygulamada pek de işlememektedir. Azgelişmiş ülkelerin çoğu totaliter iktidarlarının, büyük biyoteknoloji şirketleriyle yapacakları ikili anlaşmalarda hangi ölçüde halklarının çıkarlarını gözetecekleri

Patentlerle tescillenen gen korsanlığına birkaç örnek

Neem: Asya'da ve özellikle Hindistan'da bulunan ve yerel halk tarafından tıbbi amaçlarla kullanılan bu ağaç, gelişmiş ülkeler patent ofisleri önünde düzinelerce patente konu olmuştur. Son olarak Monsanto Şirketi, neem'den elde edilen balmumu ve yağ üzerinde iki patent elde etmiştir.

Snakegourd: National Institutes of Health ve New York University, HIV virüsüne karşı kullanmak üzere patentledikleri "buluşları" snakegourd'un iyileştirici etkilerinin Çin'de çok uzun zamandır bilindiğini açık yüreklilikle ifade etmektedirler.

Sangre de Drago: Amazon yerlilerince yüzyıllardır kullanılan bu bitkiden elde ettiği ilacı patentleyen Shaman Pharmaceuticals, yerli halka, sağladığı kaynak ve bilgi için birkaç bin dolar verirken, kendisi piyasada milyonlarla ifade edilen bir kâr elde etmiştir.

Kava: Pasifik ülkelerinde yetişen bu bitki üzerinde patent hakkı almak için ilaç firmaları yarışmaktadır. L'Oréal firması saç dökülmesine karşı kullanım için Kava'yı patentlemiştir.

Barbasco: Amazon yerlilerince yüzyıllardır kullanılan Barbasco bitkisi İngiliz Etnobiyoloji Vakfı Başkanı Conrad Gorinsky tarafından patentlenmiş ve Zeneca ve Glaxo gibi dev şirketlere pazarlanmıştır.

Bitter Melon: Güneydoğu Asya ve Çin'de yüzyıllardır enfeksiyon ve tümörlere karşı kullanılan bu bitki US National Institutes of Health, US Army ve New York University tarafından patentlenmiştir.

J'oublie: Fransızca "unutuyorum" anlamına gelen bu bitki Gabon'da bulunmaktadır. Bitkinin şekerli özü University of Wisconsin tarafından patentlenmiştir. Üniversite buluşun tamamen kendisine ait olduğu konusunda ısrar etmekte ve "üniversitelerinin Gabon'da birimi olmadığını" söylemektedir.

(Kaynak: Rural Advancement Foundation International-RAFI. Bu konuda daha fazla örnek ve geniş bilgi için bkz http://www.rafi.org)

kuşkusunu bir yana bırakalım, bu sistem biyo-çeşitliliğin korunması amacını da ikinci plana atmış görünmektedir.

Sözleşme, yapılacak anlaşmalarla ilgili olarak hiçbir genel ve standart çerçeve belirlememekte, esasların kaynak sahibi ülke ile kaynağı işletmek isteyen şirket arasındaki görüşmeler sonucu uzlaşılarak tespit edilmesi esasını kabul etmektedir. Yeni ortaya çıkan genetik pazarında birbiriyle yarışan Üçüncü Dünya ülkelerinin, bu tür pazarlıklardaki amatörlükleri ve bir çoğunun benzer doğal koşullara sahip olduğu düşünülürse bir "ekolojik damping" yapmalarından korkulabilir (12). Yapılan ikili anlaşmaların içeriği çoğu zaman gizli kaldığı için genel bir kontrol mekanizması uygulanması da mümkün görünmemektedir.

Ayrıca, söz konusu bitkisel genetik kaynağın işletilmesinden doğan kârın hakça nasıl bölüştürüleceği, kaynağı sağlayan ülkenin bu kârdaki payının nasıl tespit edileceği belirsizdir. Belli özelliklere sahip bir bitkisel molekülün izole edilmesinden ilaç haline getirilerek piyasaya sürülmesine kadar yaklaşık 10-15 yıllık bir süre geçmektedir. Ayrıca hem bu ilaçtan sağlanan kâr, şirketin piyasadaki durumuna göre değişmekte, hem de bitkiden alınan DNA sekansının ürünün değerine katkısının belirlenmesinde zorluklarla karşılaşılmaktadır.

Çarpıcı bir başka gerçek de, ikili anlaşmalarla azgelişmiş ülkelere aktarılan teknolojinin genel olarak örnek toplanmasına ilişkin bilgi transferi ve örneklemeyi yapacak toplayıcı ve laboratuvar personelinin eğitimini içermesi, bunun dışında kaynak sahibi ülkede herhangi bir yerel teknoloji birimi kurulmamasıdır. Gen korsanlığının "politically correct" şekli olarak adlandırabileceğimiz bu ikili anlaşmalarla kuzey-güney arasındaki klasik roller korunmuş görünmektedir: Azgelişmiş ülkeler ucuz hammadde ve işgücü sağlamakta, gelişmiş ülkeler özel sermayesi de bu kaynakları işleyip sömürmektedir (13).

Uygulamadaki gerçek biyoteknoloji piyasasının egemenleri dev transnasyonal şirketler

Bitkisel genetik kaynaklardan sağlanan faydanın kuzey ve güney arasında hakça bölüşümü için uğraş veren FAO ve UNEP'in çalışmaları ya zincirleme biçimde birbirlerini tıkar ya da kurdukları sistemin dejenerasyonuyla işlevsizleşirken, biyoteknoloji piyasasında transnasyonal firmalar devleşmekte, birbirlerini satın almak veya birleşmek suretiyle güçlerini arttırmaktadır (14).

Bugün biyoteknolojik pazarın yüzde 90'ı Amerika Birleşik Devletleri'nin elindedir. Tarımsal biyoteknoloji alanında araştırma yapan 15 büyük özel şirketin 13 tanesi Amerikan şirketidir. Tohum üreten en büyük beş şirket dünya bitkisel tohum piyasasının yüzde 75'ini elinde tutmaktadır. Uluslararası Tohum Ticareti Federasyonu'na göre 2000 yılında iki milyon ve 2010 yılında 20 milyon dolar hacmine ulaşacak transgenik tohum piyasası da beş dev tarafından kontrol edilmektedir: Du Pont, Monsanto, Novartis, Astra/Zenca ve Aventis. Bu tohumların ekili olduğu tarımsal alanlar 1997'de

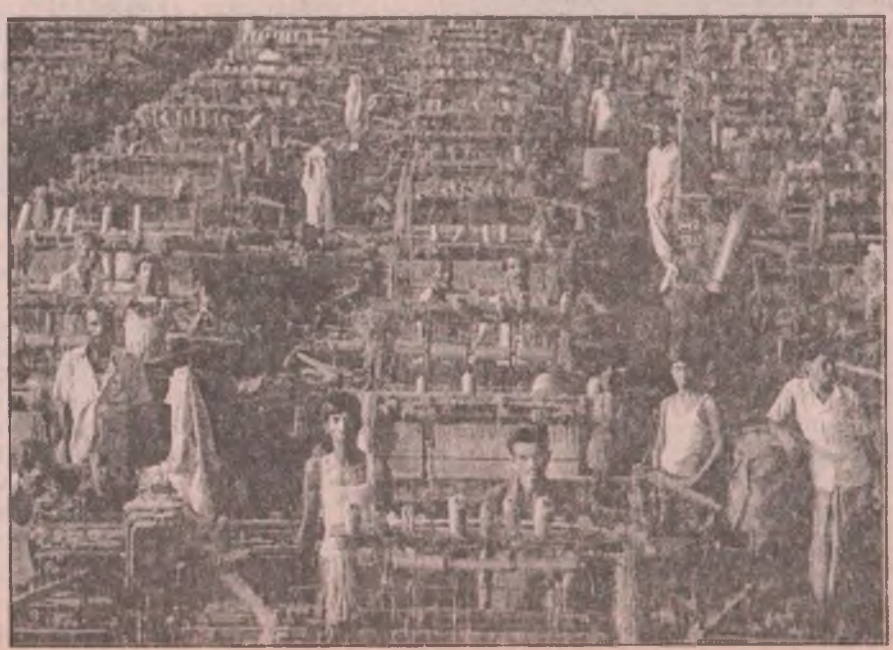

11 milyon hektar iken 1998 yılında 27.8 milyon hektara ulaşmıştır.

Besin ve kimya endüstrisinin sarmaş dolaş olduğu bu endüstride, tohumlar ve zararlı ot mücadele kimyasalları (herbisidler) gitgide daha birbirine bağımlı hale gelmekte, hatta eşleşmektedir. Bir şirketin zararlı otlara karşı geliştirdiği kimyasal ürününü kullanan çiftçi, o şirketin bu ürünle eşleştirdiği tohumunu da almak zorunda kalmaktadır. Buna hem imzaladığı bir sözleşmeyle zorlanmakta, hem de zaten o kimyasala dayanabilen başka bir tohum türü bulunmamaktadır. Genetik olarak değiştirilmiş bir bitki türü oluşturmanın maliyeti bir zararlı ot kimyasalının maliyetinin yirmide biri olduğu için, biyoteknoloji firmaları yeni ot veya böcek mücadele kimyasalları değil, kendi ürünleri olan kimyasallara dayanıklı olmak üzere genetik yapısı değiştirilmiş yeni bitki türleri üretmektedirler.

Bunun en tipik örneği, biyoteknoloji devi Monsanto'nun Round-up ürünüdür. Şirketin toplam satışlarının yüzde 17'sini oluşturan bu ot mücadele kimyasalının patenti 2 000 yılında son bulacak olduğundan, pazardaki etkin konumunu kaybetmek istemeyen Monsanto, çözüm olarak Round-up'a dayanıklı yeni bir soya türü üretmiştir. Bu soya tohumunu alacak çiftçiler, elbette ot kırıcı olarak Round-up'tan başka bir ürün kullanmayacaklarını sözleşmeyle taahhüt etmek zorundadırlar.

Gitgide büyüyen açlık tehlikesini ortadan kaldıracağı, Üçüncü Dünya'ya besin güvenliği getireceği umulan ve hatta bu vaatleri, kendisine yönelen tepkileri susturmak için yaptığı kampanyalarda bizzat kullanan genetik teknolojisinin devleri, kuraklık veya hastalığa dayanıklı bitkiler yerine, kendi ürettikleri ot kıranlara dayanıklı bitkiler üretimi üzerinde çalışmaktadırlar.

Genetik teknolojisindeki ilerlemelerden Üçüncü Dünya'nın payına düşen daha fazla bağımlılık, daha fazla fakirlik

Bitkisel genetik teknolojisindeki ilerlemelerin güney ülkeleri için kaçınılmaz sonucu daha fazla bağımlılık ve daha fazla fakirlik olacaktır. OECD'nin hazırladığı raporlarda, tarımsal alandaki biyoteknolojik gelişmelerin ekonomik sonuçları incelenirken, gelişmiş ülkelerle azgelişmiş ülkeler arasında ayrım yapılmakta ve bu yeni teknolojinin Üçüncü Dünya için sonuçlarının pek de "iyimser" bir tablo çizmediği açıkça belirtilmektedir (15).

İncelenen biyoteknolojik gelişmeler, gelişmiş ülkeler için, ürün yelpazesinin genişlemesi, bitki gelişim hızı ve verim artışı, yeni endüstrilerin doğuşu gibi müjdeli sonuçlar doğururken, azgelişmiş ülkelerin hanesine daha çok "sınırlı gelişme", "uygulamada imkânsızlık", "zayıf kâr" olarak yansımakta, hatta bazı gelişmelerin (özellikle biyoteknolojik patentler) bu ülkelerin tarımı için bir engel teşkil edeceği belirtilmektedir (16).

Genetik teknolojisi, gelişmiş ülkeler piyasalarında talep edilen ürünler üzerinde yoğunlaşmakta, Üçüncü Dünya'nın ihtiyaçlarını dikkate almak niyetinde görünmemektedir. Ayrıca, bu yeni endüstrinin ürünleri güney yarım küre yoksul çiftçisinin alamayacağı derecede pahalıdır. Ancak tarımsal biyoteknolojinin yarattığı en önemli ekonomik etki, doğal olarak sadece Üçüncü Dünya ülkelerinde ekimi yapılabilen bazı tarım ürünlerinin, gerçekleştirilen genetik değişikliklerle kuzey ülkelerinde de yetiştirilebilir hale gelmesi ve bunun sonucunda azgelişmiş ülkelerin önemli bir ticari gelirden mahrum kalmasıdır.

Genetik teknolojisinin parlak ürünlerinden HFCS (High Fructose Corn Syrup) buna iyi bir örnektir. Mısır nişastasının enzimatik özellikleri değiştirilerek elde edilen bu tatlandırıcı, daha az maliyetli olması nedeniyle kolayca şekerin yerini almıştır. 1975 yılında HFCS tüketimi dünyadaki toplam şeker tüketiminin sadece yüzde 1'ni oluştururken, 1980'den itibaren her yıl yüzde 20 artan bu pay, 1985 yılında yüzde 6'yı aşmıştır.

Şekerin HFCS tarafından ikamesi özellikle ABD'de büyük boyutlardadır. 1975'den itibaren bu ülkedeki şeker tüketimi sürekli düşmüş, aynı dönemde HFCS tüketimi ise altı kat artmıştır (17). Şeker, dünya piyasalarında, az gelişmiş ülkelerce ihraç edilen nadir ürünlerden biridir. HFCS'nin ortaya çıkışı Üçüncü Dünya'nın şeker ticaretindeki üstünlüğüne son vermiş, 1975 yılında uluslararası ticarete konu olan şeker miktarının yüzde 90'ı az gelişmiş ülkelerce ihraç edilmekteyken 1981'de bu oran yüzde 67'ye düşmüş (18), bunun yanı sıra şeker fiyatları da Üçüncü Dünya çiftçisinin üretim maliyetinin altına inmiştir.

Dış ticaretlerindeki bu düşüş bazı ülke ekonomileri üzerinde derin etkiler yaratmıştır. 1980'lerde dünyanın en büyük dört şeker üreticisinden biri olan Filipinler'de yaşanan kriz bu konuya ilişkin çarpıcı bir örnektir. ABD'nin Filipinler'e uyguladığı şeker kotalarını, HFCS'nin sahneye çıkışıyla yaklaşık 1/10 oranında düşürmesi, 1980-1987 arasında Filipinler'de şeker üretimini yarı yarıya düşürmüş ve büyük bir işsizlik problemini beraberinde getirmiştir. Ülkenin şeker havzası olan Negros bölgesinde bugün halkın yaklaşık yüzde 85'i yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır (19).

Genetik teknolojisindeki ilerlemeler karşısında Üçüncü Dünya'nın içinde bulunduğu bu ümitsiz durum, ne yazık ki yakın zamanda dengelerin değişerek yükselişe geçilecek bir bekleme döneminden çok, daha çok bağımlılık ve daha çok fakirliğe kayışın sinyallerini vermektedir (20).

Genetik teknolojisi; moleküler biyoloji ve genetik gibi Üçüncü Dünya'da zayıf, neredeyse hiç mevcut olmayan bilim dalları üzerinde yükselmekte, Üçüncü Dünya üniversitelerinde bulunmayan yüksek teknolojiye sahip merkezlerdeki araştırmalarla gelişmektedir. Bu teknoloji iyi eğitimli, yüksek kaliteli personele ve büyük sermayeye ihtiyaç gösterir, Üçüncü Dünya'da bu konuda korkunç bir açık vardır. Genetik konusundaki araştırmalarda özel sektör başat durumdadır. Dolayısıyla, elde edilen

ürünün pazarlanabilir olması ve yüksek kâr getirmesi hangi alanda araştırma yapılacağının belirlenmesi sırasında ana kriterler olmaktadır. Bu nedenle genetik teknolojisi, alım gücü düşük Üçüncü Dünya'nın değil, gelişmiş ülke halklarının ihtiyaç ve önceliklerini esas almaktadır.

Azgelişmiş ülkelerin bu tablo içindeki etkinliği, ucuz hammadde sağlayan, bitkisel genetik kaynaklarını dev biyoteknolojik firmaların beğenisine sunan edilgen bir rol oynamaktan ileri gidememektedir. Ancak, güney yarımkürenin bütün genetik zenginliklerinin kuzey yarımküreye akışı ve bunlar üzerine patentlerle kilit vurulması süreci bu hızla devam ederse yakın bir gelecekte Üçüncü Dünya bu rolünü dahi kaybedecektir.

NOT: Yorum ve eleştirileriniz için: forsman@tr-net.net.tr

DİPNOTLAR

1) Biyoteknolojinin her alandaki ürünleri için bkz. Jeremy Rifkin, "Biyoteknololoji çağına ilk adımlar", Bilim ve Ütopya, Haziran 1999, S. 60, s.17-27.

2) Bernard Andrieu; "Le capital génétique", La Pensée, No:306, 1996, s.82.

3) Bitkisel Genetik Kaynaklar Uluslararası Konseyi Germplasm Koleksiyonu'nda bulunan türlerin yüzde 90'ı Üçüncü Dünya kökenlidir.

4) 1983'de kurulan "Bitkisel Genetik Kaynaklar Komisyonu"nun (Commission on Plant Genetic Resources) yerini, 1995'den itibaren "Beslenme ve Tarım için Genetik Kaynaklar Komisyonu" (Commission on Genetic Resources for Food and Agriculture) almıştır.

5) FAO Konferansı'nın 5-23 Kasım 1983 tarihleri arasında düzenlenen 22. Dönem toplantısında kabul edilen 8/83 sayılı kararı.

6) Bitkisel genetik kaynaklar üzerindeki fikri hakları düzenleyen başlıca iki sistem bulunmaktadır. İlki "Yeni Bitki Türlerinin Korunması İçin Uluslararası Birlik" (International Union for the Protection of New Varieties of Plants - UPOV)'in sözleşmeleri kapsamında oluşmuş bitki ıslahçılarının haklarını korumaya yönelik sistemdir. Genetik kaynaklara erişimi engellemeyen bu sistem başlangıçta bitki türlerine özel ve bunlar üzerindeki fikri hakları korumaya en elverişli çerçeve olarak görülürken, 1991'de yapılan değişikliklerle hem UPOV sisteminin özellikleri törpülenmiş (örneğin çiftçilerin korunan türden elde ettikleri ürünün bir kısmını tohum olarak saklama hakları ortadan kaldırılmış), hem de UPOV sistemi ile korunan bir tür üzerinde aynı zamanda patent hakkının da elde edilebileceği kuralı getirilmiştir. Böylece, daha sıkı bir tekelleşme ve daha az serbest erişim öngören "Patent Sistemi" bitkisel genetik kaynaklar alanında başat konuma gelmiştir.

7) Agreed Interpretation on the International Undertaking, FAO Konferansı'nın 11-29 Kasım 1989 tarihleri arasında düzenlenen 25. Dönem toplantısında kabul edilen 4/89 sayılı kararı.

8) Genetik Kaynaklar Komisyonu'nun, Uluslararası Taahhüt'ün revizyonu ile ilgili çalışmalarının son durumu için bkz. Commission on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture, Documents of Eighth Regular Session, 19-23 April 1999; http://www.fao.org/AG/cgrfa/docs8.htm adresinden temin edilebilir.

9) Sözleşme 29 Aralık 1993 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye Sözleşme'yi 14 Şubat 1997 tarihinde onaylamıştır. Biyoteknoloji pazarının büyük bölümünü elinde tutan ABD Sözleşme'ye taraf değildir. Sözleşme metni ve ayrıntılı bilgi için bkz. http://biodiv.org/conv/

10) Genetik olarak değiştirilmiş mikro organizmaların (GMO) işlenmesi ve sınır ötesi hareketleri sırasında ortaya çıkabilecek tehlikelere ilişkin ilk uluslararası bağlayıcı belge olacak Protokol'ün, üç yıldır süren çalışmaların sonucu olarak 23 Şubat 1999'da Cartagena'da imzalanması bekleniyordu. Oysa 170 ülkenin katılımı ile toplanan konferans, ABD merkezli "Miami Grubu'nun (ABD'nin yanı sıra Kanada, Avustralya, Arjantin, Şili ve Uruguay'dan oluşuyor) engellemeleri sonucu başarısızlığa uğramış ve protokol imzalanamamıştır. Miami Grubu'nu oluşturan ülkeler GMO üreticisi ülkelerdir. Grubun içinde gelişmekte olan ülkelerin de yer alması, Üçüncü Dünya'nın 1970'lerdeki bütünlüğünü yitirişinin bir sonucudur. Bugün sadece gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasında değil, azgelişmiş ülkelerin kendi aralarında da derin ekonomik eşitsizlikler bulunmakta, ekonomik çıkarları farklılaşan Üçüncü Dünya ülkeleri farklı cephelerde birbirleriyle karşı karşıya gelebilmektedir.

11) Sadece, üye devletlerin bu prensipleri hayata geçirmek için aldığı önlemleri periyodik raporlarla Genetik Kaynaklar Komisyonu'na bildirmesi öngörülmüştür. Ayrıca, kaynak sahibi ülkenin koyduğu kurallara toplayıcının uymaması halinde ihlalin Komisyon'a bildirilmesi istenmiş, ancak bundan sonra Komisyon'un sadece bu başvuruyu ihlalciye iletmesi öngörülmüş, bu ikincinin başvuruya yanıt vermesi dahi kendi isteğine bırakılmıştır.

12) Catherine Aubertin, Franc-Dominique Vivien; Les enjeux de la biodiversité, Economica, Paris, 1998. s. 62-63.

13) Age.

14) Biyoteknoloji piyasasının en büyüklerinden Monsanto (ABD) firması, 1996'dan bu yana en az 8 milyon doları tohum üreticisi veya tarımsal biyoteknoloji ile uğraşan şirketleri satın almak için kullanmıştır. Bayer (Almanya), dünyanın en büyük biyoteknoloji firmalarından Chiron'u almak için 1.2 milyon dolar ödemiştir. Hoechst (Almanya) geçtiğimiz yıl Rhone-Poulenc (Fransa) ile birleşmiş ve böylece bu alanda dünyanın en büyük şirketi Aventis'i oluşturmuştur. Dünya'nın en büyük kimyasal üreticisi DuPont 7.7 milyon dolar ödeyerek 1999 yılında tohum üretiminde dünya lideri Pioneer Hi-Bred International Inc.'i satın almıştır. Zeneca Group PLC (İngiltere), Astra A.B (İsveç) ile birleşmiş ve böylece 93 gelişmekte olan ülkenin GSMH toplamından fazla sermayeye sahip bir firma oluşturmuştur. Amerikan Cargill şirketi hemen tüm rakiplerini satın alarak dünya tohum ticaretinin yüzde 45'ini kontrol etmeye hazırlanmaktadır.

15) OECD, Biotechnologie- Effets économiques et autres répercussions,1989, s.94. OECD'nin biyoteknoloji ve genetik konusundaki faaliyetleri ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. http://www.oecd.org.

16) OECD, Biotechnologie, agriculture et alimentation, 1992, s.66-67.

17) Kevin Menew, "US Sugar Policies: A Sweet Deal for High Fructose Corn Syrup Processors?", Temmuz 1996, s.9.

18) OECD, op.cit, 1989, s.100-101.

19) Robin Pistorius; "Negros Revised: The Impact of Sugar Substitution by HFCS in Perspective", Biotechnology and Development Monitor, No:21, Aralık 1994, s.14.

20) Thomas Wiegele, Biotechnology and International Relations, The Political Dimensions, University of Florida Press, 1991, s.102 vd.

HASIR KAMP'TA SON YAZ!

Hasır Kamp'a gelen ve gelemeyen dostlar; sizleri, son yılımızda, unutamayacağınız bir "99 yazı"nı birlikte geçirmeye davet ediyoruz.

Masalcı Dede Halil Yapağılı her akşam sizlerle birlikte.
Öğretmenlerimiz çocuklarımıza müzik, resim ve yüzme dersleri verecektir.
ÇOCUKLARIMIZ GELECEĞİMİZDİR.

Yer ayırtmayı unutmayınız!

Bir kişi tam pansiyon (kahvaltı, öğle ve akşam yemeği, yatak) 5.000.000 TL

İRTİBAT
Tel:: (0522) 829 07 02
Didim: 0256-811 34 40 İzmir: 0232-464 75 56

Uluslararası Tahkim ve küreselleşme anlaşmaları

Uluslararası Tahkim, gerek IMF'nin baskıları, gerekse Türkiye'nin ulusötesileşmiş sermaye gruplarının kendi çıkarlarını korumak amacı ile IMF'ye verdikleri desteği de arkasına alarak adım adım yaklaşıyor. İşte Tahkim mekanizmasının ve bazı diğer küreselleşme anlaşmalarının içyüzü.

Gaye Yılmaz

(Türkiye MAI Karşıtı Çalışma Grubu Sözcüsü)

Ülkemiz kamuoyunda bir süreden beri tartışılmakta olan ve toplumun kendisi ile arasındaki ilişkiyi kurmakta zorlandığı "Uluslararası Tahkim", gerek IMF tarafından yoğun bir şekilde baskılar ve gerekse Türkiye'nin ulusötesileşmiş sermaye gruplarının kendi çıkarlarını korumak ve geliştirmek amacı ile IMF'ye verdikleri desteği de arkasına alarak adım adım yaklaşıyor.

Bir yandan dünyanın en gelişmiş 7 ülkesi G7'ler aralarına Rusya'yı da katarak (G8) zirve toplantıları düzenleyip; "küreselleşmeye insani bir çehre kazandırmak" olarak açıkladıkları "ulvi" hedeflerini toplumlara aktarıyor, fakat bir yandan da yıl sonunda ABD'nin Seattle kentinde yapılacak WTO Bakanlar Konferansı'nın yeni anlaşmalar turu "Millenium Round"un gündem maddelerini belirlemek için tüm kıtalarda hummalı bir faaliyet sürdürülüyor. Aslında bu iki girişimin birbiri ile taban tabana zıt olduğunu, ikisinin bir arada gerçekleştirilmesinin imkânsız olduğunu ise ne yazık ki hiç kimse bilmiyor. Çünkü gündem maddelerine verilen isimler son derece akıllıca seçilmiş. Ancak toplantı gündemi biraz kurcalandığında hiç de göründüğü gibi masum maddelerden oluşmadığı gün ışığına çıkıveriyor.

Toplantı gündem maddeleri

Gündem maddelerinin ilki, **tarımda tam liberalizasyon** olarak geçiyor ve özellikle ekonomik faaliyeti tarıma endeksli olan azgelişmiş ülkelerin tarım ürünlerine uyguladıkları tüm destekleme, sübvansiyon, devlet alımları, taban fiyat belirleme sistemi ve tarım ürünü ithalatına uygulanmakta olan vergilerden vazgeçilmesi planlanıyor. Bu uygulamanın kabul edilmesi halinde metropollere zorunlu göçlerin ve işsizliğin artacağı, çarpık kentleşmenin önüne geçmenin artık imkânsızlaşacağı, tüm tarım ürünlerinin ithalat yolu ile sağlanması sonucunda ödemeler dengesinin giderek daha büyük açıklar vereceği, gıda güvenliğinin tehlikeye gireceği, tarım alanlarının kullanılmaz hale gelmesi sonucunda ulusötesi tekellerin istilasına uğrayarak kirli sanayinin yol bulacağı (altın madenciliği, nükleer santraller vb. sektörler de dahil olmak koşulu ile) ise toplumlardan gizleniyor.

Bir diğer gündem maddesi ise, **bütçelerde ve devlet harcamalarında şeffaflık**. Böyle bir hedefe kimin itirazı olabilir ki. Ancak bu madde ile asıl hedeflenenin, tüm devletlerin harcama-satın almalarının WTO'da oluşturulacak bir komisyon tarafından yürütülmesi, devletlerin sosyal harcamalarının önce azaltılması ve ardından tamamen vazgeçilmesi ve devletler tarafından yürütülen tüm hizmetlerin ulusötesi devlerin tekelleri haline getirilmesi olduğu da dünya kamuoyundan gizli tutuluyor.

Yukarıdaki maddeyi sağlama almak amacıyla bir başka madde daha ekleniyor gündeme: **hizmet sektöründe düzenleme**. Burada da asıl hedeflenen devletlerin fonksiyonlarını azaltarak, kamu çalışanlarının sayısını önce azaltmak sonra tümüyle bitirmek. Ancak bu kadarla da kalmıyor, Asya krizinin faturasını uzman, yönetici ve teknik kadrolara çıkaran şirket sahipleri, OECD bünyesinde hazırladıkları "Corporate Governance" isimli çalışmalarına yasal bir statü kazandırarak, para yöneticilerinin sorumluluk ve yetki sınırlarını çizerken, hisse senedi sahiplerinin, yani şirket ortaklarının haklarını genişletip, evrenselleştirmeyi planlamaktadırlar. Söz konusu çalışma iki ayrı bölümden oluşmakta ve birinci bölümde "Rights of shareholders" ele alınırken, ikinci bölüm de "Responsibilities of stakeholders". "Para Yöneticilerinin Sorumlulukları" başlığı taşıyan ikinci bölüm incelendiğinde ise, kapsamın sadece uzman personel ile sınırlı olmadığı, memur ve işçileri de kapsadığı görülüyor. İşte yıl sonunda "Hizmet sektörü" başlığı ile ele alınacak gündem maddesinin mihenk taşını da bu çalışma oluşturuyor.

Millenium Round toplantısının bir diğer gündem maddesi, **rekabet**. Serbest rekabetin önündeki tüm engellerin kaldırılmasını hedefleyen bu madde ile devletlerin toplumun genel çıkarlarını korumaya yönelik uygulamalardan (asgari ücret, devlet hastaneleri ve okulları vb.) vazgeçmesi hedefleniyor. Rekabeti savunur gibi görünen bu anlayışın gerisinde ise korkunç bir tekelleşme eğilimi olduğu artık gün gibi ortada (Dev şirketler arasında yaşanan şirket evlilikleri).

Toplantı gündem maddeleri, **yatırımların WTO kapsamına alınması** ile ilgili madde ile devam ediyor. Aslında adı üzerinde olduğu gibi (Dünya Ticaret Örgütü), sadece ticari konularla sınırlı olması gereken örgüt, MAI anlaşmasını uygulatabilmek için önce bu değişikliği yapma gereği duyuyor.

Bir diğer madde, **serbest orman kesimi** adı ile geçiyor. Amaç, çeşitli sosyal ve çevresel nedenlerle koruma altına alınmış doğal ormanların yağmaya açılması.

Elektronik ticareti adı ile geçen maddede ise, internet üzerinden yapılan ticaretin yaygınlaştırılması ve şirketlerin yıllardan beri "marketing" (pazarlama) için ödedikleri trilyonlarca doların tasarruf edilmesi sonucunda kâr marjlarının yükseltilmesi, tüketimin yaygınlaştırılması.

Toplantı gündem maddelerinden bir tanesi de **finansal hizmetlerde tam serbestiyet** sağlanmasını öngörüyor. Özellikle Şili ve Malezya benzeri kapalı ekonomik sistemleri benimseyen ülkelerin sıcak para hareketlerine karşı koydukları "engeller"in ulusötesi finans kapitalin yerküredeki dolaşım özgürlüğünü kısıtlaması ve bu uygulamaların muhtemel

iyi sonuçlarının tüm dünyaya yayılması tehlikesinin önüne geçilebilmesi için atılacak olan bu adım, küresel finans krizlerini gündelik bir olay haline getirebilecek.

Uluslararası Tahkim

Ulus devletlerce uygulanan hukuki prosedürlerin yeterli ve hızlı olmadığını iddia eden ulusötesi şirketler, gelişmekte olan ülkelere yatırım yapmalarının ön koşulu olarak ulusal yasalardan vazgeçilmesini ve tüm uyuşmazlıkların Uluslararası Tahkim ile çözümlenmesini öngörüyor. Her ne kadar ismi mahkemeyi anımsatsa da, Tahkim bir hukuk müessesesi değil.

Dünyada halen 3 ayrı tahkim mekanizması bulunuyor. Merkezi Paris'te bulunan Uluslararası Ticaret Odası (ICC) Tahkim Komisyonu, Birleşmiş Milletler UNCITRAL Tahkim Komisyonu ve Dünya Bankasının Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıkları İçin Çözüm Merkezi (ICSID) isimli Tahkim Komisyonu. Bu komisyonların hepsi 3'er üyeden oluşuyor. Üyelerin seçimi ise Dünya Bankası tarafından oluşturulan "Yatırım ve Ticaret Uzmanları Listesi"nden yapılmak zorunda. Listenin isminden de anlaşılacağı üzere Komisyon üyelerinin hukukçu olması gibi bir zorunluluk bulunmuyor. Bu tahkim komisyonları tarafından alınan kararların kriteri ise, davaların dayandırıldığı uluslararası anlaşmalar çerçevesinde yatırımcı haklarının ihlal edilip edilmediği. Kısaca belirtmek gerekirse, insan hakları, işçi hakları ya da çevre standartlarının ihlali tahkim komisyonu için hiçbir anlam ifade etmemekte, hatta bedeli insan yaşamı ile ödenen bir ticaret ya da yatırım söz konusu olduğunda bile Tahkim Komisyonlarınca alınan kararlar söz konusu yatırımın aynen devam ettirilmesi gerektiği yönünde olmaktadır. Uzun yıllardan beri BIT-Bilateral Investment Treaties (Çift Taraflı Yatırım Anlaşmaları) adı altında uygulanmakta olan Uluslararası Tahkim mekanizması örnek gösterilerek MAI ve benzeri serbest ticaret anlaşmalarına esas teşkil eden ve Yatırımcıdan-Devlete işleyen (yani yatırımcıların tek taraflı olarak devletlere dava açabildiği ve devletlerin yatırımcıları dava etme hakkının bulunmadığı bir sistem) tahkim sistemini toplumlara dayatmaya çalışan ulusötesi şirketler, bugüne kadar söz konusu mekanizma üzerinden akıl almaz davalar kazanmış ve toplumları Tahkim kararlarına mahkum ettirmişlerdir.

Yatırımcıdan devlete işleyen (MAI'dekinin aynısı) uluslararası tahkim mekanizması, NAFTA-North America Free Trade Agreement (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması) çerçevesinde ve bu anlaşmaya taraf olan ABD, Kanada ve Meksika arasında 1994 yılından beri uygulanmaktadır.

Sonuçlanmış ve devam eden davalar, Tahkim sisteminin adalet anlayışını çok net olarak ortaya koymaktadır.

Bazı örnekler

1) Virginia orijinli Ethyl Co. isimli şirketin MMT adı ile bilinen gaz katkılı ve kanserojen bir manganez türünü ithal etmesi ve toplum sağlığını tehdit etmesi üzerine Kanada-Ottawa mahkemesi tarafından şirket aleyhine açılan dava sonrasında, Ethyl şirketi NAFTA-Tahkim mekanizmasına başvurarak Kanada Hükümeti'nden 13.5 milyon dolar tutarında bir tazminat almaya hak kazandı, hem de aynı tehlikeli üretim biçimini sürdürmek koşulu ile.

İşçi hakları ya da çevre standartlarının ihlali tahkim komisyonu için hiçbir anlam ifade etmemekte, hatta bedeli insan yaşamı ile ödenen bir ticaret ya da yatırım söz konusu olduğunda bile karar "devam" olmaktadır.

2) ABD orijinli, Pope Talbot isimli bir kereste şirketi, Kanada Hükümeti'nin koruma alanı olarak ilan ettiği bir ormanlık alanda yaptığı ağaç kesimi dolayısıyla, ülkenin diğer bölgelerinde uygulanmakta olan vergi oranından daha yüksek bir vergi ödeme durumunda bırakıldığı için NAFTA-Tahkim mekanizmasına başvurarak Kanada Hükümeti'nden 30 milyon dolar tazminat talep ediyor. Kanadalı hukukçulara göre, Hükümetleri bu davayı da kaybetmeye mahkûm, çünkü NAFTA anlaşmasına göre devletlerin doğal ormanlarını korumak için önlem alma hakkı bulunmuyor ve Hükümet'in aldığı bu karar NAFTA anlaşmasına göre şirket kârlılığını önleyici bir dolaylı kamulaştırma olarak değerlendiriliyor.

3) ABD'nin Avrupa Birliği'ne sattığı hormonlu sığır etinin kanserojen madde ihtiva ettiği anlaşılması üzerine AB'nin ABD'den hormonlu et ithalini yasaklaması üzerine WTO-Tahkim kuruluna şikayette bulunan ABD Hükümeti, komisyon tarafından haklı bulunarak, ABD tarafından, Avrupa Birliği'ne ekonomik ambargo uygulanması yönünde karar alıyor. Uğranan zarar ile verilen ceza (ekonomik ambargo tutarı) arasındaki oran ise 1'e 10. Cezayı çok ağır bulan AB ise yıl sonuna kadar kanserojen et ithalinin devam etmesine ve yıl sonunda konunun tekrar değerlendirilmesine karar veriyor. Ve bu ticari savaşın bedeli Avrupa halklarına hem de yaşamları ile ödettiriliyor.

4) Gümrük Birliği anlaşmasından doğan haklarını kullanarak, Gümrük Birliği dışındaki ülkelerden yapılacak tekstil ürünü ithalatlarına miktar kısıtlaması uygulayan Türkiye, Ocak 1999 tarihinde, bir WTO üyesi olan Hindistan tarafından WTO-Tahkim mekanizmasına şikayet ediliyor ve Komisyon Türkiye'nin WTO hükümlerini ihlal ettiğine karar vererek, derhal bu uygulamaya son vermesini istiyor (Haziran ayında alınan bu karar sonrasında zaten ağır bir bunalımda olan tekstil sektörünün nasıl bir çıkmaza gireceği ve sektördeki işsizliğin ne kadar yoğunlaşacağını tahmin etmek hiç de zor değil).

5) Kanada'lı Loewen CO. isimli bir cenaze levazımat şirketi, ABD'nin Mississipi eyaletinde bir firma kurduktan sonra bu eyaletteki tek rakibi olan ABD'li bir firmaya karşı haksız rekabet sayılabilecek ve tekelciliğe yol açabilecek girişimlerde bulunuyor. Delilleri toplayan ABD'li şirket, Loewen firmasını ABD mahkemelerinde dava ediyor ve 500 milyon dolar tutarında tazminat almaya hak kazanıyor. Derhal NAFTA-Tahkim mekanizmasına başvuran Loewen ise, NAFTA anlaşmasına göre Amerikan mahkemelerinin çok uluslu bir şirketi yargılayamayacağı ve bu davanın ticari itibarını zedelediği gerekçesi ile ABD hukuk sistemini dava ederek 700 milyon dolar tutarında tazminat talep ediyor. Dava henüz sonuçlanmamış olmakla birlikte, ABD'li hukukçular NAFTA'ya göre ABD'nin mahkûm edilebileceğini düşünüyorlar.

6) Meksika'dan tütün ihracatı yapan ABD'li CEMSA şirketi, Meksika Hükümeti'nin tütünde tekelciliği önlemek amacı ile çıkardığı vergi yasasını NAFTA-Tahkim mekanizmasına taşıyarak Meksika'dan tazminat talebinde bulunuyor. Tazminat tutarını ödeme konumunda olmayan Meksika Hükümeti ise çıkardığı yasadan vazgeçmek ve tekelciliğe göz yummak zorunda kalıyor.

Bilinç nedir?

Bilincin tam bir tanımını bugün için yapamıyoruz. Onu ancak bileşenlerine ayırıp, bileşenlerini tanımlamak yolu ile tanımlamaya çalışıyoruz. Yine de biliyoruz ki bilinç her zaman bileşenlerinin toplamından fazlasıdır.

Dr. H. Tuğrul Atasoy

(Tıp doktoru, nöroloji uzmanı)

Bilinç nedir? Bilincin tam bir tanımını bugün için yapamıyoruz. Onu ancak bileşenlerine ayırıp, bileşenlerini tanımlamak yolu ile tanımlamaya çalışıyoruz. Yine de biliyoruz ki bilinç her zaman bileşenlerinin toplamından fazlasıdır. Öyleyse bilinci oluşturan alt bileşenlerini ve dolayısıyla bilinci, bugünkü bilgilerimiz ışığında olabildiğince tanımlamaya çalışalım. Teknik ayrıntıya, nöroanatomik ve nörofizyolojik tanımlamalara olabildiğince az değinmek ve daha akılda kalıcı olan vaka sunumlarına ağırlık vermek istiyorum.

Başlangıç olarak bilincin kaba bir tanımını yapalım. William James bilinci kişinin kendisinin ve çevresinin farkında olması şeklinde tanımlamıştır. Bu işlem için iki şeye gereksinim var. Bunlar "uyanıklık-alertness" ve "farkındalık-awareness" adlı bilincin alt bileşenlerinden ikisidir.

Uyanıklık

Uyanıklıktan sorumlu beyin bölgelerimiz, esas olarak **beyin sapı** (beyinin omuriliğe doğru uzanan alt-arka kesimi) ve **talamus** (beyinin tam orta kesiminde iki yanlı yerleşmiş, içinde birçok çekirdekçiğin yer aldığı büyük çekirdek) dediğimiz beyin bölgelerinde yer alan bazı anatomik yapılardan (bu yapılara aktive edici retiküler sistem diyoruz) oluşmuştur. Bu yapılardan (yani aktive edici retiküler sistemden) beyin kabuğuna birçok yolak uzanır. Bu yolaklardan bilgi akışı iki yönlüdür. Bu yapılar ve yolaklarda birçok nörokimyasal aracı madde, etkin rol oynar. Deneysel modellerde, hayvanlarda bu beyin sapı ve talamus denen yapılarda harabiyet oluşturulursa kalıcı koma oluşur. Benzer şekilde eğer insanda da beyin sapının uyanıklık ile ilgili bölgelerinde ve talamus denen çekirdeklerde zedelenme olursa kalıcı koma oluşur. Uyanıklık olmadan bilinçten söz edemeyiz.

Farkındalık

Uyanıklıktan sonra ikinci önemli bileşen farkında olabilmek ya da farkındalıktır. Ne fark var diyebilirsiniz. Bu soruya yanıt olarak, uyanıklığın olduğu ama farkındalığın olmadığı klinik bir durumdan söz etmek gerekli sanırım. Kalıcı -süreğen- bitkisel yaşam dediğimiz klinik durumda hasta uyanıktır; EEG'si (elektroensefalogram) uyanıklık EEG'si ile uyumlu olabilir; kişinin uyku-uyanıklık döngüsü vardır; sağa sola gayet anlamlı gibi bakabilir. Fakat kişinin çevresi ile sözel ya da diğer bir yolla (mimik ve jest gibi) iletişimi ve davranış yanıtı yoktur. Bu kişilerde beyin sapı dediğimiz alan sağlamdır; fakat beyinin her iki yanlı loblarında geniş zedelenmeler vardır. Talamus dediğimiz çekirdeklerden beyin kabuğuna ve bellek fonksiyonlarının, dürtüsel ve duygusal davranışlarımızın yerine getirilmesinde önemli rol oynayan **hipokampus** dediğimiz beyinde yine iki yanda da bulunan yapılara giden döngüsel yollardaki iletim akışı bozulur.

Şimdi diyelim bir insan hem uyanık hem de farkında olabilme yetisini koruyor, bu iki bileşen bilinç için yeterli midir? Tabii ki hayır. İşte size bir diğer klinik örnek. Hastanın sağ yan-üst beyin yarısındaki beyin kabuğunda -korteksteki bazı durumlarda da sağ beyin yarısındaki talamusun ya da bu yapıların bağlantılarının zedelenmesi durumunda, sol vücut yarısında felç vardır, ama hastanın bilinci yerindedir (Çünkü sağ beyin yarısındaki hareket merkezi vücudun sol yarısını hareket ettirirken, sol beyin yarısındaki hareket merkezi de sağ vücut yarısını hareket ettirir). Fakat hasta bir türlü sol yarısının felç olduğunu ve vücudunun o yarısını hareket ettiremediğini kabul etmiyor. Çünkü sağ üst-yan beyin lobunda vücut bütünlüğü algısı ile ilgili duyusal ana merkez vardır (Bu merkeze vücuttan gelen duyusal bilgiler talamus üzerinden geçerek ulaşır) ve bu zedelenirse hasta sol yarıdaki felci inkâr eder; çünkü bu felci bilinçli olarak algılayamaz. Bu klinik duruma **Anosognozi** adını veriyoruz.

Bir diğer örnek: Hastanın arka beyin lobundaki ana görme merkezi olan beyin kabuğu alanları ve bu merkezin çevresindeki yardımcı görme merkezi olan beyin kabuğu alanları iki yanlı olarak, yani hem sağ beyin yarısında hem de sol beyin yarısında, zedelenmiş olsun. Bu durumda sağdaki görme merkezi zedelendiği için hasta görme alanının sol yarısını, sol beyin yarısındaki görme merkezi de zedelendiği için görme alanının sağ yarısını göremeyecektir (Görmede de aynen hareket fonksiyonunda olduğu gibi bir çaprazlaşma vardır). Yani hasta tamamen kördür. Ama bu verdiğimiz örnekte her iki beyin yarısındaki yardımcı görme merkezleri de zedelendiği için hasta kör olduğunun bilincinde değildir, ne yaparsanız yapın hastaya kör olduğunu kabul ettiremezsiniz. Bu hastalığın adı **Anton Sendromu**dur.

Duyu ve algı

Bu örneklerden anlaşılabileceği gibi bilincin bir sonraki bileşenleri duyu ve algıdır. Duyular bilinçli değerlendirme yapabilmemiz için mutlak gereklidir. Duyuları algılayabilmek ise bireyselliğin bir parçası olarak duyu organımızda (örneğin bir şeye dokunduğumuzda parmağımızdaki dokunma duyusuna hassas olan alıcılarda) ne olup bittiğini farkında olmayı gerektirir. Birincil duyularımız şunlardır; görme, işitme, dokunma, koku, tat, denge ve iç organ duyularımız. Bu birincil duyularımız kendi içlerinde alt bileşenlerine ayrılırlar. Her bir birincil duyumuzun beyin kabuğunda kendine özgü bir alanı vardır. Örneğin görme duyumuzun merkezi arka beyin lobumuzda iken, işitme duyumuzun merkezi alt-yan beyin lobumuzdadır. Görme merkezinde kimi bölümler renkli görmeye, kimi bölgeler şekil görmeye, kimi bölgeler de hareketi görmeye özelleşmiştir. Diğer duyusal merkezlerde de benzer alt bileşenler ve özelleşmiş alanlar bulunur. Yine bu duyusal alanların yardımcı duyusal alanları vardır. Bu yardımcı alanlar duyusal olarak saptanan uyaranların bileşenlerinin bütünleştirilmesinden ve bilinçli olarak algılanmasından sorumludurlar. Bu duyusal merkezlerin, örneğin görme merkezi ile işitme merkezinin birbirleri ile direkt bağlantıları yoktur. Öyleyse bir tren gördüğümüzde trenin sesi ve görüntüsünü beynimiz nasıl bir araya getiriyor? Tüm

duyu merkezlerinin ve bu merkezlerin yardımcı merkezlerinin, her bir beyin yarısında orta beyin -özellikle limbik sistem denen ve duygusal, dürtüsel ve emosyonel davranışlarımız ile bellek fonksiyonlarımızın yerine getirilmesinde rol oynayan birbirleri ile bağlantılı yapılar topluluğu- ve talamus adlı çekirdek ile bağlantıları vardır. Bu bağlantılar da çift yönlüdür. Ayrıca orta beyin ile talamusun birbirleri arasında ve geri kalan diğer beyin kabuğu bölgeleri ile, yaygın çift yönlü bağlantıları vardır. Ayrıca iki beyin yarıküresi **korpus kallosum** denen bir köprü yardımı ile birbirleri ile bağlantılıdır.

Bir ilginç örnek daha verelim. Gözden gelen görme duyusu bilgileri görme siniri lifleri ile arka beyin lobundaki görme merkezine giderken, bir kısım görme siniri lifi beyinde bir çekirdekte -Lateral genikulat cisimcik- mola verdikten sonra yön değiştirir ve oradan direkt orta beyin ve limbik sisteme gider. Sonra orta beyinden kalkan kimi lifler ise yine aynı çekirdekte mola verip görme merkezine gider. Şimdi her iki beyin yarıküresindeki ana görme merkezleri izole olarak zedelenirlerse, ama bu yukarıda bahsettiğimiz lifler ve yollar sağlam kalırsa ne olur? Kişi kör olur. Göremez ve bunun bilincindedir. Ama bu kişi refleks olarak bilincinde olmadan görür yani yüzüne doğru gelen cisimden kaçar, önündeki bir engeli aşabilir. Buna tıp dilinde **kör görüş** adını veriyoruz.

Ön beyin loblarımızın belirli bölümleri her bir beyin yarımküresinde orta beyin ve limbik sistem ile karşılıklı bağlantı içindedirler ve algının bilinçli seçiminden sorumludurlar.

Dikkat

Bilincin alt bileşenlerinden uyanıklık, farkında olabilme, duyular ve algıyı kısaca gördük. Sıradaki bileşenimiz dikkat.

Birey öncelikle uyanık ve farkında olmalıdır. Dikkatin ana işlevsel özelliği bilişsel işlemlerin yönlendirilmesi ve seçilmesidir. Uyanıklık, dikkat ve algı arasında çok açık yakın fizyolojik ilişki vardır. Dikkat fonksiyonunun sağlam olabilmesinden ve sağlıklı çalışabilmesinden şu beyin bölgeleri sorumludur: Ön Singulat Oluk, Yan-dış Prefrontal Korteks, Bazı Talamus Çekirdekçikleri, Talamustaki Retiküler Çekirdekler, Orta Beyindeki Retiküler Çekirdekler, Üst Kollikuluslar. Görüldüğü gibi birçok farklı beyin bölgesi ve bu bölgelerin karşılıklı bağlantıları dikkat fonksiyonunun yerine getirilmesinde görev alırlar. Örneğin orta beyinde sağ yarıda, eğer dikkatin oluşumundan sorumlu yukarıda anılan bağlantıları içine alacak denli bir lezyon olursa; hasta karşı uzay yarısını ihmal eder, karşı uzay yarısına dikkatini odaklayamaz. Yine yukarıda anılan dikkatin oluşumundan sorumlu Arka-yan prefrontal beyin kabuğu zedelenmelerinde hastada motor hareketlerde dikkatsizlik oluşur. Bir diğer ilginç klinik görünüm ise **Akinetik Mutizm** tablosudur. Bu durumda talamusun dikkat fonksiyonu ile ilgili çekirdeklerinin her iki beyin yarısında da zedelenmesi söz konusudur. Hasta uyanıktır, fakat uyaranlara yanıt veremez, hiçbir motor yanıt yoktur.

Bellek

Diğer bir bilinç komponenti ise bellektir. Belleğin bir tanımı şöyledir: Sınırlı sayıda maddenin ani bir kullanım için bir süre bilinçte bekletilmesi. Geçmişe ait bellek ile ileriye yönelik yeni bellek, farklı sinirsel yapıları kullanırlar. Örneğin Alt-yan (şakak) loblarının iç yanları iki taraflı çıkarılan hastada, geçmişe dönük bellek kısmen korunmuş iken, ileriye yönelik yeni bellek fonksiyonu tamamen bozulur. İleriye yönelik yeni bellekten sorumlu birçok yapı tanımlanmıştır. Bu yapılar, limbik sistemin içinde yer alan beyin yapıları ile altyan beyin lobunun iç yüzünde yer alan beyin yapılarını içerirler (Bu yapıların adları şunlardır; hipokampus, parahipokampal oluk, subikulum, entorhinal korteks, perirhinal korteks, mamiller cisimcikler, singulat korteks, fornıks, talamusun iç-arka çekirdekcikleri ile bu yapıları bağlayan ara yolaklar).

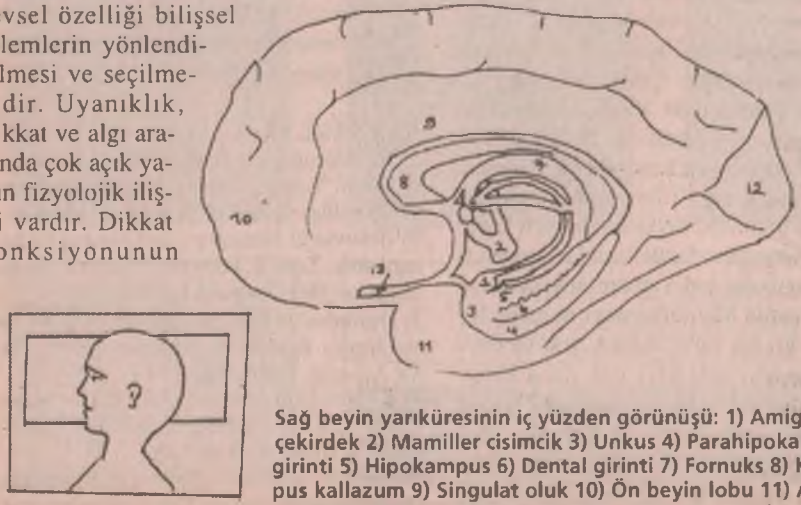

Sağ beyin yarıküresinin iç yüzden görünüşü: 1) Amigdal çekirdek 2) Mamiller cisimcik 3) Unkus 4) Parahipokampal girinti 5) Hipokampus 6) Dental girinti 7) Fornuks 8) Korpus kallazum 9) Singulat oluk 10) Ön beyin lobu 11) Altyan beyin lobu 12) Arka beyin lobu 13) Koku siniri.

Bu yapılarda zedelenme varsa, hasta bellek fonksiyonunu yitirir; ancak bilinçsiz olarak nitelendirilemez. Bu hastalar bir dakika önce gördükleri bir insanı anımsayamazlar, yeni bir şey öğrenemezler; ama uyanıklıkları korunmuştur, çevre ile aktif ilişki içindedirler, uzun aralar verilmeden akıcı bir şekilde oynanırsa örneğin tavla oynayabilirler, yine örneğin eskiden beri merakı ve ilgisi varsa tiyatro veya dans ile uğraşabilirler. Bu hastalarda geçmişi bugüne bağlama yetileri kaybolmuştur.

Dürtüler

Dürtüler, diğer bir bilinç bileşenini oluştururlar. Dürtüler davranışın saptanmasına yardım ederler. Dürtüleri içeren bilinçli emosyonlar, bir yapı ağına, limbik sisteme ve diğer komşu yapılara, sinirsel uyarının bir sinir hücresinden diğerine geçişinde rol alan aracı maddeler -nörotransmitterler- sistemine bağlıdır ve izole tek bir olguya indirgenemezler.

Bu dürtülerin ve hissi duyguların oluşmasından sorumlu beyin yapıları şunlardır: amigdal çekirdek, hipotalamus (Her iki talamusun altında orta beyin bölgesinde orta hatta yer alan birçok fonksiyonun yerine getirilmesinde önemli rol oynayan bölge) ve bu yapılarla ilişkili diğer limbik sistem yapıları. Hipokampus ve amigdal çekirdek kendi beyin yarılarındaki duyusal merkezlerden, kendilerine ulaşan iki yanlı bilgi iletebilen yolaklar ile bilgiler alırlar. Hipokampus bellekte bilgileri birleştirir ve yeni bellek depolarını ilgili üst beyin kabuğu -korteks- yapılarına ulaştırır. Amigdal çekirdek beyin kabuğu ile olan bağlantıları ile davranışlara deneyimlere dayalı duygusal ve mizaç ile ilgili bir ton verir. Ayrıca amigdal hipotalamus ile olan bağlantıları sayesinde davranışlar yolu ile duyguların ve hissi iç tepkilerin dışavurumunu sağlar. Bu son fonksiyonun oluşmasında diğer limbik sistem yapıları da rol oynar. Örneğin insula adlı bölgenin arka kısımlarında olan bir zedelenme durumunda hasta ağrılı bir uyaranı hissi olarak algılayamaz ve yanıt veremez. Ama aynı hasta derisine dokunan şeyi fark edebilir, sorulursa derisine verilen uyaranların ağrılı olup olmadığını söyleyebilir; ama ağrılı uyarana ne hissi ne duygusal bir tepki veremez. Bu duruma **Pain Asymbolia** denmektedir ve bu limbik sistem ile üst beyin kabuğu arasındaki çok zengin bağlantıların kopması ile ilişkilidir.

Hipotalamus, hissi dürtü ve duyguların dışavurumunda ve davranışların oluş-

turulmasında başrolü oynar. Bu küçük yapı her iki beyin yarısındaki amigdal çekirdekler ve hipokampal yapılar ile bağlantılar kurar. Yine her iki beyin yarısındaki fornikс ve mamiller cisimcikler ile de bağlantıları vardır. Ayrıca hipotalamus beyin kabuğunun ve retiküler sistemin birçok bölgesinden uyaranlar alır. Hipotalamus iç organlardan da duyum alır ve vücudun homeostasisinin sürdürülmesinden sorumlu beyin yapısıdır.

Düşünce üretme

Bir sonraki aşama ise bilinçli farkındalığın odaklanması ve düşünce üretme aşamasıdır. Bunun için daha önce tartışılan tüm diğer bilinç bileşenlerinin sağlıklı çalışması ve kişinin kendi bilişsel aktivitesinin farkında olması gereklidir. Bilinçli farkındalığın görünüşü beyne diffüz ve homojen yayılmış izlenimi vermektedir. Ön beyin lobları işlevsel olarak, girdileri organize ederler, zamansal olarak ileriye dönük davranışsal stratejileri kurup planlama yaparlar, çıktıları düzenleyip, inceleyip onları doğru tarihsel sıraya sokarlar; en azından halen eldeki veriler ile bu fonksiyonları yerine getirdiklerine inanılır. Prefrontal bölge dediğimiz ve ön beyin lobunda yer alan beyin kabuğu alanları ise bu bilgileri kullanarak, ileri düzeyde anımsamaya yönelik araştırmalara ve ileri düzeyde hareketleri yönetme ve planlama fonksiyonlarının yerine getirilmesine yardım ederler. Ön beyin lobunda prefrontal beyin kabuğu zedelenmesi durumunda hastada sosyal açıdan kendini kısıtlayıcı ve denetleyici kontrol mekanizmasında ve yeni bir şey keşfetme yetisinde önemli kayıplar izlenmekte, bilişsel faaliyetlerin devamlılığını sürdürmede ve dikkatin sürdürülmesinde bozukluk, zamana ait sıralama ve kodlamada bozulma görülmektedir.

Davranış nörolojisinin önde gelen isimlerinden Antonio R. Damasio'nun *Descartes'in Yanılgısı* adlı kitabında ön beyin lobu ve prefrontal beyin kabuğu zedelenmesi sonucu kişide neler olabileceğine ait çok önemli bilgiler veren vaka sunumları var. Damasio, bu kitabında ayrıca son yüzyıl içinde elde edilen bilgiler ışığında salt akıl diye bir şeyin olamayacağını, duygular ve dürtülerden bağımsız vücutsuz bir aklın ve bilincin olasılık dışı olduğunu net ve anlaşılır bir dille, vaka sunumları ile konuyu daha bir renklendirerek ortaya koyuyor. Damasio ayrıca ön beyin lobu zedelenmesi bulunan vakaların, diğer zihinsel yetileri sağlam olmasına karşın, yaşamları için en avantajlı olabilecek hareket tarzlarını seçebilme yetilerini yitirdiklerini belirtiyor. Yine bu ön beyin lobu zedelenmiş vakaların duygularını bilebilmelerine rağmen hissedemediklerinin altını çiziyor. Örneğin ön beyin loblarında zedelenme olan bir kişi duygu yüklü bir fotoğrafın ya da müzik parçasının kendisinde ne gibi bir duygusal dalgalanma yaratması gerektiğini bilip söyleyebiliyorken bu duyguyu hissedemiyor. Bu his ve duygu yoksunluğu çok güzel nörofizyolojik deneyler ile objektif olarak gösterilebilmiş. Damasio kitabında bu deneylere uzun uzun değinmiş.

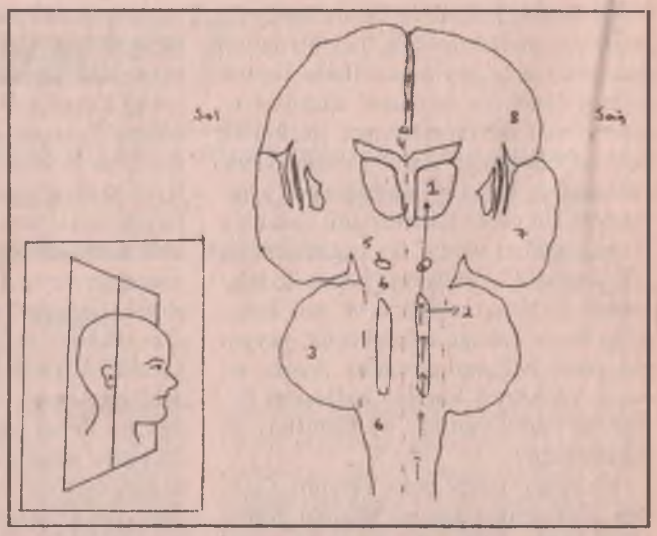

Beyin-Beyin sapının enine dik kesitinin arkadan görünüşü: 1) Talamus 2) Retiküler çekirdeklerin yer aldığı beyin sapı bölgesi 3) Beyincik 4) Korpus kallazum 5) Kırmızı (Red) çekirdekçik 6) Beyin sapı 7) Alt-yan beyin lobu 8) Üst-yan beyin lobu.

Ön beyin loblarının, yan-üst beyin loblarının alt kesimlerinin ve yan-alt beyin loblarının üst kesimlerinin zedelenmelerinde, kişide bilinçli farkındalığın üst düzeydeki bilişsel (kognitif) ve duygusal içerikli dışa dönük çıktıları (affektif) ile ilgili fonksiyonların yerine getirilmesi bozulur. Örneğin baskın olmayan sağ beyin yarısındaki üst-yan beyin lobunun aniden zedelenmesi durumunda, kişi karşı taraftaki uzay yarısını veya kendi vücudunun karşı yarısını tanıma ve o yarının farkında olabilme yetisini yitirir. Bu durumda birincil duyusal alanın yalnızca izole zedelenmesi böyle bir durumu açıklamaz. Böyle bir durumun var olabilmesi için, birbirleri ile bağlantılı birden çok işlem alanının zedelenmeden etkilenmiş olması gerekmektedir.

Dil fonksiyonu

Dil fonksiyonu üst düzeyde gelişmiş bir insan aktivitesidir. Sol üst-yan ve alt-yan beyin loblarında bulunan özelleşmiş bölgeler ile motor konuşma merkezi -bu merkez ön beyin lobunun arka alt kesmindedir- işlenmiş bilgiyi dil formu şeklinde sembollere dönüştürme görevinde yer alırlar ve iç konuşma ile kavramsal formülasyona olanak sağlarlar. Buna karşın dil yetisi bilinçliliğin bir komponentini oluşturmaz. Çünkü bu bölgelerde zedelenmesi olan afazik -lisan yeteneği kaybı olan- hastalar halen uyanık ve kendilerinin farkındadırlar. Bilişsel olarak plan yapabilirler, diğer bireylerle farklı yöntemlerle ilişki ve iletişim kurabilirler. Örneğin afazik hastalar gözümüzün içine baka baka yalan söyleyen ve her defasında bizi aldatmayı beceren bir kişinin söz, ses tonu, mimik, jest ve davranışlarındaki çelişkiyi çok daha kolay yakalayabilirler (Bu konuda çok güzel bir örnek Oliver Sacks'ın *Karısını Şapka Sanan Adam* adlı kitabının "Başkan'ın Konuşması" adlı bölümünde ayrıntıları ile verilmektedir). Çünkü beynin baskın olamayan sol yarısında yer alan ve sol yarıdaki lisan merkezlerinin ayna aksi şeklinde yerleşmiş merkezler el, kol ve vücut jestlerini, mimikleri, ses rengini ve ses tonunu algılayıp çözümleme ve yine bunları çıktı olarak yerine getirme fonksiyonunu üstlenmişlerdir. Ve bu merkezler lisan merkezlerinin zedelenmesi durumunda fonksiyonel olarak baskın duruma geçerler. Evrimsel olarak daha eski olan bu sağ yarıdaki beyin kabuğu alanlarının bilinçli yalan söyleme yetenekleri, sol yarıdaki lisan merkezlerine kıyasla hemen hemen yok gibidir. İletişim bu merkezler tarafından üstlenilir ise karşıdakinin yalanı çok daha net bir biçimde jest ve mimiklerinden, ayrıca ses tonu ile ses renginden hemen anlaşılabilecektir.

Pekâlâ tüm bunlardan sonra bilinç nedir? Yazının başında da belirttiğimiz gibi tam ve doğru bir yanıta henüz ulaşabilmiş değiliz. Bu tanımın yapılabilmesi ya da hiç olmaz ise onu daha iyi anlayabilmemiz için, bugün için kabul edilen paradigmaların değişmesi ile oluşacak olan bilimsel devrimlere ihtiyacımız var gibi gözükmektedir.

KAYNAKLAR

1) Neurobiological Basis of Consciousness; G. Bryan Young, Susan E. Pigott. Archieves of Neurology, Şubat 1999, c. 56, s.153-157.

2) Behavioral Neurology and Neuropsychology; Eds: Todd E. Feinberg, Martha J. Farah. McGraw- Hill Companies, 1997.

3) Descartes'in Yanılgısı: Duygu, Akıl ve İnsan Beyni; Antonio R. Damasio. Çeviri: Bahar Atlamaz. Varlık Yay. 1999.

4) Karısını Şapka Sanan Adam; Oliver Sacks. Çeviri: Çiğdem Çalkılıç, Yapı Kredi Yay. 1. Baskı, İstanbul, Ağustos 1996.

5) Teoride ve Pratikte Davranış Nörolojisi; Oğuz Tanrıdağ, Nobel Tıp Kitabevleri Ltd. Şti. 1994.

SU YAYINEVİ

SU YAYINLARI

SU YAYINEVİ: Cağaloğlu Yokuşu, Evren Han. No: 29 / 50
Cağaloğlu 34440-İSTANBUL **Telefaks:** (0.212) 512 16 68

TÜM DAĞITIM VE KİTAPÇILARDA

Beynin cinsiyeti var mıdır?

Erkekler matematiksel soyutlamada ve uzaysal yön bulmada kadınlara göre daha yetenekliler. Kadınlar ise aritmetikte daha kuvvetliler, nesneler arasındaki değişiklikleri ve farkları daha çabuk fark ediyorlar ve açık bir şekilde dilsel yetenekleri daha fazla.

Philippe Chambon

Science et Vie dergisinin Şubat 1999 sayısından alınan bu yazıyı arkadaşımız Kiraz Perinçek çevirdi.

Beyin uzaysal bilgileri nasıl değerlendirir? Bu Fransa Koleji'nde çalışan Alain Berthoz'un laboratuvarındaki araştırmacıların en çok ilgilendiği sorulardan biri. Bu konuyla ilgili olarak, Berthoz'un genç meslektaşı Isabelle Viaud-Delmond, görsel algının hareketin "bedensel" algısı üzerindeki etkisini değerlendirmek üzere bir deney tasarlıyor. Denekleri bir koltuğa yerleştiriyor ve onlara birer sanal gerçeklik gözlüğü giydiriyor. Gözlüğün ekranında hayali bir manzara 90 derecelik bir dönüş yaparken, koltuk kendi etrafında 180 derece dönüyor.

Nöronlar nasıl sayılabilir?

Görsel bilgiler hareketin algısını biçimlendiriyor: 13 kadın ve 13 erkekten oluşan deney grubundaki bütün denekler koltuğun dönüş derecesini yanlış tahmin etmişler. Ama sonuçların incelenmesi ilginç bir sürprizi ortaya çıkardı: Kadınlar, görsel bilgiden, erkeklere göre iki kat daha az etkilenmişlerdi. Acaba bu yüzden mi kadınlar araba, gemi, vs. tutmasına karşı daha hassastırlar? Kadınların beyni, uzaysal bilgiyi erkeklerinkinden farklı mı algılıyor? Bu deney beynin cinsiyetinin olup olmadığı sorusunu gündeme getiriyor.

Bazen bilimsel nedenlerle olmasa da, cinsiyet farklılığı sorusu her zaman nörolojiyi ilgilendirmiştir. 19. yüzyılda, dil yeteneğinin beyindeki bölgesini keşfeden Paul Broca, kadınların beyinlerinin erkeklerinkinden daha küçük olduğunu sanarak, kadınlara oy hakkı verilmemesi gerektiğini savunmuştur. Bilimin ironisi ise şudur: Bugün, Broca bölgesinin, kadınlarda erkeklere göre daha gelişmiş olduğunu biliyoruz.

Kadın beyninin genel büyüklüğüne gelince, bir karşılaştırma yapmak zor gibi gözüküyor. Bazı nörologlara göre, erkeklerin beyni 250 cm^3 kadar daha büyük; ve yeni araştırmalara göre, kortekslerinde 4 milyar daha fazla nöron var.

Fakat bu veriler çok büyük ölçüde yaklaşık hesaplara dayanıyor. Örneğin, beynin hacmi olabildiğince iyi saklanmış kadavralardan ölçülüyor; nöronların sayımı ise küçük örneklerden yola çıkarak genelleme yoluyla yapılıyor. Bu sayıların doğruluğu kabul edilse bile, bunlar, erkeklerin kadınlara üstünlüğü ya da tam tersi bir üstünlük konusunda hiçbir şey ifade etmiyor. Esasında, hiç kimse bugüne kadar daha büyük bir beynin, entelektüel ya da diğer alanlarda, daha büyük yetenekler sağladığını göstermedi.

Öte yandan, yaklaşık 50 senedir şu biliniyor: Ortalama olarak, erkekler matematiksel soyutlamada ve uzaysal yön bulmada kadınlara göre daha yetenekliler. Kadınlar ise aritmetikte daha kuvvetliler, nesneler arasındaki değişiklikleri ve farkları daha çabuk fark ediyorlar ve açık bir şekilde dilsel yetenekleri (iletişim, semantik, imla, vs) daha fazla.

Bu eşitsizlikler içinde; doğanın, eğitimin ve kültürel çevrenin payı nedir? Bunu belirlemek olanaksız. Ama yine de bazı farkların, sadece ergenlik çağında, yani cinsiyet hormonlarının beyin de dahil olmak üzere bütün vücudu sardığı zaman ortaya çıktığı görülüyor. Acaba, ergenlikten önce aynı olan geometri başarılarının, daha sonra aynı olmamasının nedeni bu mudur? Beynin cinsiyet kazanması bu durumda doğrudan hormonlara bağlanıyor.

Fizyolojik farklar

Gelişiminin ilk evrelerinde, Y kromozomu taşısa bile, embriyon dişidir. Bu durum, penisin ve erkeklik kesesinin oluşmasını sağlayan erkek cinsiyet hormonu **testosteronu** salgılayan testisler oluşana kadar devam eder. Testosteronun bu etkisi kimyasal olarak ya da hadım yoluyla engellenirse, embriyon erkekleşmez: bu koşullarda doğan bir fare dişi cinsel davranış gösterir.

Tam tersi olarak, yeni doğmuş dişilere kadınlık hormonu olan **östrojen** verilirse, bu canlılarda erkeksi davranışlar görülür. Çünkü belli bir sınırın üstünde östrojen erkekleşmeye neden olur. Bu durum insanlarda da doğrulanıyor: Böbreküstü salgılarıyla ilgili bir hastalığa yakalanan kızlar, yüksek miktarlarda testosteron salgılarlar; bu da cinsel organlarının erkekleşmesine, kognitif başarılarının ve davranışlarının erkek çocuklarınkine yaklaşmasına neden olur.

Beyinsel işlev açısından bakıldığında, bilimdeki ilerlemeler pek de heyecan verici değil. Sık sık öne sürülen bir hipotez, erkeklerin ve kadınların beyinlerinin iki yarıküresini aynı şekilde kullanmadıkları fikrine dayanıyor. Ama, bu konularda çeşitli hastalar üzerinde yapı-

Kim hangi konuda daha iyi?

Erkekler	Kadınlar
Bir kâğıtta olan deliklerin, kâğıdı katladığımız zaman nereye denk düşeceğini kadınlardan daha kolay bulurlar.	Eşleştirme konusunda daha çabukturlar; örneğin aynı renkten nesneleri bulmak gibi.
Uzayda daha kolay yön bulurlar.	Artımetikte daha kuvvetlidirler.
Karışık bir şekil içinde gizlenmiş basit bir figürü daha kolay bulurlar.	Algıları daha hızlıdır; örneğin hangi nesnenin bir diğerinin aynısı olduğunu daha çabuk bulurlar.
Matematik mantıkları daha iyidir.	Yeri değiştirilmiş nesneleri daha kolay bulurlar.
Bir hedefi tutturmak konusunda daha kesindirler.	Motor koordinasyonları ve el kesinlikleri daha iyidir.

Not: Erkekler ve kadınlar her testte aynı performansı göstermezler. Ama, akıldan çıkarılmaması gereken, söz konusu olanın genel bir ortalama olduğudur.

lan gözlem ve deneyler bir bütünlük ve açık bir sonuç içermiyor. Kanada Western Ontario Üniversitesi Nöroloji Bölümü'nden Doreen Kimura'ya göre, beynin faaliyetindeki asimetriler genellikle cinsiyet farkından çok, belirli işlevlere dayandırılıyor.

Bordeaux'da bulunan INSERM adlı araştırma merkezinin nöro-endokrinoloji laboratuvarından Philippe Ciofi için, bu farklar anatomik, kimyasal ve sinirsel alanlarda, **vomeronasal sistem**de açık bir şekilde görülüyor.

Bu sistem, heyecanlanma ve sosyal davranışlardan sorumlu olan limbik sistemin anahtar yapısı **amigdala**yı içeriyor. Kadınlarda, adet dönemlerinin düzenlenmesine katkıda bulunan limbik sistem, aynı zamanda nöronal bağlantıların yeniden örgütlenmesinden de etkileniyor. Bunların dışında, nöronlar tarafından alıp verilen kimyasal maddeler olan çeşitli **nöropeptit**lerin yoğunlaşmasında da cinsiyete bağlı olarak önemli farklılıklar görülmektedir.

Bu fizyolojik farklılıklarda, kognitif ya da davranışsal farklılıkların kaynağını görme eğilimi vardır. Fakat Philippe Ciofi'ye göre, bu acele etmek oluyor. Çünkü, bir yandan bu deneyler genellikle hayvanlar üzerinde yapılıyor, öte yandan da biyoloji ve davranış, yapı ve işlev arasındaki ilişkileri açık bir şekilde kurmayı bilmiyoruz.

Cinsiyete göre tedavi

İş, beynin bir görevi yerine getirmek için birçok yola başvurabileceğini bildiğimiz zaman korkunç derecede karışıyor. Böylece, bir labirentte yolunu bulmak için kadınlar duvarların üstündeki resimler gibi işaretlerden yararlanırken, erkekler ise daha çok geometrik işaretleri tercih ediyorlar. Ama eğer koydukları tek işaret geometrik işaretlerse, kadınlar da problemleri erkeklerle aynı şekilde çözüyor.

Sonuçta nöropsikoloji çözmeyi bilmediği birçok soruyla karşı karşıya. Şuna şüphe yok ki cinsel kimliğin beyindeki öğelerinin araştırılması gelecek yılların araştırmalarında merkezde olacak. Merkezî sinir sistemi tedavilerinin, hastaların cinsiyetine göre uygulanması gerektiğini anlayan büyük laboratuvarlar, bugünden bu konuyla ilgilenmeye başladılar bile.

Bilim ve Ütopya Ciltleri

Bilim ve Ütopya, 60 sayılık birikimini 9 cilt halinde okurlarına sunuyor

Bu Bilim Hazinesi kütüphanenize yakışır

Her bir cilt 6 milyon TL. 9 cilt toplam 54 milyon TL.
Yurtdışı için bir cilt 100 DM'dir.
Ciltlerden edinmek isteyen okurlarımız
bilgi ve sipariş için Ozan Yazıcıoğlu'na
aşağıdaki telefon ve fakstan ulaşabilirler.

Tel: (212) 292 96 43-44-45
Faks: (212) 292 83 76

Kümeler kuramı üstüne bazı gözlemler

Felsefece düşünme çabasında, kümeler kuramı, felsefeye hem bir soyut düşünce dili olarak yardımcı olabilir, hem de soyut düşünce örneği olarak kendini felsefenin önüne serer: Felsefi bakışa, biçimsel düşünmenin sorunları, yapısı üzerine önemli bir örnek sunar.

Prof. Dr. Ahmet İnam

(ODTÜ Felsefe Bölüm Başkanı)

Necati Öner Hocama sevgiyle...

Kümeler kuramının devindiği sorunlar alanı, kendi alanlarının temelleri üstüne kaygılar taşıyan matematikçilerin oluşturduğu bir alan. 1847'de Bolzano'nun küme, sonsuz küme kavramları; 1867-1871 yılları arasında Georg Cantor'un cesur çalışmalarıyla geliştirildi. 1874'de yayımlanan Cantor'un makalesi, kümeler kuramının ortaya çıkışında önemli bir adım olarak görülür (1).

Cantor, çağının ünlü matematik otoritesi Kronecker'in karşı çıkmasına, engellemelerine karşı "sonsuz" kavramı üzerine çalıştı; bu çalışmaları, sayılar kuramının içinden çıkmış sorunlarla bütünleşerek, kümeler kuramının temellerinin kurulmasına yol açtı.

Kümeler kuramının temelleri oluşturulmaya çalışılırken ortaya zengin bir paradokslar kümesi çıktı. 1897'de daha önce Cantor'un da bulduğu söylenen Burali-Forti Paradoksu yayımlandı. 1902'de Russell Paradoksu, aksiyomatik kümeler kuramının oluşumunu gerekli kılan önemli bir paradoks olarak ortaya çıktı. 1908'de Zermela, kümeler kuramının aksiyomatik yapısının oluşturulmasında ilk adımı attı. Fraenkel, von Neumann, Bernays, Gödel, aksiyomatik kümeler kuramının geliştirilmesine önemli katkıda bulunan matematikçiler oldular.

Bugün, kümeler kuramı "teknik" açıdan, daha yetkin, daha "işlevsel" bir yapıya kavuşturulmaya çalışılırken, kendisine, mühendislikten, iktisada, yapay zekâ çalışmalarına, bilim felsefesine dek geniş bir uygulama alanı bulabilmektedir.

Kümeler kuramı, tartışmalı yanları olmakla birlikte, değişik formal disiplinlerin içinde tanımlanabildiği bir çalışma alanı oluşturuyor. Bourbaki, 1949'da, tüm matematiksel kuramların, genel bir kümeler kuramının genişletilmiş biçimi olabileceğini, kümeler kuramına dayanarak tüm matematiğin kurulabileceğini savunuyordu. İnsanın soyut düşünme çabasında, mantıksal ilişkiler oluştururken, parça-bütün bağlantılarını anlama uğraşında, kümeler kuramının önemli katkıları olabilir.

Felsefece düşünme çabasında, kümeler kuramı, felsefeye hem bir soyut düşünce dili olarak yardımcı olabilir, hem de soyut düşünce örneği olarak kendini felsefenin önüne serer: Felsefi bakışa (örneğin, fenomenolojik yaklaşım açısından), biçimsel (formal) düşünmenin sorunları, yapısı üzerine önemli bir örnek sunar.

Nedir Küme? Herhalde, nasıl tanımlanırsa tanımlansın, tanımı yapılamayan, bundan dolayı da, sorun çıkarabilecek öğeleri içinde barındıran bir kavram. Bir yandan, sonsuz, "sınırsız" anlamında alınırsa, nasıl "küme" oluşturabilir? Hiçbir elemanı olamayan bir kümeyi küme kılan nedir? Böylesi sorunlar, iş başındaki matematikçi için o denli önemli sayılmayabilir: İçinden çıkamayacağı kavramları "tanımsız" bırakarak (örneğin " $\in$ " gibi), aksiyom olarak ileri sürerek (örneğin boş kümenin küme sayılması aksiyomu, örneğin, von Neumann, Gödel, Bernays aksiyomatik sisteminde!) çalışma yapmak olanağı her zaman söz konusu. Kümeler kuramı içinde "paradokslar", "tanımsız", "hesabı verilemeyen", "karanlık" noktalar taşıması açısından üzerinde epeyce çalışılması gerekli bir alan.

Kimi sorunlar

Bu çalışmamda, von Neumann, Gödel, Bernays aksiyomatik düzeni içinde ortaya çıkan kimi sorunlara dikkat çekmek istiyorum (2). Bu sorunlar, teknik olarak bilinen, çözümleri önerilmiş sorunlar olsa bile, felsefe açısından bazı hatırlatmalar yapmak hem felsefeciler hem de kümeler kuramı üzerine teknik açıdan çalışanlar için düşündürücü olabilir.

Sınıflandırma aksiyomu diye Türkçeleştirebileceğimiz aksiyom:

1) $\exists y \forall x\ (x \in y \leftrightarrow \text{Küm}\ x \wedge Fx)$ biçiminde yazılabilir.

Burada tüm değişkenler bir "sınıf"ı gösteriyor. Sınıf (class) tanımsız bir kavram. Bir ilkel (primitive) terim. Sınıf ve elemanı olma " $\in$ " terimleri, sözünü ettiğim sistemde tanımsız terimler. Sınıf terimiyle, küme (set) ve has sınıf (proper class) terimlerini tanımlayabiliriz.

2) $\text{Küm}\ x \leftrightarrow \exists y\ (x \subset y)$

"Küm x", "x, kümedir"in kısaltılmışı; küme en azından bir diğer sınıfın elemanı olabilen bir sınıf. Bir sınıf, ya kümedir ya da has sınıf. "Has sınıf", öyleyse, "Küm x"in değillenmesiyle elde edilebilir; böylece, "Has x" (x has sınıftır) şöyle tanımlanır:

3) $\text{Has}\ x \leftrightarrow \forall y\ (x \notin y)$

Has sınıflar, hiçbir sınıfın elemanı olmayan sınıflardır. Böyle bir "küme", "has sınıf" ayırımı, ünlü Russell Paradoksunu ortadan kaldırmak için ortaya atılmıştır.

1)'e tekrar göz atarsak, herhangi bir sınıfın bir başka sınıfa ait olmasıyla iki durum ortaya çıkıyor:

a) Ait olan (eleman olan) sınıf kümedir.

b) F gibi, o kümenin üyeleriyle ortak bir "özellik" taşır!

Örneğin, Fa olsun. Bu tümce bize "a, F dir"i verir. a, F özelliği taşıyorsa, bu durum, a'nın elemanı kümenin tüm üyelerinin F özelliğini taşıdığını gösterir. Başka türlü söylersek:

4) $\forall x(\text{Küm}\ x \wedge Fx \leftrightarrow x \in \{z: Fz\})$

Belli bir özellik taşıyan "nesne", kümeler kuramının izlediğimiz aksiyomatik düzeninin diliyle söylersek, belli bir sınıfın elemanı olmak dolayısıyla küme olmak zorundadır. 4)'e dikkat edersek "x" küme olduğunda, F özelliği taşıyabildiğini görüyoruz. Bundan dolayı, "has sınıf"ın özelliği olamaz; yani, ona bir yüklem yüklenemez.

Buradan, değişik dile getirilişleri felsefe tarihinde de tartışılmış bir savı göz-

den geçirmeye başlayabiliriz. Savı şöyle dile getirelim:

5) Güzeller kümesi güzel değildir.

Güzeller kümesi, elemanları güzellerden oluşmuş bir kümedir. Neden bu küme güzel değildir? Güzel olsaydı, güzeller kümesinin bir üyesi olurdu. Oysa, güzeller kümesinin içinde güzeller kümesi yok ki!

Bu, kendi kendisinin üyesi olma durumu, izlediğimiz aksiyomatik düzende, düzenlilik aksiyomu tarafından yasaklanıyor. Aksiyomu şöyle yazabiliriz:

6) $\forall x[x \neq \phi \rightarrow \exists y(y \in x \wedge x \cap y = \phi]$

Bu aksiyoma dayanarak, şu iki teoremi kanıtlama olanağı vardır:

7) $\forall x\,(x \notin x)$

8) $\forall x \forall y(x \in y \rightarrow y \notin x)$

Güzeller kümesinin güzel olmadığının formal yoldan kısa ispatı için (5)'i biçimsel mantık diliyle anlatalım.

9) $\forall x(x = \{z: Gz\} \wedge \text{Küm } x \rightarrow \neg Gx)$

x'in güzel olduğunu varsayarsak (Reductio ad absurdum yöntemiyle!), sınıflandırma aksiyomu ve eşitlik aksiyomunu (ya da "kapsamlılık" aksiyomu -axiom of extensionality-) kullanarak:

10) $(x \in x \leftrightarrow \text{Küm } x \wedge Gx) \wedge \text{Küm } x$

elde ederiz. Oysa 7) gereği $x \in x$ yanlıştır; o zaman 10),

11) $\neg(\text{Küm } x \wedge Gx) \wedge \text{Küm } x$'e dönüşür. Oysa, Gx'i varsaymıştık. Gx ve 11) çelişir. Buradan da 9)'un informal, "sezgisel" kanıtını vermiş olduğumuzu söyleyebiliriz.

Peki, nedir, güzeller kümesinin güzel olmadığının anlamı? Bu soru Batı düşüncesinde Platon'a dek götürülebilir (3). Hepsi de F özelliği taşıyan şeylere bu özelliğini veren bir "F'lik" formu olmalıdır ki, bu sayede nesneleri F özelliğiyle algılayabileyim. Bu form tek olmalıdır. Birden fazla olsaydı (diyelim ki 2) o zaman 3. formu, 4. formu... olurdu. (Platon, Devlet, 597c) Form eğer nesnelere benzeseydi, onu da sağlayacak bir başka form gerekecekti, bu da sonsuza dek (ad infinitum) böyle sürüp gidecekti (4).

Çağımızda, örneğin Heidegger'de "şeyin şeyliğinin" şey olamayacağı ya da varlıkların varlığının varlık olamayacağı savlarıyla farklı bir bağlamda tartışılıyor (5). Ayrıca, Doğu düşüncesinde örneğin Chuang Tzu tarafından "şeylere şeyliğini verenin kendisinin şey olamayacağı" savı ortaya atılmıştır.

Bir küme kendi kendisinin üyesi olsa ne olur? O zaman kümenin büyüklüğünü "denetlemek", sınırlandırmak zorlaşır. Kümeler kendi kendilerinin elemanı olarak sürekli büyüyebilirler.

Konuya ayrıca yapay zekâ sorunları, dilbilim çalışmaları açısından baktığımızda, kendi kendinin içinde kalan "durum"lardan söz edebilme olanağımız var. Bu çalışmaların, felsefe açısından, güzeller kümesinin güzel olmayışı üzerinde ne denli açıklayıcı olduğu tartışmalıdır (7).

Kümeler kuramı açısından $\forall x(x \notin x)$ savı bizi $\forall x(x \notin x')$ sonucuna götürür. Her küme, tümleyeninin elemanıdır! Size şaşırtıcı gelmiyor mu?

Yeniden 9. sava dönersek, eğer x, güzel değilse $\{x\}$ de güzel değildir! ($\{x\} \notin x$, olduğu için!) x'in üyesi olmayan her küme güzel değildir.

Bir topluluğu oluşturan üyelerin ortak özelliği, o topluluğun özelliğinden neden farklı olsun? Kırmızı nesneler kümesi neden kırmızı olmasın? Kırmızılar aynı kümede olduğu için, onların kümesi de kırmızı olursa, küme kendi içinde olmak zorunda kalacaktır. Oysa düzenlilik aksiyomu gereği, hiçbir küme kendisinin üyesi olamaz. Burada, bir küme, örneğin $\{x: Gx\}$ olarak tanımlanıyorsa, her öğesi G'dir. G' olan her "şey", bu kümenin üyesidir. Bir "şey"in, bu yazıda izlediğimiz aksiyomatik düzen gereği, bir "sınıf"ın, belli bir özellik taşıması, bir diğer sınıfın üyesi olması demektir. Bir şey, bir sınıfın üyesi olarak, o sınıfın üyeleriyle ortak özelliği paylaşır, sınıfın üyeliği, ona özellik kazandırır. Böylece üye olanlar, özellik kazanır, özellik "alır." Üyesi oldukları sınıf onlara özellik "verir." Bir küme üyelerine özellik **verir**, üyeleri kümeden özellik alır. Bir küme kendi kendisinin üyesi olamadığı için üyelerinin özelliğini taşıyamıyor.

* * *

Bir sınıfın, örneğin iki üyesi güzelse, kesişimleri ya da bileşimleri de güzel midir? Güzellerin kesişimi ya da birleşimi neden güzel olmasın? Sezgisel olarak, ilk adımda söyleyebileceklerimiz, bunların kesişimlerinin de, birleşimlerinin de güzel olacağıdır.

12) $\forall x \forall y(\text{Küm } x \wedge \text{Küm } y \wedge Fx \wedge Fy \rightarrow Fx \cap y \wedge Fx \cup y)$

İlk bakışta (12)'nin doğru olacağı düşünülse de yanlışlayıcı örneği bulunabilir. Örneğin $x = \{\{\phi\}\}$, $y = \{\phi\}$ olsun; diyelim ki, ikisi de F özelliği taşıdığı için aynı kümenin, Z'nin elemanı olsun. Z, burada $\{\{\{\phi\}\}, \{\phi\}\}$ olarak alınabilir. $x \cap y$, ϕ'e eşit olacaktır. $x \cup y$ ise Z'ye. Dikkat edilirse ne ϕ ne de Z'nin kendisi Z'nin üyesidir!

Hangi koşullarda, güzeller kümesinin elemanlarının kesişimi ve birleşimi güzel olabilir? Böyle bir kümeye yetkin küme diyelim. Eğer Z kümesi yetkinse şu özellikleri taşıyacaktır. (Yetkin kümenin tanımı!):

13) $\forall z\,[\text{Yet } z \leftrightarrow ([\text{Küm } z \wedge \cap z \neq \phi] \rightarrow [\cap z \in z \wedge \cup z \in z])]$

Bir kümenin yetkin olabilmesi için elemanlarının kesişimi boş olmamalıdır, kesişim boş değilse, birleşim de boş değildir; böyle bir kümede elemanların kesişimi ve birleşimi de kümenin elemanıdırlar. İşte bir küme yetkinse, elemanlarının taşıdığı özellik, kesişimleri ve birleşimleri tarafından da taşınır.

14) $\forall x \forall y \forall z[([\text{Yet } z \wedge x \in z \wedge y \in z] \rightarrow Fx \wedge Fy) \rightarrow Fx \cap y \wedge Fx \cup y]$

Yetkin kümeye bir örnek:

$z = \{\{\{\phi\}\}, \{\{\phi\}, \phi\}\}$ z'nin elemanları $x = \{\{\phi\}\}$, $y = \{\{\phi\}, \phi\}$

$x \cap y = \{\{\phi\}\}$

$x \cup y = \{\{\phi\}, \phi\}$

Hem $x \cap y$ hem de $x \cup y$, z'nin elemanıdır!

Matematikçiler açısından, $\cap$, $\cup$, $\subseteq$, $\sim$, $=$, gibi tanımlar, kümenin (kümelerin) üyesi olmayla yapılır. Örneğin,

15) $x \cap y = \{z: z \in x \wedge z \in y\}$

Burada x'in ve y'nin birlikte üyesi olma, $x \cap y$'yi verir. Oysa, yüklemler açısından x'in ve y'nin elemanları değil, ilgimizi çeken; x ve y'nin hangi kümenin elemanları olduğu daha düşündürücü görünüyor. x ve y'nin ait oldukları kümenin elemanları, elemanlarının arasındaki "ilişkiler", o kümenin yetkin olup olmadığını belirleyecektir.

DİPNOTLAR

1) J. W. Dauben, "Georg Cantor's Creation of Transfinite Set Theory: Personality and Psychology in the History of Mathematics", Papers in Mathematics, New York, 1979, s.27-44.

2) Bu sistemi kullanan derli toplu bir kitap: E. J. Lemmon, Introduction to Axiomatic Set Theory, Routledge and Kegan Paul, 1969.

3) Bu konuda Gregory Vlastos'un Studies in Greek Philosophy, (Vol. II, Princeton University Press, Princeton, 1995) adlı kitabında "3. Adam Tartışması" (Third Man Argument) adıyla yapılan tartışmasına bakılabilir. (s.166-219)

4) Bu tartışmaları izlemek isteyen okur, Platon'un şu diyaloglarına bakabilir: Timaios 31a4, Devlet 597c, Parmenides 132, Phaedo 100d, Protagoras 329c-332a.

5) Sein und Zeit, Max Niemayer, Tübingen, 1927, s.6.

6) Chuang Tzu, Das Wahre Buch vom Südlichen Blütenland, Almancaya Çeviren Richard Wilhelm, Düsseldorf/Cologne, 1972.

7) Bkz. Barwise, J. ve Perry, J., Situations and Attitude, MIT Press, Cambridge, 1983; Barwise, J., The Situation in Logic, Center for the Study of Language and Information, Stanfort, CA.

Helikon

Her kentimizde en az bir, hatta büyük kentlerimizde birden fazla devlet senfoni orkestrası kurulsa; halkımız, öğrencilerimiz bunları sık sık sembolik ücretlerle (veya ücretsiz) dinleme olanağı bulsa; ülkemizin yazgısında çok şey değişecektir.

Doç. Dr. Cem İlnem

(Psikiyatr)

Günümüzde, dünyanın çeşitli ülkelerinde ilköğretim ve lise çağlarında denenen **yoğun müzik** eğitimi uygulaması, yoğun müzik eğitimi gören öğrencilerin, yoğun müzik eğitimi görmeyen öğrencilere oranla fen derslerinde daha üstün başarı sağladıklarını göstermektedir. Hatta, okulöncesi eğitimin, çocuğun ilerki yıllarındaki gelişimi üzerindeki önemi; yüzyılımızın başında, zihinsel özürlü çocukların eğitimi üzerine araştırma yapan İtalyan çocuk doktoru ve eğitimci Maria Montessori tarafından geliştirilen **Montessori Yöntemi** ile, ilk kez tartışmaya açılmıştır. Montessori, akıl hastanelerinde, hastalarla birlikte kaderlerine terk edilmiş zihinsel özürlü çocuklarla ve onları eğitecek öğretmenlerle iki yıl gece gündüz çalışmış ve sonunda devlet sınavına hazırladığı çocukları, normal zekâda çocuklarla aynı başarı düzeyine eriştirmiştir (1). Macar besteci ve eğitimci Zoltan Kodaly da geliştirdiği müzik eğitimi sisteminin amacını "Gerçek sanat, insanoğlunun ilerlemesi ve yücelmesine destek olacak güçtedir. Sanat eğitimi yaygınlaştırılmalı, insanoğlunun bu en önemli buluşundan her birey yararlanmalıdır" sözleriyle açıklıyor. Macaristan'daki ilk ve orta öğretim müzik eğitimi programını, **Kodaly Kuramı** üzerine oturtmuş olan Macar Eğitim Bakanlığı, müzik, matematik ve anadil ders saatlerini eşit oranda dağıtarak, müziğin eğitimdeki yerinin önemini vurgulamaktadır (2).

Atatürk'ün müzik eğitimine verdiği önem

Hemen her alanda topluma önderlik etmiş olan Atatürk, 1 Kasım 1934'de Millet Meclisi'ni açış konuşmasında Kültür İşleri Bakanlığı'ndan beklentisini şöyle dile getirmektedir:

"Arkadaşlar, güzel sanatların hepsinde, ulus gençliğinin ne türlü ilerletilmesini istediğinizi bilirim. Bu, yapılmaktadır. Ancak, bana kalırsa bunda en çabuk, en önde götürülmesi gerekli olan, Türk musikisidir. Bir ulusun yeni değişikliğinde ölçü, musikide değişikliği alabilmesi, kavrayabilmesidir.

"Bugün acuna dinletmeye yeltenilen musiki bizim değildir. Onun için yüz ağartacak değerde olmaktan çok uzaktır. Bunu açıkça bilmeliyiz. Ulusal, ince duyguları, düşünceleri anlatan, yüksek deyişleri, söyleyişleri toplamak, onları bir gün önce genel son musiki kurallarına göre işlemek gerekir. Ancak, bu yolda Türk ulusal musikisi yükselebilir, evrensel musikide yerini alabilir. Kültür İşleri Bakanlığı'nın buna değerince özen vermesini, kamunun da bunda ona yardımcı olmasını dilerim."

(Atatürk'ün kendi el yazısının fotokopisinden. *Radyo Dergisi*, S.37, 1 Ocak 1945) (3, 4)

Atatürk, 1936 yılında da Büyük Millet Meclisi'ndeki açış söylevinde yer alan, "Güzel sanatlara da alâkanızı yeniden canlandırmak isterim. Ankara'da bir Konservatuvar ve bir Temsil Akademisi kurulmakta olmasını zikretmek, benim için bir hazdır. Güzel sanatların her şubesi için, Kamutayın göstereceği alâka ve emek milletin insanî ve medeni hayatı ve çalışkanlık veriminin artması için çok tesirlidir" şeklindeki sözleriyle, halkına ve sanata verdiği önemi bir kez daha gözler önüne sermiştir. *(Ülkü*, 1936, VIII, S.45, s.170) (5)

IV. Uluslararası Gençlik Festivali kapsamında 19 Mayıs 1999'da Cemal Reşit Bey Konser Salonu'nda Hacettepe Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Büyük Senfoni Orkestrası, şefleri Rengim Gökmen yönetiminde görkemli bir konser gerçekleştirdi. Lisans dönemi genç sanatçı adayı öğrencilerden oluşan bu orkestranın, devlet senfoni orkestralarımızdan (eğer varsa) farkını, ancak eğitimli kulaklar ayırt edebilir. Şefleri ve öğretmenleri Rengim Gökmen ve Erol Erdinç'i ayrıca kutlamak gerekir. Yine bu konserde yapıtları seslendirilen genç iki besteci Mahir Cetiz ve İvan Çelak'ı da.

Bu yetenekli gençlerin "kadrosuzluk" ve "tasarruf" gerekçeleriyle bir türlü kurulamayan devlet senfoni orkestraları yerine, gördükleri eğitim ve yetenekleriyle ilgisiz alanlarda çalışmak zorunda kalacaklarını düşünmek bile üzüntü verici. Oysa biliyoruz ki, devletin saat-başı ödediği faiz 705 milyar, her dakika ödediği faiz de 11.7 milyar liraya ulaştı (6). Sadece tütün ithaline 100 milyonlarca dolar harcıyoruz. Bale topluluklarının, tiyatroların maliyeti bu sayıların yanında önemsiz kalır. Daha doğru deyişle, sanatın toplumsal yararları maliyetiyle karşılaştırılmayacak kadar önemlidir.

Günümüzde her sorunun sihirli çözüm yolu gibi gösterilmek istenen özel sektörün, senfoni orkestrası kurmasını beklemek de gerçekle pek bağdaşmıyor; çünkü birçok alanda dünyadaki benzerleriyle boy ölçüşen holdinglerimizin bugüne kadar kurdukları, sadece 3 oda orkestrası olmuştur. (Bu oda orkestraları-

nın kimi konserlerinin halka kapalı, seçkin davetlilere açık olduğunu da ayrıca belirtmek gerekir.) Daha fazlasını beklemek ise hayalciliktir. Zira holdingin adı ya da logosunu, orkestra şefinin sırtına ya da kemancının göğsüne yapıştırmaları olanaksız olduğu gibi; konserlerden elde edilecek kazanç da, futbol ya da basketbol maçlarının televizyonlardaki yayınlarının getireceği parasal kazanç ile karşılaştırılamayacak düzeydedir, kısacası yalnız ve yalnız halkın kültürel kazancıdır.

Helikon Sanat Derneği

Ankara'da 50'li yıllarda bir Helikon Sanat Derneği kurulur. Kurucular üç çiftten oluşur: Rasin-Zerrin Arsebük, Bülent-Selma Arel ve Bülent-Rahşan Ecevit. Helikon, Ekim 1953'te küçük bir Yaylı Çalgılar Orkestrası da kurar. Kuruculardan Bülent Ecevit o yıllarda *Ulus Gazetesi*'nde sanat eleştirmeni, çevirmen ve fıkra yazarıdır. Helikon (Elikon), mitolojide Musalar'ın (Müzler'in), yani ilham perilerinin toplandıkları ya da gizlendikleri dağın adı. Bu dağ Beotia civarındadır. Zeus ile Mnimosini'nin Parnasos Dağı'nda doğmuş dokuz kızı, yani ilham perileri, insanla Tanrı arası varlıklardır ve sanatın esin perileridir. Kupkuru dizeler yazıp duran ruhsuz ozana bir görünmeleri yeter. Artık Tanrıların verdiği bir güçle birbirinden akıcı dizeler döktürecektir ozan. Sıkıcı ezgilerle zaman öldüren müzik ustasının parmaklarından Tanrısal ezgiler dökülecektir ,

Köy Enstitülü bir öğrenci. Köy Enstitülerinde bir müzik aleti çalmayı öğrenmek zorunluydu.

Musalar görünür görünmez (8, 9). 1950'lerin alçakgönüllü sanatseveri Sayın Ecevit şimdi Başbakan. Bir anlamda artık Helikon Dağı'nın zirvesindedir. Kendisinden yeni orkestralar beklemek hakkımızdır.

Her kentimizde en az bir, hatta büyük kentlerimizde birden fazla devlet senfoni orkestrası kurulsa; halkımız, öğrencilerimiz bunları sık sık, sembolik ücretlerle (veya ücretsiz) dinleme olanağı bulsa; ülkemizin yazgısında çok şey değişecektir. Çünkü sanata yapılan yatırım, insana yapılan yatırımdır.

DİPNOTLAR

1) Filiz Ali, Müzik ve Müziğimizin Sorunları, Cem Yayınevi, İst., 1987, s.95-97.
2) Agy, s.104.
3) Agy, s.118.
4) Atatürk Devrimleri İdeolojisinin Türk Müzik Kültürüne Doğrudan ve Dolaylı Etkileri, Boğaziçi Üniversitesi Türk Müziği Kulübü Yayınları, 1. Baskı, 1980, s.141.
5) Filiz Ali, Müzik ve Müziğimizin Sorunları, Cem Yayınevi, İst., 1987, s.122.
6) Cumhuriyet Gazetesi, 2 Nisan 1999.
7) Sadullah Usumi, Çiftçi Dostu, Cumhuriyet Gazetesi, 12 Mayıs 1999.
8) Filiz Ali, Müzik ve Müziğimizin Sorunları, Cem Yayınevi, İst., 1987, s.133-134.
9) M. Tahsin Kozancıoğlu, Yunan Mitolojisi, Düşünen Adam Yayınları, 2.Baskı, 1994, s.195-229.

Gündemdeki Kitaplar...

Sivil toplum ve politik toplum... Merkez ve merkezkaç... Türk toplumunu devlet mi yarattı?.. Osmanlı devleti ve ordusu sınıflarüstü müydü?.. Türk ordusunun tarihsel kaynakları... Bürokrasi teorileri... Kemalist Devrim ve Türk Jakobenizmi... Devrimci Kemalizm ve resmi "Atatürkçülük"... Kemalizm ve İslam... Türk Devriminin katılaşması... Toplumsal çoğulculuktan siyasal çoğulculuğa: 1946 ve 27 Mayıs... Türkiye'de çok partili rejimin dayanıklılığı ve temeli... Askeri darbeler, 12 Mart, 12 Eylül... Bonapartizm ve militarizm... "Türk'ün Türk'ten Başka Dostu Yok" mu?.. Bağnaz Türk milliyetçiliğinin "efendi millet" teorisi ve benmerkezciliği... Demokrasi ve 2000'ler...

Kemalizmin ve Türkçülüğün önde gelen ideologlarından Yusuf Akçura'nın bu eseri, Türkçülük akımının kökenini ve gelişmesini tahlil eden temel bir kaynaktır. Kitaptan bazı konu başlıkları şöyle: Türk'ün Tarifi... Milliyet Fikri... Milletin Tarihi... Milliyet Fikrinin Türkler Arasında Yayılması... Tanzimat ve Yeni Osmanlılar... Dilde "Bütün Türkçülük"ün İlk İzleri... Filoloji ve Tarihte Türkçülük... Türkçülüğe Oryantalistlerin Etkisi... Türkçülük Fikri ve İngiliz-Rus İlişkileri... Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük... Siyasi Türkçüler... Türkçülükte Teşkilatlanma Devresi... Türkiye Cumhuriyeti...

Tarihçi Fuad Köprülü, bu çalışmasında, Osmanlı tarihçileri tarafından ortaya atılarak 19. ve 20. yüzyıllarda bütün Doğu ve Batı tarihçileri tarafından genellikle kabul edilen, "13. yüzyılda Kayı'ların Horasan'dan Anadolu'ya göçleri" teorisinin, hiçbir ciddi kanıta dayanmadığını ortaya koyuyor. Yazar, Osmanlı tarihçilerinin bu geleneksel teorisiyle taban tabana zıt diğer bir teoriyi, "Osmanlı sülalesinin Kayı'lardan olmadığı" teorisini de eleştiriyor.

KAYNAK YAYINLARI

İstiklal Caddesi 184/4 80070 Beyoğlu-İstanbul Tel: (0212) 252 21 56-252 21 99 Faks: (0212) 249 28 92

Alman Murad Efendi'ye göre Osmanlı bürokrat çocukları

Gerçek adı Franz von Werner olan Murad Efendi, Hariciye Nezareti'nde çalışmış, diğer gezginler gibi bilgileri "sözlü" edinmemiş, deneyimlemiştir. Türkiye'nin Gölgesindeki Görüntüler adlı yapıtında, Tanzimat dönemi bürokrasisini, kadın sorununu, aile yapısını ve çocukların yaşantısını irdelemiştir.

Dr. Cemal Sakallı

(Mersin Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi)

Gezi yazıları salt başka bir kültürü, ülkeyi, diyesi, "yabancıyı" betimlemez; betimleyenin kendine özgü düşünce biçimini, yaşadığı ülkenin mentalitesini de dolaylı olarak yansıtır. O nedenle ülkeler ve uluslar arasında dolaylı iletişim ve bilgi aktarım aracı olarak kabul edilen gezi yazıları, betimlenen ülkeye, kültüre, insanlara ilişkin öncelikle tarihsel bilgi ve başvuru kaynağı işlevi görür. Anılan belgeler salt bilgi kaynağı değil, aynı zamanda betimlenen ülkeye ilişkin imge oluşturmada ve yaymada en etkili belgelerdir.

Osmanlı diplomatı Murad Efendi'ye ilişkin

Murad Efendi'nin, diğer adıyla Franz von Werner'in yapıtı *Türkische Skizzen* (1877) (Türkiye'den Notlar), iki bölümden oluşan bir gezi yazısıdır. Yapıtın birinci cildi, *Türkische Fahrten* (Türkiye Gezisi), ikinci cildi ise *Türkische Schattenrisse* (Türkiye'nin Gölgesindeki Görüntüler) başlığını taşır. Yapıtın birinci cildinde, Murad Efendi gezdiği, gördüğü yerleri; örneğin İstanbul, Bosna, Trabzon'a kadar Karadeniz sahilini ve buradaki kentleri tanıyabildiği ölçüde kapsamlı anlatır, ikinci bölümde ise kadın ve çocukların yaşantısını, Osmanlı bürokrasisini, devlet adamlarını, memuriyetleri ve Osmanlı edebiyatını konulaştırır.

Murad Efendi, Doğu ve Türkiye'ye ilişkin anılarını yazan diğer Avrupalılar gibi tutsak, hac yolcusu veya gezgin değildir; Anadolu'ya gezmek, görmek ve yazmak için gelmemiş, Osmanlı Devleti'nin çok önemli bir biriminde Hariciye Nezareti'nde uzun süre çalışmış. Osmanlı Devlet yapısını ve toplumsal yaşantısını yeterince tanımış ve deneyimlemiş bir aydın diplomattır. O nedenle, diğer gezginler gibi bilgileri "sözlü" edinmemiş, yaşamış, gözlemlemiş ve deneyimlemiştir. Yapıtında deneyimlerini ve gözlemlerini "nesnel" aktarmaya özen gösterir, ancak yine de kendi deyimiyle çoğu kez "öznel"likten kurtulamaz. Yapıtına yazdığı önsözde şöyle der: "Osmanlı İmparatorluğu'nu tanıyan, ona birçok yönden sinirlense de, saygı duymayı öğrenir." Murad Efendi'nin yapıtını önemli kılan diğer bir öğe, Türkiye'de özellikle Tanzimat dönemi bürokrasisini, kadın sorununu, aile yapısını ve çocukların yaşantısını kapsamlı irdelemesidir. Yapıtının ikinci bölümünün 1/4'ü, yaklaşık 50 sayfası, kadın, aile ve çocukların yaşantısı sorununa ayrılmıştır. O nedenle Murad Efendi'nin gezi yazısı, öncelikle kapsamlılığı ve nesnelliğiyle diğer benzerlerinden ayrılır.

Murad Efendi'nin özyaşam öyküsü

Murad Efendi'nin özyaşam öyküsüne ilişkin bilgiler, 1897 yılında Leipzig'de yayımlanan *Allgemeine Deutsche Biographie* adlı yapıtın 22 cildinden derlenmiştir. Özyaşamöyküsü kısaca şöyledir:

Murad Efendi, diğer adıyla Franz von Werner, yazar ve o dönemde Avrupa'da çok iyi tanınan ve sevilen bir Osmanlı diplomatıdır. Hırvatistan'da yerleşik bir Alman ailenin oğlu olarak 30 Mayıs 1836 yılında Viyana'da doğar. Yüksek eğitim almamasına karşın, öz kültürünü çok iyi özümsemiş, Fransızca ve İngilizce'yi mükemmel öğrenmiş, Doğu ve İslam Kültürü araştırmalarına yönelmiştir. Doğu kültür dünyasına ilgi duymasının nedeni, Hırvatistan'da yaşadığı çocukluk yıllarına ve Osmanlı kültürü ile tanışıklığına bağlanır. Murad Efendi 1851 yılında Mehmed Sadik Paşa komutasındaki, Polonya'dan sürgün olan Hıristiyan birliğine katılarak, Polonya İmparatorluğu'nun yeniden kurulması için çarpışır. 1854 Kırım Savaşları'ndan sonra (bu savaşa etkin olarak katılmamıştır) Osmanlı Hariciyesi'nde göreve başlar. Hariciye'de göreve başladığı 1854 yılında "Murad Efendi" adını alır, ancak dinini ve uyruğunu değiştirmez.1858 yılının başında, üstün hizmetlerinden dolayı Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın yanında görevlendirilir, Kemal Efendi'nin sekreterliğinden sonra, Bosna-Hersek Bölgesindeki huzursuzlukları yatıştırmak üzere Bosna'da yetkili komser olarak görevlendirilir. Bu memuriyetlerden sonra diplomatik hayatı başlar. Özel elçi olarak 1859 yılında Bükreş'e, 1860 yılında Palermo'ya gönderilir. 1864 yılında Temeşvar'a konsolos olarak atanır. 1872-73 yılında Venedik, 1874 yılında ise Dresden'de başkonsolos olarak görev yapar. 1876 yılında büyükelçi danışmanı olarak Paris'e atanır. 1877 yılında Ethem Paşa'nın kabinesinde çalışır ve aynı yıl İsveç, Norveç ve Hollanda ilişkilerinden sorumlu elçi olur. Hollanda Kralı Wilhelm III, kendisi için özel bir madalya bile bastırır ve ona armağan eder. Murad Efendi, 14 Eylül 1881 yılında Haag'da ölür.

Murad Efendi'nin Türkiye'ye ilişkin diğer yapıtları şunlardır: *Selim der Dritte* (dram) (Selim III), Viyana, 1877; *Ost und West. Gedichte* (Doğu ve Batı, Şiirler), Oldenburg, 1878; *Balladen und Bilder* (Baladlar ve Görünümler), Oldenburg, 1878; *Nasreddin Hodscha* (Nasreddin Hoca), 1878.

Çocuk oyuncakları ve Türk çocukların yaşantısı (1)

Murad Efendi, Osmanlı bürokrat ailelerinin çocuğa yaklaşımını, verdikleri eğitimi yapıtının ikinci cildinin üçüncü bölümünde konulaştırır. İnce dokuduğu gözlemlerinden, eğitime, özellikle de çocuk eğitimine ilişkin bilgisinin derin olduğu anlaşılıyor. Özellikle günümüzde sıkça tartışılan ve çağdaş eğitimin en önemli konusu olan "düşünmeyi öğren-

mek" gibi güncel bir konuyu, henüz 1877 yılında tartışmış ve önlemler, öneriler geliştirmiş olması, bunu açıkça kanıtlamaktadır.

Osmanlı'da çocuk oyuncaklarına ilişkin ilk saptamaları şöyledir: "Çocuklar ilk çocukluk yıllarını harem odalarında geçirdiklerinden, oyuncakların yapıldığı ve sunulduğu yerler olan sessiz sokaklara yabancılar şaşırıp yanlışlıkla da olsa girmediklerinden, İstanbul'da çocuk oyuncakları ile hemen hemen hiç karşılaşılmaz. Çocuk oyuncakçıları, kentin girişinde şehzadelerin ataları Osman'ın kılıcını kuşanıp tahta geçtikleri ve alışıldık biçimde ölülerini bazen buraya gömdükleri, servi ağaçlarıyla dolu, ayrıcalıklı Eyüp semtinin sapa bir sokağındadır. Orada çocuk kalbini neşelendiren esnaflar gürültüsüzce işleriyle uğraşırlar, çocuk oyuncaklarını aynı model ve şekilde yontar yenileştirir, modernleştirirler."

Yazara göre, Osmanlı'nın geliştirdiği diğer ürünlerde az da olsa bir ilerleme görülmesine karşın, bu ilerleme çocuk oyuncağı üretimine yansımamıştır. Değerlendirimi şöyledir: "Az bir çaba ile tıpkı hecin devesine benzeteceğimiz cırtlak boyalı, artık malzemelerden yapılan biçimsiz yaratıklara benzeyen oyuncaklar, dedemizin çocuksu hayal gücünü kullandığı zamanda, evin bahçesindeki kum yığınından hayvana benzer bir şey yapması gibi, aynı şekilsizliği gösterir. Türk çocuklarının leyleğe benzettiği tahtadan biçimler, bir tahtaya geçirilir, eklenen parçaları tel üzerinde döndürülebildiği için balık olarak kabul edilir ve atalarını yüzyıl önce eğlendirdiği gibi bugün de çocukları eğlendirir. Kayıklar ve arabalar önceden olduğu gibi şimdi de çocukların öncelikle tercih ettikleri oyuncaktır ve eskiden beri aynalı aksesuvarlarla ve zembereklerle aşırı süslenir. Çünkü bu süsler -uysa da uymasa da- vazgeçilemeyen bir oyuncakta eksik olmamalıdır."

Murad Efendi, Batı Avrupa'nın bu alanda etkisinin hiç olmadığını, Batı'dan yapılan dışalımların bu alana pek yenilik katmadığını belirtir. Türkiye'de çocuğun eğitimi, evdeki konumuna ilişkin saptamalarını sürdürür. "Baba, çocuğun ilk eğitim yıllarında ve onunla ilişkide mesafelidir. Anne ise tutucu ve çocuğun yetişmesine yönelik eğitim düzeyi çerçevesinde çocuğa daha yakındır, çocuğu çocuğun gereksinimlerine göre eğitmesi yerine, alışıldık ve bilindik yöntemlere sıkı sıkıya bağlıdır. Ayrıcalıklı ailelerin çocukları bile, her tarafta yaygın olan, kaba yontulmuş, alaca bulaca boyanmış oyuncakları, bizdeki çocuk oyuncağı sanayicilerinin durumu iyi ailelerin çocukları için ürettiği ve maalesef bu ailelerin de düşüncesizce küçüklerin ellerine sıkıştırdıkları porselen yüzlü, gözleri hareketli bebekleri, kısaca otomatik ve lüks oyuncakları tercih ediyorlar."

Oyuncaklar "doğru düşünmeyi" öğretebilir mi?

Genelde çocuk oyuncağının ailelerce önemsenmemesi, oyuncak imalatçılarının yenilikçi olmamaları, oyuncakların özenli seçilmemesi, eğitim aracı olarak düşünülmemesi ona göre büyük olumsuzluktur. Saptamalarını özetle aktarıyorum. "Eyüp'teki oyuncak imalatçılarının, rahat gündelik işlerini terk etme gibi bir nedenleri yoktur; yontmaya devam ederler, deve ve gemilere eklemeler yapar, aynalar yapıştırırlar ve çocuklar da bu şaşırtıcı oyuncaklara sevinirler." Oyuncak ve çocukların eğitimi arasındaki ilişkiye de değinir. Saptamaları günümüz ailelerine, oyuncak üreticilerine ve çocuk eğitimi alanında işgören kişi ve kurumlara yol gösterici niteliktedir. "Çocuk için oyuncağın biçiminin, nesnenin ideal taklidinin, ona sadık kalınarak biçimlendirilmesinin bir değeri yoktur. Oyuncak çocuğu anlık şaşırtır. Şaşkınlığı geçtiğinde çocuk oyuncağı incelemek, şeklini değiştirmek, canlandırmak ister. Çocuk oyuncakla tanışık olmak için en sonunda oyuncağı bozacak, bozduğu, kırdığı bölümle oynayacaktır. Çocuk ruhunun bu doğal özelliğinin onda olmaması, geliştirilmemesi veya ona bir şeylerin bu arzuyu vermemesi yeterince kötüdür. Böyle bir arzuyu uyandırmayacak, çocuğun yaratıcı yönünü geliştirmeyecek oyuncakların çocuğa verilmemesi gerekir. Bugün eğitim biliminin bilinen bir ilkesidir ve çocuk yuvalarındaki çocuklara oynayarak doğru düşünmeye yönlendirecek oyuncaklar verilir. Uriel Acosta'nın "düşünme öğrenilebilir mi? Sorusuna en iyi yanıt, düşünme öğrenilemez ise de, yetenekli olanın onun mantıklılığını öğrenebileceği hatta öğrenmesi gerektiği, yani yeteneğini amaca uygun kullanabilmeyi öğrenebileceği açıktır."

1. Dünya Savaşı yıllarında üniforma giydirilmiş iki çocuk.

Murad Efendi'ye göre en iyi oyuncak, çocuğu düşünmeye veya yeteneklerini ortaya çıkarmaya yarayacak bitirilmemiş oyuncaklardır. Düşüncelerini somutlaştırır: "Bu tür oyuncaklar çocuğun naif düşüncelerine uygundur ve embriyonik, uzlaşılan biçimleri tamamlamak veya dönüştürmek için hayal gücünü teşvik eder. Bu biçimde çocuk gerçek düşünmeye teşvik edilmese de, en azından bir şeyi biçimlendirmeye isteklendirilir." Çocuk oyuncakları konusunda Osmanlı'nın Batı oyuncak endüstrisinden geride olmasını hatta ondan etkilenmemesini olumlar. "Bu noktada Osmanlı'da karşılaştığımız katı tutuculuğu kesinlikle uygun buluyorum. Gereksiz süsler ve eklerine rağmen amaca uygun oyuncakların korunmasını, -İstanbulluların çocuk eğitimi daha yakından irdelendiğinde, bu amaçlı olmaktan ziyade tesadüfi olarak kendini gösterse de- genelde çocuğun iyi eğitilmesinin bir göstergesi olarak kabul ediyorum."

Harem çocukları

Murad Efendi "harem" ile "evi" eşanlamlı kullanır. Değerlendirimlerinde annenin çocuğa karşı ilgisi, sevgisi akılcı değil tamamen içgüdüseldir. Betimlemelerini aktarıyorum: "Osmanlı çocuklarının asıl çocuklukları, harem duvarlarının

ardında geçer. Haremde annesi tarafından şımartılır. Anne çocuğunu bizim ideal anne sevgisi olarak nitelediğimiz manevi bir incelikle değil, aksine basit doğasal içgüdü ile sever. Engellememek, annenin çocuğa verdiği eğitimin temel ilkesidir. Annenin sınırlı eğitiminin, çocuğun psikolojik gelişimini özendirmeye yetmediği kendiliğinden anlaşılır. Baba ile çocuk arasındaki ilişki mesafelidir, çocuk babaya itaat eder, sert tutumdan dolayı hareketli, canlı değildir." Özetle Murad Efendi, Türk ailesindeki ilişkinin tamamen erkek egemen yapıda, katı bir disiplinle belirlendiğini, kendilerindeki gibi baba ve çocuk arasında güvene dayalı samimi ilişkinin olmadığını, candan olmanın duyarlı geliştirilmediğini, aile içinde önemli günlerin örneğin doğum günü gibi önemli kutlamaların olmadığını, gençler için tek önemli kutlamanın çok ihtişamlı düzenlenen sünnet töreni olduğunu belirtir.

Beyzade, paşazade ya da bürokrat çocukları

Bürokratların çocukları Batı'daki gibi, gençlik çağını yaşayamadan çalışma yaşamına diğer bir deyişle "belirlenmiş bürokratik yaşama" geçerler. Betimlemeleri şöyledir Murad Efendi'nin: "Çocuklar gençleştikten ve annelerinin korumasından çıktıktan sonra harem atmosferinden çıkar, sırtında bir elbise ile bürokrasi kastına geçiş yapar. Bizde gençlerin içlerinden geldiği gibi yaşadığı, oynadığı yıllarda efendinin oğlu, bir büyük gibi giyinir, olgun, akıllı bir eda ile düzenli ve temkinli dolaşır. Yasak olmayan hareketler, gümüş parlaklığında, doğal gülümseme artık geride kalmış, ileri bir çağa geçiş süreci yaşanmıştır."

Murad Efendi, bürokrat çocuklarının gençliklerini yaşayamadan, kendilerini bulmadan ciddi olmaya, erke karşı itaate yönlendirildiğini belirtir. Aynen alıntılıyorum: "Bürokratik yaşantısında babası emredeni ve amiridir, babasının himayesindeki memurlar ise ona yaltaklanan asalaklar gibidir. Babasının bağlı olduğu veya hiyerarşik olarak babasından üst konumlarda olan kimseler gençlere doğaüstü güç olarak gözükür. Böylece gençlere özsaygı, insana saygı yerine statü ve erke karşı derin saygı (2) şırıngalanır. Her şey davranışlarında ciddiliğin, yaşamın yasası olarak gözükmesini sağlar ve her gün, her saat tavırlarının yetkinleştirmesi ve özellikle de susma görgüsünü öğrenmesi tembih edilir. Duygu ve düşünceleri, yöntemli olarak protokol geleneği içine sıkıştırılır." Bugün bile geçerli olan devlet bürokrasisine veya bürokratına "sınırsız itaat", "susma görgüsü" ya da "söz gümüşse sükut altındır" atasözünün kaynağı tarihsel olarak böylesi bir zorlama eğitim anlayışının bir ürünü olsa gerek.

Betimlenenlerden anlaşıldığı kadarıyla, bürokrat çocukları ruhsal ve bedensel olarak belirlenmiş bir yaşamı yaşamakta, belirlenmiş bir yaşantının içine doğmaktadırlar. Bundan başka, çocukların psikolojik gereksinimleri karşılanmazken, bedensel gelişimleri için de herhangi bir çaba sözkonusu değildir. Alıntılıyorum: "Çocuğun iç ve dış yaşamı böylesine katı tutum içinde onun için belirlenen yaşam çizgisine yöneltilirken, psikolojik gelişimi, bedensel büyümesi o ölçüde az düşünülür. Çocuk oyuncağı olarak bahçe işleme araçları, tahtadan evler, topaç oyuncağı vd. sürekli aradık, herhangi bir şekilde beden gelişimini, serbest, canlı hareketleri özendirebilecek oyuncaklara rastlanılmaz." Saptama ve değerlendirimlerini şöyle sürdürür: "İstanbuldaki çocuklar için bir gençlik çağı, taze gençlik heyecanı yoktur. Eskrim, ata binme, jimnastik, yüzme ve benzeri beden alıştırmalarına çocuğun eğitim programında az yer verilir. Bu, İstanbul toplumunda birçok çevrede beden gücünün kabalıkla eşanlamlı algılanmasıyla açıklanabilir. Bu anlayışın tam aksi biçimi askeri çevrelerde ve askeri eğitim kurumlarında görülür."

Murad Efendi, Osmanlı bürokrasisini kast sistemine benzetir. Çünkü ancak bürokratların çocukları bürokrat olur ve ileride babalarının mesleğini, unvanlarını kullanırlar. Alıntıladığım paragraf, Osmanlı bürokrat çocuklarının eğitimini, gelişimini ve tüm saptamalarını özetler niteliktedir. "Çocuk özgür, kendi kendine olabilecek yönde eğitilmez, aksine bütün doğal gelişiminin dışında bürokratik-saray geleneklerine bağlılığa, otoritenin buyruğuna girmeye, kast ruhunu anlamaya zorlanır."

Anlattığına göre, çocuklar henüz küçük yaşta, bürokratlığa, babanın makamına geçmeye, söz ve erk sahibi olmaya özendirilir. "7-8 yaşındaki bir beypaşazade bir yandan erken yaşlarda bürokratlığa yoğunlaşır, kavrar ve katılır, diğer taraftan evin hizmetçileri tarafından bir makam sahibiymiş gibi övülür. Babanın makamı çocukta öyle olağanüstüleştirilir ki, onun gençlik cesareti tamanen kaybolur. İstanbul sokaklarında sıkça nöbetçi noktalarında babasının rütbesini almış, altın yaldızlı rütbesini giyinmiş küçük bir bücüre hizmetli topluluğunun refakat ettiği, askeri saygı gösterdiği ve küçüğe ciddiyetle teşekkür ettiği görülür."

Murad Efendi, memuriyete başlayan gençlerin eğitim donanımlarının pek olmadığını, her şeyi usta çırak ilişkisi ile öğrendiklerini vurgular. Ona göre "gözlem yetisi ve hırs", sayesinde Osmanlı bürokrat çocukları, gençleri mesleklerini öğrenebilmekte, başarıyı yakalayabilmekteler. "12-13 yaşlarında bir efendi oğlu, eğitim donanımı olmadan bir büroya gönüllü stajyer olarak girer. Dini bilgi, sağda solda öğrendiği biraz Arapça dilbilgisi, şundan bundan birkaç kavram, belki biraz Fransızca, ancak güzel bir el yazısı onun bilimsel donanımıdır. Büroda çırak olarak bürokratik donanımının ön bilgilerini rastgele kendince geliştirebilir. Çok şükür ki, Osmanlı'da doğal yetenekler dışında doğuştan var olan gözlem yetisi, biraz olsun hırs var. Bugün devlet hizmetinde yükselebilmek için bilgi birikimi gerektiği ve bilgisizlik İstanbul toplumunda kusur kabul edildiği için, gençler büyük bir hırs ve kendileri için önemli görünen konulara başarı ile yoğunlaşmaktadırlar. Ancak burada da çoğunlukla planlı ve sistemli bir yöntem yoktur."

Neden sadece bürokrat çocuklarını konulaştırdığını şöyle gerekçelendirir. "Çok etnikli Osmanlı Devleti'nde sadece bir homojen topluluk vardır, bunlar da bürokrat, teokrat ve askeri topluluktur."

Köylü ve sade yurttaşların çocukları

Toplumda da çocuk eğitimi konusunda aşağı yukarı benzer ilkelerin geçerli olduğunu, ancak toplum sınıflarının, etnik kümelerin ve eğitim düzeylerinin değişik yerlerdeki farklı eğitim anlayışı ve uygulamalarında etkili olduğunu belirtir. "Genel olarak şu bilgiler verilebilir" der. "Köylü ve sade yurttaşlar çocuklarını, erken yetişkinlik dönemlerinden itibaren devletin yurttaşı, saray adamı değil de, bir müslüman olarak biçimlendirir. Asillerin çocuklarından farklı olarak çocuklarının boyun eğmesinden çok davranışında ciddilik isterler. Çocuğun kendini birey olarak görme ve değerlendirmesi değil, müslüman topluluğunun bir üyesi olarak hissetmesi sağlanır; otoritenin buyruğunda yaşamasına yönelik eğitim, kader ve yasa olarak kabul edilir."

Murad Efendi'nin betimlemesi salt Tanzimat dönemi Türkiye bürokrasisi kültürünün oluşumunun öyküsünü içermiyor, sosyolojik olarak aynı zamanda toplum-bürokrasi, erk-bürokrasi, devlet-bürokrasi üçlemesinin nasıl biçimlendirildiğini, bürokrasinin kamusal hizmet aracı değil de "erk", "egemenlik", "devlet" kavramlarıyla özdeşleştirildiğinin tarihsel ipuçlarını da veriyor.

DİPNOTLAR

1) Türkische Schattenrisse, 1877, s.44-54.
2) Y. N., itaat.

Osmanlı İmparatorluğu ne zaman kuruldu?

Osmanlı İmparatorluğu'nun 700. yılı birçok etkinliklerle kutlanıyor. Fakat Osmanlı'nın kuruluş tarihi birçok sorularla ve belirsizliklerle doludur.

Yatağanoğlu Alimcan

Osmanlı İmparatorluğu'nun 700. yılı birçok etkinliklerle kutlanıyor. Fakat Osmanlı'nın kuruluş tarihi birçok sorularla doludur: Osmanlı İmparatorluğu nasıl kurulmuştur? Kuruluşunu belgeleyen olay hangisidir? Bağımsızlık almak İmparatorluk mu demektir? Osman Bey (asıl adı Otman) bağımsızlığı kimden almıştır? Selçuklu sultanından mı, Karamanoğlundan mı? Osman Bey imparatorluk kurduğunun farkında mıydı? En önemlisi; Osmanlı tarihi ilk olarak ne zaman yazılmıştır? Kim tarafından yazılmıştır? Hangi belgelere, hangi kanıtlara, hangi kaynaklara dayanılarak yazılmıştır?

Soruları bırakıp Osmanlı tarihine dönelim. Bakalım, 700. yılını kutladığımız Osmanlı'nın ne zaman ve nerede kurulduğunun içinden çıkabilecek miyiz.

Önce Karaman tarihini yazan Şikâri'den bazı alıntılar verelim: "Ravi eyder Keykubatoğlu Alaaddin'in Osman şıhnesi idi. İnönünde sürüsü gezerdi. Koyun at deve beslenürdü. Osman müvekkel idi. ... Ol zamanki Alaaddin firar eyleyüp Karamanoğlu Mehmet Bey kendi beylerine vilayet tevzi eyledi. Osman gelüp, hürmet edüp sultanın ne kadar sürüsü varsa getürüp muhalefet eylemedi. Mehmet Bey dahi Osman'a üç pare şehir bağışlayup Tablu alem virüp bey eyledi..."

Bu olaydan sonra Osman, Germiyanoğlu ile defalarca kapışır. Her defasında Germiyanoğlu Osmanı yener ve hapseder. Her defasında da Karamanoğlu'nun selamı ile Osman serbest kalır. Aradan zaman geçer Osman biraz güçlenir. Karamanoğlu'na kafa tutmaya başlar. Gene Şikâri'yi dinleyelim. "... Sultan (Karamanoğlu) beylerini cem edüp eyder. Osmanoğlu bizim diyarımıza nice gelür. Yarağ görün. Biz dahi onın diyarını ata çiğnetelim. Zira biz onı tabl-ı âlem sahibi eyledik. Ana ivaz bizim diyarımızı harap eylemek istedi..." Cem edilen beyler, Saruhanoğlu, Aydınoğlu, Menteşoğlu ve Eşrefoğludur. Hep birlikte Germiyanoğlu'na giderler. Germiyanoğlu hürmet eder. Beyler Osmanoğlu'ndan şikayette bulunurlar. Şikâri'ye dönelim. " ... İbni Germiyan eyder: Sultanım bu hususta suç senindir; bir çoban iken, bir yürük oğlu iken Tabl-u alem virdin. Ben dört kere hapseyledim. Muradım helâk eylemekti. ... ben sana bi asıldır dimez miydim. Sonra cefasın çekersin, ko helak ideyim didim. Komadın." (1)

Evet, Şikâri'ye göre, Mehmet Bey'in ilk verdiği tabl-u alem tarihi 1277'dir. Mehmet Bey'in verdiği tabl-u alem imparatorluk kurmaya yeter mi?

Yabancı Osmanlı tarihi; Osman'ın diğer beylerden farkı olmadığını belirterek kuruluş için "aşağı yukarı 1300" (2) yılı diyor. Dönelim Türk tarihçilerine. Cumhuriyet döneminin kıymetli hocalarından İ. H. Uzunçarşılı'dan bazı bölümler aktaralım: "Oğuzların en şerefli boyu olan Kayılara mensup olmalarının da dahli vardır. İbtida kabiliyet ve cevvaliyeti sebebi ile kendisinin mensup olduğu Kayı aşireti Ertuğrul'un küçük oğlu Osman Bey'i intihap etti. Osman veya Otman (3) Bey babasının son demlerinde ona vekalet ediyormuş (4) Osman'ın intihap edildiği tarih Ertuğrul'un ölüm tarihi olan 1288'dir.

Selçuklu sultanı Mesut 1308'de ölünce Osman'ın, bağlılığını belirtmek için oğluna adını verdiği emir çobanın oğlu Demirtaş Anadolu'ya geliyor. "... İlhanilerden yüz çevirmek isteyen uç beylerini ilhana itaate davet etmişti ki bunların arasında Osman Bey'in de bulunması icap ederse de..." buna ait kayıt yok diyor rahmetli hocamız. Tarih 1317'dir. Osman hâlâ bağımsız değildir.

Avrupalı tarihçi Hammer'den bazı alıntılar yapalım: ".. Bütün Osmanlı müverrihleri Alaud-din'in emirlik fermanını Osman Bey'in 688 (1298)'de aldığını beyanda müttefiktirler." ... Dipnot 16'da da "683 ramazan guresi" deniyor. "Hacı Kalfa Takvimü-t Tevarihinde 688 senesinde iş bu emaret beratını ve tabl-u alemi zikr ile beraber 699 senesinde Osmanlı hanedanının iptidası, Selçuklu hanedanının intifası senesinden önce olamayacağını ve fakat diğer taraftan Osman'ın Karaca Hisar'a bir kadı tayin ederek bu seneden itibaren hutbede namıyat olunduğunu beyan eder." (5) Burada da görüleceği gibi 683'ten 699'a kadar çeşitli tarihler var.

Tarihçi Kantemir, "Hicrî 700-11 Şubat 1300"de ilk Osmanlı Hükümdarı unvanını almıştır diyor. Gelelim Hayrullah Efendi'ye: "Diğer tarihlerde Osmanoğullarının çıkışlarının 699 (1299) senesi olarak kabul edilmesi Selçuklular'ın saltanatının bu tarihte tamamen inkirazları dolayısıyladır. Yoksa kendilerine ilk olarak Keykavusoğlu Sultan Gıyasettin Mesut tarafından emaret istiklali ve veraset menşuru 683 senesi ramazanın 7. günü (Hoca sanki Osman Bey'in yanındaydı) ve başka bir rivayete göre tabl-u alem silah ve maiyet efradı ve padişah teşrifatı da 687 senesi zilkaddesinin 17. günü (1288) olup diğer bir fermanın tarihi de 689 (1290) şevvalinin başı olarak yazılmış ise de Osman Hanın adına hutbe okunması 688 senesi recebinin ikinci cumasındaydı (1289)."

Hoca Saadettin, kuruluş için 687; Oruç Bey 689 diyorlar.

19. yüzyıl Osmanlı eliti, siyaset adamı ve tarihçi Cevdet Paşa'dan kuruluşu belirten kısmı alarak konuya son verelim: "Bervechi balâ 699 senesi hicriyesinde Devleti Selçukiye münkeriz olup ta her eyalet ve sancak vali ve beğleri daiye-i İstiklal ke düştükte. Osman Gazi hazretlerinin nam, nam-ı asarına dahi ber veshe yeni şehrinde hutbe-i hükümrani okunmuştur." (6)

Aziz okuyanlarım, 700. kuruluş yılı kutlanan Osmanlı İmparatorluğu'nun yukarıda aktardığımız yerli ve yabancı tarihçilerin yazdıklarına göre ne zaman kurulduğunu siz anlayabildiniz mi?

İstenirse bu çelişkili tarihler daha da çoğaltılabilinir. Bizim 700. yılı kutlayan büyük idarecilerimiz lütfetseler, hangi kaynağa, hangi belgeye, hangi şahite göre kuruluş tarihini tespit ettiklerini açıklasalar da , bizim cehaletimizi giderseler.

Son olarak şunu da ekleyelim: Osmanlı'nın kendiside ne zaman kurulduğunu bilmiyordu. Osmanlı bir İmparatorluk olacağının farkında değildi. İlk Osmanlı tarihi 1450'lerde yazılmıştır. Başlangıçta padişahlar (Yıldırım'a kadar) okuma yazma bilmiyorlardı.

DİPNOTLAR

1) Şikâri; Karaman Tarihi, s.163.
2) Osmanlı tarihi, Havvas. bir heyet yazmış.
3) Bize göre de adı Otman'dır. O sıralarda Oğuzlar'da Osman kullanılmazdı. Aşiret isimlere dikkat ederdi.
4) İ. H. Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, Cilt 1.
5) Hammer; Osmanlı Tarihi.
6) Cevdet Paşa; Osmanlı Tarihi, Hicrî 1302 baskısı.

Tarihle borç ödemek!

Dünya Bankası'nın kimi anıtların onarımı için ülkemize kredi sağlamasına karşılık, faiz ve kazanç beklentisi vardır. Açıkçası Banka tarihi eserleri bir tür yatırım alanı olarak görmektedir. Devletin borca girmesi, üstelik tarihini borcuna karşılık göstermesi bağışlanamaz.

Prof. Dr. Ender Varinlioğlu ile söyleşi

1987'den bu yana Epigrafi (Klasik Filoloji) ve Mitoloji dersleri veren Anıtlar ve Müzeler eski Genel Müdürü Prof. Dr. Ender Varinlioğlu; arkeoloji ve Eskiçağ dilleri, kazılar ve bilimsel yayınlar, eski eser koleksiyonculuğu ve mitoloji ile ilgili kendisine iletiğimiz soruları yanıtladı.

-AÜDTC Fakültesi'ndeki felsefe eğitiminden sonra lisansüstü ve doktora çalışmalarınızı klasik arkeoloji ve klasik filoloji dallarında yaptığınızı öğrendik. Bu bilim dallarına yöneliş nedenlerinizi açıklar mısınız?

- Kırk yıl önce genç kuşak Ataç'ı okurdu. Ataç'a göre, her uygarlığın kültürün bir ya da iki klasik dili olurdu. Klasik dilleri öğrenmeden, Batı kültürünü özümsemek olmazdı. İşte bu etkilerle felsefeye, onun klasik dili olan Eski Yunanca'ya, onun yanı sıra da o kültürün maddi yapıtlarına, arkeolojiye yöneldim. Ne yazık ki, bugün ucundan kıyısından klasik arkeoloji ya da klasik filolojiye girenler, benim felsefe kökenli oluşumu, örneğin arkeoloji alanında, bir eksi olarak görmektedir. Klasik arkeolojinin bir dalında, diyelim heykelde 30 yıl önce öğrenciliklerinde tuttukları notlarla ancak bilgi sahibi olanlar ufuk çizgilerinin ötesinde kalan felsefeyi, elbette doğru değerlendiremeyeceklerdir. Onların anlayacağı dille söyleyeyim: Lisans diplomam felsefe, doktora ve doçentlik diplomam arkeoloji alanındadır.

- Arkeologlarımız Eskiçağ dillerini ve tarihini biliyorlar mı? Bunları bilmeden bilimsel yayın yapabilirler mi? Ülkemizde arkeoloji ve Eskiçağ dilleri konusunda yapılan yayınlar ne düzeydedir? Düzeyi yükseltmek için önerileriniz var mı?

- 4 Temmuz 1999 günlü *Cumhuriyet* gazetesinde Prof. Dr. Sencer Şahin özetle şöyle demektedir: Yunan ve Latin dilleri ile Eskiçağ tarihi bilinmeden klasik arkeoloji olmaz. Yoksa, şimdiki gibi, "Bon pour l'Orient" (bu kadarı Doğu'ya çok bile) olur. Sorunun kaynağı üniversitedir. Yeni arkeoloji bölümleri açılmamalıdır; açılmış olanlar zorunlu koşullar yerine getirilecek biçimde ıslah edilmeli, yoksa kapatılmalıdır. Çünkü iyi yetişmemiş öğretim üyeleri kendilerinden de yetersiz elemanları yeğlemekte, böyle böyle eğitim düzeyi düşmektedir. Burada gençleri suçlamıyorum, onlar kötü öğretimin ve kötü örneklerin kurbanlarıdır.

Kazılar ve bilimsel yayın

- Arkeolojik kazılar ve bilimsel yayın konusundaki görüşlerinizi ve bu konudaki çabalarınızı anlatır mısınız? Kültür Bakanı İstemihan Talay'ın ısrarı ile Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne atandığınızı ve bir yıl sonra istifa ettiğinizi biliyoruz. Basında sizi destekleyen pek çok yazı çıktı. İstifanızın nedeni neydi?

- Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürü olduktan kısa bir süre sonra, yerli yabancı kazıcı öğretim üyelerinden yayınlarını yollamalarını istedim. Bilindiği gibi, yasaya göre, kazının başlamasından en çok beş yıl sonra yayın yapılmalıdır. Özellikle yabancı araştırmacılardan olumlu, destekleyici yanıtlar aldım. Bunlar beş yıllık kazı dönemini yeterince uzun bulup; buluntuların, bu süre aşılınca toparlanıp yayına hazırlanmasının gerçekten güç olduğunu belirttiler. Buna karşılık bizimkiler ne yaptı? 12 öğretim üyesi toplanıp Kültür Bakanı'na çıktı, benden yakındı; haksız olduğum, kişisel bir hınçla böyle bir istekte bulunduğum konusunda Sayın Bakan'ı inandırıp, kazı iznini kopardılar. Öğretim üyeleri böyle olunca, meslekten olmayan politikacıyı mazur (!) görebilirsiniz. Kazıp kazıp yazmamak ilkelerime uymadığından, bilindiği gibi, görevden çekildim. Şimdi Sayın Bakan'ın kazı izni için yayın koşulu getireceğini işitiyoruz. Demek aradan bir yıl geçtikten sonra, kazı izni için yayın koşuluna Sayın Bakan'ın aklı yatmış. Bu kez de 12 öğretim üyesi toplanıp Sayın Başbakan'a, olmadı Sayın Cumhurbaşkanı'na çıkarlar, o zaman Sayın Bakan ne yapar, bilmem. Duyduğuma göre, bunun da yolu bulunmuş. Yaklaşık iki ay önce toplanıp yayın konusunda Genel Müdürlük'le kazıcı öğretim üyelerinin oluşturacağı bir komisyonda karar alınması önerilmiş. Demek yayın yapmayan kazıcılar, yayın yapmayan kazıcılar hakkında karar verecek. Bu insanlar parasızlıktan yayın yapamadıklarını ileri sürüyorlar, sonra da para aldıkları kurumlara, kişilere kazı ve araştırma sempozyumlarında bir bir teşekkür ediyorlar.

Nemrut Dağı'ndaki tanrı heykellerinden biri.

- Koleksiyonerlik Yönetmenliği'nde yeni bir değişiklik yapıldı. Siz Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürü iken Koleksiyoner Yönetmeliği'nde yapılan değişiklikle arkeolojik kültür varlıklarının 3. kişilerden alınmayacağı kurala bağlanmıştı. Bu son değişikliği nasıl değerlendiriyorsunuz? Anayasamızın 63.

maddesinde devlet, tarih kültür ve tabiat varlıklarını korumakla yükümlü kılınmıştır. Son yönetmelik değişikliği Anayasa'nın bu maddesine aykırı değil mi?

- Koleksiyoner Yönetmeliği, adı üstünde yalnızca yönetmeliktir. Daha önce Kültür Bakanlığı Hukuk Müşavirliği, koleksiyonerlerin üçüncü kişilerden arkeolojik kültür varlığı alamayacağı yönünde bir karar almıştı. Yönetmelikler yasaya uygun olmak zorundadır. Yasa değişmediğine göre, ortada çelişen iki karar vardır. Bu yönetmeliğin sakıncası, kaçak kazıları kışkırtır nitelikte olmasıdır. Yasal alıcı olunca, kazıcı da olacaktır. Tarih, kültür ve doğa varlıklarını koruma yükümlülüğüne gelince, devlet ören yerlerine bekçi, müzelerine arkeolog, müze araştırmacısı atamak yerine, öyle anlaşılıyor ki, bu alanda da özelleştirmeye özendirmektedir. Koleksiyonerlerin bu biçimde teşvik edilmesinde öne sürülen gerekçe; zaten yapılmakta olan kaçak kazılarda çıkan buluntuların, devletin denetim eksikliğine ve alım konusundaki güçsüzlüğüne özel kişilerin satın alma yasağının eklenmesiyle, yurtdışına kaçırılmasını engellemektir. Sanıldığı gibi, gerçekten yerli alıcılar yabancı alıcılarla aşık atabilecek mi? Tersine oluşacak yasal pazarda, yerli ve yabancı alıcılar eskiden daha serbest ve korkusuz alışveriş ortamı bulmayacak mı?

Başka bir konu da Dünya Bankası'nın kimi anıtların onarımı için ülkemize kredi sağlamasıdır. Bankanın buna karşılık, faiz ve kazanç beklentisi vardır. Açıkçası Banka tarihi eserleri bir tür yatırım alanı olarak görmektedir: Banka eski eser gelirlerinden kazanç bekleyebilecektir. Bu da en azından, devlet gelirinin yabancılarla paylaşımı demektir. Bu, bende Osmanlı İmparatorluğu'nun artan dış borç yüküne devlet gelirlerini karşılık göstermesini çağrıştırmaktadır. Ören yeri gelirlerini akıllı biçimde kullanmayan devletin borca girmesi, üstelik tarihini borcuna karşılık göstermesi olasılığı, bağışlanamaz. Doğrusu bu konuda da ünlü koleksiyonerlerimizin düşüncelerini, niyetlerini öğrenmekte yarar vardır.

Anadolu tarihi mi Türkiye tarihi mi?

- Seton Lloyd'un Anadolu tarihiyle ilgili kitabını "Türkiye'nin Tarihi" adıyla çevirdiniz. Neden böyle adlandırdınız?

- Bu sorunuzun yanıtını yazar kitabın 1. sayfasında vermiştir: "İS 10. yüzyıla değin 'Anadolu' sözcüğünün anlamı belirsizdi; ondan önce Yunan-Roma yazarları bu ülkeden söz ederken, ya belirsiz bir ifade olan 'Asya'yı kullanır ya da onu daha büyük olan anakaradan ayırtetmek için, 'Küçük Asya' deyimini kullanırlardı. Yunan-Roma Çağı öncesinde ise, sınırlarının kesin olarak tanımlanmasına elverecek siyasal birliği olmadığından, ülkenin adı da yoktu... Bugün Türkiye'de yaşayanların gözünde 'Türkiye' Anadolu'dur. Anadolu, sınırları belli, yönetilebilecek büyüklükte coğrafi bir bütündür." İşte yazar, kitabının adını *Anadolu'nun Tarihi* değil *Türkiye'nin Tarihi* koymuştur; ben de öyle çevirdim. Kitabın başında çevirenin notunu bu nedenle şöyle bitirdim: "Türkiye'nin Tarihi anayurdumuzun tarihidir." Atatürk'le başlayan kapsamlı tarih bilincimizi asla yitirmemeliyiz. Anadolu tarihte ilk kez coğrafi, siyasal ve kültürel bütünlüğe, birliğe kavuşmuştur: onun adı da Türkiye'dir.

- Üniversitede epigrafinin yanında mitoloji dersleri de veriyorsunuz. Mitolojik öykülerdeki motiflerin çeşitli kültürlerde yer aldığını görüyoruz. Benzerlikler sizce nedendir? Dede Korkut öykülerinde mitolojik motifler var mıdır?

- Türk Arkeoloji Dergisi'nin son sayısında Dede Korkut'un iki öyküsüyle Yunan mitolojisinin Alkestis öyküsünü karşılaştırdım. Gerçekte öykü çok daha eskiye, Sumer'de Dumuzi-İnanna mitosuna değin gidiyordu; yaşamakta olan bir türkünün de teması gene bu öyküydü. Vardığım sonuç şuydu: Anadolu, Ege Havzası, Mısır, Suriye ve Mezopotamya kültürel bir coğrafyadır. Bu coğrafyada yaşayanlar, örneğin Yunanlılar, Türkler, tarihin hangi döneminde gelmiş olurlarsa olsunlar, aynı mitolojiyi kendilerine göre algılayıp özümsemişlerdir. Kişiler ad değiştirir; birbirine karışır; kimi zaman değişik kişiler bir kişide toplanır, kimi zaman da aynı kişilikten birkaç kişi oluşur. Mitolojiyi anlamak ayrı bir duyarlılık konusudur; tarih, halkbilim, arkeoloji, filoloji, etnoloji, din, vb. gibi alanlara karşı duyarlı olmayı ister. Ne yazık ki, özellikle televizyonun etkisiyle, büyüklerimizi, eski öyküleri dinleyeceğimize, hep birlikte o aptal kutusunu ağzımız açık izliyor, görüntüye kapılıp kültürümüzü, kendimizi yitiriyoruz.

Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği'nden yönetmelik değişikliğine tepki

Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği, 29. 4. 1999 günlü Resmi Gazete'de yürürlüğe giren "Korunması Gerekli Taşınır Kültür ve Tabiat Varlıkları Koleksiyonculuğu ve Denetimi Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik"in iptali için Danıştay'a başvurdular. Anılan yönetmelik 1984 yılında yürürlüğe girmiş, uygulamada görülen bazı sakıncaları gidermek amacıyla 14. maddesi Kültür Bakanlığı'nca 1998 yılında değiştirilmiş ve koleksiyonculuk izin belgesinin hangi hallerde iptal edileceğini gösterir ek madde eklenmişti.

Bu değişiklikten sonra koleksiyoncuların baskıları sonucu yönetmelik tekrar değiştirilerek 2863 sayılı kanunun 4. ve 5. maddelerine aykırı olarak koleksiyoncuların üçüncü kişilerden yani zilyet ve maliklerden taşınır kültür varlığı almalarına yol açacak bir şekle sokulmuştur.

Kültür Bakanı İstemihan Talay'ın 24-28 Mayıs tarihlerinde Ankara'da yapılan 21. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu'nda bilim adamlarından yapılan değişikliğe destek vermelerini istemesi üzerine Sempozyum'a katılan birçok bilim adamı ve arkeolog bu değişikliğe karşı çıkarak yönetmelik değişikliğinin iptalini istemişler ve bunu 280 imza ile Kültür Bakanlığı'na bildirmişlerdir.

İmza atanlar arasında; Prof. Dr. Halet Çambel, Prof. Dr. Ufuk Esin, Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu, Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu, Prof. Dr. Mehmet Özsait, Anıtlar ve Müzeler eski Genel Müdürü Prof. Dr. Engin Özgen, Prof. Dr. Orhan Bingöl. Prof. Dr. Cevat Erder, Prof. Dr. Işın Yalçınkaya gibi birçok bilim insanı ve arkeolog vardır.

Arkeologlar Danıştay'a verdikleri dilekçede koleksiyoner yönetmeliğinde yapılan değişikliğin, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 4, 5, 24, 25 ve 30. maddelerine aykırı olduğunu belirttiler. 4. madde, kültür ve tabiat varlıklarını bulanlar, malik olanlar veya kullandıkları arazilerin içinde bulunduğunu bilen veya yeni haberdar olan malik ve zilyetler 3 gün içinde en yakın müze veya mülki amire haber vermek zorunluluğu getirmiştir. Yeni yönetmelikteki değişiklik, dolaylı olarak bu zorunluluğu ortadan kaldırmaktadır. Bu yönetmelik uygulandığında ülkemizde bulunan binlerce höyük, tümülüs, arkeolojik SİT, düz yerleşim vb. yerlerdeki kültür hatları ve stratigrafi tahrip edilecektir.

Bir peygamberin doğuşu

Romalılar ve Persliler arasındaki büyük bir savaşın kıyametten hemen önce olacağını öngören birçok metin vardı. Bu tür durumlarda, felaketin geldiğini haykıran ve günahkarları Büyük Yargılama gününe hazırlanmaya çağıran insanlar çıkar. Böyle peygamberler Arabistan'da da eksik değildi.

Maxime Rodinson

Allah'ın peygamberi olacak olan Muhammed'in ne zaman doğduğunu hiç kimse tam olarak bilmiyor. Bilinen, peygamberin, Kisra Enuşirevan devrinde, yani 579'dan önce doğmuş olduğudur ki bu kuvvetle muhtemeldir. Doğumun Fil Yılı'na, yani gök kuşlarının Abraha ordusunu Mekke önlerinde bozguna uğrattığı yıla rastladığı şeklindeki söylenti ise kesinlikle yanlıştır. Bu konudaki güven vermekten uzak hesaplar, 567'den 573'e kadar uzanan bir doğum yılı zinciri çıkarmıştır ortaya. Çoğu tarihçilerin kabul ettiği yıl, 571 yılıdır. Bu geleneksel ifadeler tam olarak kuşku götürmez olmasalar da doğru kabul edilmeleri gerekir.

Muhammed, Mekke'de, Abdullah isimli bir babayla Amina (bizim deyişimizle Emine) isimli bir anadan dünyaya gelmiştir. Babası tarafından Kureyş kabilesinin Haşim aşiretine mensuptur.

Muhammed'in pagan dinlerle ilişkisi

Müslüman söylentileri, Muhammed'in, doğduğu şehirdeki pagan dinlerle hiçbir ilişkisi bulunmadığını iddia eder. Bu hiç de doğru olmasa gerektir; ve peygamberin daha sonraki hayatında rastladığımız net işaretler, herkes gibi onun da babalarının dinine bağlı bulunduğunu göstermektedir. Bir başka yerde, tanrıça Uzza'ya bir koyun kurban ettiği söylenilir. Gene bir başka az bilinen söylentiye göre Muhammed, ilahlara kurban edilmiş bir hayvanın etinden, monoteizm mensubu bir Hıristiyana vermek isteyince adam tarafından terslenmiştir. Nihayet, bir sonuncu söylenti de, Muhammed'in peygamberliğinden önce, Mekke'de özel ayinler düzenleyen bir tarikata, hums'lara mensup olduğunu bizzat söylediğini bildirmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, Arap söylentilerinin Kuran'daki bir kelimeyi yanlış yorumlayarak tersini iddia etmesine rağmen Muhammed okumayı ve yazmayı öğrenmiştir. Buna karşılık, kültürünün derinlik derecesini bilemiyoruz. Bu konuda hayatından ve eserinden çıkardığımız tek tük işaretler, kesin ve güven verici olmaktan uzak kalıyor.

Maxime Rodinson'un *Muhammed* adlı eserinden derlediğimiz yazının ikinci bölümünü sunuyoruz (Özne Yayınları, Ekim 1998 tarihli genişletilmiş ikinci baskı).

Yetenekli yoksul delikanlı ile orta yaşlı zengin dulun mantık evliliği

Muhammed'in, çevresinde adet olduğundan daha uzun süre bekar kaldığı anlaşılıyor. Bunun sebebi yoksulluk olsa gerektir. Söylentiye göre amcası Ebu Talib'ten kızı Ümmü Hani'yi istemiş ama; amca çocukları arasındaki evlenmeler Bedevi toplumu tarafından hoş karşılandığı halde, şüphesiz daha varlıklı bir rakip yüzünden redde uğramıştır. Daha sonraları Ümmü Hani, dul kalınca, amca oğlunun eski isteğini yenilemesinden haz duyacağını ima etmiştir ama Muhammed işi vurdumduymazlığa getirmiştir. Bununla birlikte iki yeğen arasındaki ilişkiler daima dostane sürmüştür. Örneğin Muhammed, Miraç gecesi (Tanrı huzuruna çıktığı gece) Ümmü Hani'nin evinde konaklamaktaydı.

Ancak talih, geleceğin peygamberinin yüzüne gülmekte gecikmeyecektir. Söylentiye göre Muhammed daha gençliğinde, fiziksel, entellektüel ve ahlaki bir mükemmellik örneğidir. Bu bir abartma olabilir. Ama Muhammed'in henüz gençlik çağında iken çevresindeki insanlar üzerinde olumlu bir etki yarattığını söylemek için bu türlü abartmalara ihtiyaç yoktur, daha sonra ortaya koyduğu üstün vasıflara şöyle bir göz atmak yeter. Hiç şüphesiz çevresi, daha o çağda Muhammed'in zekasını, sakin güvenli, dengeli tutumunu, başkalarıyla kurduğu ilişkilerdeki olgunluğu farketmiş olsa gerektir. Ve gene hiç şüphesiz onun bu oturaklı halidir ki, daha önce iki kere evlenmiş ve birçok çocuk sahibi olmuş orta yaşlı bir dul kadın, Hatice bin Hüveylid'i, işlerini, bu genç adama emanet etmeye sürükleyecektir. Hatice bin Hüveylid zengindir; Mekke pazarında satılmak üzere Suriye'den Bizans malları taşıyan kervanlara sahiptir. Rivayete göre Muhammed, patronunun kervanlarına başkanlık etmekte ve Suriye'deki alışverişi de bizzat yapmaktadır. Gene bir söylenti, bu gezileri fırsat bilerek, genç Kureyşli'nin yolu üzerindeki mucizevi halleri gören ve Muhammed'in parlak geleceğini müjdeleyen papazlardan söz etmektedir. Kesin şekilde bildiğimiz nokta, genç adam tarafından Hatice'nin hizmetinde gösterilen etkinliğin, yaşlı kadında onunla evlenmek arzusunu doğurmuş olduğudur. Bu arada pek fazla yanılmak kaygısına düşmeden Hatice'nin daha hizmetine aldığı sırada Muhammed'in büyüsüne kapılmış olduğunu da ileri sürebiliriz. Belirtilmesi gereken bir başka nokta da, Araplarda evlenmemiş kadınların kaderinin pek de parlak sayılmayacağıdır. Babası yaşayan kadın, onun himayesine sığınabilir ama gene de gelecekten haklı olarak korku duyacaktır. Söylentiye göre, Hatice o sıralarda kırk yaşındadır ve herhalde servetinden ötürü, talipten yana da nasipsiz değildir. Muhammed'inse aynı çağda, yirmibeş yaşında olduğunu söyleyebiliriz. Aracılık görevini yüklenen Nefise bin Münye'nin, olayı sonradan şöyle aktardığı söyleniyor:

"Hatice beni, kervanla Suriye'den dönen Muhammed'e yolladı ve niyetini anlamamı istedi. Gittim ve ona dedim ki: 'Ey Muhammed! Nedir senin evlenmene engel olan?' Muhammed bana dedi ki: 'Evlenmek için param yok.' Ve ben kendisine o zaman şöyle dedim: 'Peki ya birisinin iki insana yetecek kadar parası ve malı mülkü varsa? Yani sana güzelliği, serveti, şeref mevkiini ve huzuru sunsalar, ey Muhammed, de bana kabul etmez miydin?' Ve o bana şöyle dedi: 'Söz konusu ettiğin hangi kadındır?' Ve ben ona dedim ki: 'O kadın Hatice'dir.' Ve o bana dedi ki: 'Söyle ne yapmam gerekir?' Ve ben de cevap verdim: 'Sen bu işi bana bırak.' Ve Muhammed şöyle dedi: Pekala öyle olsun."

Artık gerekli formaliteleri tamamlamaktan başka yapacak bir şey kalmıyordu. Gene söylentiye göre, işin bu yanı pek kolay hallolmamış ve Hatice, rızası-

nı koparabilmek için babasını zilzurna sarhoş etmek zorunda kalmıştı. Başka bir takım söylentilere göre Hatice'nin babası çoktan ölmüş bulunuyordu ve düğünde aileyi temsil eden amcası oldu.

Hatice'yle evlenmek Muhammed'i tamamıyla kurtarıyor, parlak bir geleceğin kapıları genç adamın önünde sonuna kadar açılıyordu. Geçimini başkalarının hizmetinde sağlayan büyük bir ailenin yoksul akrabası durumundan saygıdeğer bir kişi durumuna yükseliyordu artık. Bunu, pek doğal olarak, Tanrının lütfuna bağlayacaktı.

Muhammed'in doyumsuz kişiliği

Muhammed'e El-emin lakabını vermişlerdi. Yani şehrin güvenilir adamıdır. Herkes tarafından saygı duyulmakta, küçük yurdunda pekala bir yer tutmaktadır. Zengin değilse bile hali vakti son derece yerindedir, bir sevgi halesiyle çevrilidir etrafı. Sözün kısası, herşey onu bu sakin ve mutlu hayatı sürdürmeye sürüklemektedir. Herşey onun lehinedir.

Ne var ki Muhammed, durmaksızın tekrarlanan bu günlük hayattan doygunluk duymamaktadır. İçini kemiren bir kaygı vardır. Muhammed başka birşey aramaktadır. Derin psikolojisini, ayrıntılı olarak hiçbir zaman göremeyeceğiz. Burada, imkansızlığı meydanda olan bir psikanalize girişmek iddasında değiliz. Biz sadece, Freud'un dikkatimizi yöneltmiş olduğu insani eğilimleri hesaba katarak birkaç gözlemde bulunmak ve bu gözlemlerden hareket ederek psikolojik varsayımlara ulaşmak mümkündür, diyoruz.

Muhammed, genellikle bilge, ölçülü, dengeli bir adam izlenimi uyandırmaktadır. Bütün hayatı boyunca, bir karara varmadan önce enine boyuna düşündüğünü, kamusal ve özel işlerini ustaca yürüttüğünü, gerektiğinde beklemesini, yeri geldiğinde çekilmesini bildiğini ve projelerinin başarıya ulaşması için zorunlu önlemleri zamanında almayı becerdiğini görüyoruz. Doğal olmaktan çok sonradan edinilmiş de olsa, hayatının savaşlı devrelerinde yüzünü kara çıkartmayacak kadar fizik cesarete sahip bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, eşsiz bir diplomattır. Olayları her zaman mantıklı bir şekilde, açık ve uzak görüşlülükle yargılamakta ama bütün bu dış görünüşün ardında, sinirli, tutkulu, endişeli ve sabırsız tavırlı özlemlerle dolu bir mizaç yatmaktadır. Bu mizaç, sahibini zaman zaman tamamıyla marazi sinir krizlerine sürükleyecektir.

Amiyane deyimiyle, Muhammed mutlu olmak için herşeye sahipti ama mutlu değildi. Mutluluk denilen bu sınırlanma, ister coşkunluk, ister sükunet içinde olsun bu kabullenme hali, eldeki duruma gösterilen bu rıza duygusu; gözlerini daima varlıklarının ötesine dikmiş olanlar için, meraklı ve susuz, tabiatları tarafından arzu edilebilecek her şeyi daima arzu etmeye sürüklenenler için bir felakettir. Muhammed'inki gibi yoksul ve üstelik öksüzlük duygusuyla budanmış bir gençlik devresi de bu sınırsız arzulama yeteneğini büsbütün geliştirmeye yarayabilir. Ve bu gem tanımaz arzulama ihtiyacını yatıştırabilirse, ancak olağanüstü, ancak insanüstü başarılar yatıştırabilir.

Muhammed kesinlikle doyumsuzdur. Kahramanımızın daha sonraki yönelimini anlaşılabilir kılan bu ruhsal hazırlık halinin daha elle tutulur sebepleri var mıdır? Varsa nedir? Bu sebepleri belli belirsiz kavrayabilmekteyiz. Bizlere ne denli garip görünürse görünsün, Muhammed'in en hassas olduğu noktalardan biri de, erkek mirasçılardan yoksun kalmışlığıdır. Bu, genellikle bütün Samilerde olduğu gibi Araplarda da bir utanç nedenidir ve böyle erkeklere "kısır" denir. Ve Muhammed, peygamberliğinin ilk zamanlarında bir gün, İlahi Ses'in kendisine şu öç alıcı ayetleri okuduğunu işitecektir:

"Muhakkak ki biz sana kevseri verdik. Sen Rabbin için namaz kıl ve kurban kes. Sana sataşan yok mu işte kısır olan muhakkak odur." (Kuran, Kevser Suresi)

Öte yandan, Hatice'nin kendisine yaşayan bir erkek varis vermek konusundaki aczi de, başka hiçbir eksiği olmayan bu kadına karşı Muhammed de belli belirsiz bir doyumsuzluk yaratmış olabilir. Ammianus'un "Araplarda her iki cinsin de nasıl bir azgınlıkla sevişiklerini" belirten cümlesini hatırlayalım. Ve Talmud'un doktorlarından biri, Rabbi Nathan, dünyanın hiçbir yerinde, tıpkı Perslilerin gücü gibi güç, Romalıların zenginliği gibi zenginlik, Mısırlıların büyücülüğü gibi büyücülük olmadığı gibi, Arapların arasındaki zinaya eğilim kadar yaygın bir zina eğilimi olmadığını, eğer dünyadaki tüm cinsel serbestlik ona bölünmüş olsa dokuzunun Araplar arasında paylaşılacağını, onuncunun da tüm diğer ırklara yeteceği görüşünü ileri sürmüştü. Gerçekten de Muhammed, çevresindeki zengin Kureyşlileri gırtlaklarına kadar şehvete gömülmüş olarak görmekteydi. Arap gelenekleri her erkeğin ve özellikle de tüccarlarla gezginlerin, geçici bir süre için, bir çeşit "yardımcı eş" almasına izin veriyordu. Poligami (çokeşlilik) söylendiği kadar yaygın değildi ama boşanmak kolaydı. Kaba anlamda fuhuş da (ki bu, yukarıda sözünü ettiğimiz geçici evlilikten pek de farklı bir şey değildir) tabii vardı. Hatta anlaşıldığına göre dini törenler, belirli cinsel ilişki ayinlerini içeriyordu. Bütün bunların yanı sıra, genç ve güzel cariyeler edinmek son derece kolaydı. Oysa Muhammed'in sadece Hatice'ye bağlı bulunduğunu görmekteyiz. Hatta evlilik sözleşmesinde, ikinci bir eş almamak yükümlülüğü altına sokulmuş olduğu bile düşünülebilir. Çünkü Hatice, servetine dayanarak bir takım taleplerde bulunmak hakkını pekala kullanmış olabilir. Ama unutmamalıdır ki, ölçülü ve dürüst bir adam sıfatıyla Muhammed, çocuklarının anasına, bütün yazılı mecburiyetleri aşan derin bağlarla bağlıdır. Bununla birlikte, ileri yaşında ortaya çıkan şehvetli mizacını göz önüne alacak olursak, bilse kendisini pek şaşırtacak olan bir İncil deyimiyle, bir çok defa "fikren zina" etmediğini söylemek hakikaten imkansızdır.

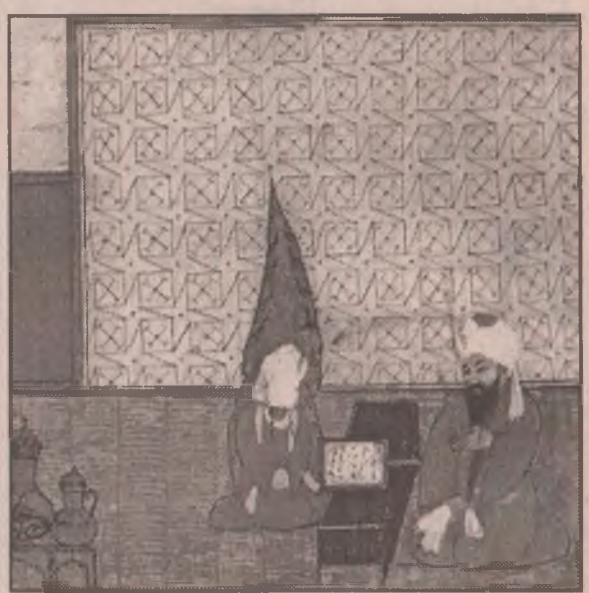

Hz. Muhammed, Mekkeli bir öğretmenden okuma ve yazma öğreniyor (Siyer-i Nebî).

Demek ki Muhammed'in, şehvet duygusunu defalarca ve belki de ilk bakışta kolaylıkla içinde boğup susturmuş olduğunu rahatça ileri sürebiliriz. Ama ister kolay, ister güç kazanılsın bu tür zaferlerin, insan ruhunda nasıl çöküntüler yarattığını ve ne kadar pahalıya patladığını artık biliyoruz.

Yine, Muhammed'in, çok az vurgulanmış olan bir diğer doyumsuzluk nedeni de içini kemiren ihtirastır; kendi değerinin çok açık bir farkındalığından ötürü meşru bir ihtiras. Kuşku yok ki

Muhammed daha çok küçük yaşlardan beri kendisini ayrıcalıklı bir insan olarak görmüştü. Kafasını didik didik eden dini, ahlaki ve entellektüel sorunlara karşı çevresinde çok az insanın ilgi duyduğunu görmektedir ki, akrabası ve dostu zengin Kureyşliler servetleri, entrikacılıkları ve kamu işlerinin yürütülmesindeki görünüşte yetkileri sayesinde siyasi güç sahibi olmaktadırlar. Muhammed'in o devredeki entellektüel kaygıları, çağdaşlarının gözünde kendisini, ciddi sorunlarla uğraşmaktan aciz, zararsız bir idealist kimliğine sokmuş olsa gerektir. Ama içindeki derin inanç ona, kendi bildiği ve kendi sezdiği şeyin, politikacıların bütün o karmaşık hesaplarından çok daha önemli olduğunu söylemektedir. Ve her bakımdan çok daha önemli: Mekke toplumunun günlük yönetimiyle ilgili geçici perspektif bakımından olduğu kadar belki de ötesinde bir bütün olarak Araplar açısından da...

Erkek çocuk doğurtmakta kısır kaldığı için, alay edilen adamın tedirginliği, derin arzularının gerçekleşmesini kendi öz vicdanıyla önleyen erotik mizaçlı adamın iç kopuşu ve ezikliği, politikanın realistleri tarafından küçümsenen, hor görülen ama kendinden sonuna kadar emin bir adamın dizginlenmiş öfkesi... İşte bütün bunlar, bütün bu noktalarda intikam hırsıyla yanıp tutuşan bir kişilik yaratabilir. Ama bu kişilik henüz, çevresinin kuralları tarafından tayin edilmiş sınırlar içinde debelenmektedir.

Muhammed'in geleneksel kahinlerden üstünlüğü

İslam öncesi Arabistan'da kahinler vardı (Çoğulu kühhan veya kehen olan bu kelime, kökü bakımından, Yahudi rahiplerinin ismi olan kohen'le aynıdır). Bu kahinler, "keşif"te bulunurlardı. Bunların, "yoldaş" veya "dost" veyahut da "görücü" diye adlandırdıkları ve ağızlarından konuşan birer "ruh"u vardı. Bu "ruh" veya "cin", kahinlere belirsiz mırıltılar veya kısa, kesik, kafiyeli cümleler ilham ederdi. Yıldızları, günü ve geceyi bitkileri ve hayvanları tanık veren yeminlerle dolu bu cümlecikler hızlı bir ritmle söylendikleri için dinleyenler üzerinde büyük bir etki yaratırdı. Kehanette bulunacakları zaman üstlerini bir harmani ile örten bu kimseler, herkesten saygı görmekte, kamusal ve özel meseleler konusunda tanrıların yanıtını öğrenmek, öğüt ve fikir almak için daima aranmaktaydılar.

Muhammed'le bu kahinler arasında birçok ortak çizgi bulunduğunu, çağdaşları da farketmiş olsa gerekir. Fizyolojik ve psikolojik yapısı, herhalde, kahinlerinkiyle aynı tiptendi. Tıpkı onlar gibi Muhammed de öteki insanların duygularına kapalı kalan şeyleri duymaya, dinlemeye, görmeye yetenekliydi. Kırk yaşına geldiğinde mizacının hem sebebi, hem sonucu olan derin doyumsuzluğunda, bu yeteneklerin büsbütün güç kazanmasına yardım ettiği söylenebilir. Ve Muhammed gelişigüzel kahinlerden çok daha zengin ve çok daha güçlü bir kişiliğe sahip olduğu için, bu doyumsuzluk kendisini düşünmeye de sürükleyecektir. Mizacının ve özel yaşantısının sinirsel planda uyandırdığı yankılara paralel olarak, kafasında, entellektüel bir hazırlık da başlamıştır. Ve bu entellektüel hazırlık, eşi az bulunur bir vasıftadır.

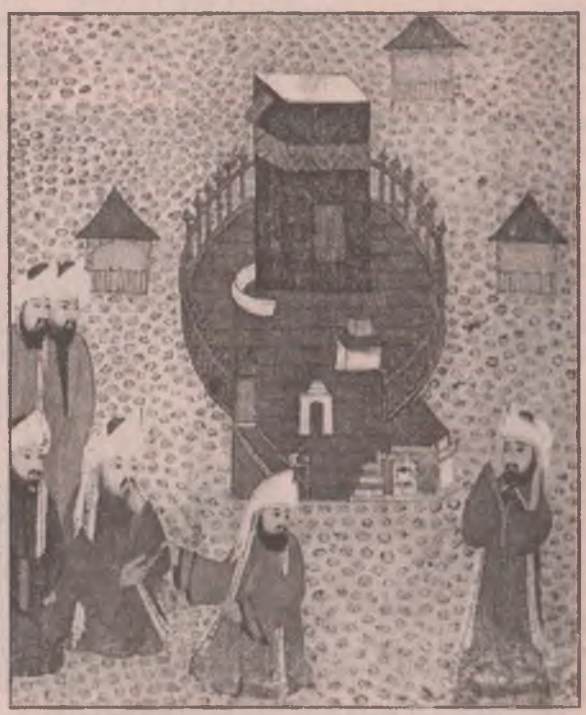

Kur'an'ın ilk kez açıkça Kureyşliler'in önünde okunması (Siyer-i Nebi).

Bir kahin değildir Muhammed. Gücü, ne kayıp develeri bulmaya, ne de rüyaları açıklamaya yetmektedir. Bir kabilenin veya bir prensesin doğaüstü konularda müşavirliğini yapan profesyonel bir falcı rolünü benimseyip itibar görmek gibi bir niyeti de yoktur. Çünkü bu, Muhammed'in bütün ruhsal özellikleriyle, Arap toplumunun toplumsal ve zihinsel çerçevesi içinde yer alması anlamına gelirdi. Oysa Muhammed, farkına varmaksızın, bu çerçeveyi aşmaya yönelmektedir. Genç orta halli bir tüccardır, iyi bir koca ve iyi bir aile babasıdır, ölçülü ve dengeli bir adamdır. Ama bir yandan da durmadan öğrenmekte ve düşünmektedir. Ve zihni yavaş yavaş, kendisini, ülkesinin ve çağının ufkunu aşmaya sürükleyecek olan bir yola girmektedir.

Tektanrıcı dinlerin dönemin Arabistan'ındaki etkisi

Bu dönemde Arabistan'da, çeşitli mezheplere mensup Hıristiyan propagandası ile Yahudi propagandasının son derece etkin hale geldiğini görüyoruz. Meraklı bir Arap, örneğin Mekke'de, inançlarının temellerini ortaya serecek Yahudileri ve Hıristiyanları rahatça bulabilmektedir. Ne var ki Hıristiyanlar, kendi dinleri konusunda pek bilgisizdiler. Zaten çoğu, demirci, şarapçı, kasap, eskici ve esirdi; yani yoksul takımındandı. Örgütlü bir toplulukları, papazları, kiliseleri yoktu: Birbirlerini karşılıklı olarak sapkın addeden çeşitli mezheplere mensuptular. Bu kimselerin ilahiyat alanında derin kültürü olamayacağı açıktır. Basit halk insanlarının diniydi dinleri. Bütün bildikleri, büyük bir ihtimalle, bir kaç dua ile Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedid'deki güzel hikayelerin tahrife uğramış şeklinden ibaretti. Yahudilerse Hıristiyanların tam tersine, bütün Arabistan'da hem kalabalıktı, hem de iyice örgütlenmiş durumdaydılar. Ama toplumları bütündü ve dışarıya karşı açık değildiler. Ama her şeye rağmen, meraklı putperestlere Tevrat'taki hikayeleri (tabii Talmud'lardaki güzelleştirilmiş şekliyle) nakletmek için fazla nazlanmazlardı. Hatta öyle anlaşılıyor ki içlerinde, vahyi Araplarca daha kolay anlaşılır bir kılığa sokabilmek amacıyla, Tevrat'taki bazı olaylar Arabistan'da geçmiş gibi göstermeyi veya bazı Arap halk masallarını Tevrat'ta varmış gibi anlatmayı akıl edenler bile vardı.

Muhammed, yabancı bir dil konuşan ve "eskilerin efsaneleri"ni anlatan kimseleri dinlemekle ve dikkate almakla suçlanmaktadır. Kur'an'da da işaret edilen bu özelliği kesinlikle biliyoruz (Kuran, Nakil ve Furkan Sureleri). Hiç şüphe yok ki Muhammed, bu hikayeleri büyük bir dikkatle dinlemekteydi. Ve bu hikayelerin ışığında yavaş yavaş, dünyanın ve tarihinin bir tasviri canlanmaktaydı kafasında. Yahudiler de Hıristiyanlar da ona aynı Tanrı'dan, Arapların da başka tanrıları ekleyerek tapındığı Allah'tan söz ediyorlardı. Gökleri ve yerleri yaratan ve bütün doğa harikalarına, fırtına, yıldırım, yağmur gibi akıl almaz olaylara varlık veren, hep bu Allah'tı. İnsan vücudunun tıkır tıkır işleyen mükemmel düzeni, hayvanların üremesindeki sır, bitkilerin aleminin büyümesindeki esrarı, hep Al-

lah'la açıklanıyordu. Allah, ölümden sonra bütün vücutları diriltecek ve bütün fanileri tek başına yargılayarak, yeryüzündeki hal ve tavırlarına göre, ya gökteki bir bahçenin derin zevklerine boğarak ödüllendirecek, ya da bir işkence mahallinin ıstıraplarına boğarak cezalandıracaktı. Bizleri çevreleyen dünyadaki esrar işte böylece açıklanıyor ve bu dünyadaki adaletsizlik işte böylece tamir ediliyordu. Bir alay küçücük tanrının Allah ve Dehr'i hiçbir zaman kesinlikle etkilemeksizin birbirini yediği ve hele Adalet'in bu saçma keşmekeşten hiçbir zaman galip çıkamadığı Arap paganizminin yanında, yukarıda özetlediğimiz dünya görüşü, entellektüel ve ahlaki bakımlardan hiç şüphe yok ki kat kat daha üstündü.

Ayrıca Allah, kendisini tanıtmaktan ve iradesini tebliğ etmekten de geri kalmamış; belirli insan topluluklarına Vahyini iletmek üzere defalarca peygamber yollamıştı. Zaten Adem böyle bir mesaj almıştı ve ondan sonra ataları İbraniler tarafından sıralandı; kesin olarak bahsetmek gerekirse, Hıristiyanların belirtmeden geçmedikleri gibi, bunların hepsi Yahudi değildi: Nuh, yaşayan tüm insanların atasıydı; İbrahim, İsmail ve Agar'ın hikayesinin kabul edilen açıklamasına göre yalnızca Yahudilerin değil, aynı zamanda Sarasenlerin de (bundan ötürü Agarenyanlar ismi dönemin yazılarında onları belirtirdi) atasıydı. Yakup, Yusuf ve hepsinin ötesinde Musa, İsrail için mesaj getirmekle görevlendirilmişlerdi. Büyük peygamberler halkın imgeleminde çok az etki yapmışlardı fakat bu, Yahudilerin kutsal tarihinde kaybolmamıştır, bu tür şeyler basit halk hikayeleri olarak hatırlanır; Davud'un Calut'u altetmesi, Süleyman'ın bilgeliği, Lut'un Sodomlularla kavgası, Yunus ve balina, İlyas'ın Baal'ın peygamberleriyle yarışması, gübre yığınının üzerindeki Eyüp...

Hıristiyanlar da Allah'ın oğlu olduğuna ve kendisinin de bir tanrı olduğuna inandıkları İsa'dan ve diğer fazlasıyla karmaşık olan ve gelişmemiş kafaların aklının ermeyeceği meselelerden bahsederler. Ayrıca, kendi aralarında Mesih'in tanrısal ve insani özellikleri üzerine, birbirlerine savaş açmaya bile gidecek şekilde şiddetli tartışmalara girerler. Ancak İsa da insanlığa Müjde'yi ve İncili Şerif'i getirmekle görevlendirilmişti ve onlar gibi görülmüştü. Doğrusunu söylemek gerekirse fazlasıyla olağanüstü bir peygamberdi; peygamberlerin en üstünüydü; özellikle annesi Meryem (ve Musa'nın hikayesinde şükran ilahileri söyleyen bir bakire Meryem yok muydu? İkisi de aynı değil midir?) ve onun mucizevi doğumu hakkında anlatılan hoş ve etkileyici hikayeler düşünüldüğünde.. Böylesine güzel bir hikayeyi, Yahudiler'in yaptığı gibi, neden reddetmeli? Eğer onun Allah'ın oğlu olduğuna, kurtulmaya çalışılan Arap çoktanrıcılığına gerisin geriye düşmeden ya da doğa, insan, öz, asıl nitelikler üzerine akıl sır ermez teolojik tartışmalara dalmadan inanmak zorsa, basitçe, diğer peygamberlerden biri bunların en büyüğü ve en harikası olarak görülemez miydi?

Zengin bir iş hanımı olan Hatice, ticaret kervanında Hz. Muhammed'e iş verir. Yola çıkmadan önce kendisine elbise ve sarık hediye edilir (Siyer-i Nebî).

Doğuda yaygın olan bir diğer inanç bu peygamberlerin tümüne hâlâ yenilerini ilave eder. Bir Babilli olan Mani'nin (216-277) kurucusu olduğu yeni bir din, Zerdüştlük ünlenme ve yayılma dönemini yaşıyordu. Mani Allah'ın farklı halklara yolladığı birçok elçiden birisi olduğunu ileri sürüyordu.

Bütün bu hikayeleri dinleyen Araplar, yarımadadaki tüm eski anıtların kendilerine katıldığı eski halklar için anlatılan efsaneleri hatırlamaktaydılar. Çoktan ortadan silinmiş Ad ve Tamud isimli halkların başına dolanan felaketlerden söz ediyordu bu efsaneler. Bu felaketler, kendilerine yollanmış peygamberleri reddettikleri için başlarına dolanmış olamaz mıydı? Nitekim Tufan, Nuh peygamberin uyarılarına kulak asmayan insanları cezalandırmıştı ve işte İsa da "peygamberleri katleden" Kudüs'ün aynı kadere uğrayacağından söz ediyordu.

Araplar, Allah'a ulaşmanın farklı yolunu arıyor

Tıpkı öteki Araplar gibi, Muhammed de bu hikayeleri dinliyor ve düşünüyordu. Yahudilerle Hıristiyanlar dünya çapında imparatorluklar tarafından desteklenmekteydiler, güçlü ve zengin örgütlenmeler dahil. İddiaları, eski zamanlarda gökten inmiş ve geçerlilikleri mucizelerle ispatlanmış kutsal kitaplara dayanıyordu üstelik. Allah'ın sırlarını tanıyorlar; insanlara yardım için nasıl tapınılmak istediğini, ne türlü dualar, kurbanlar ve ayinler istediklerini biliyorlardı. Oysa Araplar bütün bu sırların hiçbirine sahip değildiler. Uzak kalmışlardı Allah'tan. Ve şimdi, bilen kişilerden, Kitap'ın adamlarından öğrenim görmeleri; böylelikle de Allah'a yaklaşmaya çabalamaları gerekiyordu.

Böyle düşünenlerden hiç olmazsa bir kaçı, Hıristiyan veya Yahudi olmayı da reddetmekteydi. Çoğu Arapların milli gururlarından ötürü bu yola girmekten kaçındıklarını söylemiştik. Belki de onlar çoktan Allah karşısında hanif (tektanrıcılığa eğilimli, tek tanrıyı arayan, ancak Hıristiyanlığı ya da Yahudiliği kabul etmek istemeyen kişi) olarak bilinmeye başlanmışlardı -çok büyük bir olasılıkla Arami dilinde "dinsizler" anlamına gelen bir kelimenin yanlış yorumlanmasıyla türetilmiş bir kelime. Bu şu anlama geliyordu; onlar Allah'a yakınlaşmanın yolunu bilinen dinlerin saflarına katılmadan arıyorlardı. Belki de Yahudilerin ve Hıristiyanların anlatımlarından şunu gözlemlemişlerdi; Musa Museviliği kurmadan önce, onların sevip saydıkları İbrahim gibi insanlar da aynı davranışı sergilemişlerdi. Kitabı Mukaddes'in kendisi, İbrahim'in, oğlu İsmail aracılığıyla Arapların atası olduğunu söylüyordu. Bu yüzden Arapların atalarının örneğini izlemeleri ve Allah'a kurulmuş dinlerden bağımsız olarak tapmaları çok doğal değil miydi?

Öte yandan Yahudilerle Hıristiyanlar Arapları küçük görmekteydi. Araplar, onların gözünde birer vahşiden farksızdı; uygar halklar gibi örgütlü bir kiliseleri bile yoktu. Araplar, "uygar" komşularının kendilerine yakıştırdığı "hanif" (putperest veya kafir) adını gururla benimsemiş olabilirler. Kafirdiler ve Allah'ı kafirler olarak arayacaklardı. Birçoğu, onları her fırsatta aşağılayan diğer milletlerin gösterişlerine karşı kesin bir isyan duygusuyla hareket ediyorlardı. Siyasi planda da, gördüğümüz gibi, Bizans İmparatoru Maurice Gassanilerin Arap filarkını yok etmişti. Sınırın öteki

tarafında Kisra Abharvez'in, kendisinin Hira'daki Arap vasalı III. Numan, Arap şiirinde ünlü bir Hıristiyan, hakkındaki kuşkuları artıyordu ve 602 yılında veya o sıralarda onu hapsetti ve ölüme mahkum etti. Lahmi ailesinden alınan taç, hiçbir hükümet geleneği olmayan uzak bir kabileden birine verildi ve buna ilaveten gözlerini onun üzerinde tutması için Persli bir müfettiş bırakıldı. Nitekim, Hira'nın yeni "kralı", Perslilerin dostu olan Arap kabilesi Bekr'in şeyhine hemen bir mesaj yollayarak Numan'ın hapsedilemeden önce ona bıraktığı paraları, silahları ve binlerce kalkanı istedi. Şeyh reddetti. Kisra onun üzerine bin Pers atlısıyla Arap yardımcılarından oluşan bir ordu gönderdi. Savaş, daha sonra Kufa olacak yerin yakınındaki Düçar pınarının kıyısında yapıldı; generallerini ve Arap müttefiklerini kaybeden Perslilerin bozguna uğramasıyla sonuçlandı. Mekke'de bunun haberini alan Muhammed'in "Araplar ilk kez Perslilerden öçlerini alıyor" diye bağırdığı söylenir. Bu sonuncusu olmadı.

Bozulan düzen ve yaklaşan kıyamet!

Nitekim Araplar'ın küçük düşürülmeleri ve ilk intikam ateşi kıyametvari renklerle bezenmiş resmin tümünde küçük birkaç noktaydı. İki büyük devlet arasındaki mücadele, doruğuna ulaşmaktaydı. Belki de devrilmek üzereydi ikinci Roma. Yahudiler Hıristiyanlardan intikamlarını alıyordu işte. Dış savaşla birlikte iç kargaşalıklar patlak veriyordu. Ve bütün bu olup bitenler Arabistan'da biliniyordu. Tarihte sık sık rastladığımız gibi, o çağda da birçok insan, dünyanın sonunun yaklaştığına inanmaktaydı. Dışarda ezilmeleri yetmezmiş gibi, Arapların içinde de ahlaksızlık alıp yürümemiş miydi? Servet ve iktidar sahipleri, ezdikçe eziyordu yoksulları. Kabile dayanışmasının, kökü çok eski geçmişe dayanan kanunları her gün açıktan açığa çiğnenmekteydi. Köle durumuna düşüyordu zayıflarla öksüzler. Ahlakın ve vicdanın yazısız kuralları ayaklar altına alınmıştı. Hangi tanrıya tapınacaklarını, hangisinden korkup hangisine sığınacaklarını bile şaşırmıştı insanlar. Nuh'un zamanında durum sanki daha mı kötüydü? Ve bütün bunlar, korkunç bir felaketin, hatta belki Yahudilerle Hıristiyanların sözünü edip durduğu büyük Kıyamet gününün yaklaşmakta olduğuna işaret etmiyor muydu?

Yahudilerin dünyanın sonunun 5. yüzyılın sonunda geleceğini öngören kehanetleri vardı ve ondan sonra bu tarih ileriye, 531 yılına atılmıştı. Bu tarih de ertelenmek zorunda kalınmıştı. Fakat imparatorluklar arasındaki büyük savaşlar, Yahudi halkının yeni bir ayaklanmasıyla birleşince kesin alametler gibi gözüktü. İnsanlar "ne zaman krallıklar birbirleriyle savaşmaya başladıklarını görürsen o zaman Mesih'in ayak seslerini dinlemeye başla. Böyle olacağını bil, çünkü İbrahim'in zamanında da böyle olmuştu. Bir millet diğer bir milletle savaşmaya başladığında (Tekvin) İbrahim kefaretini bahşeder" diyorlardı. Romalılar ve Persliler arasındaki büyük bir savaşın kıyametten hemen önce olacağını öngören birçok metin vardı.

Hz. Muhammed, Ramazan'ın 15. günü çıktığı Hira Dağı'nda "Ey Allah'ın yaratıklarının en hayırlısı" diyen sesi işitir ve her yer nurla dolar (Siyer-i Nebî).

Bir peygamberin geleceği belliydi!

Bu tür durumlarda daima, felaketin geldiğini haykıran ve günahkarları, Tanrının lütfunu sağlayarak Büyük Yargılama gününe hazırlanmaya çağıran insanlar çıkmıştır. Böyle peygamberler Arabistan'da da eksik değildi. Abs kabilesine gönderilmiş bir Halid ibn Sinan'dan ve Hanzala ibn Safvan isimli bir başka peygamberden söz ediliyordu. Ama bunlar arasında asıl ün salanı, Arabistan'ın merkezindeki Yamama bölgesinde yaşayan Beni Hanife kabilesine mensup, Maslama ismindeki peygamberdir. Müslüman yazarları bu peygamberi gülünçleştirmek için ellerinden geleni yapmışlar, bu arada adamın başarısını hokkabaz numaralarına bağlamaktan ve peygamber olarak ortaya çıkış tarihini de Muhammed'in çıkışından epey sonraya kaydırmaktan geri kalmamışlardır. Ama, gene bazı Arap tarihçilerinin kaydettiği bilgiler, bu hurafelerle çatışma halindedir. Anlaşıldığına göre Maslama, Rahman yani "acıyan ve bağışlayan" adını verdiği bir Tanrı adına konuşmaktaydı. Rahman ise, kitabelerden çıkardığımıza göre, Güney Arabistanlıların Arami ve İbrani dillerinden alarak, Rahmanan şekline sokup Yahudilerin ve Hıristiyanların Tanrısına verdikleri isimdir. Bizzat Maslama'nın da "Rahman" olarak, yani Tanrısının adıyla anıldığı söyleniyordu. Ve Muhammed'in, bütün bilimini Yamama'lı bir Rahman'dan aktarmakla suçlandığını biliyoruz. Bazı kaynaklara göre de Maslama, peygamberliğe Muhammed'den önce başlamış ve sonradan Muhammed'e işbirliği önerisinde bulunmuştur. Demek ki o çağda, Muhammed'in fikirlerine oldukça benzer fikirler ortaya koyan bir başka Arap peygamberi hakkında, söylenti yoluyla da olsa bilgiye sahibiz.

Bütün bunlar Muhammed'i etkilemekteydi. Doyumsuzdu Muhammed ve hayatına bir anlam verecek, zenginlere ve iktidar sahiplerine karşı öç almasını sağlayacak bir fırsat kollamaktaydı. Öte yandan, Yahudilerle Hıristiyanların getirdiği yeni fikirlerin özünü öğrenmişti; monoteist (tektanrıcı) akımlara sempati besliyordu. Ama gene de Arap kardeşlerinden ayrılmayı düşünmeyen bir Arap olarak kalmıştı. Son toplumsal gelişmelerden doğan ahlak düşkünlüğü karşısında isyan hissi duyuyor; henüz yoksulluk ve eziklik yıllarının acı anılarıyla dolu olduğu için de bu gelişmelerin kurban ettiği zavallı insanlara yakınlık besliyordu. Dünyayı altüst eden büyük olaylardan boğuntuya kapılmıştı. Bu durumda dünyanın sonunun ve tanrısal hesaplaşmanın bir işaretini sezer gibi oluyordu. İnsanları pişmanlığa çağırmak için tanrı tarafından yollandıklarını iddia eden peygamberlerin çıktığını görüyordu. Hem gururu, hem de öz değerine olan inancı, kendisine de Son Gün'ün dramatik akışı içinde bir rol düşeceği fikrini uyandırmaktaydı. Bu işe yeteneğini görmüş olduğumuz organizması, kendisine tanrısal yolu açacak darbeye hazırdı.

GELECEK SAYI
İslam dininin ve
İslam devletinin doğuşu

Ev...

Börtü böcek, tilki, sansar, kuş... doğada hepsinin birer barınağı var. Arınınki petek, kuşunki yuva, ayınınki in; ama insanın barınağı hemen "ev" olmamış, çünkü "ev" başlangıcı barınak olan bir sürecin ifadesi aynı zamanda.

M. Levent Gedizlioğlu
(Mimar)

Günlük yaşam ütopyalarında, "ev" üzerine neler söylenebilir diye düşünürken, Yapı Kredi Yayınları'nın yayımladığı, *Cogito* adlı derginin, "ev"i, *Bir Anatomi Dersi: Ev* başlığı altında dosya konusu yaptığını gördüm. Bu dosyada, Ömer Naci Soykan, *Ev Üstüne Felsefece Bir Deneme* başlıklı yazısında, "... dil varlığın evidir" diyor ve Türkçemiz'de "ev" bağlantılı ifadelerin zenginliğine değiniyor; "can evi, dünya evi, bir göz ev, evlik, evlilik vb..." gibi. "Ev dişidir..." diyor Ö. N. Soykan, "... içine alır, besler, büyütür, korur." Ve dil varlığın evi ise, ev de dilin doğumevidir. Dil, orada doğar, büyür, serpilir... Hayatın başlangıcıdır, daha büyük bir ev olan dünyaya hazırlanma alanıdır. Şöyle ifade edebiliriz: ... ev yapmak, hayatı biçimlendirmek demektir. Tabi ki, ev yapmak olanaklı ise...

Börtü böcek, tilki, sansar, kuş... doğada hepsinin birer barınağı var. Arınınki petek, kuşunki yuva, ayınınki in; ama insanın barınağı hemen "ev" olmamış, çünkü "ev" başlangıcı barınak olan bir sürecin ifadesi aynı zamanda. Bu süreç, insanların barınak olarak kullandıkları mağaraların duvarlarına resim yapmalarıyla başlamıştır denebilir. Arının peteğini, ayının ininı, kuşun yuvasını insanın evinden ayıran şey, onların, o canlılar için bir "ev" olmamasıdır. Arının peteği, arıdan arıya, kırlangıcın yuvası, kırlangıcından kırlangıcına değişmez, onlar yalnızca birer barınaktır. "Ev" ise, barınağı da içine alan, hayata ilişkin daha yoğun ve daha geniş kapsamlı, mekânsal bir ifadedir.

Ev, ailenin yurdudur. Dolayısıyla başkaları için ev yapmak -o evi yapan mimar da olsa- o başkalarının, o ailenin yaşantısını ve hatta hayatını yönlendirmek demektir: Ne büyük bir sorumluluk, acaba altından kalkılabilinir mi? Bir yazar diyor ki, "... mimarların, bazen kendilerini Tanrı gibi gördükleri duygusunun temelinde bu yatar."

Bu yazı, "Günlük Yaşam Ütopyaları" başlığı altında gerçekleşen 5. Ütopyalar Toplantısı'nda yapılan bir sunuş esas alınarak hazırlanmıştır.

"Ev"e bunca anlam yükledikten sonra, kooperatif ve özellikle toplu konut uygulamalarının, "insan siloları", "barınak depoları" gibi tanımlarla anılmalarını anlayabiliriz. "Toplu konut" deyince akla gelen ilk şey: standardizasyon. Aynı pencere-kapılı, aynı mutfak-banyolu, aynı plan şemalı ve hatta aynı mobilyalı yüzlerce, binlerce ev. Bunlar artık birer ev değil, birer barınak, konut. Ev, hayatı biçimlendirmekse, standardizasyona uymaması gereken ilk yapı tipi de ev olmalı. Olmalı ama, toplu konut uygulamalarında farklı evler olası mı? Yapı teknolojisi ve yapı endüstrisinin zorunluluklarını bir tarafa bırakalım; insanların yaşantıları, gereksinimleri aynılaştıkça -ya da standartlaştıkça- evler de aynılaşıp, standartlaşmak durumunda olmaz mı? (1) Farklı statülerin yarattığı farklılıklar, konumuz dışı. Bu aynılaşma yakınılacak bir durum mudur? Yoksa, modernitenin doğal bir sonucu ve bir sürecin kaçınılmaz sonucu olarak mı yorumlanmalıdır? (2) Ya da duvarlarına resimler yaptığımız mağaraları olmasa bile, "Türk Evi" olarak anılan eski Anadolu evlerimiz gibi evler istememizi, "... ah o eski evler" nostaljisinin dışında haklı kılar mı?

Hayat tarzı evi biçimlendirir

Anadolu ve Balkanlar'ı içine alan geniş bir coğrafyaya yayılmış bir ev tipine "Türk Evi" diyoruz. Mimarlık tarihçileri, Türk Evi'ni, çadır geleneğiyle ilişkilendiriyorlar, ki bu yorum bana da ters gelmiyor (3). Çadır, çocuklarla birlikte aileyi barındıran bir mekân. Bu mekânda, yatılıyor, yemek yeniyor, oturuluyor... Dolayısıyla eşyalar çadırın iç çeperinde çevrelenerek yerleştirilmiş, çadırın ortası doğal olarak boş bırakılmış durumda. Aile, evlilikle ya da akrabalıklarla büyüdükçe, çadırın yanına çadırlar ekleniyor. "Türk Evi" dediğimiz evin odaları birer çadır, odaların açıldığı sofa ise, çadırlar arasında kalan alan. Bu odalarda da eşyalar, divanlarla, sekilerle, yüklüklerle, yunmalıklarla duvarlara, yani odanın iç çeperlerine yerleştirilmiş durumda. Odanın ortası boş alan. Bu odada, tıpkı çadırda olduğu gibi, yatılıp kalkılıyor, oturuluyor, yemek yeniyor vesaire, yani çok işlevli. Peki, o, çok işlevi içinde barındıran, mangalla ısınan, rahlede kitap okunan eski "Türk Evi", bugün için ne kadar uygun? (4) Her

gün yüklükten yatakları çıkartıp yere serecek, kalkınca da derleyip, dürüp kaldıracak zaman ve enerjimiz var mı? Olsa bile uygun mu? Her öğünde, mutfaktan salonun (oturulup, yatılan odanın) orta yerine kurulmuş yer sinisine servis yapmaya ve tekrar kaldırmaya, karı-koca çalışan ve çocukları okuyan bir ailenin zamanı ve enerjisi yeter mi? Yetse bile, uygun mu? Bana sorarsanız, bir ferdi olduğum ailem için hiç ama hiç uygun değil.

Başlarda "ev yapmak, hayatı biçimlendirmek demektir" demiştim. Giderek doğruluğuna inandığım ifade şu olmuştur: Yaşantı, hayat tarzı, evi biçimlendirir.

Duvarsız ev olabilir mi?

Duvarsız ev yoktur. "Ev" dediniz mi, ilk akla gelen, duvar olabilir. Evin bir iç bir de dış duvarları vardır. Bütün duvarları saydam olan bir ev olabilir mi? Sovyetler Birliği yurttaşı Yevgeni Zamyatin'in 1920'de yazdığı *Biz* adlı romanında olabiliyor (5): Kodlanmış numaralarıyla anılan insanlar, her tarafı camdan yapılmış yapılarda hayatlarını sürdürüyorlar (Bu insanlara "hemşehri" ya da "yurttaş" diyebilir miyiz?). Bütün hayat ortada, gözler önünde. Erkek ve dişi numaralar, yalnızca izin belgeleriyle, önceden belirlenmiş sevişme saatlerinde, birbirlerini ziyaret ettikleri zaman perdeleri indirme hakkına sahipler. Tüyleriniz ürpermedi mi? (6) Oysa, cam, bir mimar olarak, minnettar kaldığım yapı malzemelerinden biridir. Yalıtım sorununu çözmek kaydıyla, Halilrıfatpaşa sırtlarında, o canım Körfez'i salonun içine alan geniş cam yüzeylerin yarattığı şeffaflık ne büyük bir zenginliktir. Her şeyde olduğu gibi burada da ortaya çıktı: Şeffaflık, ancak doğru kullanıldıkça iyidir. Şeffaflık, *Biz*'de olduğu gibi, hayatımızı zehreden, farklı nedenlerle de kullanılabilinir.

Geleneksel, "konvansiyonel bir evin en belirleyici özelliklerinden biri, duvar, pencere, kapı, çatı, merdiven, oda, koridor, sofa gibi tekil unsurların birbirlerine indirgenemez" ve birbirleri içinde eritilip, biri diğeri yerine alınamaz, "ayrı varlık alanlarına sahip olmaları, ikincisi de, belirli örüntü kalıplarına göre bir araya gelerek" (örneğin, eve yatak odasından girilemiyeceği gibi...) "bütünü oluşturmalarıdır" (7). Ünlü Fransız mimar Le Corbusier'nin (1887-1965) ütopyası da, "... bu 'eski' geleneği yıkıp yerine yenilerinin inşaasına aracılık etmektir..." Ünlü mimar, "planı cepheye, konstrüksüyona, hatta alt ve üst katın planına, cepheyi plana ve konstrüksüyona; konstrüksüyonu, mekân kurgusuna; pencereyi duvarlara bağımlılıktan kurtarmayı, bahçeyi topraktan, evi yerleşmeden, yerleşmeyi şehirden, her şeyi birbirinden, birbirine bağımlı olmaktan kurtarmayı hedefliyordu..." Le Corbusier, "ütopyası" dediğim bu hedefini gerçekleştirdi. Gerçekleştirmek için seçtiği araç, topraktan kopmuş zeminiyle, birbirleriyle merdivenle ilişkilendirilmiş, kolonlar üzerindeki plaktan ibaret, duvarsız betonarme iskelettir (8). Sayın İhsan Bilgin, değerli, uzun yazısının sonlarında şu soruyu sormaktan kendini alamıyor: "Günümüzde Anadolu'nun herhangi bir karayolundan izlenebilecek inşaat peyzajını gözlese ve çeşitli çehrelere büründürülmüş -ya da büründürülmeye hazır- yüzlerce Domino benzeri betonarme iskeletiyle yüzleşse, Le Corbusier, ne düşünürdü acaba?" Sonuç olarak Le Corbusier de, ütopist mimarlar gibi, başkaları adına karar veren bir uzman, üstelik usta bir uzman...

Kendi evini kendin yap

Ev, ya da ev yapmak adına, ülkemizdeki gecekondu uygulamalarından öğrenecek epey şeyimiz olduğunu düşünüyorum. "Gecekondu" derken, günümüzde mafyatik ilişkilerle, rant ekonomisinin bir parçası olan uygulamalardan değil, 1960-1978 arası, her ailenin kendi evini kendisinin yapması şeklinde gerçekleşen (9) uygulamalardan söz ediyorum. Burada değineceğim şey Türkiye'nin konut sorununun çözümü, vb. değil (10); yalnızca, ev ile günlük yaşantı, hayat ilişkileriyle ilgili şeyler. O zamanki gecekondu uygulamaları şöyleydi: Yurdundan kopup gelen aile, büyük kentin "kendine uygun" bir yerinde, önce başını sokacak bir göz oda ve çevrelediği alanın odadan kopuk bir yerinde helasını yapıyordu. Sonra gücü, olanağı elverdiğince de, gereksinimi çerçevesinde, o bir göz odaya zamanla, mutfak, banyo, başka bir oda ekliyordu. Ve o bitmemiş yapı, içinde yaşandıkça evleşiyordu. Bahçesi de, ağacı, çiçeği, tavuğuyla, ona göre biçim alıyordu. Bence, şu ana kadar, evleşebilen konut ile ilgili en uygun yapım yöntemi ve yapım süreci bu. Yıllar sonra, yeni mezun genç bir mimarken, Sayın Aydın Erten'in belediye başkanlığı sırasında ve onun özendirmeleriyle, İzmir-Gültepe'de 30 hektarlık arazi üzerinde yaptığım böyle bir çalışmanın Sayın A. Erten'in ifadesiyle, bir Hollanda mimarlık okulunun takdirini almış olduğunu öğrendim. Bu takdir, hiçbir şekilde ne Sayın A. Erten'e, ne de bana ulaşmış değil. Bu tasarımın önemli konularından biri de mülkiyet durumuydu. O zamanlar -toprağı bol olsun- Sayın Tului Sönmez ile konuyu tartışmış ve ondan epey şey öğrenmiştim. Bir konutun, bir aile için ev olabilmesi, o ailenin, o konutun mülkiyetine sahip olması şartına bağlı değildir. Bu, bir işçi, memur, serbest çalışan için de, evsahibi, kiracı için de böyledir. Konuya ilişkin "ücretli işçi ile kapitalist arasındaki ilişki ne ise, kiracı ile ev sahibi arasındaki ilişki de odur" yargısını yıllar önce, Friedrich Engels şöyle eleştirmiş: Kira işlemi, "... basit bir meta satışıdır", "... bu işlem, önceden var olan, daha önce üretilmiş bir değerin el değiştirme işlemidir." "... Ele aldığımız sorun, iki yurttaş arasında, basit bir meta alış-verişidir." (11) O halde, konut gereksinimini karşılamak için tapu devri gerekli değildir. Mülkiyeti, mevcut hukuki yapı içinde belediyeye ait olabilirdi. Belediye ile hemşehrisi arasında yeni bir ilişki olacaktı: kiracı ile evsahibi ilişkisi... Yeter ki, o konutu, gereksinimi olan herkes isterse kendisi, minumum

kurallar çerçevesinde ve yukarıda andığım gecekondu yapım sürecine benzer şekilde gerçekleştirebilme hakkına sahip olsun ve çocuğuna, düzenlenecek bir mevzuat çerçevesinde, miras yoluyla devredebilsin...

Evler neden farklılaşır?

Aklınıza şöyle bir soru gelebilir: Yöreye ve toplumlara göre (eskiden) evler neden farklılaşıyordu? Bunun üç nedeni var:

1) Ulusların ya da toplumların kültür ve yaşantı farklılıkları,

2) Evlerin yapıldığı yerlerdeki hakim yapı teknolojisi,

3) O çevrenin hakim yapı malzemesi ve yapı endüstrisinin durumu.

Demek ki; toplumların kültür ve yaşantı farklılıkları ortadan kalktıkça, yörelerdeki yapı teknolojisi benzeştikçe ve yapı endüstrisinin durumu benzeşip, malzemeler aynılaştıkça, evlerin farklılığı ortadan kalkabilir. Bu durum aykırı da gelse, bir olgudur ve hem iyi, hem de kötü bir durumdur. Ya da kendisiyle mücadele edilmesi gereken bir kaçınılmazlıktır.

Evin kokusu, mekânın sesi

Şöyle ya da böyle, duvardan söz etmeksizin mekândan, mekândan söz etmeksizin evden söz edemezsiniz. Ancak, duvarların boşluğu sınırlandırması, her yapıda, özellikle evde, o hacmi mekânlaştırmaz. Ömür boyu, o yatak odasında, o yatak, hep öyle duracak, başka türlüsü olanaksız; bu olumsuz bir durum değil mi? O yatak odasındaki yatağın hep aynı durumda kalmak zorunda olması, o salonda, o yemek masasının, hep aynı şekilde konuşlandırılmak zorunda olunması, evi evlikten çıkarabilir. Ya da barınağın, konutun, bir türlü evleşememesine neden olabilir. İnsan barınağı, içinde yaşandıkça "ev"leşir. Boş, kiralık apartman dairesi, bir ev değildir; o, kiralanması beklenen bir konuttur. "Ev"den söz edeceksek, mekândan, mekândan söz edeceksek, duvardan söz etmeliyiz demiştim ya; bu, aslında eksik bir ifade. Çünkü örneğin ses ile de boşluklar mekânlaşabilir. Hatta koku ile de... Evin, o eve özgü kokusu, mekânın sesi vardır. Evi "ev" yapan, duvarlarına asılan resimlerdir, tablolardır, kullanılan biblolar, kap kacaktır. Penceresinden görünendir. Komşundur. "Büyük mimar Len-ti, yararlı olanı güzel saymıştı. Koha kentinde işçiler için, hiçbir süsü olmayan, içinde ise oturacakların tüm gereksinimlerinin düşünüldüğü evler yaptı. Len-ti, işçilerin yeni evlerinden memnun olmadıklarını duydu. Konutlarını güzel bulmamışlardı. Mimar Len-ti, evleri yaparken, sizin makinalarınızı örnek aldım; makinalarınız hem güzel hem de yararlı şeyler. Ben de en yararlı insanlar için en yararlı konutları yapmak gerekir diye düşündüm dedi. İşçiler şöyle karşılık verdiler: Çalıştığımız fabrikalarda, yararlı olmayan şey yoktur. Bize de ancak yararlı olduğumuz ölçüde gerek duyulur. Yalnızca yararlı olandan tiksiniyoruz... Belki de güzel olan, gerçekten de yararlı olandır; ama o zaman da bu demektir ki, makinalarımız güzel değil, çünkü onların bizim için yararı yok. Len-ti üzüntüyle şöyle bağırdı: Ama makinalar yararlı olabilirdi! Evet diye karşılık verdi işçiler, senin yaptığın evler de güzel olabilirdi, ama değiller işte!" (12)

Mimarın rolü ortadan kalkmalı

Brecht'ten yaptığım bu uzun alıntıdan sonra, eve ilişkin benim ütopyama gelebiliriz. Benim evle ilgili ütopyam, baştan beri evle ilgili söylediklerimden sonra, ütopyanın reddine dayanmaktadır. "Ütopya" biliyorsunuz, "olmayan yer", "düş ülkesi" demektir. Ütopik fikirlerin, daha çok mimarların ve plancıların (aslında bunlar da mimar) içinden çıkması, ütopyanın, genellikle yere (place) ilişkin bir kavram olmasının yanı sıra, başta da değindiğim gibi, mimarların, Tanrı gibi olma yatkınlıklarından olabilir mi acaba diye düşünüyorum? Ütopya buyurgandır çünkü. Ütopya yaratıcısı, başkaları için, başkaları yerine karar vericidir, otoriterdir. Ve de bütün bununla birlikte, uymakla zorunlu olunan disiplinler manzumesidir. Düzeneği oluşturan çarklardan herhangi bir tanesinin dönüşünün, hiçbir şekilde aksamaması gerekir. "Halkalardan oluşan zincir, en zayıf halkası kadar sağlamdır." Ütopyayı oluşturan halkaların her biri, aynı şekilde sağlam ve mükemmel olmalıdır. Bir ailenin yuvası olacak ev için bunu üstlenemem. Günümüzde mimar, evleşmeye uygun, iklim, atmosfer, ortam yaratmaya gayret etmelidir. Görevi bundan ibaret olmalıdır. Zamanı geldiğinde, gecekonduda olduğu gibi, herkes, kendi evini kendi yapmalıdır. Giderek mimar, bu sürece, ancak talep edildiğinde, yardımcı olarak katılacak bir uzman olmalıdır. Marksist söylemdeki devletin sönmesi gibi, eve ilişkin mimarın rolü de, sönerek ortadan kalkmalıdır. Mimarlığı, hiçbir zaman, sansasyonel bir gösteri alanı olarak, mimarı da, bu alanın cambazı olarak görmedim. Mimarlıkta hakim olanın, hep bir uyum ve mütevazılık olması gerektiğini düşündüm.

DİPNOTLAR

1) "Aynılaşma"dan söz ederken, aklınıza "Bodrum Evleri" gelebilir. Bu da apayrı bir konu. Bodrum evi için bir anlamı ve güzelliği olan gumbillinin (Bodrum evine özgü çatı parapeti köşelerinde yer alan süs elemanı) ve beyazın, binlerce tekrardan sonra mide bulandırdığını söylemeliyim. Bu konuyu ele alan bir yazım, "Bodrum Bodrum Dedikleri" başlığıyla, Mimarlar Odası İzmir Şubesi Bülteni'nin Temmuz 1989 sayısında yayımlanmıştı.

2) Bu konuda, Egemimarlık'ın 99/2. sayısında, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye Mimarlığı" başlığı altında gerçekleştirilen toplantıda, Sayın Uğur Tanyeli'nin dile getirdiği fikirler dikkat çekici görünüyor.

3) Ayda Arel; "Türk Evi Dedikleri", Cogito, S18, s.188.

4) "Türk Evi"nin bize öğrettiği çok şey var. Ben "Türk Evi"ni, yalnızca yazının konusu çerçevesinde ele alıyorum.

5) Yevgeni Zamyatin; Biz (Rusça adıyla: Mıy).

6) M. L. Gedizlioğlu; "Biz Toplumsalında Ben Özgürlüğü", Egemimarlık,S91/1.

7) İhsan Bilgin; "Serbest Plan, Serbest Cephe, Serbest Ev...", Cogito, S18, s.144.

8) Aynı yazı.

9) M. L. Gedizlioğlu; "Gecekondu Sorunu", Aydınlık Gazetesi, 4 Mart 1994.

10) Konut sorunu ile ilgili düşüncelerimi, Ege-Koop'un 02.12.1993'te gerçekleştirdiği panelde belirtmiştim. Bu panel, Ege-Koop tarafından bir kitapçık olarak yayımlandı.

11) Friedrich Engels, "Konut Sorunu" s.27-28.

12) B. Brecht; Me-Ti Tarihte Diyalektik, s.169: "Güzel Nedir?"

Memleketimden insan ve hayvan manzaraları

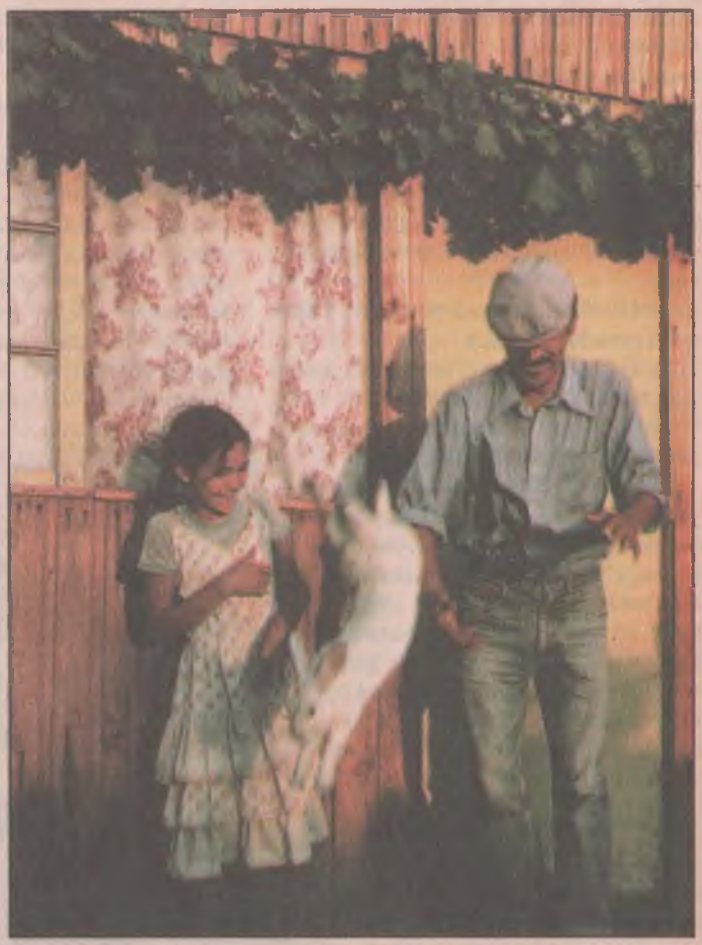

Geleceğin en ünlü ressamlarından biri olacağından hiç şüphe etmediğim genç arkadaşım Zeynep Alpar'la geçenlerde markette karşılaştık. Havadan sudan konuşurken ODTÜ Ortaokulu'nda ikinci sınıf öğrencisi olan Zeynep'in o gün markete uğramasının sıradışı bir alışveriş için olduğu ortaya çıktı: Zeynep'in sevgili kedisi Hakkı geçen yıl sırra kadem basmış. Bütün aramalar boşa çıkmış, gidiş o gidiş. Zeynep ayda bir mahallenin kedilerine ana menüsü sütten oluşan bir ziyafet çekerek acısını biraz olsun hafifletmeye çalışıyormuş. Kediye adı verilen ve benim Robert Kolej'den beri arkadaşım olan Prof. Hakkı Ögelman eğer şu sıralarda Wisconsin Üniversitesi'nde olmasaydı, bu ziyafetlerden birinde şeref misafiri olarak yer alacağından hiç şüpheniz olmasın.

Zeynep'in evinden bir taş atımı mesafede başka bir ortaokul öğrencisi, Onur Gökmen, hastaneye biraz evvel gitmiş babasından merakla haber bekliyor. Prof. Gökmen hasta filan değil; evlerine o gün uğrayan bir sokak kedisini Ankara Üniversitesi'ne, hayvanlara olan şefkatinden dolayı ünü bütün Ankara'ya yayılan Dr. Nil'e muayene için götürmüş.

Pazar sabahı bisikletimle dolaşırken tenis kortlarının önünde baharın ilk günlerinin keyfini çıkaran rektörümüz Prof. Suha Sevük ve köpeği Panço ile karşılaştım. Suha Bey ne kadar meşgul olursa olsun, bir yolunu bulup Panço'yla kısa da olsa bir yürüyüşe çıkar. Panço'nun berberden yeni geldiği belli ve sallanan kuyruğunun frekansının geçen haftaya nazaran çok daha yükseklerde atması, bu kırpılmadan çok mutlu çıktığını gösteriyor. Köpeğin ve sahibinin yüzündeki mutluluk neredeyse havada dans eden kelebekleri bile etkilemiş.

Saat akşam 19:00 sıraları, Prof. Mustafa Savcı elinde boş poşetlerle ODTÜ Alışveriş Merkezi'ndeki lokantaların mutfaklarını ziyaret etmeye başlıyor. Aşçıların o akşam gönüllerinden kopanlar poşetleri kısa zamanda dolduruyor. Öğretim üyelerin maaşları bu kadar düşük mü diye sakın dehşete kapılmayın; Savcı bu malzemeleri, onun dönüşünü Fizik binası önünde sabırsızlıkla bekleyen kediler için topluyor. Birkaç gün önce Savcı'nın hastanede kısırlaştırdığı kediler bu ameliyattan pek etkilenmiş görünmüyorlar.

Ben bir Jülide Ateş hayranıyım. Tane tane konuşması, konuklarla yaptığı söyleşilerde "Ne kadar ukalalık edersem o kadar akıllı görünürüm" hatasına düşmemesi ve bakınca insanın içini açan güzelliği ile Jülide Hanım TGRT'nin bizlere bir lütfu. Bu pazar gününden sonra çok daha mutluyum; çünkü Jülide Hanım'ın programından başka zevkle seyredebileceğim başka bir TV programı bulduğum için çok mutluyum: *Bir Başka Alem* (Kenneth Clark'ın geceyarısı NTV'de gösterilen *Uygarlık* programı da fena değil; ama ben o saatte genellikle uykuda olduğum için bana uygun değil). *Bir Başka Alem*'in tümü hayvanlar ve insan-hayvan ilişkilerine ayrılmış. Animasyon, söyleşi ve hayvan yaşamlarından alınan kesitler; en önemlisi, vaizvari söyleşilerden kaçınan bu programı bütün hayvanseverlere öneririm. Hayvansever deyince size bir itirafta bulunayım: Hayvanları doğal ortamlarında seyretmeyi tercih eden ben için evde kedi beslemek, Schonberg'in senfonilerini dinlemek gibidir; yokluklarını hissetmem. Ama son yıllarda hayvan haklarını gündeme getirenlerin başını çeken Peter Singer ile bir noktada hemfikirim: Hayvanlara iyi davranmak mantık gereğidir, ahlak gereğidir.

Doğanın öz çocukları

Sevgi hayvanlara karşı duyduğumuz hislerden yalnız bir tanesi. Ünlü kültür tarihçisi George Boas insanoğlunun tarih boyunca hayvanlara karşı takındığı tavrı üç ayrı kategoriye ayırıyor: 1) Hayvanların biz insanlar gibi düşünme, muhakeme etme yeteneğine sahip olmaları. 2) Bizlerden çok daha mutlu bir yaşam sürdürmeleri ve 3) Ahlak açısından insanlardan çok daha üstün oldukları. Hayvanların ne kadar akıllı yaratıklar olduğundan Eski Budist kitaplarında sık sık bahsedilir. Romalı doğa tarihçisi Pliny, sahibini arayan bir köpeğin yol üçe ayrıldığı zaman ilk iki kavşakta yeri koklayıp sahibinin kokusunu bulamayınca nasıl koklamaya gerek görmeden üçüncü kavşağa daldığını yazar. Özellikle son yıllarda yapılan araştırmalar, hayvan ve insanların muhakeme kabiliyetleri arasındaki farkın sanıldığından daha az olduğunu ortaya çıkarmışsa da, bunun ne kadar olduğu hakkında bilim insanları hemfikir değil. Bu anlaşmazlığın en belirgin örneği geçenlerde dünyanın belki de en saygın bilimsel dergisi olan *Scientific American*'ın geçen ay yayımlanan sayısında çıktı. Makalelerin birinde Alex adlı bir papağanın az da olsa basit cümleler kurabildiği örneklerle gösterilmiş. Hemen bir sonraki makalede, *Belki de Değil* başlığı altında Alex'in yaptığının gerçek konuşma olmadığı yazılıyor. Bu ikinci makaleyi yazan profesör, doktorasını birinci makaleyi yazan araştırmacıdan almış!

Bir ayının Shakespeare-vari bir sonnet, bir şempanzenin Mozart gibi sonat yazabilmesi veya bir yunus balığının Newton gibi denklem çözebilmesi gerçekten iyi olurdu. Ama gerekli değil. Doğa hayvanlara zaten yeteri kadar gü-

zel özellikler hediye etmiş. Bu alanda kafa yoranlardan biri de sahibini arayan köpek örneğini veren Pliny. Pliny'ye göre hayvanlar doğanın öz, biz insanlar ise üvey çocuklarıyız. Doğa hayvanlara ne güzel kürk, kabuk, tüy dağıtmış ve kısa zamanda onlara uçmayı, yüzmeyi öğretmiş, öte yandan biz insanlar "doğduğumuz andan itibaren çıplak bir şekilde çıplak toprağa atılırız ve hemen ağlamaya ve yalvarmaya başlarız. Hiçbir hayvan insan gibi daha doğuştan ağlamaya başlamaz." Hayvanların insanlara göre çok daha üstün bir yaşam tarzı sürdükleri *Odesa Destanı*'nda da görülür. Truva Savaşı bittikten sonra, evine dönerken uğradığı bir adada Odyssius bir cadının hayvana dönüştürdüğü insanlarla karşılaşır. Bunların arasında yalnız bir tanesi tekrar insanlığa dönmek ister, geri kalanlar durumlarından çok memnun olduklarını ve böyle kalmak istediklerini söylerler. Hele bir geyiğin çektiği nutuk Duygu Asena'nın bile beğenisini alacak kadar feminist duyarlılığı taşır. İnsanların aksine hayvanlarda erkek-dişi eşitsizliği olmadığını ifade eden geyik, dişi hayvanların erkeklere her bakımdan eşit olduğunu ve yavrularını çok daha kolay büyüttüğünü söyler. Bizim Sinoplu Diyojen ise cadıya filan gerek görmeden hayvan yaşamını tercih eder. Köpeklerin tas gerekmeden su içtiğini gören Diyojen, kendi kabını çöplüğe atarak onlar gibi su içmeye başlar. Hayvanların giysi giymediklerine dikkati çeken Diyojen vücudunu düz bir kumaşa sararak elbiselerinden kurtulur. Onlar mağarada yaşarsa, der Diyojen, ben de şarap fıçısında yaşarım. Aynı şekilde, hayvanlar yediklerini pişirmediği için Diyojen de yemeklerini çiğ yer. Aradan iki bin yıl geçtikten sonra Walt Whitman'ın şu dizeleri sanki Diyojen'in kaleminden çıkmış gibi:

"Sanırım ben de hayvan olup onlar gibi yaşayabilirim

Onlar ne kadar uysaldır ve kendi işlerini kendileri görürler

Seyrederim onları uzun uzun

Terlemez ve mızmızlanmaz onlar

Karanlıkta uykuları kaçmaz, günahları için ağlamazlar."

Diyojen ve Whitman'ın hayvanlara karşı gösterdikleri saygı ve sevgi Batı ülkelerinde pek yaygın değildi. Bu günlerde hayvan haklarında en önde gelen ülkelerden biri olan İngiltere'de bile ilk hayvanları koruma cemiyeti ancak 1824 yılında kurulmuş, bunu 1866 yılında New York'ta kurulan cemiyet izlemiştir.

Bir ayının Shakespeare-vari bir sonnet bir şempanzenin Mozart gibi sonat yazabilmesi veya bir yunus balığının Newton gibi denklem çözebilmesi gerçekten iyi olurdu. Ama gerekli değil.

Bizim sicilimiz

Bu arada bizler neler yapmışız? Aslında evcil hayvanlar ve pestisidler ortaya çıkmadan önce kuşlar ile ilgili sicilimiz o kadar fena değil. Modern bilimin kurucularından Francis Bacon *Doğanın İyi Yanı* adlı makalesinde Türkler'in köpeklere ve kuşlara çok iyi davrandığını söyler ve İstanbullu bir gencin "uzun gagalı" (leylek?) bir kuşu boğmaya çalıştığını gören halkın nasıl galeyana geldiğine dikkati çeker. Osmanlı İmparatorluğu'nu ziyaret eden gezginlerin de izlenimleri aynı yönde. Çevre tahribatını modern bilimin ışığında belki de ilk kez masaya yatıran George P. Marsh 1864 yılında yazdığı *Doğa ve İnsan; Veya İnsan Etkisiyle Değişen Fiziki Coğrafya* adlı kitabında bakın atalarımız hakkında neler yazmış: "Türkler hayvanlara çocuk muamelesi yaparlar. Türkiye'de insanların hayvanlara gösterdiği şefkat örneklerini görebilmeniz için haftalarca orada yaşamanıza gerek yok. Ben kertenkele ve diğer sürüngen örnekleri toplarken bile gençleri bir türlü bana yardım etmelerine ikna edemedim."

Gördüğünüz gibi Zeynep, rektörümüz Suha Bey ve arkadaşımız Mustafa'nın hayvanlara karşı gösterdikleri duyarlılığın kökleri bizde oldukça eskiye gidiyor. Ama bu iç açıcı olayların yanı sıra trajik sahneler de her gün karşımıza çıkıyor: Bir köpeğin diri diri çöp kamyonuna atılması, bir kamyonetin zor taşıyabileceği yükün zavallı bir atın çektiği arabaya yüklenmesi, etrafta başı boş dolaşan binlerce sahipsiz kedi ve köpek, bunlardan sadece birkaçı.

Şu önemli noktayı da unutmamak gerekir: Aynı çocuklarımızda olduğu gibi hayvan sevgisi de beraberinde bazı yükümlülükler getirir, daha doğrusu getirmelidir. Hayvanın aşılarını yaptırmak, karnını doyurmak ve gerekirse kısırlaştırmak bu görevlerin başında gelir.

Ülkemizde hayvanları korumaya yönelik çok sayıda kuruluş var. Kutluyoruz. Ama yeterli değil. Bizde hâlâ hayvanları koruma yasası yok. Geçen yıl bu hayvanların korunmasına çekidüzen verecek bir kanun teklifi bir türlü genel kurula getirilmemişti. Çevre Bakanlığı'nın Hayvanları Koruma Dairesi'nde bu teklifin hazırlanmasında büyük emekleri geçmiş, bu sorunların çözümü için tipik bir bürokrat yaklaşımının çok daha ötesinde büyük emek harcayan insanlar da var. Onlardan aldığımız bilgilere göre bu kanun teklifi resmi deyimle "kadük" yani geçersiz olmuş. Şimdi bütün muamelelerin yeniden başlatılması gerekiyor. Umarız yeni hükümetimiz bu alanda biraz daha duyarlı hareket ederek bu kanun teklifini bir an önce hazırlatıp yürürlüğe sokar. Her şey bir yana, böyle bir oluşum ulusal bir vicdan borcudur.

Dünyanın en iyi optik mühendisleri

Dünyanın en iyi optik mühendislerini bulmak için, bir bardak altı çok tuhaf bir yer sayılır. Fakat, işte orada, ölmüş olduğu halde Amazon ormanlarında kanat çırparkenki kadar göz kamaştırıcı... Erkek **Morpho** kelebeğinin şaşkınlık verici ışık oyunları onu, bardak altı, tepsi ve benzeri tuhaf sayılabilecek süs eşyaları üreticileri arasında çok popüler yaptı. Onlar aynı zamanda, fizikçilerin nesillerdir böcek bilimiyle ilgilenmelerinin sebebini de oluşturuyorlar. Bu ilgide özellikle, söz konusu kelebeğin bu kadar yoğun ve parlak bir mavi rengi üretiş biçiminin önemli bir rolü var. Bilim insanları, kelebekleri niçin bu denli araştırdıklarını açıklıyorlar: Sahte paraları ayırt etmeye yarayan cihazlar üretme ve askeri araçları kamufle etmenin ucuz bir yöntemini geliştirme konularında, bu kelebeklerin sahip oldukları optik buluşlardan bazılarını ödünç almak.

Morpho'nun parlak mavisi doğadaki en göz alıcı renklerden biri. 19. yüzyıl doğa bilimcilerinden Henry Bates bir Morpho'yu yarım kilometre uzaktan fark edip gösterebileceğini belirtmişti. Daha güncel gözlemler, bu parlak mavinin orman üzerinden uçan küçük uçaklardan da görülebildiği yönünde. Yine de yüzyılı aşan bir zaman diliminde yapılan çalışmalara rağmen, fizikçiler hâlâ bu kelebeğin niye bu kadar göz kamaştırıcı olduğunu araştırıyorlar. Erkek Morpho'nun kanatlarındaki metalik mavi "yapısal bir renk." Parlaklığını pigmentlere değil, kanatlarının yüzeyini kaplayan milyonlarca ufak pulun ışıkla oyununa borçlu. Amazonlar'dan uzakta, Exeter Üniversitesi'nin karanlık laboratuvarlarından birinde Roy Sambles ve Thin-Film Photonics Grubu'ndan arkadaşları, bilgilerinin sınırlarını genişletmek için kelebekteki pulları tek tek inceliyorlar. "İncelemeyi bu şekilde yürütmedikçe Morpho'nun renk özelliklerini tam olarak anlamak mümkün değil" diyor fizikçi Pete Vukusic. Sambles, Vukusic ve meslektaşları Chris Lawrence bu kelebeklerin mümkün olduğu kadar göze çarpmak için bir dizi özel efekt geliştirerek evrimleştiklerini ortaya çıkardılar.

Erkek Morpho tam bir gösteriş meraklısı. Gözükmek, fark edilmek istiyor; özellikle de diğer erkek Morpholar tarafından. Parlak rengi, kendi alanına girmek isteyebilecek rakiplerini korkutmak için tasarlanmış. Ne kadar görülebilir olursa, ormanın o kadar büyük bir kısmını hakimiyeti altında tutabilir.

Mikroskobik mimari

Morpho'nun parlaklığı, kanadını kaplayan pulların mikroskobik mimarisinin bir sonucu. Çoğu kelebekte kanatlardaki pullar üst üste çakışır ve her pul yaklaşık 75-200 milimetre arasındadır ve de tek bir epidermal hücre tarafından

üretilirler. Bu pullar üst yüzeyde birbirinden birkaç mikrometre uzaklıktaki ince çizgilerde birleşirler. Fakat Morpho kelebeklerinde bu çizgilerin her birinin başlı başına daha karmaşık bir yapıları vardır. Bu, ayna benzeri, çok katmanlı bir yansıtıcı olarak tanımlanabilir.

Pulların oluşturduğu bu çizgiler, sağlı sollu uzanmış ince dalları, tepede kısa, aşağıya doğru uzun dallarıyla, minyatür bir yılbaşı ağacına benzetilebilir. Her bir dalın yüzeyi, sudaki ince bir yağ tabakası gibi, ışıkla etkileşim halindedir; katmanın kalınlığına göre, bazı renkleri yansıtır, bazılarını geçirir.

Bu durumda, ne kadar dal varsa, yansıyan mavi o kadar parlak olur. Sambles ve Vukusic'in, tek tek pulların yansıttıkları ışığı ölçmeye çalışırken fark ettikleri gibi, bazı Morpho türleri yılbaşı ağacına fazladan dal ekleyerek daha da parlak görünmelerini sağlıyorlar.

Araştırmacılar, iki ayrı tür Morpho üzerinde bir deney yaptılar. Yoğun bir mavi renge sahip olan **M. rhetenor** ve daha hafif bir mavi sayılabilecek bir rengi olan **M. didius** ile yapılan deneyde, M. rhetenor kendisine ulaşan mavi ışığın yüzde 70'ini yansıtarak doğal herhangi bir malzeme için inanılması güç bir oran yakalarken; M. didius yüzde 40'ını yansıttı ki, bu bile doğal pigmentlerin iki katından fazla bir oran. İki tür kelebek arasındaki fark hemen kendini ele veriyor: Daha parlak olan kelebeğin yılbaşı ağacında 10-12 arasında dal varken, diğerinde 6-8 arasında dal bulunuyor.

Morpho'nun bu çoklu katmanlarının etkisi şaşırtıcı bir şey olsa da, araştırma ekibinin zorlu ölçümleri daha da önemli bir bulguyu ortaya koydu. Bir şekilde kelebek, parlaklığını, fazlasıyla geniş bir açıdan, yanardöner rengini yansıtmanın bir yolunu bulmuş. Bu da onun yağmur ormanlarında görünürlüğünü artırıyor.

Bu yanardöner rengin bir özelliği, yansımanın olduğu yüzeyin açısına göre de, baktığın yerin açısına göre de renk değişebilmesi. Işık bir grup birbirine tam paralel ince filmlere çarparsa, yansıtılan ışınlar çok dar bir koni oluşturur. Eğer Morpho kelebeği ışığı bu şekilde yansıtsaydı, sadece tam doğru noktada duran bir kelebek, bu bölgenin başka bir kelebeğe ait olduğu mesajını alırdı. Oysa ki Morpho'nun rengi açıya göre değişiyor; parlak maviden mora ve hatta ultraviyole'ye kadar ki; ultraviyole olanları insan gözü algılayamıyor, fakat kelebekler görebiliyor. Yine de Morpho'nun mavisi 100 derece gibi bir açı içinde yansıyor ki bu oldukça geniş bir açı.

Mavi alevler

"Bu kelebek daha geniş bir bakış açısından fark edilebilir olmak istiyor" diyor Vukusic. Görünen o ki, bunun için elinden geleni yapmış. Şimdiye kadar araştırma ekibi bu kelebeklerin mavi yansımalarını arttırabildikleri üç yol bulmuşlar.

Her bir ağacın dalları düzenli dizilmiş olduğu halde tam olarak paralel oldukları söylenemez; bazıları hafifçe yukarı bakar, bazıları da aşağı. Bu oynamalar belirli bir düzene göre olmadığı

için, mavi ışınlar birçok açı yaparak yansıyan rengi etrafa yayarlar. M. didius bu görüş açısını daha da genişleten ikinci bir optik hileye sahip: Bu tür, normal pullarının yanında, bu pulları yer yer kaplayan, şeffaf, camsı pullarla örtülüdür. Bu camsı pullara çarpan hemen bütün beyaz ışık içeri geçer; ancak yüzeydeki ufak kabartılar tarafından ayrılarak, tıpkı bir elmasa çarpıp basit renklerine ayrılan bir ışık demeti gibi birçok açıyla asıl pul örtüsüne çarpar. Bu ilk katmandan yansıyan mavi ışık yeniden camsı katmana yönelir ve tekrar parçalara ayrılır. Son olarak, hem M. rhetenor, hem de M. didius'un sahip oldukları asıl katmanın yüzeyindeki ince birleşme çizgileri, ışığın biraz daha fazla yansıtılmasını sağlar.

Elbette ki Morphlar bu yansıtma özelliğine sahip olan tek kelebek cinsi değil. Araştırma ekibi, Güneydoğu Asya'nın yeşil **Papilios**larından Avrupa'nın parıldayan mor benekli tavuskuşlarına kadar geniş bir yelpazede inmaya çalıştıkları, ancak başaramadıkları şeyleri yapıyorlar. Yansıtma özelliklerini harika bir şekilde kullanıyorlar ve biz henüz bunu nasıl yapabildikleri konusunda bir fikre sahip değiliz."

"Görülen ışığı kontrol edebiliyorlarsa, kim bilir ultraviyole ışınlarıyla ne gibi oyunlar oynuyorlardır. Bu organizmaların yeteneklerinin sınırının nerede sona erdiğini bilmiyoruz" diye ekliyor Ghiradella. Tek bir epidermal hücrenin bu kadar karmaşık bir işi nasıl bu derece mükemmel yapmayı başardığını da bilmiyorlar.

Askeri kamuflaj

Maddelerin kullanım ve nitelikleriyle uğraşan bilim insanları ise, kelebeklerin bunu nasıl yaptıklarından daha çok, bu özelliği kopyalayıp kopyalayamayacakları konusuyla ilgileniyorlar. Örneğin DERA, askeri araçların kamuflajı için bu kelebeklerin hızlı renk değiştirme özelliğinden yararlanmak istiyor. Bir uçak ya da filoyu her yer değiştirişte yeniden boyamak masraflı ve zaman alıcı. Bunun yerine tıpkı kelebeklerdeki gibi birkaç katmanlı ve renk yansıtma özelliğine sahip bir plastik boya geliştirilirse, gölgelendirme işlemi çok daha kolay yapılabilecek. Hatta pullar arasındaki mesafeyi ayarlayarak aktif kamuflaj yapmak bile mümkün. Örneğin amfibik bir aracın, suya girdiğinde tıpkı bir ayna gibi yansıtıcı olması, ormana çıktığındaysa ağaçların rengini alması ayarlanabilir.

"Birçok faktör ileri sürebiliriz: film tabakanın kalınlığı, tabakalar arası uzaklık ve dalların açıları" diyor Lawrence. Parlak renkleri uzun mesafelerde yansıtabilen yapılar insan hayatında değişik işlevlerde kullanılabilir: güvenlik giysileri, trafik işaretleri, diz üstü bilgisayarların ekranları... Hatta en sonunda moda tasarımcılarının, hareket ettikçe renk değiştiren bu maddenin varlığını keşfiyle her yerde karşımıza çıkabilir. Ama kelebeklerin bu optik yeteneklerine en büyük ilgi banka ve kredi kartı firmalarından geliyor. Avustralya'da ortaya çıkıp yeni yeni yaygınlaşmaya başlayan plastik banknotlar, içlerinde hareket ettirdikçe renk değiştiren minik parçacıklar barındırmaya son derece uygun. Hatta bu parçacıkların renk değişiminin sadece belli bir aygıt tarafından algılanabilmesi kadar komplike bir hale getirilebilir durum... "Kelebekler renk üretirken aldatıcı yöntemler kullanıyorlar; öyle ki bu üretimi, elektron mikroskobu olmadan ve mikro düzeyde neler olup bittiğini bilmeden taklit etmek mümkün değil" diyor Lawrence. "Yapı ne kadar karmaşık olursa kopyalamak da o kadar zorlaşıyor."

Görülen o k,i bu yapılardaki her ince detayda, bilim adamları için öğrenilecek yeni bir şey gizli.

Bazı durumlarda karmaşık bir yapının bir parçası işe yararken, bazen de

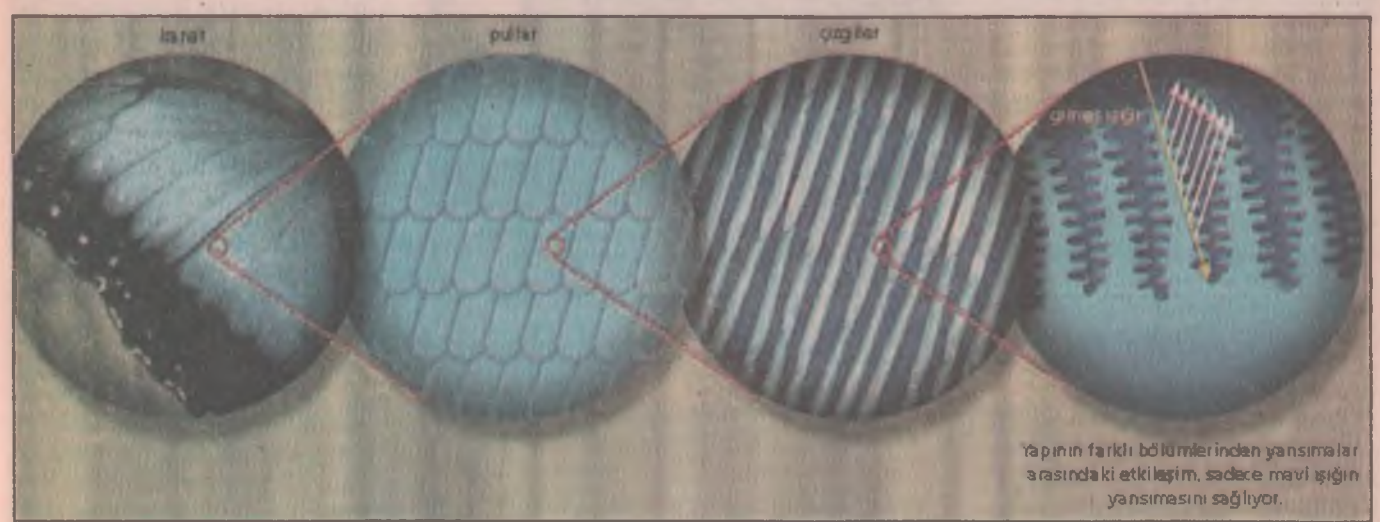

Yapının farklı bölümlerinden yansımalar arasındaki etkileşim, sadece mavi ışığın yansımasını sağlıyor.

celiyor türleri. İncelemeye başladıkları her türün, renk yansıtma konusunda kendine has bir yolu var. "Her türün kendine ait bir yansıtma şekli var, ancak her türün kendi arasında da, pulların dizilişi ve yansıtması arasında da farklar var" diyor Vucusic.

Fizikçiler, kelebeklerin ışığı yansıtma konusundaki hünerlerinin bununla da sınırlı olmadığını düşünüyorlar. Işığın polarizasyonunu kullanarak oradan oraya dolaşıyor bile olabilirler.

Biyologlar da, en az fizikçilerin bu harika yaratıkların optiğiyle ilgilendikleri kadar ilgileniyorlar ışığı nasıl yansıttıklarıyla. "Eğer optik açıdan bilgi sahibi olursak, bu olayın hayvanların ne işine yaradığı konusunda da fikir yürütebiliriz" diyor New York Üniversitesi entomolojistlerinden Helen Ghiradella. "Bu hayvanlar, mühendislerin yapbirkaç optik detayın birleşmesi istenilen sonucu veriyor. Örneğin, bir yapının bir renginin yansıtma özelliğiyle birlikte başka birinin yayılma açısını istiyor olabilirsiniz.

Ne olursa olsun kelebekler hâlâ insanoğlunun önündeler. "Bazıları karmaşıklığına bakıp asla kopyalanamayacağını söylüyor. Bunu söyleyenler kopyalamaktan, tamamen aynısını elde etmekmiş gibi bahsediyorlar. Oysa ki belirli bir kısmı kullanarak istenilen sonucu elde etmek mümkün" diyor Lawrence. "Kelebekler, insanlara tam bir örnek teşkil etmekten çok, neyi nasıl yapacakları konusunda yol gösteriyorlar, tıpkı çok işimize yarayacak bir alet çantası gibi..."

(New Scientist, 26 Haziran 1999.
Çeviren: Alev Şeren)

Kiraz Perinçek

Akbabalar geri döndü!

Yaklaşık 16 yıl önce nesli tükenen, Güney Amerika'ya mahsus bir çeşit büyük akbaba olan Kaliforniya **kondor**ları geri döndü. Bilim insanlarının kondor yetiştirme ve doğaya salıverme yöntemleri üzerine yaptıkları çalışmalar bu sürpriz gelişmeyi doğurdu.

Kondor soyunu koruma çalışmalarının sürdürüldüğü Ventura bölgesinde, bu leş yiyen devlerin, hem sayıları artıyor hem de yayıldıkları alanlar.

Kondor nüfusu son on yılda, 35'i doğal ortamlarda olmak üzere 150'yi geçmişti. Bu sene Los Angeles, San Diego ve Boise, Idaho'daki kondor yetiştirme merkezlerinde yumurtadan çıkan yavru kondor sayısı ise 20.

Amerika Balıkları ve Doğal Hayatı Koruma Vakfı'nda çalışan biyolog Robert Mesta, *Los Angeles Times*'a verdiği demeçte, kondorların soyunu koruma çalışmalarının kritik bir noktaya ulaştığını söyledi. Kondorların eski durumlarına geri dönmeye kendi yiyeceklerini bulmaya başladıklarını ve bazı çiftleşme davranışları sergilediklerini bildirdi.

Doğaya salıverilen kuşlar, onları tehlikelerden koruyan ve beslenmelerini takip eden ekipler tarafından dikkatli bir şekilde izleniyor. Ve ilk defa olarak Santa Barbara bölgesinde, serbest bırakılan bir kondor çiftinin birbirlerine yaptıkları kur, bu ekipler tarafından gözlemlendi.

Dünyanın çok sınırlı bir bölgesinde yaşamlarını sürdüren kondorlar, özel olarak yetiştiriliyor.

Bu kuş cinsinden ümidini kesen bilim insanları şimdi oldukça iyimser. Sivil bir kuruluş olan Peregrine Vakfı'nın bilim direktörü Lloyd Kiff, bu gelişimin oldukça hızlı olduğunu belirtiyor.

Her ne kadar kuşlar sonunda kendilerine doğal ortamda barınaklar sağlamayı başarmış olsalar da, bilim insanları hastalıklardan ve bu küçük kolonileri kolayca ortadan kaldırabilecek vahşi hayvanlardan çekinmekteler.

Önümüzdeki üç ay içerisinde Kaliforniya ve Arizona'da 22 genç kondor, iki grup halinde serbest bırakılacak. Böylece doğadaki kondor nüfusu son 60 yılın en üst seviyesine çıkacak.

Bilim insanları medeniyetin gelişmesiyle beraber Kaliforniya'da kondor nüfusunu korumak için hiçbir şey yapılmadığından şikayetçiler; ayrıca bu cinsin yaşaması için en uygun yerin burası olup olamayacağını tartışıyorlar.

(www.sciencenews.com. Çeviren: Akgün Özsoy)

Küp şeker büyüklüğündeki bilgi depoları

Hologramlar sayesinde 500 milyon daktilo sayfası bilgi hızlı bir şekilde depolanabildiği gibi, çok yüksek erişim hızlarına da ulaşılabiliyor.

Multimedya kullanım çağında bit ve bytlardan oluşan dijital bilgi seli giderek artıyor. Buna bağlı olarak da kullanıcıların daha büyük saklama alanlarına olan ihtiyacı büyüyor. Video ve film bilgi bankaları (video-on -demand), iletişim ağları, uydu haberleşmesi veya cerrahideki imge işleme gelecekteki terabytlık bilgilerin depolanması ve bu bilgilere hızlı bir şekilde erişilmesi gereken alanlardan sadece bazıları olacaklar. Aynı zamanda kütüphanelerde, örneğin resimleri bütün detayları ile saklayabilen yüksek kapasiteli saklama alanlarına gereksinim var. Kompakt diskler şu andaki bilgi selinin ancak hakkından gelebiliyorlar. Standart CD-Romlar bugün 650 megabytlık bilgi depolayabiliyorlar. Yeni gelişmelere rağmen, gelecekteki depolama kapasitesi ihtiyacının altından kalkamayacak gibi gözüküyorlar.

Şimdiki depolama yöntemlerinin bir engeli var: Bilgiler seri olarak yazılıp, okunuyorlar. Bunun için lazer ışığı, bilgileri bit olarak tek tek yokluyor. Buna karşın hologramlar paralel olarak bilgi yazıp okuyarak geleceğin bilgi depoları olma yolunda ilerliyorlar. Teorik olarak hologramlarla küp şeker büyüklüğündeki ortamlara kolaylıkla terabytlik bilgi yerleştirilebiliyor. Bu da 1000 gigabytlık sabit disklere ya da 500 milyonluk daktilo sayfasına eşdeğer. Bu yöntemin işleme ilkesi şu: Bilgiler elektronik olarak bir ışık modülatörüne, aynı sıvı kristal ekranlarında olduğu gibi, geçirgen veya geçirgen olmayan noktalardan oluşan iki boyutlu bir görüntü (sayfa) olarak yerleştiriliyor. Bu görüntü lazer ışığı ile aydınlatılarak bilgi taşıyan dalga oluşturuluyor. Daha sonra bu bilgi dalgası, referans dalga denen başka bir dalga ile üst üste bindirilerek, görüntü hologram olarak özel bir kristale yükleniyor. Referans dalganın dalgaboyu, konumu, fazı gibi özellikleri değiştirilerek farklı bilgi sayfaları aynı yerde üst üste kaydedilebiliyor. Bu yöntemle milyonlarca bit bilgi bir sayfada, binlerce bu tür sayfa da küp şeker büyüklüğündeki birkaç santimetre küplük kristalde saklanabiliyor. Bilgiye erişim hızları da akıl almaz derecede kısalıyor. Saniyede gigabytlik bilgi transfer oranlarına, milisaniyeden daha kısa bilgi erişim hızlarına ulaşılabiliyor.

Darmstadt Teknik Üniversitesi Uygulamalı Fizik Enstitüsü'nde Prof. Dr. T. Tschudi, Dr. C. Denz, K. O. Müller ve diğer araştırmacılardan oluşan bir grup, farklı bilgi sayfalarının yerleştirilmesi için etkili bir yöntem geliştirdiler. Faz kodlaması denen bu yöntemle, referans dalga faz modülatörü yardımı ile küçük parçalara ayrılıp, bazı bölgelerdeki dalga hızı diğerlerine göre yavaşlatılıyor. Böylece her sayfa için farklı bir referans dalga elde ediliyor. Bu yöntemin diğerlerine göre üstünlük sağlayan yönü, ışığın dalga boyunun ya da konumunun sabit kalması.

Bu sistemle bilgi depolamanın yanında, bu bilgiler toplanıp, çıkarılarak bilgiler işlenebiliyor da.

(http://odl.lap.physik.tu-darmstadt.de/pro.html. Çeviren: Deniz Tamer)

Avustralya tuza gömülüyor

Avustralya'nın özellikle batısı ve güneyi olmak üzere büyük bir bölümü tuza gömülüyor. BBC'nin haberine göre gittikçe artan orman açma çalışmaları yeraltı sularının yükselmesine sebep oluyor. Böylece tonlarca ağırlığındaki tuz yeryüzüne çekiliyor. Bunun sonucunda meydana gelen çöllerde hiçbir bitki yetiştirilemiyor.

Avusturalya'ya beyaz adamın yerleşmesi ile başlayan tarla açma ve bayındırlık çalışmaları nedeniyle tahminen onbeş milyon ağaç kesilmiş. Bu ağaçlarin kökleri, milyonlarca litre yeraltı suyunu emip, daha sonra buharlaştırarak bu suların seviyesini kontrol ediyorlardı. Bu çok basit mekanizma işlemeyince, kendiliğinden yer üstüne çıkan yeraltı suları burada buharlaşıp, içlerinde bulunan tuzlar yüzeye çöküyor. Böylece toprak tuzlanıyor.

Bilim adamlarına göre tek çözüm çok acil ağaçlandırma çalışmaları. Çiftçiler ise diğer yandan ormanları yok etmeye devam ediyorlar. Avusturalya Bilim Konseyi sözcüsü Peter Cullen, bu gelişmeyi durdurmanın mümkün olup olmayacağını bilemediklerini, Avustralya'nın en büyük çevre sorunu ile karşı karşıya olduklarını bildiriyor. Eğer bir şeyler yapılmazsa, gelecek yüzyıl içinde kıtanın güney kısmının üçte biri verimsiz, beyaz bir çöle dönüşecek.

(http://www.wissenschaft.de/bdw, 2 Temmuz 1999. Çeviren: Deniz Tamer)

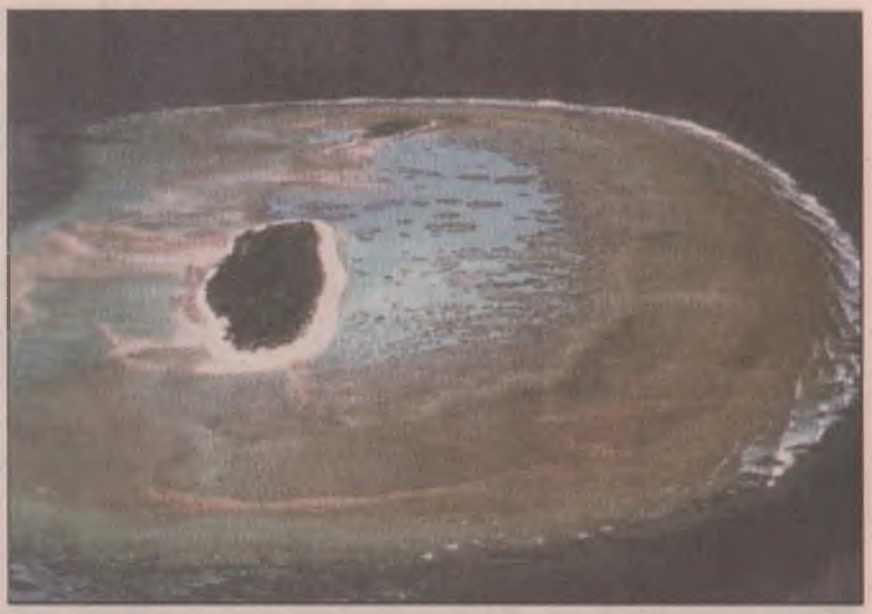

Yeraltından gözlenen gökyüzü

Romantiklerin çağı geride kaldı. Ay ışığında aydınlanmış pırıl pırıl bir gecede yıldızları izleyen bilim adamları da artık eskilerde kaldı. Bugünün çağdaş gök bilimcileri artık zamanlarını karanlık laboratuvarlarda geçiriyorlar; örneğin Minnesota'da, yerin 200 metre altında, tek bir ışık kuvantumunun bile giremediği, Soudan Madeni'nde. Ama ay buradan da, doğrudan olmasa bile kozmik ışınların gölgesi olarak gözlenebiliyor.

Kozmik parçacık ışınımı dünya atmosferine girdiği zaman, atmosferdeki atom çekirdekleri ile çarpışarak myonları oluştururlar. Bu temel parçacıkların kütlesi elektronlarınkinden 200 kat daha fazla. Son derece büyük olan enerjileri ile bir metre kalınlındaki kurşunu, bir merminin kâğıdı delmesi kadar kolayca delip geçebilirler. Dedektörler ile varlıkları tespit edilse bile, teleskopların aynalarını da delip geçtikleri için gözlenemiyorlar. Böylece myon kaynaklarının yönü tespit edilemiyor. Bu yüzyılın başında bulunan bu ışınım, şimdi yeraltında bulunan bir dedektör ile daha yakından araştırılmaya başlandı.

Oxford Üniversitesi'nden fizikçi John Cobb ve grubu yeni myon dedektörleri ile bu konu üzerinde çalışıyorlar. Aslında 80'li yılların başında proton ölçümleri için kurulmuş olan ABD, Minnesota'daki Soudan Demir Madeni, bugün Soudan-2-Dedektörü ismi ile myon dedektörü olarak kullanılıyor. Dedektörün üzerinde bulunan dağ, bir filtre görevi görüyor. Böylece yüksek enerjili myonlar dışındaki ışınımlar dedektör malzemesine ulaşamıyor. Bu malzeme sandviç biçiminde sıralanmış. Myonlar, çelik tabakalarla birbirinde ayrılmış odacıklardaki argon-karbondioksit karışımını iyonize ediyorlar. Böylece her odacık içinde oluşan elektronlar, ince teller üzerinde gözlenebiliyor. Bilgisayar yardımı ile de hangi tel üzerinden sinyal geliyorsa myonun uçuş yönü tespit edilebiliyor. Myonlar kozmik birincil ışınımın yönüne dair bilgiyi içerdikleri için, bu ışınımın aslı ayrıntılı olarak incelenebiliyor. Bilim adamları dedektörün deneme aşamasında Ay'ın gölgesini incelemişler. Ayımız uzaydan gelen bu birincil ışımayı bir şemsiye gibi engelliyor. Ay Minnesota üzerinde iken, gölgesi dedektörce tespit ediliyor. Sonuçlar gösteriyor ki, son on yılda ortalama olarak tespit edilen 33 milyon myondan 120'si Ay'ın gölgesi tarafından yutuluyor. Bu yöntemle Ay'ın konumsal çözünürlüğü hakkında bilgi edinilebiliyor. Bazı gecelerde Ay bütün gökyüzünü kaplamış gibi gözükse de aslında Dünya'dan görülen çapı yarım derece kadar. Bilim adamları, yakında bütün gökyüzünü yarım dereceden daha az bir açısal çözünürlükle taramayı düşünüyorlar. Böylece kuvvetli kozmik ışınım kaynağı olan kuasarlar ve diğer gök cisimleri daha ayrıntılı incelenebilecek.

Artık gökyüzünü incelemek isteyenler yerin derinlerine inmek zorundalar.

(http://www.spektrum.de/spektrum.ticker.html. Temmuz 1999. Çeviren: Deniz Tamer)

Balkanlar'da arkeolojik yıkım

Balkan Savaşı, Kosava'da ve Sırbistan'ın diğer bölgelerinde birçok anıtın tahrip olmasına yol açtı. Uluslararası Anıtlar ve Siteler Konseyi'nin (ICOMOS) Yugoslavya komitesince hazırlanan raporda, Gracanica'da bulunan bir Bizans manastırının kötü bir şekilde harap olduğu, ayrıca Djakovica'da bulunan 18. yüzyıla ait bir köprünün yıkıldığı belirtiliyor. Kosova'daki bu yıkımların yanı sıra Sırbistan'ın Nis bölgesinde bulunan Ortaçağ'a ait bir Türk kalesinin ve Kursumlija'da bulunan Bizanslılar'a ait kutsal rahibe kilisesinin de savaşta hasar gördüğü bildirildi.

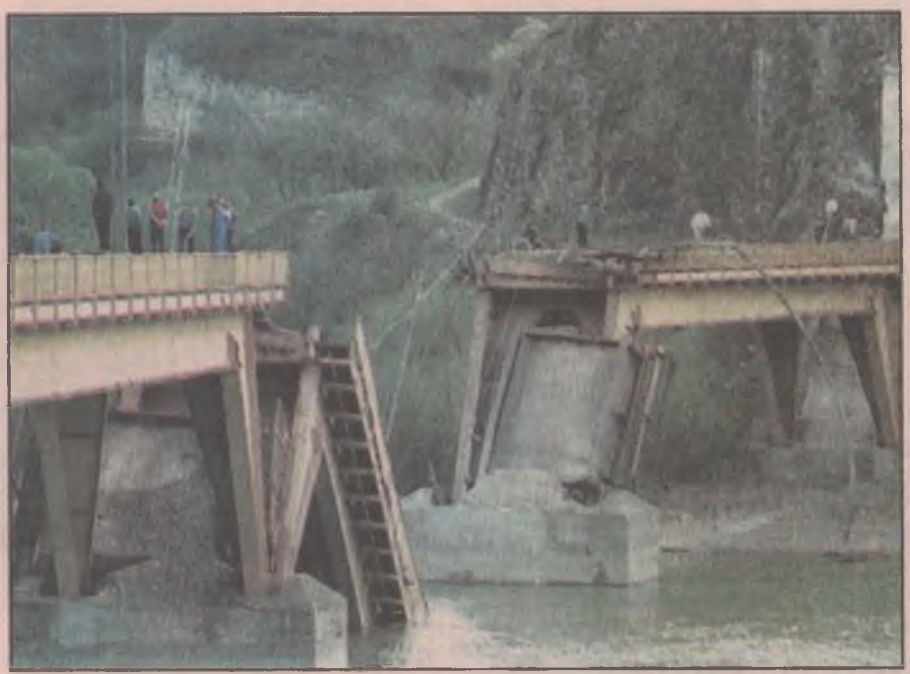

Bistrica Nehri üzerindeki yıkılan demiryolu köprüsü (Nova Varos, Yugoslavya).

ICOMOS'un Yugoslavya yetkilileri söz konusu tahribatın büyük çoğunluğundan NATO'yu sorumlu tutuyor. NATO'nun Sırbistan'da bombaladığı yerler arasında Priştine (Gracanica'nın tam kuzeyi), Djakovica, Pec ve Nis gibi arkeolojik yıkımların gerçekleştiği kentler bulunuyor. Bununla birlikte Kosova'da bulunan birçok kent de Sırp topçularının hedefi olmuş. Londra kaynaklı Savaş ve Barış Haberleri Enstitüsü'nün bildirdiğine göre Sırp kuvvetleri Djakovica ve Pec kentlerini büyük ölçüde yıktılar ve kundakçılar Djakovica'da 15. yüzyıla ait bir camiyi yağmaladılar.

Yıkımın boyutları ancak savaş bittiğinde, tarafsız kaynakların tekrar Sırbistan'a girmesiyle anlaşılacak; sorumluluğu üstlenecek bireyler ise belki de hiçbir zaman ortaya çıkmayacak.

(Archaeology, Temmuz-Ağustos 1999.
Çeviren: Akgün Özsoy)

Şimdiden 650 bin bilgisayar kullanıcısı uzayda yaşam arıyor

Bir aydır dünyanın her köşesinden özel bilgisayar kullanıcıları SETI adına uzaydaki akıllı varlıkları araştırıyor. SETI (Search for Extraterrestrial Intelligence) dünya dışındaki akıllı varlıkları araştırmak için kurulmuş olan bir araştırma grubu.

Bu dev proje için Berkeley Üniversitesi'nden mühendisler, evlerde kullanılan bilgisayarların uzaydan gelen radyo dalgalarını analiz etmesine yardımcı olan bir yazılım ürettiler. Bu program ücretsiz olarak SETI'nin Internet sayfasından yüklenebiliyor. Berkeley'deki araştırmacılar, evrende üzerinde yaşam olan tek gezegen olamayacağımıza, diğer akıllı canlılarla radyo dalgaları yardımı ile haberleşebileceğimize inanıyorlar. Elli yıldır televizyon programlarının iletilmesinde kullanılan uzun dalga boyları, uzayın derinliklerine kadar ulaşabiliyor. Berkeley Üniversitesi'nden astronom Dan Werthimer, *Wired* isimli dergideki söyleşisinde, Mars'tan gelen yeşil renkli canlılara ya da insanlığın bir gün uzayın derinliklerindeki başka bir gezegene yolculuk yapabileceğine inanmadığını belirtiyor. "Ama radyo dalgaları yardımı ile bilimde, sanatta ve edebiyattaki bilgi birikimimizi onlara aktarabiliriz." Bu galaksilerarası kültür alışverişinin gerçekleşmesi için ilk olarak radyo dalgalarımızın ulaştığı bir alıcı bulunmalı.

Werthimer radyo dalgalarının analizini, radyoyu herhangi bir kanala ayarlamaya benzetiyor; Berkeley'de aynı anda milyonlarca kanalın aranması gerekiyor. 1992'den beri Puerto Rico'daki dünyanın en büyük teleskopundan gelen bilgiler, Berkeley Üniversitesi'nde bulunan 200 süper bilgisayar ile inceleniyor. Bugüne kadar bilgilerin sadece çok küçük bir kısmı analiz edilebilmiş. Evlerdeki bilgisayarları bu araştırma için kullanma fikri ise David Gedye'den gelmiş. Gedye, bilgisayarda herhangi bir program kullanılmazken devreye giren bir program yazmış. Böylece bilgisayarınız boş zamanını, ekranında tostlar uçuracağına, uzaydan gelen sesleri incelemekle değerlendiriyor.

(http://www.wissenschaft.de/bdw/.
5 Temmuz 1999. Çeviren: Deniz Tamer)

İlk kasap

Doğu Etiyopya'da bulunan bir hominid, insan atasının bulunan son örneği ve belki de insanlık tarihindeki ilk kasap. Bilim insanları eski bir göl kenarında, aynı yaşlarda olan kesilmiş ve kırılmış hayvan kemiklerinin yanında, 2.5 milyon yıl yaşında fosiller buldular. Bu bulgular 23 Nisan tarihli *Science* dergisinde yayımlandı ve bu primatın atalarımız içinde mutfak aletleri kullanan ilk örnek olduğuna dikkat çekildi. Tarihimizde tam 1 milyon yıllık bir boşluğu dolduran **Australopithecus garhi** türü çeşitli ilginç özellikler sergiliyor; onun içindir ki yerel Afar dilinde "sürpriz" anlamına gelen garhi adı verilmiş bu türe.

(Scientific American,
Temmuz 1999.
Çeviren: Akgün Özsoy)

Mercanlar tehlikede

Araştırmacılar, Afrika çöllerinden gelen tozların dünyanın mercan kayalıklarına hastalık yaydığını belirtiyorlar.

Kuzey Carolina, Beaufort'taki Duke Üniversitesi'nden Dick Barber Afrika'nın Sahel bölgesinde 1970'lerin ortasından beri süregelen kuraklığın, atmosferdeki toz miktarını beş katına çıkardığını söylüyor. Atmosfere yükselen ve Dünya'nın çevresine rüzgârlarla taşınan bu tozlar, mercanları öldürebilen bakteriler, virüsler ve mantarlar taşıyor. ABD Küresel Değişim Araştırma Programı'nın bir toplantısında konuşan Barber, bu tozların aynı zamanda demir açısından zengin olduğunu ve mercanları boğan deniz yosunlarını daha da geliştirdiğini söyledi.

Mercan kayalıkları, aralarında beyaz şerit ve siyah şerit hastalığı ve "mercan vebası" olarak bilinen bir bakteriyel enfeksiyonun da bulunduğu salgınlar yüzünden hastalanıyor. St. Petersburg Florida'daki ABD Kıyı Jeolojisi Jeolojik Tetkik Merkezi'nden Gene Shinn'e göre, bu hastalıkların çıkışları atmosferdeki toz yükünün en yüksek olduğu döneme denk geldi. Özellikle Karayipler bu tozlardan oldukça kötü etkileniyor. Her yıl yaklaşık bir milyon ton toz buraya çöküyor.

Afrika tozuyla mercan hastalığı arasındaki bağlantıya ilişkin en güçlü kanıt, Karayipler'de Aspergillus olarak adlandırılan toprak mantarının yayılması. Bu mantar ilk olarak, oldukça tozlu bir yıl olan 1983 yılında görüldü. O zamandan beri, Karayipler'deki yumuşak mercan türlerinden birinin yüzde 90'ından fazlası öldü.

Güney Carolina Üniversitesi'nden deniz biyoloğu Garriet Smith, mantarın yayılış biçimi ve hızının, bu tozların ancak Afrika'nın alize rüzgârlarıyla oraya varmış olabileceğini ortaya koyduğunu söylüyor. Aynı yıl denizkestanelerinin sayısında da şiddetli bir azalma görüldü. Bu azalma deniz kirpilerinin genellikle beslendikleri deniz yosunlarının mercanları istilasını da başlattı. Staghorn mercanı yok olma noktasına geldi.

Sahel tozlarındaki demir, okyanusların uzak bölgelerindeki deniz yosunu artışını başlatmış olabilir. Barber "Fazladan demir olması, ekosisteme zararlı bir çeşit istilacı organizmanın Dünya çapında gelişimine de neden olmuş olabilir" diyor.

Barber, fikirlerinin, mercanların ölümüne küresel ısınma ve El Nino'dan kaynaklanan ısı dalgasının neden olduğu yönündeki görüşle çelişmediğini belirtiyor. Barber "Bunlar birbirlerini tamamlıyor" diyor. "Isınma, mercanı hastalığa karşı daha savunmasız bırakıyor."

Shinn'e göre Afrika tozu son yirmi yılda astım gibi solunum hastalıklarının artışına da katkıda bulunuyor olabilir. "Aspergillus, AIDS'li hastaların en fazla ölüm nedeni" diyor Shinn. "Bağışıklık sistemi çökerken, akciğer enfeksiyonlarına neden oluyor."

Doğa ilerde Barber'm teorisini test edecek. Sahel bölgesindeki kuraklık, Kuzey Atlantik Salınımı olarak bilinen bir iklim olayıyla ilişkilendiriliyor. Bu iklim olayı 1976'da başladı ve şu anda evre değiştirmekte olduğu tahmin ediliyor. Barber "Afrika bu yıl çok fazla yağmur gördü" diyor. Bunun sonucu olarak atmosferdeki toz azalmaya başlayabilir ve eğer Barber haklıysa, bu mercan kayalıkları için bir rahatlama demek.

(New Scientist, 3 Temmuz 1999.
Çeviren: Ozan Emre Oktay)

Bebeklerde AIDS riski

Kanıtlar, AIDS haplarının, HIV pozitifli annelerden doğan çocukların ufak bir bölümünde ciddi doğum bozuklukları yarattığı konusunda uyarıyor.

Uzmanların çoğu, tüm olasılıkları hesaba katarak, yine de ilaç kullanımının HIV virüsü taşıyan anne adaylarında, çocuğun hastalıklı doğma olasılığını azalttığını vurguluyorlar. Fakat hamilelik döneminde alınan ilaçların, doğumda yaratacağı bozukluklarla ilişkisinin ölçülmesi konusunda daha fazla çalışma yapılması gerektiğini de ekliyorlar.

Endişeler Paris'teki Necker Hastanesi'nden Stéphane Blanche'ın yürüttüğü araştırmalarla doğdu. Blanche HIV virüsü taşıyan yaklaşık bin gebe kadını inceledi ve bunlardan sekizinin çocukları HIV negatif doğmasına rağmen **nörodejeneratif durum** olarak adlandırılan ve çocukluk evresinde öldüren bir hastalığa yakalandı. Şu sıralar yayımlanmak üzere bir rapor hazırlayan Blanche "Fransa'daki tüm doğum doktorları ve jinekologlar bulgularımız konusunda bilgilendirildiler" diyor.

Blanche tarafından aydınlatılan vakanın, hücrelerimizdeki enerji "fabrikaları" olan mitokondrilerdeki anormallikten kaynaklandığı düşünüldü. Hasta doğan bebeklerin anneleri hamileliklerinin 32. haftasından itibaren AZT ve 3TC haplarını beraber almış. Londra'daki Imperial Koleji Tıp Fakültesi'nden pediatrik AIDS uzmanı Gareth Tudor-Williams "Bu durum, 10 binde bir, ya da 100 binde bir görülebilecek bir mitokondrial bozukluk" diyor. Tudor-Williams şöyle devam ediyor: "Eğer bir bağlantı doğrulanırsa dünya çapındaki verileri çok dikkatli bir şekilde incelememiz gerek."

Endişeler ikinci bir araştırmadan sonra daha da ilerledi. Bu araştırma Washington yakınlarındaki Ulusal Kanser Enstitüsü'nden Ofelina Olivero önderliğindeki bir ekip tarafından gerçekleştirildi. *AIDS* adlı derginin 13. sayısında araştırmacılar ilaçla tedavi edilen hastalarda, AZT'nin, beyaz kan hücrelerinin DNA'sıyla birleştiğini bildiriyorlar. Buna hamile hastalar ve çocukları da dahil. Olivero ve meslektaşları değişikliklerin kanser olasılığını arttırdığı konusunda uyarıda bulunuyorlar.

Uzmanlar iki çalışmanın da HIV pozitifli anne adaylarına yönelik tavsiyelerini değiştirmeyeceğini söylüyorlar: Doğmamış çocuklarını hastalıktan korumak için ilaç almalılar.

Tıbbi müdahale yapılmayan HIV pozitifli bir anne adayının hastalığı bebeğine bulaştırma olasılığı yüzde 25 ila 35 arası. Üçüncü üç aylık evrede AZT alımı bu oranı yüzde 10'a düşürüyor. Sezaryenle doğum ve çocuğu anne sütüyle beslemekten kaçınmak bu oranı daha da azaltıyor. Bazı Batı ülkelerinde, çocukların virüse yakalanma oranında önemli azalmalar kaydedildi.

(New Scientist, 26 Haziran 1999.
Çeviren: Ozan Emre Oktay)

Hiroşima 45, Çernobil 85, Windows 95

Bugüne kadar yazılarımda ya teknik konulara ya da bilgisayar/Internet dünyasında yaşanan kötü olaylara yer verdim. Ancak bu dünyada çok komik durumlar da yaşanmıyor değil. Bill Gates ve Microsoft fıkraları, Microsoft'un ürünleriyle ilgili espriler, bilgisayarla ilgili kısaltmaların ne anlama geldiğine yönelik esprili yaklaşımlar, bilgisayar firmalarının teknik servislerinde, müşterilerle yapılan komik konuşmalar bunlardan bazıları. Özellikle Internet'in yaygınlaşmasından sonra, karikatüristlerin yarattığı bilgisayar kurdu tipleri, Internet dünyasına farklı açılardan yaklaşımlar, yüzünüzü gerçekten güldürüyor. Bu yazının başlığı da bu tür yaklaşımlarda üretilen ve gerçekten çok komik olan bir espridir.

Asıl komik olaylar, bilgisayar ve Internet dünyasına yabancı olan veya aslında pek bir şey bilmeyip de biliyormuş gibi davranmaya çalışan insanların düştüğü komik durumlardır. Bilgisayarla uzun süredir ilgili olanlar, bir program CD'sini çay/kahve altlığı olarak kullanan, faks/modem kartı olmadığı halde Internet'e bağlanmaya veya faks çekmeye çalışan, yazıcının gücünü açmadan yazdırma işlemi yapmaya uğraşan (ve bundan dolayı teknik servisten yazıcısını değiştirmelerini isteyen) veya almak istediği bilgisayarın içinde (!) Internet özelliğinin bulunmasını talep eden kişileri duymuşlar ya da görmüşlerdir.

Burada, bilgisayar dünyasında yaşadıkları acemiliklerden dolayı komik duruma düşen kişileri aşağılamak gibi bir amacım yok. Yalnızca, sizleri biraz olsun gülümsetmek ve acemilerin soru sormadan önce biraz daha düşünmeleri gerektiğini anımsatmak istedim. Teknik servis görevlilerinin, gün içinde kim bilir kaç konuşma yaptığını unutmamak gerek. Onların ne tür sorulara yanıt vermeye ve ne tür kullanıcılarla uğraşmaya çalıştıklarını düşünün. Belki de dünyanın en zor mesleklerinden biri. En azından herkes bilgisayarı kullanmayı biraz olsun öğrenene kadar.

Burada anlatacağım olayların büyük çoğunluğu Amerika'da olmuş (hiçbiri uydurma değildir). Bunlar, çeşitli şirketlerin teknik servislerine telefonla veya e-posta aracılığıyla başvuran müşterilerle, teknik servis görevlilerinin arasında geçen konuşmalar ve bu teknik servis görevlilerin anlattıkları komik durumlardır. Konuşmalarda, teknik servis görevlisinin konuşmalarını T, müşterinin konuşmalarını da M harfiyle belirttim. Buyurun biraz gülelim!

İngilizce'den İspanyolca'ya

Bir kullanıcı, İngilizce Windows 98'e İspanyolca dil desteği eklemek istiyor. Bu tür dil destekleri, programın özgün dili dışında başka dillerde de yazmanızı sağlar. Örneğin, İngilizce bir Windows 98'e eklediğiniz Türkçe dil desteğiyle, ş, ğ, ı gibi Türkçe'ye özgü harfleri yazabilirsiniz. Uzun bir uğraştan sonra, teknik servis görevlisi, müşteriye, bilgisayarına bu özelliği ekletmeyi başarıyor. Ama asıl sorun bu noktada başlıyor.

M: Ama bu hâlâ İspanyolca yazmıyor.

T: Beyefendi, bu özellik, sizin yazdıklarınızı İspanyolca'ya çevirmez, yalnızca İspanyolca'ya özgü harfleri yazmanızı sağlar.

M: Ne işime yarar ki o zaman!

Hem telefon hem bilgisayar

Kısa bir soru-yanıt düellosundan sonra, görevli, arayan müşterinin sorununu anlıyor ve çözümü anlatmaya başlıyor:

T: Start düğmesine tıklayın.

M: Ama bunu yapamam.

T: Bilgisayarınız önünüzde mi?

M: Tam değil.. Yalnızca tek bir hattım olduğundan, telefonla konuşurken bilgisayarımda bu hattı kullanamıyorum.

T: Ama sorununuzu gidermek için telefon hattına gereksinimimiz yok.

M: Tamam o zaman bekleyin.

T: Alo, hanımefendi? Orada mısınız?

M: Dıt dıt dıt dıııt.

Tüm gizli dosyaları sildim

T: İyi günler. Nasıl yardımcı olabilirim?

M: Bilgisayarımı açamıyorum. Bir sürü hata veriyor.

T: Bu durum ne zaman başladı?

M: Tüm gizli dosyaları sildikten hemen sonra.

T: Tüm gizli dosyaları neden sildiniz ki?

M: Madem ki gizli dosyalar, bunlara gerek yoktur diye düşündüm. Yardım edebilir misiniz?

T: Evet efendim, sandalyeyle bilgisayar arasındaki virüsü temizler temizlemez sorununuzu gidereceğim.

Altı harfli bir kelime

Telefonla arayan bir müşteriye, Internet bağlantısı açılıyor. Teknik servis görevlisi, parolayı müşterinin kendisinin belirlemesini istiyor (ne büyük hata!):

T: Evet, şimdi bir parola belirleyin ve ekrandaki metin kutusuna yazın. Parola, en az altı harften oluşmalı ve harflerin hepsi küçük olmalı.

M: (biraz düşündükten sonra) Deli.

T: Çok güzel hanımefendi, ama en az altı harften oluşmalı.

M: Ha tamam bir saniye... duvar.

T: Ama bu yalnızca beş harf. Sonuna 1 sayısını ekleyin isterseniz.

M: Hayır hayır, gerek yok. Buldum, deniz olsun. Yok, yok derbeder olsun.

T: Tamam hanımefendi, derbeder uygun.

M: Ama hepsini büyük harflerle yazıp Enter tuşuna bastım.

T: Hayır!!

(Konuşma, 1 saat 15 dakika sürmüş)

Internet'e bağlanmak için bilgisayar gerekir!

Görevli, bir müşteriye, Internet'e bağlanmak için gerekli olan bir programı yüklemesinde yardımcı oluyor:

T: Program CD'si elinizde değil mi?

M: Şu yuvarlak şeyi diyorsunuz sanırım.

T: Evet tamam o. Şimdi bunu CD-ROM sürücünüze yerleştirin.

M: Ama ben bu işte yeniyim, biraz yardımcı olun. Nerede bu CD-ROM sürücü?

T: Tamam sorun değil. Makinenizde, çekmece gibi bir yerin açılmasını sağlayan bir düğme olmalı...

M: Bir saniye! Makine mi dediniz? Yani modemimden bahsediyorsunuz değil mi?

T: Oraya geleceğiz, ama şimdi CD'nizi takmanız gerekir.

M: Yani CD'yi modeme takacağım öyle mi?

T: Beyefendi, benim için bir iyilik yapın ve önünüzde ne olduğunu söyleyin.

M: Modemim!

T: Tamam. Peki ne tür bir bilgisayarınız var?

M: Bilgisayar? Bilgisayarım yok ki! Bir telefon hattım, bir modemim ve bu yuvarlak şeyim var yalnızca.

T: Ama Internet'e bağlanmak için bir bilgisayar gerekir.

M: Bu modeme 100 doları boşuna mı verdim yani? Internet bağlantısı için bunların yeteceği söylenmişti!?

T: Bilgisayarı aldığınız zaman tekrar arayın.

Sorun, telefonla klavye arasında bir yerde

Bilgisayarının Internet bağlantısında bir sorun olduğunu söyleyen müşteriye yardımcı olunuyor:

T: Şimdi Start düğmesine tıklayın ve Settings komutuna işaret edin.

M: Evet, sonra?

T: Orada görünen Control Panel komutuna tıklayın.

M: Tamam, daha sonra?

T: Açılan pencerede Network simgesini bulup çift tıklayın.

M: Evet, şimdi?

T: Configuration sekmesine tıklayın ve orada yazan ayarlamaları bana söyleyin.

M: Şey, ama ben bilgisayarımın başında değilim ki. Söylediklerinizi not alıyordum.

T: Hanımefendi sanırım sorun bilgisayarda değil, telefonla klavye arasında bir yerde.

Buyrun kendiniz yazın!

Bir de çok bilmişler vardır. Duydukları birkaç sözcükle, işin ustalarına akıl vermeye çalışırlar. Bir programcı, bir firma için büyük bir program yazıyor. Programların kolayca yazıldığını düşünen firma sahibi, yaklaşık bir ay sonra programcıyı arıyor:

Firma Sahibi: Program daha bitmedi mi?

Programcı: Efendim, sizin için yazdığım program çok kapsamlı. Bunu yazmak birkaç ayımı alacaktır.

Firma Sahibi: Bu süreci hızlandırmak için, C++, Basic, Java Script gibi nesneye dayalı programları kullansanız daha iyi olmaz mı?

Programcı: Peki, programı neden kendiniz yazmıyorsunuz beyefendi?

Orası ekran düğmesi

Bir müşteri, bilgisayarının kilitlendiğini söylüyor. Teknik servis görevlisi, bilgisayarını kapatıp tekrar açmasını istiyor. Müşteri sonucun değişmediğini, Windows'un kilitlenip kaldığını belirtiyor. Sonunda teknik servis görevlisi

"Elimden gelen her şeyi yaptım. Sanırım bilgisayarınıza psikolojik tedavi lazım."

müşterinin evine gidiyor:

T: Bilgisayarı hangi düğmeden kapattınız hanımefendi?

M: İşte şu düğme (ekranın düğmesini gösteriyor). Ama tekrar açtığım zaman Windows olduğu gibi duruyor.

T: Orası ekran düğmesi. Bakın asıl düğme bu kasada.

M: Ama bütün güç düğmeleri birbirinin aynısı!

Teknik servis görevlilerine kolay gelsin

Internet dünyasında da komik olaylar yaşanıyor. Teknik servislerin elektronik posta adreslerine gelen bazı sorulara bakalım (Teknisyenin verdiği yanıtlar, yalnızca, gelen e-posta hakkındaki düşünceleridir. Bu yanıtları göndererek, müşteriye terbiyesizlik yapmamışlardır):

1) M: E-postam gelen iletileri almıyor. İşyerimden bir sürü elektronik posta gönderdim, ama hiçbir şey almadım. Bu konuda yardımcı olur musunuz?

T: Tamam olurum, ama benim gönderdiğim e-postayı nasıl almayı düşünüyorsunuz?

2) M: Elektronik posta göndermeyi başaramıyorum. Lütfen yardımcı olun.

T: Peki bu e-postayı nasıl gönderdiniz?

3) M: Internet'te hiçbir yere gidemiyorum. Bazı adresler verebilir misiniz?

T: Bir dünya haritası kullanın ya da doğrudan http://www.hicbiryer.com adresine gidin.

4) M: Bir makro çalıştırırken, 'Devam etmek için Enter tuşuna basın' diyor. Ne yapmam gerekir?

T: Klavyenizde bulunan Enter tuşuna basın veya bilgisayarınızı kısık ateşte yarım saat kadar pişirin.

5) M: Internet'i yüklemek istiyorum.

T: Yüzlerce CD'niz olduğundan emin olun.

6) M: Internet'e bağlanmadan e-postalarımı kontrol etmek istiyorum.

T: Telepatiye ne dersiniz?

7) M: Bilgisayarımı biraz hızlandırmak istiyorum.

T: Pencereden fırlatmayı denediniz mi?

8) M: 20 gigabayt RAM var.

T: Kafanızda olmadığı kesin.

9) M: 1000 hertz hızında modem istiyorum.

T: Çok mu geciktiniz, ne bu acele?

10) M: Pentium-80 işlemci istiyorum.

T: Sizi 2010 yılına ait müşteri listemize ekledim.

Teknik servis görevlilerinin, müşterilere yönelttikleri "Hangi işletim sistemini kullanıyorsunuz?" sorusuna yanıtlar:

Windows 97, Windows 99, O/S 4, Winders, system 3.1, linus, Netscape, Office 97.

Son olarak, Internet'te tanıştığım bir teknik servis görevlisinin anlattığı bir olayı aktarmak istiyorum. İstanbul'da yaşayan bir Hollandalı, bu arkadaşımın firmasından bilgisayar satın almış. Daha sonra, hangi akla hizmetse, Internet üstünden (ama yurtdışından) bir Windows 95 sipariş etmiş. Ancak gelen Windows 95, Çince'ymiş. Müşteri, teknik yardım almak için firmayı aramış ve Çince Windows 95'i kuramadığını belirtmiş. Arkadaşımın bu durumu özetlemesi çok hoştu: İstanbul'da yaşayan bir Hollandalıya, Çince Windows 95'i nasıl kuracağını İngilizce olarak anlattım. Daha önce bir teknik servis görevlisi, bunu başarabilmiş midir acaba?

Teknik servis görevlilerine kolay gelsin diyorum. Gelecek ay görüşmek üzere.

NOT: Karikatürler Glasbergen'e aittir.

Özcan Buze

Ortaçağ İslam dünyasındaki çeviri hareketinin toplumsal nedenleri

Dünya Kütüphanesi köşesinde, bu ay elimizde, Abbasiler'in başkenti Bağdat'daki sistemli çeviri çalışmalarını hazırlayan belli başlı toplumsal, siyasal ve ideolojik etkenleri yaratan koşulları inceleyen bir çalışma var: *Greek Thought, Arabic Culture* (Yunan Düşüncesi, Arap Kültürü, Routledge yay., Londra-New York, 1998). Kitabın yazarı Dimitri Gutas, Yale Üniversitesi'nde Arapça Dili ve Edebiyatı profesörü.

Ortaçağ'da Edessa olarak bilinen Urfa.

Klasik İslam felsefesinin oluşumu Abbasi halifeliğinin tarihi ile yakından ilişkilidir. Hz. Muhammed tarafından formüle edilen yeni tektanrıcı dinin sağladığı ideolojik silahla hareket eden Arap devleti, doğuda İndus ve Amu Derya nehirleri kıyılarından, Batı'da Kuzey Afrika'nın ve İberya Yarımadası'nın Atlantik Okyanusu sahillerine kadar uzanan geniş bir alana hakimiyetini kabul ettirdi. Doğu ile Batı, Helenistik Akdeniz ile Hint-İran dünyası, Büyük İskender zamanından beri ilk defa Araplar tarafından birleştirilmiş oluyordu. Eski dönemlerin belli başlı kültür ve bilim merkezleri, kurulan bu geniş devletin sınırları içinde yer alıyordu. Edessa'daki (Urfa) felsefe okulunun MS 489 yılında İmparator Zeno tarafından, Atina'daki felsefe okulunun da MS 529 yılında İmparator Justinyen tarafından kapatılmasından ve Nasturiler ile Monofizitler'in Bizans kilisesince baskı altına alınmasından sonra, Helenist geleneklerin Bizans İmparatorluğu sınırları ötesine yayılması Sasani ülkesine göç eden Bizanslı bilginlerce sağlandı. Süryanice çevirilerin yapıldığı ve şerhlerin yazıldığı Nisibin (Nusaybin) ile Yunanca ve Süryanice eserlere ek olarak, Hindistan kaynaklı bilimsel eserlerin de Pehlevice'ye çevrildiği Hundeşapur, Nesturiler'in ve Monofizitler'in belli başlı felsefi çalışma merkezleri haline gelmişti.

Harran, Büyük İskender zamanından beri Helenist öğrenim merkezlerinden biri olarak kalmıştı.

Ortak iletişim aracı

İskenderiye'deki ünlü bilim ve felsefe merkezi de Arap yönetimi altında çalışmalarına devam etti. Halife İkinci Ömer zamanında (MS 717-720) bu merkez Antakya'ya taşındı. 850 yılı civarında da Harran'a aktarıldı. Harran, Büyük İskender zamanından beri Helenist öğrenim merkezlerinden biri olarak kalmıştı. Yunan dünyasının hıristiyanlaşmasından sonra, eski Yunan kültürleri burada kendilerine birer sığınak bulmuştu. Süryanice konuşan Harranlılar Sabiîler adıyla da bilinir.

Suriye'de ve İran'da Süryanice (Aramice), Suriye'de ve Mısır'da Yunanca, İberya Yarımadası'nda Latince gibi edebi dillerin yerini alan Arapça, imparatorluk sınırları içinde yaşayan halkların kültürel entegrasyonu için etkili bir araç haline gelmişti. Halklar müslümanlaştıkça, Arapça da bilim ve kültür dili haline geliyor, çeşitli dinlere ve etnik kökenlere mensup eğitimli insanların ortak iletişim aracı özelliğini kazanıyordu. İslam'ın hakim din olma çabası, Doğu Hıristiyanları'nın yaşamında çok etkili olmadı. Bu sayede Hıristiyanlar, özellikle Nesturiler 13. yüzyıla kadar, Antikçağ'ın felsefi mirasının İslam dünyasına aktarılmasında önemli bir rol oynayabildiler.

Çeviri çalışmalarında önceleri Pehlevice'den Arapça'ya yapılan etik-didaktik içerikli eserler önde geliyordu. Bunların yanı sıra matematik, tıp, felsefe kitapları da vardı. Bu kitaplar büyük ölçüde Sanskritçe'den, Süryanice'den ya da Yunanca'dan Pehlevice'ye çevrilmişti. Şimdi de Arapça'ya aktarılıyordu. Çeviri çalışmaları, 9. yüzyılın başlarında sistemli bir nitelik kazanmaya başladı. Halife El Me'mun zamanında kurulan Beyt-ul Hikmet'te seçkin çevirmenlerden oluşan bir grup çalışıyordu. Bunlar

arasında Sahl bin Harun, Huneyn bin İshak, İshak bin Huneyn, Sabit bin Kurre ve İsa bin Yahya çok ünlüydü.

Araplar ve öteki Müslüman halklar sadece aktarmacı mı olmuştur?

Antikçağ'ın felsefi mirasının İslam Uygarlığı'na aktarılması deyince, aklımıza ilk elde, Hilmi Ziya Ülken'in *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü* adlı kitabı geliyor. Ülken kitabının birinci baskısına yazdığı Önsöz'de, eserinin temel fikrini şöyle açıklıyor: "Ayrı ayrı medeniyetleri açar gibi görünen büyük uyanış'lar hakikata gittikçe genişleyen sürekli tefekkürle birbirine bağlıdır. Bu sürekli tefekkürü temin eden ise bilhasa tercümedir". Peki, sistemli tercüme çalışmalarını harekete geçiren toplumsal etkenler nelerdir? Burjuva tarih anlayışına göre, Yunan Uygarlığı'nın mirasını Roma devralmış, Rönesans'la birlikte, Yunan ve Roma kültürünün mirası Avrupa'ya geçmiştir. Rönesans ile birlikte Avrupa Yunan ve Roma eserlerini ilk elden tanımaya başlamış, bu temelde yükselen hümanizm Avrupa kültürünün özgün niteliğini yaratmıştır. Arada Araplar, Yunanlılar eserlerini kendi dillerine tercüme etmişler ve Antikçağ'dan yeni çağlara aktarılmasını sağlamışlardır. Ama Araplar'ın ve öteki Müslüman halkların uygarlığa hiçbir özgün katkısı olmamış; yaptıkları, en iyi ihtimalle, bir aktarmacılıktan ibaret olmuştur. Avrupamerkezci bu açıklama, İslam imparatorluğunun neden sistemli bir çeviri çalışmasına girme gereği duyduğunu açıklamaktan uzak olduğu gibi, Arap çeviri faaliyetiyle, Rönesans'taki Avrupa çeviri faaliyetlerinin benzerliklerini ve farkını ortaya koymaktan da acizdir. Getirebileceği en iyi açıklama, bilge yöneticilerin bilim ve felsefeyi destekleme erdemi göstermiş olduklarını söylemekten ibaret olacaktır.

Yunan düşüncesi, Arap kültürü

Yazara göre, Abbasiler'in iktidara gelmesiyle başlayan ve öncelikle Bağdat'da meydana gelen çeviri hareketi, Yunan ve Arap filolojisi ve felsefe tarihi için taşıdığı önemden ayrı olarak, toplumsal bir fenomen olarak incelenmeli. Bu hareketin filoloji ve felsefe tarihi için taşıdığı önem şimdiye kadar ayrıntılı olarak incelenmiş, ancak toplumsal bir fenomen olarak pek az araştırma ve incelemeye konu olmuştur. Yunanca'dan Arapça'ya çeviri hareketi iki yüzyıl sürmüştür; yani kısa süreli, geçici bir olay değildir. Ayrıca, Abbasi toplumunun seçkinlerinin neredeyse tümü tarafından desteklenmiştir. Halifeler, emirler, memurlar, askeri liderler, tüc lar, sarraflar, alimler, müderrisler bu faaliyete destek olmuştur. Üstelik, hem kamusal, hem de kişisel, muazzam fonlarla finanse edilmiştir. Birkaç zenginin şan olsun diye kültür çalışmalarına destek verme modasını izlemesinin bir sonucu olmamıştır. Nihayet, bu çalışmalar, titiz bir yöntembilimle ve kurallı bir filolojik kesinlikle yürütülmüştür.

Mardin'de bir Süryani rahip.

Bütün bunlar, çeviri hareketinin doğuşunun ve uzun bir süre devam edişinin, Abbasi toplumundaki belirli ihtiyaçlardan ve eğilimlerden kaynaklandığını göstermektedir.

İki teori

Yazar, şimdiye kadar konuyla ilgili olarak yapılan tartışmalarda iki teorinin öne çıktığına işaret ediyor. Bu teorilerden birincisine göre, çeviri hareketi, Süryanice bilen, özel eğitimleri gereği Yunanca'ya ve tarihsel koşullar gereği Arapça'ya hakkıyla vakıf olan, toplumun iyiliği, ya da kendi dinlerinin yayılması için kendini özveriyle belirli eserlerin çevirisine vakfetmiş birkaç Hıristiyan'ın bilgince coşkusunun bir sonucudur. Tarih yazıcılığında egemen olan anlayışa uygun düşen ikinci teoriye göre ise, çeviri hareketi, ileri görüşlü aydınlanmış yöneticilerin bilgeliğinin bir ürünüdür. Bu yöneticiler, Avrupa'daki Aydınlanma ideolojisinin erken bir versiyonu uyarınca hareket etmişler, bilgiyi sadece bilgi olarak, kendi değeri için teşvik etmişlerdir. Oysa, Aydınlanma hareketinin, burjuvazinin feodal aristokrasiye karşı mücadelesindeki ihtiyaçtan kaynaklanması bir yana, bilgiyi sadece bilgi olsun diye, kendi içinde bir değer olarak desteklediği de yanlıştır. Burjuvazi bilgiye üretim güçlerinden biri olarak bakmıştır. Çünkü bilgi üretim güçlerinden biridir.

Abbasi döneminde El Mansur, Harun Reşid ve El Me'mun gibi liderlerin verdiği aktif desteğin çeviri hareketi için uygun koşulları yarattığı doğrudur. Ama bu yine de, Süryanice, Yunanca ve Arapça bilen Hıristiyan bilginlerin neden bu eserleri çevirmek isteyebileceklerini, özel ve kamusal kaynakların denetimini elinde bulunduranların bu çevirilerin gerçekleştirilmesini neden finanse etmek isteyebileceklerini, Hz. Muhammed'den sadece birkaç nesil sonra işbaşına gelen Kureyşî halifelerin putperest Yunanca kitapların çevirisine neden ilgi duymuş olabileceğini açıklamamaktadır. İşin doğrusu bu sorular pek sorulmamaktadır da. Cevap bulma çabası ise daha da az görülmektedir.

Karmaşık bir toplumsal fenomen

Yunanca-Arapça çeviri hareketi, bu iki teori ile de açıklanamayacak kadar karmaşıktır. Yazar, kitapta çeviri hareketini açıkladığını iddia ettiği alternatif bir teori getirdiğini söylememekle birlikte, bu karmaşık toplumsal fenomenin çeşitli nedenlerini inceliyor. Bir Önsöz ve Giriş bölümünden sonra, kitap iki kesime ayrılmış. *Çeviri ve İmparatoluk* başlığını taşıyan birinci kesim 1. bölümden 4. bölüme kadar; *Çeviri ve Toplum* başlıklı ikinci kesim 5. bölümden 7. bölüme kadar olan sayfaları kapsıyor. Kitabın sonunda, Yunanca'dan Arapça'ya çevrilmiş olan eserler hakkında bilgi veriliyor. Kitaptaki bölüm başlıklarını verelim. **1. Bölüm:** Çeviri Hareketinin Arkaplanı. Maddi, İnsani ve Kültürel Kaynaklar. **2. Bölüm:** El Mansur. Erken Dönem Abbasi İmparatorluk İdeolojisi ve Çeviri Hareketi. **3. Bölüm:** El Mehdi ve Oğulları. Toplumsal ve Dinsel Söylem ve Çeviri hareketi. **4. Bölüm:** El Me'mun. İç ve Dış Politika ve Çeviri Hareketi. **5. Bölüm:** Uygulamalı ve Teorik Bilginin Hizmetinde Çeviri. **6. Bölüm:** Çevirmenler, Çeviriler. **7. Bölüm:** Çeviri ve Tarih. Çeviri Hareketinden Sonraki Gelişmeler.

Kitap ile ilgili yayın bilgileri için: buze@online.no

Catullus'dan Şiirler

Feyziye Yalçın

Gaius Valerius Catullus MÖ 84-54 yılları arasında yaşamış bir ozan. Verona'da doğmuş, 30 yaşındayken Roma'da ölmüş.

Catullus'un şiirlerini Latince'den Türkçe'ye Prof. Dr. Güngör Varinlioğlu çevirmiş. Catullus'un şiirleri 1940'lı yıllarda *Tercüme* dergisinde yayımlanmış. Ozanın şiirlerinin tümü, ilk kez 1978 yılında Güngör Varinlioğlu'nun çevirisiyle Kültür Bakanlığı Yayınları arasında çıkmış. Bu ilk kitap sansürün hışmına uğramış. Kimi satırlar silinmiş.

Catullus'un Türkiye'deki okura özelliğini yitirerek sunulmasından rahatsız olan Güngör Varinlioğlu, 20 yıl sonra tüm şiirleri yeniden gözden geçirerek bu 2. basımı hazırlamış.

Güngör Varinlioğlu Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nin Latince kürsüsünde profesör. Zaten şiirler okunduğunda, hem Latince'ye hem de Türkçe'ye hakim bir yazarla karşılaştığımızı anlıyoruz.

Kitap üç bölümden oluşuyor. Giriş bölümünde yazarın hayatı ve şiirlerinin özelliği, şiirleriyle örneklendirilerek açıklanıyor. İkinci bölümde şiirler yer alıyor. Üçüncü bölümde şiirlerde geçen özel adlar açıklanıyor.

Catullus'un şiirleri bugün yazılmışlar gibi zevkle okunuyor. Güngör Varinlioğlu bu durumu, ozanın duygularını saklamadan, çekinmeden iyisiyle, kötüsüyle şiire dökmesiyle açıklıyor: "Sevse de, tiksinse de, dost olsa da, düşman kesilse de içtendir. Bunların hepsinde aşırıdır."

Catullus hem çağında, hem de izleyen 20. yüzyılda birçok ozanı etkilemiş. Yüzyılımızda, Ezra Pound, Thomas Wolf gibi Amerikalı ozanlar Catullus'tan etkilenmişler. Ayrıca Carl Orff üç müzik yapıtıyla Catullus'u günümüze taşımıştır. Bu eserler, *Catulli Carmina* (1931), *Carmina Burana* (1936), *Ludi Scaenici Catulpiani* (1943)'dir.

Catullus; insan yaşamını dolduran ne varsa şiirine konu etmiş: Sevgi, nefret, sevinç, üzüntü, övgü, yergi, yurt sevgisi, yurt özlemi, ayrılık, kavuşma, dostluk, düşmanlık, söylence vb. Onunla Latin şiirine renk, coşku, yenilik gelmiş. Dili, işlediği konuya göre kullanmış. Şiirlerinden en güzelleri sevgi üzerine yazılanlar:

"Yaşayalım Lesibia'm, sevişelim/ Metelik vermeyelim homurdanmalarına/ O çatık kaşlı kocamışların./ Yeniden doğar batan gün,/ Ancak, söndü mü bir kez/ Bizim kısa yaşam ışığımız/ Bitmeyen bir gecenin/ uykusuna dalmak zorundayız./ Bin öpücük ver bana, sonra yüz tane,/ Ardından bin tane daha,/ Sonra yeniden yüz tane,/ Arkasından gene bir daha aralıksız,/ Sonra yüz tane./ Şaşıralım sayısını sonunda, Binlere binler katınca, işin içinden çıkamayalım/ Ya da gözü değmesin diye kimsenin / Bu denli çok öpüştüğümüzü öğrenip de"

***

"Bir çift söz iletin sevgilime/ kötüsüne gidecek. Bildiği gibi yaşasın,/ keyfine baksın aşıklarıyla,/ topunu birden kucakladığı,/ hiçbirini sevmezken gerçekte,/ kasıklarında can bırakmadan/ hiçbirinin gene de durmadan;/ sevgi beklemesin benden, eskisi gibi,/ onun yüzünden öldü sevgim,/ çayırın kıyısındaki çiçek örneği./ yanından geçen sabanın zedelediği."

***

"Nefret ediyorum ve seviyorum. Sorarsın belki nasıl olur diye./ Bilmiyorum, duyumsuyorum işte, bir kurt içimi kemire kemire."

***

"Cinna'cığımın Zmyra'sı yayımlandı neyse,/ Dokuz yaz, dokuz kış geçince başlandığı günden,/ Hortensius beş yüz bin çıkarırken bir yılda./ Zmyra'ın ünü yayılacak uzaklara/ ta derin Satrachus ırmağı sularına değin,/ Ak saçlı yüzyıllar okuyacak uzun süre/ Zmyra'nın yapraklarını evire çevire./ Padus ağzından can verecek buna karşılık./ Volusis'un Yıllıkları, gereç olacak/ Uskumruları sarmak için istenildiğince./ Yürekten bağlıyım dostumun küçük anıtla-

Çocuk Kitaplığı

Mavi Arabacı ve Ailesi

Küba'nın çocuk edebiyatı en gelişmiş ülkeler arasında üst sıralarda yer aldığı söylenir. Kaynak Çocuk, Türkiye'de ilk defa Küba Çocuk Edebiyatı'ndan bir örnek yayımladı: Mavi Arabacı ve Ailesi.

Denizi çok sevdiklerinden mavi renge bayılan Martin Amca ve çocukları, atlarını, eski at arabalarını ve köpeklerini, sonra kendi giysilerini maviye boyuyor, başlarına da mavi peruklar takıyorlar. Ardından Küba'da heyecanlı ve eğlenceli olaylar yaşayacakları, güzel dostluklar kuracakları olağanüstü gezilerine başlıyorlar. Çocuklar bu geziyi keyifle okuyacak, çünkü yazarın hayal gücü sınır tanımamış!

Küba'da yaptıkları olağanüstü gezinin sonunda, yurtlarını ne kadar çok sevdiklerini, insanın kendi yurdunun yerini hiçbir şeyin dolduramayacağını anlıyorlar. Kitabın ana mesajı yurtsevgisi olmakla birlikte; karşılıksız, gönüllü çalışma; korkunun aslında koca bir hiç olduğu; insan sevgisi, dostluk, yardımlaşma gibi mesajları da barındırıyor. Aynı zamanda Atlas Okyanusu'nda Orta Amerika'ya yakın bir ada ülkesi olan Küba'yı tanıtıyor.

(Dora Alonso, Mavi Arabacı veAilesi, Çev. A. Cengiz Büker, Kaynak Çocuk Kitapları, 88 sayfa, Yaş Grubu: 8-12.)

Küçük Mor Balık

Küçük Mor Balık, Ayla Çınaroğlu'nun hem yazıp hem resimlediği, küçük yaş grubu için sevimli ve eğlenceli bir öykü. Yalnız ve mutsuz küçük mor balığın, kendisine benzeyen arkadaşlar bulma çabasının öyküsü. Bol kafiyeli ve şiirsel anlatım, öykü sesli okunduğunda tekerleme söyleniyormuş havası yaratıyor. Bu nedenle metin akıcı ve akılda kalıcı. Her yeni sayfa çevrildiğinde karşılaşılan farklı renk ve sayılarda balıklar, çocuklara hem sayıları hem de renkleri öğretiyor. Üstelik balıkların hepsi renkli el işi kâğıdından yapılma. Kitabın arka kapağında, el işi kâğıdından resim yapmanın yöntemi de anlatıyor. Bütün bu özellikleriyle *Küçük Mor Balık*, çocukların yaratıcılıklarını geliştirici ve eğlendirip, öğretici nitelikte.

(Yazan ve Resimleyen: Ayla Çınaroğlu, Küçük Mor Balık, Uçanbalık Yayınları, 20 sayfa, Yaş Grubu: 3-8)

rına./ Halk da şişinen Antimachus'tan hoşlansın tersine."

Şiirde geçen özel isimler:

Cinna: Yeni Ozanlar çevresinden bir ozandır.

Zmyra: Cinna'nın bir yapıtı.

Hortensius: (MÖ 114-50) Çağının ileri gelen biri.

Volusis: MÖ 1.yüzyılda yaşamış, Padualı başarısız bir ozan.

Antimachus: MÖ 5. yüzyılda yaşamış Yunanlı ozan.

(Cattulus'dan Şiirler, Çev. Prof. Dr. Güngör Varinlioğlu, Kültür Bakanlığı Dünya Edebiyatı Dizisi, 200 sayfa, 850.000 TL)

Dünyayı Saran Ağ: WWW

TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları'nın yayımladığı bu kitap Internete nasıl bağlanacağınızı ya da WWW'yi (World Wide Web: Dünya Çapında Ağ) nasıl kullanacağınızı anlatıyor. İnternete bağlanmak için gerekli yazılım ve donanımların bilgisini de içeriyor. WWW'yi verimli ve etkin kullanmak için gerekli tavsiyeler (bilgi toplamak, arama yapmak, sözcük taramaları, alışveriş yapmak gibi) kadar, karşınıza çıkması olası sorunlarla nasıl baş edeceğinize de yer verilmiş. Kitabın sonunda Internet ve WWW terimlerinin açıklandığı bir "Ağ Sözlüğü" de yer alıyor.

(Asha Kalbag, Dünyayı Saran Ağ: WWW, Çev. Selma İkiz, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Mayıs 1999, 48 sayfa.)

Hypatia ve efsaneleri

Hypatia, MS 400'lü yıllarda yaşamış, İskenderiye'de matematik ve felsefe üzerine çalışmalar yapmış, kadın düşünür. Yobaz bir güruh tarafından, bedeni parçalanarak öldürülmüştür. Yaşamı ve kişiliği kadar, ölümünün çarpıcılığının etkisiyle efsaneleşmiş ve bu efsane çağından günümüze dek çok sayıda düşünürün-yazarın yapıtlarına konu olmuş. "Hypatia imgesi", konu olduğu yazarın yapıtında, yazarın yaşadığı dönem ve yürüttüğü felsefi polemiklerde araçlaştığı için öznel çeşitlilikler kazanmış. Maira Dzielska, Hypatia konulu çalışmasının ilk bölümünde, edebiyat literatüründeki şiir, roman, araştırma ve oyun yapıtlarını tarayarak, Hypatia imgesinin aldığı farklılıkları karşılaştırmalı olarak inceliyor. İkinci ve üçüncü bölümde ise, bir öğrencisinden kalan belgeler (mektuplar) incelenerek, Hypatia'nın öğretisinin ve yaşamının bu mektuplara yansımaları araştırılarak ona ilişkin gerçek bilgilere ulaşılmaya çalışılıyor.

(Maria Dzielska, İskenderiyeli Hypatia, Berfin Yayınları, Haziran 1999, 125 sayfa.)

NE OKUYORLAR? NE ÖNERİYORLAR?

- Sayın Alâeddin Şenel, en son hangi kitabı/kitapları okudunuz?

- Son zamanlarda çok sayıda yazılı kâğıdı okumaktan, kitap okuyamadım. Bir tek *Cumhuriyet*'in kitap eki olarak verdiği, Aydınlanma döneminin bir kitabı olan Goethe'nin *Genç Werther'in Acıları*'nı okudum yeniden.

- Bu kitabı okumanızın nedeni neydi?

Genç Werther'in Acıları'nı gençliğimde okumuştum. Dolayısıyla gençliğimi yad etmek için ve geçen süre içinde de bir kitap nasıl algılanıyor, ikinci okuyuşta insan nelere dikkat ediyor, neleri unutmuş oluyor; ikinci okumaların böyle yararları vardır, onun için okudum.

- Özellikle şimdilerde Bilim ve Ütopya okurlarına ne okumalarını önerirsiniz?

- Ben iki kitap düşündüm, yaz tatiline uygun. Gene böyle ince kitaplar. Birisi Kropotkin'in *Anarşist Etik* adlı kitabı. Şu sıralarda toplumun çok ihiyacı var ahlaka. Hatta merak edenler Türker Alkan'ın derlediği *Siyasal Ahlak* ya da İzveren'in *Toplumsal Ahlak* kitabını, hatta Aristoteles'in *Etika*'sını okuyabilirler. "Ahlaklı olan devlete direnir" diyen Throeu'nun *Haksız Yönetime Karşı*'sını da ahlak konulu kitaplar arasında önerebilirim. Bir de tembellikle ilgili kitaplar. Lafargue'nin, Marks'ın damadının, *Tembellik Hakkı* adlı kitabı. Bunlar yaz tatiline uygun kitaplar diye düşünüyorum.

- Çok teşekkür ederiz.

Devlet ve Demokrasi

Prof. Dr. Alpaslan Işıklı, Türkiye'nin ve dünyanın gündemindeki konulara ilişkin düşüncelerini bir arada sunuyor okuyucuya. Işıklı, ulusumuzu ve dünyayı ilgilendiren olayların ortak noktalarını buluyor ve sorguluyor. İşte çok kısa bir özet:

"CHP'nin yüzde10 barajının altında kalmasında, ulusal devletleri tarihe gömmek ya da kendi yörüngesine tabi kılmak kararlılığıyla, varlığını kabul ettirmekte olan 'küresel totalitarizm'in yansımalarını görmemek olanaksız. CHP'nin silinmesi başarılırsa, kuşku yok ki Cumhuriyet'in temel dayanaklarından biri eksilecektir...

"Biz bu anlamda en son 12 Eylül'de kurtarıldık. Türkiye, bu kurtarıcıların elinde, neo-liberal modelin hayata geçirilmesi için gerekli olan siyasal ve hukuksal yeniden yapılanma sürecini yaşadı...

"Artık günümüz koşullarına uygun çatışma türü, sağ-sol çatışması değil, 'etnik çatışma'dır. Etnik çatışma ve uzantısı etnik temizlik NATO'nun kurtarıcı olarak veya özel amaçlarla çalışabilmesinin ortamını hazırlıyor. Yugoslavya'da başarılan, uzağımızda, yakınımızda, hatta içimizde denenmek istenen budur...

"Öcalan ve HADEP sayesinde MHP, başbuğlarının zamanında yakalayamadığı oy potansiyelini yakalamıştır. Bu tablo karşısında yurttaşlar arasında bölünme, kin, nefretin doğması ve tırmanmasını engellemek için hepimize görev düşüyor...

"Kuzey Irak'ta kukla devletin kurulması an meselesi. İktidarda yer alması olası partiler uluslararası finans kurumlarınca dayatılan modelleri uygulamakta yarışıyorlar...

"Devlet ve demokrasi ilişkisinin, küreselleşmeyle yeni bir döneme girdiği günümüzde, insanlar kurtarıcı arama merakına da yakalanmışken, ülkemizin içinde bulunduğu sorunların gerçekçi çerçeveye oturtulmasında, bu ilişkinin açıklığa kavuşması önem taşıyor..."

(Alpaslan Işıklı, Devlet ve Demokrasi, Kuvayı Milliye Yayınları, Mayıs 1999, 256 sayfa.).

Melekler ve evrimde allopoliploidi sorunu!

Ord. Prof. Dr. İnan Soransormaz

Sevgili Bilim ve Ütopyacılar merhaba. Geçen ay 'Safsata Avcısı' başlığıyla açılan bölümü, yoğun çalışmalarımla ele geçirmiş bulunuyorum. Bundan sonra bu köşe benim köşem, dolayısıyla da bilimin köşesi. Bilimsel nitelikli olduğunu iddia eden o kadar çok yayın var ki, anlatamam. Ama ne kadarı bilimsel, ne kadarı kurgubilimsel? İnanın bizim Bilim ve Ütopya'da bile... Neyse, bundan sonra bilimsellikten ayrılmadan, bu köşeden, pek çok konuya değinecek, pek çok şeyi sorgulayacağız. Gerçek bilimin ne olduğunu öğreteceğiz cümle aleme. Bir diğer deyişle 'resmi bilimi' sorgulayacağız da diyebiliriz.

Bir diğer konu da köşenin adı. İnanın çok ısrar ettim köşenin adının 'Sorgu Avcısı' olarak değiştirilmesini, ama buna da şükür. Israrlarımı sürdüreceğim.

Bendeniz bilimsel yayınları yakından izlerim. Geçen gün yeni bir dergiyle karşılaştım. Adı ***Asrın Gizemleri.*** *İnanın dergi beni çok etkiledi. 32 sayfa dolu dolu bir dergi. Melekler, cinler, ruhlar, büyüler... daha neler neler. Çok sevdiğim çengel bulmacadan 10 tane. İnanın elimden düşmemesi son bulmacadaki 'telefon sözü'nün ne olduğunu bulamamam değil. İçeriği bir harika. Düşündüm, taşındım ve karar verdim ki bilgi paylaşıldıkça güzel. Dünyadaki bilinmezleri bize bildirenlere binlerce selam diyerek, melekler bahsini aktarayım dedim sizlere.*

Melekler

RUH-U AZAM ismiyle simgelenen orjine ait ilk varlıktan, O'nun dilediği bir şekilde, O'nun kudretiyle meydana gelmiş ve kendilerine gösterilen görev ve yaşam biçimine uygun olarak evrenin gizemli boyutuna yerleşmişlerdir. "MELEKLER" canlı cansız manada ayırt edilen her şeyin aslını ve orjinini meydana getirirken kendi boyutlarında bir üst orjinden güç almaktadırlar. Cin ve iblis terim olarak meleklerle karıştırılmamalı.

Meleklerin insanlar üzerinde nasıl tesir ettikleri çok merak edilen bir konudur. Diğer yandan Azrail adını verdiğimiz, canlıların ölümüne sebep gösterilen etkenin bir melek olduğu söylenir. Düşünecek olursak Azrail denen bu melek, zamanın herhangi bir anında dünyada yaşayan insan varlıklarının, çeşitli coğrafyalardaki ölüm olaylarını, tek başına nasıl organize etmektedir? Yoksa uzaya gönderdiğimiz uyduları kontrol eden, adına NASA dediğimiz bir kontrol ve yönlendirme merkezine mi sahiptir? Veyahut da her canlının kozmik alanında, onun mikrodalga boyutunda gizli olan (RUH) gibi bir de melek dediğimiz başka bir organizma mı mevcuttur? Halk arasında sorduğumuz zaman, melekler hakkında bize söyledikleri "onlar Allah'ın yeryüzündeki insanların hareketlerini kontrol etmekle görevli yardımcılarıdır" derler. Bazıları da, "bir omuzumuzda cin, bir omuzumuzda melek vardır. Cinler insanı kötülük yapmaya teşvik eder, meleklerse aksine iyiliği teşvik eder" derler. Burada da görüyoruz ki her insanın yanında bir melek vardır. Bütün bu söylediklerimizden anlaşılıyor ki melekler belli boyutlarda veya birden fazla mevcuttur.

Ama biz onları göremiyoruz. Oysa bize çok yakınlar. Çok ince fakat, çok koyu bilinmez bir perde ile saklılar sanki.

Bir gerçek var ki insan ve hayvanları, varoluşlarında ve yaşamlarında, Azrail gibi diğer bütün meleklerin yaymış oldukları ışınsal dalgalar ile, beyinleri veya daha derinlemesine bir ifade ile genetik dizinleri ve biraz daha ileri giderek "RUH" dediğimiz "astral bedenlerin beyinlerini" etkileyerek hükümlerini uygularlar.

Melekler belli bir şekilde olmayıp, yapıları itibariyla soyut, bilinç açısından salt özellikte göründükleri gibi; belirli suretleri oldukları ifade edilmektedir. İnsan bedeninin nasıl bir ruhu varsa, kainatta bulunan her cismin, canlı ve cansız dahi olsalar bir ruhu vardır. Yıldızlar, takım yıldızları, güneş ve güneş sistemine bağlı gezegenler, aklımıza gelebilecek bütün varlıkların, kendilerine özgü manyetik dalgaları içerisinde, varoluşlarına neden teşkil eden, orjinden gelme ruhları vardır. Tarih boyunca dinde bu olguya "MELEK" adı verilir. Artık diyebiliriz ki her insanın mikrodalga boyutunda Ruh ve onun üstünde Melek olgusu mevcuttur.

Gördünüz mü? Bunca yıllık hocayım böyle bir yazı okumadım. Astral beden, ışınsal dalga, mikrodalga, dalga... Allak bullak oldum, allak bullak. Ya siz? Bu kadarla bitirir miyim, gelecek sayıda cinleri aktaracağım sizlere. Bekleyin bekleyin.

Savulun Evrimciler

Efendim, tuttumuş kimileri insan şebekten türedi diye... Yahu insaf! Nerede belgen, nerede gördün, nerede duydun bunu? Evrimmiş. Kanıtlayın inanalım. Kim evirmiş, neyi evirmiş, niye evirmiş, neden evrilmiş? Bu sorular hep kafamdaydı, ta ki ***E. Şenlikoğlu****'nu okuyana dek. Aman Tanrım, bu ne güzel bir inceleme. Evrimcileri çürüm çürüm çürüten enfes bir yazı. Kendime saklayamazdım ya. Yayımlanmalı ki gerçekleri insanlar görsün dedim. Evet evrimcilerin tir tir titrediğini görür gibiyim. İşte evrimcilere yanıt:*

Bazı kimseler maymunların evrimi ile insanın meydana geldiğini ileri sürüyor. Bu hal imkânsızdır. Çünkü geçmişteki iki bin sene içinde olup bitenleri (önceki yıllara nazaran) daha iyi biliyoruz. Bu iki bin yıl içinde herhangi bir evrim olmamıştır. Daha evvel olan evrimler varsa, bunlar da tahminden ileri geçmez. Bulunan fosiller de bize yüzde yüz doğru bilgi vermez. Mesela bir kafa bulunmuş. Bu kafa insan kafası ile maymun kafası arası bir şey... Bu kafanın, bir türe ait olduğunu kabul etmek yanlıştır. Bugün dahi öyle insanlar var ki adamın yüzü gorile benziyor. Yani bu adama bakıp "insanlar da maymunlaşmaya başladılar" diyebilir miyiz? Bazı insan çirkin, bazısı da güzel olabilir. Güzel olan şükretmeli, çirkin olan huylarının güzelliği ile övünmelidir...

(Hiç düşünmemiştim, helal valla. Fosil kafalılara bak. Binlerce yıl önce ölmüş şey, nasıl bilgi verebilir ki? Adı üstünde fosil bu fosil.)

Binlerce, milyonlarca yıl evveli, tarihten öteki çağlara girdiği için o devirler hakkında söylenen şeyler tahminden ileri geçemez. Evrime ait gösterilen resimler, yani ressam işidir. Fosiller de her şeyi bütün açıklığı ile ortaya koyamaz. "O devirde böyle bir canlı varmış" fikrinden ileri geçemez.

Maymunlar insan olsaydı, neden hepsi değil de bir kısmı insan olmuş, bir kısmı maymunlukta kalmayı seçmiş. Acaba, bu seçim, maymunların isteğine mi bırakılmıştır?

(Hadi evrimciler, bu soruyu yanıtlayın da göreyim. Maymunların bir kısmı niçin maymunlukta kaldı? İnanın hiç düşünmemiştim bunu.)

Diyelim ki organ bakımından maymunlar insana benzedi, peki, nasıl oldu da, maymun beyni uçak ve telsiz yapacak kadar gelişti ve insan beyni haline geldi? Vicdan ve iman gibi nesneler nasıl teşekkül etti? İnsanlar konuşabilirken, maymunların halen konuşamamasının sebebi nasıl izah edilebilir?

Değil ki bir veya birkaç maymunun insan olması, Darwin gibi bir biyolog isteseydi, kendisi maymun olamazdı. Hatta boyu kısa idiyse uzatmak, kollarını uzun

gördü ise kısaltmak elinde değildi. Darwin gibi bir ilim adamının gerçekleştiremediği bir şekli nasıl olur da gerçekleştirebilir?

(Yahu yalan mı? Darwin niye maymun olamadı. Niye bir maymunu insan yapamadı? Çok ilginç, çok. Şu Darwin'in internet adresini bulayım da, bir güzel terleteyim bu sorularla.)

Maymunun başkalaşarak insan olduğunu iddia eden insan, insan derisi içindeki cesetle, maymun derisi içindeki ceset arasındaki farkı görmemezlikten geliyor. Acaba maymun böbreği, insana takılsa olur mu? Elbetteki olmaz, çünkü doku farkı vardır. Bazı kızların yüzünde sakal gibi kıl bittiğinden ilgili tabiplere müracaat edip, tedavi olmak isterler.

Fakat bugüne kadar beklenen sonuç alınamadı, pek çok kız oldukça sıkıntılı bir hayat yaşadı. Tatbik edilen ilaçlar kızların suratlarında kıl çıkmasını önlerken, bu sefer onların saçları döküldü. Yani yağmurdan kaçarken doluya tutuldular.

Tabipler kıl hücrelerine hükmedip, onları iptal edemezken veya kıl çıkmayan yüzde kıl çıkmasını temin edemezken, nasıl olur da maymunun kıllı suratı kılsız hale gelmiştir?

Karşımıza n tane maymun alalım. Bunların değişik birer kemiği noksan olsun. Mesela birincinin burnundaki kemik, ikincinin kafasında, üçüncünün bacağında ve böylece her birinde bir kemik noksan. Bu maymunları karşımıza dikelim. On adet noksan ve değişik kemiklerini de bir torbaya koyalım.

Maymunlar teker teker gelsinler, torbadan birer kemik çekip tekrar torbaya bıraksınlar. Biz istiyoruz ki her maymun kendi noksan kemiğini bulsun. Çünkü dünyadaki bütün maymunların kemikleri ne noksandır, ne de değişik.

Maymunların kendi noksan kemiklerini ilk çekişte bulma ihtimali, on milyarda birdir.

Şimdi hesabımızı yüz maymunda yüz adet değişik kemikle yapalım. Gene her maymunun kendi noksan kemiğini bulması ihtimali yüz üzeri yüzde birdir. Aklın idrak edemediği, kâğıda sığmayan bu değeri 100 rakamının arkasına 200 adet sıfır koyarak buluruz. Bütün maymunları nazara alarak, böyle bir hesap yapsak, maymunların tesadüfen meydana gelmesinin imkânsızlığı anlaşılır.

Bütün insanları ve hayvanları düşünürsek, matematik ilmi bunların tesadüfen meydana gelmiş olma ihtimallarini kati olarak reddeder.

(Al sana işte. Matematiğin reddettiğini, sen nasıl kabul edersin! Matematiği reddetmek mi bilimsellik? Valla güzel örnek.)

Çevre faktörü: Çevre şartlarından dolayı meydana gelen değişiklikler 'modifikasyon' adı altında işlenir.

Çevre şartları yüzünden meydana gelen değişikliğin ileri nesillere aktarılması ile yeni bir canlı türü meydana getireceği söylenemez. Mesela, müslümanlar 14 asırdır sünnet olurlar. Ama, istisnalar dışında sünnetli babaların çocuklarının sünnetli olduğu görülmemiştir. Çinliler, asırlardır ayakları küçük kalsın diye, demir ayakkabı giyerler. Fakat doğan çocukların ayakları normal boyda olur.

Weismaan isimli bir doktor, yirmi nesil boyunca farelerin kuyruğunu kesmiş, buna rağmen yirmibirinci nesil doğan farenin kuyruğu da öncekiler kadar büyümüştür. Zürafanın boyun ve ayaklarının senelerce yüksek dallara uzanmaktan uzadığı iddia edildiği halde, aynı şekilde ağaç fidanlarına yetişmek için uğraşıp duran keçide böyle bir durum söz konusu değildir.

Deniliyor ki, 'maymun önce yerde dört ayak üzerinde yürüyordu, iki ayak üzerinde durmanın daha faydalı olduğunu anladı. İşte onun devamı olan bugünkü insan da iki ayak üzerinde yürümektedir.' Oysa ki, dört ayak üzerinde olmak iskelet ve sinir sistemindeki daha ileri gelişmeye bağlı bir durumdur. Arzu ile ayak üzerinde kalkılsaydı, çok arzu eden kamburlar kendilerini düzeltirlerdi.

(Yalansa yalan deyin. Örnekler ortada. Valla bunu da düşünmemişim hiç. Başımızı kaldıramıyoruz ki deney tüplerinden, formüllerden. İskelet ve sinir sistemindeki daha ileri gelişme... Aman Tanrım!)

Allopoliploidi. Üzerinde durulan bir konu da budur. Bu canlının kromozom sayısını, iki üç katına çıkarma demektir.

10 kromozomlu bir canlı ile 24 kromozomlu bir canlıyı ele alalım. Her ikisinin de kromozomlarını iki katına çıkaralım, birininki 20, diğerininki de 48 olsun. Bu iki cinsi birleştirelim. Bu iş çoğunlukla yürümekle beraber, bazen tutar ve yeni bitki çeşidine devam eder. Kromozom sayısını iki katına çıkarmanın sebebini açıklayalım. İki katına çıkarmadan çiftleştirmeye melezleme denir. Bu devamlı olmaz. Türler arası melezler (katır gibi) kısırdır. Hayvanlarda bu şekilde meydana gelecek canlı kısır olur, devamlı olamaz. Kısır oluşlarının sebebi ne erkek, ne dişi olmayıp, isterse x oluşlarıdır. Bu şöyle oluyor:

Kromozomları iki katına çıkaralım:
1) Birinci canlı erkek : Kromozom x y
İkinci canlı dişi : Kromozom x y
Birinci canlı erkek : Kromozom xx yy
İkinci canlı dişi : Kromozom x x x x

Bunları genetik olarak birleştirdiğimizde xxx y olur. Hayvanlarda bu y'nin tek oluşu ne erkek, ne dişi olmayı sonuçlandırır.

2) Canlıların otopoliploidi (canlının kromozom sayısını üç katına çıkarma) ve allopoliploidi yoluyla olmadığına dikkati çekelim. Çünkü genellikle hayvanların kromozomları ikişerli dizilirler. Böylece insanların kromozom sayısı ikişerli dizili 23 takımdan 46 olur. Eğer canlılar otopoliploidi yoluyla olmuşsa, mesela A canlısı B canlısına dönüşmüş iddiası varsa, bu durumda kromozomlar dörder dörder dizilmiş olur. Allopoliploidide bu aynen geçerlidir. Hayvanlar aleminde genel olarak, kromozomların dörderli yerine ikişerli dizilmesi vardır. Yani otopoliploidi ve allopoliploidi hayvanlarda görmüyoruz. Hayvanlarda mesela, Drosophil sineğinin kromozomları suni olarak iki katına çıkarılabilirse de, bu sinek çiftleştirildiğinde döl vermez.

Prof. Dr. Fethi İncekara'nın *Genetik* kitabının mutasyon bahsinde, otopoliploidilerin dörderli değil, bazen üçerli dizilmelerle birerli dizilmeyi bir arada bünyesinde tutan canlılar göremiyoruz.

Demek ki canlılar otopoliploidi ve allopoliploidi yoluyla olmamıştır.

Kısacası, evrimcilerin en başta gelen dayanakları olan mutasyonla yeni bir tür meydana gelmiyor. Meydana gelen değişiklik, canlının yine aynı türde kalması şartıyla oluyor. Mesela, evvelce belirttiğimiz gibi, insanın gerçekte 46 olan kromozomu, 45, 47, 48, 49 olabilir. Bu durumda, insanda bazı rahatsızlıklar, özellikle zeka geriliği ile seyreden bazı anormallikler meydana gelir, ama mutasyona uğratılan bu canlının türü yine insandır.

Zaten fosil ilmiyle uğraşanlar da aynı görüşü savunuyorlar. Aralarından bir küçük zümre,'canlılar arasında ara fosil bulunuyor ama, bir canlıdan diğer canlıya doğrudan geçiş mümkündür' görüşünü ileri sürüyor ve ilk kuşun reptil yumurtasından olduğunu söylüyorlar. Bu görüşü de genetikçiler çürütmekte ve canlılar arasında tekamülün mutasyon birikimi ile olduğunu, bir reptil yumurtasından birdenbire bir kuş olması için çok büyük mutasyonlar gerektiğini, bir anda meydana gelcek mutasyonlarla vücut dengesinin bozulup canlının öleceğini belirtmektedirler.

(İşte tam 12'den vurmak diye buna derim. Bazı terimleri pek duymadım ama, yine de güzel açıklamış. Helal olsun! Hadi bakalım evrimcileri görelim şimdi. Hâlâ insan şebekten türedi diyebilecekler mi? Kromozom sayısı 46 olmayınca zeka geriliğinin doğal olduğunu da not edin bir yere ve de unutmayın...)

KİM BUNLAR?

Bu bilim ve düşün insanları kimdir?

Temmuz sayımızda başladığımız "Kim Bunlar" başlıklı köşemize devam ediyoruz. Her ay üç ünlü bilim ve düşün insanının yaşamlarından ve çalışmalarından bazı bilgiler vererek, onların kim olduklarını soracağız. Bu ayki soruların üçünü de doğru yanıtlayan okurlarımızdan kurayla belirleyeceğimiz üç kişiye Evrim Yayınevi'nden çıkan Jeremy Rifkin'in "Biyoteknoloji Yüzyılı" adlı kitabını armağan edeceğiz. Yanıtlarınızın değerlendirmeye girebilmesi için en geç 23 Ağustos tarihine kadar posta, faks veya e-posta yoluyla elimize geçmesi gerekiyor.

1) Devrimci Türk milliyetçiliğinin kuramcılarından

19.-20. yüzyıl Türk milliyetçiliğinin ve onun en olgun maddeleşmesini ifade eden Kemalist Devrim'in başlıca ideologları arasında sayılır. 1876'da Rusya'da burjuva bir Tatar ailesinin çocuğu olarak doğdu. Henüz emekleme çağındaki Türkoloji disipliniyle ilk tanışması, Simbirsk'in önde gelen sanayici ve liberal aydınlarından İbrahim Akçurin aracılığıyladır. Enistesi İsmail Gasprinski, keza Türkçülük hareketinin öncülerindendi. Babasının ölümü ve ailenin işlerinin bozulması sonucu, 7 yaşındayken annesi ile birlikte İstanbul'a göçtüler.

Harp Okulu'nda, zamanın Türkçülerinin dil, edebiyat ve tarih alanlarında kültürel bir milliyetçiliği savunan eserleriyle temasa geçti. Bu okumaların da etkisiyle, kişiliğinin İslami yanı, dinî itikadı ve filizlenen Türk milliyetçiliğini bastırmaya uğraşan sultanlığa bağlılığı zayıfladı. 1897'de geçtiği kurmay sınıfında, Jön Türklerin mücadelesine yakınlaşmayı sürdürdü, saraya karşı hürriyet propagandası yapan yasaklanmış yayınları bulundurduğu için iki kez tutuklandı. İkincisinde harp divanına verilerek yargılandı ve askerlik mesleğinden çıkarılarak Trablusgarp'a sürüldü. Fakat kısa zamanda Paris'e kaçmayı başardı.

Paris'te öğrenimine devam etti ve dönemin ünlü bilim insanlarından dersler aldı. Arkadaşı Sadri Maksudî (Aksal) ile birlikte, J. Halevy'nin Orhun Yazıtları'na ilişkin konferanslarını kaçırmadı. İçinde dolaştığı Rus sürgün çevrelerinden kuvvetle etkilendi. Bu, ona Osmanlı eğitim sistemi içinde ulaşamayacağı ölçüde geniş bir felsefe, sosyoloji ve tarih temeli kazandırdı.

Fransa'dayken yazdığı ilk makalelerinden anlaşıldığı üzere, diyalektik materyalizmden çok kaba materyalizme yakındı veya gerçeğe ekonomist bir tarzda yaklaşıyordu. Ama bu bile bağrından çıktığı topluma oranla çok ileri bir düzeyi yansıtmaktaydı. Yazdığı bir makalede, ekonomiye ve Marx'a kayıtsızlıklarından ötürü Osmanlı aydınlarına çatıyor; siyasetçiler gibi tarihçiler için de materyalizmin idealizmden daha iyi olduğunu savunuyordu.

27 yaşında Kazan'a dönerek tarih ve coğrafya öğretmenliğine başladı. Jön Türklerle ilişkisini burada tekrar kurdu. Kahire'de çıkan *Türk* dergisine ünlü "Üç Tarz-ı Siyaset" yazısını gönderdi. 1904 ilkbaharında yayımlanan bu makelenin "etnik unsur" kavramına dayalı bir Türk milletinin (ve devletinin) ilk formülasyonlarını içerdiği kabul edilir. Rusya'da 1905 Devrimi'ne Kadet Partisi içinde katıldı. Devrimin yenilgisiyle bir süre Çarlık zindanlarını tanıdıktan sonra İstanbul'a döndü. 1908-1914 arasında İstanbul'da oluşturulan bütün milliyetçi örgütlerde ve çıkartılan tüm dergilerde en ön saftadır. 1908'de Türk Derneği'nin kuruluşunda başı çekti, 1911'de Türk Yurdu Cemiyeti'nin örgütlenmesine katıldı. Bu tarihten I. Dünya Savaşı'na kadar *Türk Yurdu* dergisinin Yazılışleri Müdürlüğü'nü yaptı. *Türk Yurdu* taraftarları, eğilimlerini "halkçı ve milliyetçi" olarak tanımlıyorlardı. Önlerine koydukları hedef, bir Türk orta sınıfı ve bir milli burjuvazi yaratmaktı. Bunun dışında dergiye, dinî tutuculuğa karşı mücadele eden, kadınların toplumsal konumunun yükseltilmesini ve eğitimin çağdaşlaştırılmasını isteyen aydın bir kesimin ideolojisi damgasını vurmaktaydı. Tanzimat'ın iç pazarı Batı'ya teslim eden liberalizmine karşı milli ekonomi taraftarlığı ile giderek artan bir köylücülük ve Anadoluculuk, bu görüşlerin diğer doğal unsurlarıydı.

1917 Ekim Devrimi'nden etkilendi. Anti-emperyalist, Sovyetler Birliği ile dostluğa bağlı ve Rusya'daki Türk halklarının kültürel özerkliği hedefiyle yetinen bir çizgiye girdi. 1916 Ağustos'unda Zürih'e giderek, devrim zafere ulaştığı takdirde Rusya Türklerine nasıl bir kader çizileceğini öğrenmek amacıyla Lenin'le bizzat görüştüğü söylenir.

1919'da İstanbul Türk Ocağı'nda bir konferans verdi. Bu konferansta, Türk milliyetçiliğinin tarihinde iki akımın, emperyalist bir Türkçülük ile demokratik bir Türkçülüğün varlığını saptadı ve kendisinin daima ikincisini savunduğunu belirtti. Bu tutum, kendisi açısından Turancılıktan kesin kopuş olduğu gibi, Pantürkizmi resmen mahkûm eden Mustafa Kemal'in Anadolusu'na atılan adımdır. Nitekim kısa bir süre sonra onu, 45 yaşında bir delikanlı olarak Sakarya Meydan Savaşı'nda görürüz. Daha sonra Genç Cumhuriyet'in meclisinde mebus oldu. 1931'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin kurucu üyeleri arasında yer aldı. 1932'de daha sonra Türk Tarih Kurumu adını alan bu örgütün başkanı oldu. Bu son görevi, 1935'deki ölümüne dek sürmüştür.

Kemalist Devrim'in ve devrimci Türk milliyetçiliğinin kuramcılarından olan bu ünlü bilim ve siyaset adamı kimdir?

2) Mucitler çağının ilginç isimlerinden

1856 yılında eski Avusturya-Macaristan sınırındaki Dalmaçya köyü Smiljan'da dünyaya geldi. Sık sık hastalanan, başına olmadık işler gelen bir çocuktu. Bir defasında sıcak süt dolu bir kazanın içine düşmüştü, bir başka defasında babası onu yanlışlıkla ısısız bir küçük dağ kilisesine kitlemişti. Evde olmadığı anlaşılana dek bir gün orada kalmıştı. Tahıl ambarının çatısından bir şemsiye ile kuş gibi uçmayı deneyince, altı hafta boyu yatakta kalması gerekmişti. Daha ilkokuldayken öğretmenlerini özgün deneyleriyle şaşırtıyordu: Boş makaralar, kürdanlar, iplik ve tutkal ile bir "Mayısböceği Motoru" geliştirmişti. Bu atlıkarıncayı andıran alet, 16 uçan mayısböceği tarafından devindiriliyordu. En çok sevdiği işler çevredeki dağları gezmek, su bendleri, su çarkları yapmaktı. Kış aylarında ise kar topları ile deneyler yapıyordu ve sonunda dik yamaçlardan çığ düşmesine neden olacak uygun tekniği bulmuştu.

Elektrik mühendisi olmak istiyordu. Fakat öncelikle üç yıllık askerlik görevini yapması gerekiyordu. Askerden kaçmak için Hırvat dağlarında saklandı. Burada

ütopik tasarımlar geliştirdi. Örnekse; Atlantik Okyanusu'nun altına döşenecek bir boru içinden küre biçiminde bir kap ile Amerika ve Avrupa arasındaki posta alışverişini yapmayı düşünüyordu. Ekvator çevresinde, beş metre yükseklikte havada asılı duran bir çelik halkanın monte edilmesinin olanaklı olabileceğini düşünüyordu. Bu çelik halka dünya ile birlikte dönecek ve dünyanın dönme hızından daha yavaş dönmesi için "bir biçimde" frenlenecekti. Böylelikle bu halkaya asılacak yükler, enerji harcamaya gerek kalmaksızın Atlantik üzerinden taşınabilecekti. Dağdaki sığınağında bir yıl kaldıktan sonra, Teknik Yüksek Okulu'nda öğrenime başlayabilmek için Graz'a kaçtı. Bu okulda yenilikçi fikirlerinden dolayı öğretmeniyle kavga edince, Graz'dan ayrılıp Prag Üniversitesi'ne geçti.

Alternatif akımla çalışan bir motor yapmaya uğraşıyor, ama kimse böyle bir motor ile ilgilenmiyordu. Amerika'ya gidip ünlü Edison'a fikirlerini açmaya karar verdi. Ama Edison ona yalnızca güldü ve alternatif akımla uğraşacak ne zamanı ne de parası olduğunu söyledi. Hayal kırıklığına uğramıştı. Bulabildiği işlerle geçimini sağlamaya uğraşıyordu. İki dolar gündelikle kablo döşemek için çukurlar açtığı işi sırasında ustabaşına buluşunu anlattı. Ustabaşı işin kokusunu aldı ve ona ortak şirket açmayı teklif etti. Küçük bir atölye kurdular. El yapımı alternatif akım motorları peynir ekmek gibi satılmaya başladı. Şirket kazanılan parayla Edison'u kıskandıracak boyutta alternatif akım jeneratörleri üretmeye başladı.

Alternatif akımla üretilen enerji, doğru akımın tersine yüksek gerilimin büyük uzaklıklara iletilebilmesini sağlıyordu. Böylelikle ilk kez elektrik üretimini tüketiciye bağlı olmaktan çıkarma ve en ucuza mal olduğu yerlerde, ırmak ve şelalelerde gerçekleştirme olanağı doğdu. Rakibi Edison alternatif akımın yayılmaması için elinden geleni yapıyordu. 1885 yılında Edison'un rakiplerinden Westinghouse onun bütün patentlerini 1 milyon dolar gibi "inanılmaz" bir paraya satın aldı. Fakat Westinghouse Company kısa zamanda milyonlarca dolar kâra geçince patentlerin aslında çok daha fazla para ettiği anlaşıldı. Kandırıldığını anlayınca kırgınlıkla laboratuvarına çekildi. Sonraki yıllarda yaptığı birçok buluş arasında çekirdeksiz yüksek frekans transformatörleri de vardı. Bunlar bütün dünyaya kablosuz haber aktarımını olanaklı kılıyorlardı ve bugün hâlâ radyo ve televizyonların temelini oluşturuyorlar.

Onun büyük hayali, dünya çapında kablosuz bir enerji aktarımı sistemi üzerineydi. Niyagara Şelaleleri'nde kurmayı düşündüğü enerji aktarımı tesisleri ile Atlantik üzerinden Paris'teki dünya sergisinin elektrik gereksinimini karşılamayı düşünüyordu. Borç parayla Colorado Springs yakınlarında bir deneme tesisi kurdu ve bununla gerçekten 25 mil uzaklıktaki 200 lambanın kablosuz olarak yanmasını sağladı. Aynı tesiste yapay fırtınalar, kırk metre yüksekliğe çıkabilen yıldırımlar ve kilometrelerce uzaklıktan duyulabilecek gök gürlemeleri oluşturdu. Bu tesisin on katı gücünde bir enerji aktarımı tesisi kurup, bununla yalnız elektrik enerjisi değil, bütün dünyaya haber, resim, hava ve borsa raporları aktarmayı düşündüğünde boyundan büyük bir işe kalkışmıştı. Bu tesis hiç tamamlanamadı. Borçlarını ödeyebilmek için bütün patentlerini satmak zorunda kaldı.

1912 yılında Nobel Komitesi, Edison'la birlikte ona Nobel Ödülü vermeyi kararlaştırdığında, parasal sıkıntıların sonu gelmiş gibi görünüyordu. Ama o bu büyük ödülü öfkeyle reddetti. Her ne olursa olsun bu ödülü can düşmanı Edison ile birlikte almak istemiyordu.

Yaşamının son üç yılında iyice ütopikleşen tasarılarla uğraştı. Gezegenler arası bir iletişim sisteminin ve dünyayı bir elma gibi ikiye bölmeye yarayacak elektrik santrallerinin kurulmasını önerdi. Onbin uçağı birkaç yüz kilometre uzaklıkta parçalayabilecek bir ölüm ışını üretebileceğinden emindi. Makaleleri bir süre sonra ilgi çekmemeye başladı. New York'ta yaşayan mucidin çevresi boşalmaya başladı, arkadaşları ona sırt çeviriyordu. Zihin bulanıklığı belirtileri de yoğunlaşmaya başlamıştı. 7 Ocak 1943'te bir otel odasında yapayalnız öldü.

Bazı tasarıları hâlâ insanları hayrete düşüren bu dahi mucit kimdir?

3) Hippokrat'tan sonraki en büyük hekim

980 yılında Buhara yakınlarında Harmisen'de doğdu. Babası, Samani hükümdarının katibi olarak devlet işine girmişti. Önce babasından, sonra Natilî'den ders aldı. İsmail Zahid, ona mantık ve geometri öğretti, Batlamyus'un *Almagest*'ini okuttu. Babasının görüştüğü Batıniler yardımı ile bilgisi genişledi. Çok genç yaşta yazmaya başladı, ilk denemeleriyle dikkatleri üzerine çekti. Aristo'nun "metafizik"ini çok karışık buluyor ve doğaya ait araştırmaları onu Yunan filozofundan uzaklaştırıyordu. Bir gün pazarda bulduğu Farabi'nin *El-İbane* adlı risalesi onun Aristo'yu anlamasına yardım etti ve o zamandan sonra Aristo felsefesini derinden analize girişti.

O da, babası gibi Samaniler'in hizmetine girdi. Hükümdarın kütüphane müdürü oldu. Orada Farabi'nin *El-talim-üs-sani*'sini okuma fırsatı buldu. Bilgisinin büyük kısmını bu esere borçlu idi. Filozof bu devlet hizmetinde vezirlik derecesine kadar yükseldi. Fakat çok düzensiz bir hayat geçiriyordu. Bazı yazıları hükümdarın iltifatını kaybetmesine neden oldu. Samani hükümdarının ölümünden sonra Buhara'yı bırakıp Harzem'e gitti. Orada Biruni'yi tanıdı. Gazneli hükümdarı Mahmud'un toleranssızlığı onu Büveyhiler'in himayesine girmeye zorladı. Büveyhi Emiri Kaküveyh'in hizmetinde çalıştı. Önce sürüldü, sonra hapsedildi. Hayatının son kısmını şehirden şehire gezerek geçirdi. Kitaplarının büyük kısmını yollarda, hapislerde ve son derece güç şartlarda yazdı. 1037'de Hemedan'da bir kulunç rahatsızlığından öldü.

Pek çok eseri vardır. Sistemini bütün halinde veren ansiklopedik eserleri başta gelir. Bunların en genişi *Şifa*'dır ve Meşşai felsefesinin en büyük eseridir. Mantık ve matematikle başlar, bütün doğa bilimlerini gözden geçirir ve metafizikle son bulur. Daha sonra bu eserini kısaltarak *Necat*'ı yazdı. Daha sonra onun üzerinde düzeltmeler ve değiştirmeler yaparak *İşarat ve't-tenhibat*'ı yazdı. En özetlenmişi olan bu son eseri, sistemini anlatan en tam kitabı sayılır.

Ansiklopedik eserlerinin başında *Hikmet-ül-arudhiyye* gelir. Bu gençlik eserinde fikirleri yeni gelişmeye başlamıştır. Bu tür kitaplarından *El-hikmet-ül-meşrikiyye*'de bütün kuramlarını toplamıştır. İslam dünyasında "Al-şayh-ürreis" unvanıyla tanınmıştır. Kitaplarının çoğunun başında bu unvan geçer. Psikolojiye dair birçok risalesi de vardır. En önemli eserlerinden biri, bütün Ortaçağ'da Hippokrat'tan sonra en büyük hekim olarak tanınmasına yol açan *Kitab-ül-Kanım fit-Tıb*'tır. Bu kitap kısaca *Kanun* adıyla tanınır. Zamanına kadar gelen bütün bilgiyi topladı, sınıfladı ve en geniş bir tıp ve doğa bilimleri "Mecelle"si haline getirdi.

Bu ünlü İslam filozofu ve tıp bilgini kimdir?

Temmuz sayısının yanıtları

1) Fransız kadın matematikçi: **Sophie Germain**
2) İslam filozofu: **İbni Rüşd**
3) Türkiyeli arkeolog: **Arif Müfid Mansel**

Üçüne de doğru yanıt veren İzmirli okurumuz **Önder Eker**, *Küba Devriminde Üç Kadın* adlı kitabı kazandı.

Ali Nesin (†)

Develerle eşekler

Başlangıçta hiç küme yoktu. Kümesiz bir dünyada yaşamak insanlara zor geldi. Etrafta hiç küme olmadığından, ne yapsınlar, insanlar da kendi kümelerini kendileri yaratmak zorunda kaldılar. Birinci gün, ortak bir karar aldılar:

Birinci karar: *Hiç öğesi olmayan en az bir tane küme vardır.*

Artık en az bir küme vardı. Hiç öğesi yoktu belki ama, gene de -öğesiz mögesiz- bir küme vardı ya... O gün insanlar yataklarına mutlu gittiler, rahat uyudular, zinde uyandılar...

Ertesi gün düşündüler: Hiç öğesi olmayan kaç küme vardır?

- Örneğin, dedi biri, bu odada ne deve var ne de eşek. Demek ki, ne bu odadaki develer kümesinin, ne de bu odadaki eşekler kümesinin bir öğesi var.

Bu iki küme birbirine eşit olmalı mı?

Bir başkası,

- Bence eşit olmamalı, dedi, ne de olsa biri develer kümesi, öbürü eşekler kümesi...

Beriki,

- Evet, ama, dedi, bu eşekler kümesi eşeksiz, develer kümesi de devesiz...

Eşeksiz eşekler kümesi elbette devesiz develer kümesine eşit olmalı...

- Olmamalı...

- Olmalı...

İnsanlar iki gruba (kümeye değil!) ayrıldılar: Hiç öğesi olmayan bir tek kümenin var olmasını isteyenler ve hiç öğesi olmayan birçok değişik kümenin var olabileceğini savunanlar. Uzun tartışmalar sonuç vermedi.

İçlerinden biri, hiç öğesi olmayan bir tek kümenin olduğunu kanıtlamaya kalkıştı:

- *A* ve *B* hiç öğesi olmayan iki küme olsun, dedi. *A*'nın *B*'ye eşit olduğunu kanıtlamak istiyorum... Dedi ve uzun bir süre sustu.

Biri,

- Ama, dedi, biz iki kümenin ne zaman birbirine eşit olduğunu bilmiyoruz ki...

- Evet, dedi bir diğeri, *A*'nın *B*'ye eşit olduğunu kanıtlamak için, *A*'nın *B*'ye eşit olmasının ne demek olduğunu bilmeliyiz...

- Bu konuda bir karar almadık...

- Evet almadık...

- Sadece hiç öğesi olmayan bir kümenin varlığını belirten bir karar aldık...

Eşitlik konusuna hiç dokunmadık...

- Bu konuda bir karar alalım, dedi kanıta kalkışan. İki küme ne zaman birbirine eşit olsun?

- Ne zaman olsun?

- Bilmem, dedi kanıtçı, biz iki kümenin ne zaman birbirine eşit olmasını istiyoruz?

- Aynı öğeleri olan kümeler birbirine eşit olsun...

- Evet, dedi kanıtçı, eğer *A*'nın öğeleri *B*'deyse ve *B*'nin öğeleri *A*'daysa, o zaman *A* kümesi *B* kümesine eşit olsun...

- Olsun...

O günün akşamı ikinci bir karar aldılar:

İkinci karar: *Aynı öğeleri olan iki küme birbirine eşittir.*

Yani *A* kümesinin her öğesi *B*'de ve *B* kümesinin her öğesi *A*'daysa, *A*, *B*'ye eşit olsun. Bu karar da alkışlarla kabul edildi.

- Şimdi, dedi kanıtçı, kanıtıma devam ediyorum. Anımsarsanız, hiç öğesi olmayan iki küme almıştım. Bu iki kümenin birbirine eşit olduğunu kanıtlamak istiyordum... Kümelerimize *A* ve *B* adlarını vermiştik...

Halk heyecanla kanıtın devamını bekliyordu. Kanıtçı sözlerine yavaş yavaş devam etti. Belli ki halkın heyecanı gururunu okşuyordu.

- Bir anlık gafletle, diyelim ki *A* kümesi *B* kümesine eşit değil... O zaman ne olur?

- Ne olur?

- Ne olacak, ya *A*'da olup da *B*'de olmayan ya da *B*'de olup da *A*'da olmayan bir öğe vardır...

- İkinci karara göre öyle olması gerekir, dedi bir dinleyici.

- Evet... diye devam etti kanıtçı. Eğer bu iki küme birbirine eşit değilse, ikisinden birinde öbüründe olmayan bir öğe vardır...

- Eeee?.. diye sordu biri.

- Eeee'si mi var! İki kümenin birinde öbüründe olmayan bir öğe olacak...

- Eeeee?

- Duymadınız galiba!..

- Duyduk, duyduk... İki kümenin birinde öbüründe olmayan bir öğe olacak...

- Böyle saçma şey olur mu?

- Nesi saçma ki bunun?

- Dedik ya.... İki kümenin birinde bir öğe olacak...

- Aaaa!

- Aaaa ya!.. Bu kümelerin öğeleri yok... Dolayısıyla, birinde olup da öbüründe olmayan bir öğe olamaz...

- Demek ki iki küme birbirine eşit olmak zorundalar...

- Evet öyle...

- Yani bu odadaki her eşek aslında bir devedir...

- Evet... Neyse ki odada eşek yok...

İçlerinden biri,

- Madem, dedi, hiç öğesi olmayan bir tane küme var, bu kümeye bir ad verelim...

- Verelim, dedi, yanındaki. Ne koyalım adını?

Daha yeni doğurmuş bir kadın,

- Boşküme olsun, dedi.

- O günden sonra hiç öğesi olmayan kümeye insanlar boşküme dediler...

Boşküme aşağı, boşküme yukarı... Üçüncü gün kanıtçı,

- Dün gece rüyamda boşkümenin her öğesinin $\sqrt{2}$'ye eşit olduğunu kanıtladım, dedi (*).

Herkes güldü bu sözlere.

- Hayırdır inşallah...

- Saçma bir rüya...

- Deli saçması...

- Ne demek acaba?

- Rüyanın tersi çıkarmış... gibi sözler ettiler.

Rüyayı gören,

- Ama, dedi, kanıtım doğru gibiydi...

- Nasıl doğru olabilir ki, diye sordu biri, boşkümenin hiç öğesi yok ki $\sqrt{2}$'ye eşit olsun!

- Doğru, dedi bir başkası, boşkümenin $\sqrt{2}$'ye eşit olacak hiç öğesi yok.

Rüyayı gören itiraz etti:

- Doğru söylüyorsunuz... Boşkümenin $\sqrt{2}$'ye eşit olacak öğesi yok. Ama $\sqrt{2}$'ye eşit olmayacak da hiç öğesi yok...

Bu sözler halkı aydınlatır gibi oldu. En azından rüyadaki teoremin doğru olabileceği kuşkusunu doğurdu. Boşkümede $\sqrt{2}$'ye eşit olacak bir öğenin olmaması, boşkümenin her öğesinin $\sqrt{2}$'ye eşit olmadığını göstermezdi.

Rüyayı gören sözlerine devam etti.

- Bir an için diyelim dediğim yanlış: Varsayalım ki boşkümenin her öğesi $\sqrt{2}$'ye eşit değil. O zaman, boşkümede $\sqrt{2}$'ye eşit olmayan bir öğe olmalı...

Ama boşkümede hiç öğe yok ki, $\sqrt{2}$'ye eşit olmayan bir öğe olsun!

Varsayımımdan bir saçmalık elde ettim. Demek ki boşkümenin her öğesi $\sqrt{2}$'ye eşit...

- Doğruya benziyor, dedi ak sakallı bir ihtiyar.

- Evet, dedi, bir ilkokul öğrencisi, doğru gibi...

- Hatta, dedi bir genç kız, dünkü kanıta benziyor, hatırlarsanız dünkü kanıtta da böyle bir çelişki elde etmiştik.

- Ben inanmıyorum, dedi günümüzde yaşasa konkenci olabilecek bir kadın, aynı akıl yürütmeyle boşkümenin her öğesinin $\sqrt{3}$'e eşit olduğunu da kanıtlayabiliriz. $\sqrt{2}$, $\sqrt{3}$'e eşit olmadığından, bu kanıt doğru olamaz.

Rüyayı gören,

- Evet, dedi, boşkümenin her öğesi $\sqrt{3}$'e de eşittir, ama bundan $\sqrt{2}$'nin $\sqrt{3}$'e eşit olduğu çıkmaz... Çünkü boşkümenin hiç öğesi yok... Eğer boşkümenin bir öğesi olsaydı, o öğe hem $\sqrt{2}$'ye hem de $\sqrt{3}$'e eşit olacağından, $\sqrt{2} = \sqrt{3}$ eşitliğini elde ederdik... Ne mutlu bize ki boş kümenin hiç öğesi yok...

(*) İki ay önce bu köşenin okurlarına bu soruyu sormuştum: Boşkümenin her öğesinin $\sqrt{2}$'ye eşit olduğunu kanıtlayın.

Aslında şimdilik Kümeler Kuramı'nın ta başındayız, ne 2'yi tanımladık, ne de kök almasını biliyoruz. Ama olsun, $\sqrt{2}$ yerine herhangi bir küme alınabilinir ve soru şöyle yazılabilirdi: x bir küme olsun. Boşkümenin her öğesi x'e eşittir.

Develerle Eşekler (2)

Halkımızın (*) artık kümesi vardı ama yalnızca bir tane kümesi vardı: boşküme. Boşkümeden başka küme yoktu. Belki boşkümeden başka küme vardı, ama varlığını kanıtlayamıyorlardı ve kanıtlayamazlardı da.

"Boşküme" sözcüğünü yazması uzun olduğundan, boşkümeyi yazıda kısaca Ø olarak gösterdiler.

Zamanla boşkümeden sıkıldılar. Ayrıca, boşkümenin de yalnızlıktan sıkılabileceğini düşündüler. Nasıl Adem Baba yalnızlıktan sıkılıp Havva anamızı istediyse, boşkümenin de arkadaşa, eşe dosta ihtiyacı olabileceğini düşündüler. Yeni kümeler yaratmak istediler ve şöyle bir karar aldılar:

Üçüncü karar: *Eğer x ve y birer kümeyse, öğe olarak sadece ve sadece x ve y'yi içeren bir küme vardır.*

Bu yeni kümeyi $\{x, y\}$ olarak gösterdiler.

Hem x, hem de y bu kümenin öğeleriydiler ve bu kümenin başka öğesi yoktu.

Kümenin öğeleri sıralı olmadığından, aynı kümeyi $\{y, x\}$ olarak da gösterebiliyorlardı.

Ve eğer x, y'ye eşitse, $\{x, x\}$ yerine $\{x\}$ yazıyorlardı (**).

Demek ki, bu kararla alınan kümelerin en az bir öğesi var: x (ya da y); yani bu kararla elde edilen kümeler boşküme olamazlar.

Bu sayede şu kümeler var oldu:

Ø

{Ø} (Karar 3'ü $x = y = Ø$'ye uygulayarak)

{Ø, {Ø}} (Karar 3'ü $x = Ø$'ye ve $y = \{Ø\}$'ye uygulayarak).

{{Ø}} (Karar 3'ü $x = y = \{Ø\}$'ye uygulayarak)

{{{Ø}}} (Karar 3'ü $x = y = \{\{Ø\}\}$'ye uygulayarak)

{{{{Ø}}}} (Karar 3'ü $x = y = \{\{\{Ø\}\}\}$'ye uygulayarak)

{{Ø}, {{{Ø}}}} (Karar 3'ü $x = \{Ø\}$'ye ve $y = \{\{\{Ø\}\}\}$'ye uygulayarak)

....

Böylece birbirinden değişik sonsuz tane yeni küme elde edebildiler. Ancak, şimdilik elde edebildikleri her kümenin ya sıfır, ya bir ya da iki öğesi olabiliyordu. Üç öğeli bir kümenin varlığını gösteremiyorlardı.

Üç öğeli kümeleri elde etmek için yeni bir kurala ihtiyaçları vardı:

Dördüncü karar: *Eğer x ve y birer kümeyse, öğe olarak sadece ve sadece x'in ve y'nin öğelerini içeren bir küme vardır.*

Bu kümeye "x bileşim y" adını verdiler ve kısaca $x \cup y$ olarak yazdılar..

Örneğin,

$\{Ø, \{Ø\}\} \cup \{\{Ø\}, \{\{Ø\}\}\} = \{Ø, \{Ø\}, \{\{Ø\}\}\}$.

Ve böylece üç öğeli kümeler, hatta dört öğeli kümeler, hatta hatta diledikleri sonlulukta öğesi olan kümeler elde ettiler. Örneğin, aynı kuralı peşpeşe dört kez uygulayarak,

$\{Ø, \{Ø\}, \{\{Ø\}\}, \{\{\{Ø\}\}\}, \{\{\{\{Ø\}\}\}\}\}$

beş öğeli bir küme elde edebiliyorlardı (***).

Sözünü ettiğimiz halkın daha o güne dek 0, 1, 2, 3, 4 gibi sayıları yoktu. Bir, iki, üç, dört diyorlar ve nesneleri sayabiliyorlardı, ama sayıları ancak sözle, yani harflerle ifade edebiliyorlardı. Bir başka deyişle, edebiyatta matematikten daha ileri gitmişlerdi. Toplamayı da sözle biliyorlardı. "İki artı iki, dörde eşittir" diyorlardı belki ama, "2 + 2 = 4"ün ne anlama geldiğini bilmiyorlardı. Zaten +, 2, 4 gibi simgeleri yoktu.

Gün geldi, halkımız sayıları icat etti. İlk icat ettikleri sayı 0'dı:

$$0 = Ø. \qquad (0)$$

Bu tanıma göre 0 bir kümeydi.

0'dan sonra gelen sayıyı $\{0\}$ kümesi olarak tanımladılar ve bu sayıya 0^+ ya da 1 adını verdiler:

$$0^+ = 1 = \{0\}. \qquad (1)$$

1'den sonra gelen sayıyı $\{0, 1\}$ kümesi olarak tanımladılar ve bu sayıya 1^+ ya da 2 adını verdiler:

$$1^+ = 2 = \{0, 1\}. \qquad (2)$$

2'den sonra gelen sayıyı $\{0, 1, 2\}$ kümesi olarak tanımladılar ve bu sayıya 2^+ ya da 3 adını verdiler:

$$2^+ = 3 = \{0, 1, 2\}. \qquad (3)$$

3'ten sonra gelen sayıyı $\{0, 1, 2, 3\}$ kümesi olarak tanımladılar ve bu sayıya 3^+ ya da 4 adını verdiler:

$$3^+ = 4 = \{0, 1, 2, 3\}. \qquad (4)$$

Ve şu eşitlikler dikkatlerini celbetti:

$4 = 3^+ =^4 \{0, 1, 2, 3\} = \{0, 1, 2\} \cup \{3\} =^3 3 \cup \{3\}$

$3 = 2^+ =^3 \{0, 1, 2\} = \{0, 1\} \cup \{2\} =^2 2 \cup \{2\}$

$2 = 1^+ =^2 \{0, 1\} = \{0\} \cup \{1\} =^1 1 \cup \{1\}$

$1 = 0^+ =^1 \{0\} = Ø \cup \{0\} =^0 0 \cup \{0\}$

Böylece, hem tanımladıkları bu sayıların birer küme olduklarını kanıtladılar, hem de bu sayıların

$$n^+ = n \cup \{n\}$$

eşitliğini sağladığını gördüler. Böylece, tanımlanmış her n sayısından bir sonrasına n^+ dediler ve bu sayıyı,

$$n^+ = n \cup \{n\} \qquad (n)$$

olarak tanımladılar.

Bu sayede, 4'ten sonra gelen sayıyı buldular:

$4^+ =^n 4 \cup \{4\} =^4 \{0, 1, 2, 3\} \cup \{4\} = \{0, 1, 2, 3, 4\}$

ve bu sayıyı 5 olarak gösterdiler.

Ve 5'ten sonra gelen sayıyı buldular:

$5^+ =^n 5 \cup \{5\} =^4 \{0, 1, 2, 3, 4\} \cup \{5\} = \{0, 1, 2, 3, 4, 5\}$

ve bu sayıyı 6 olarak gösterdiler.

Sonra sayıları toplamasını öğrendiler. Buldukları tanım şöyleydi:

$$n + 0 = n \qquad (+0)$$

$$n + m^+ = (n + m)^+ \qquad (+)$$

Eğer tanımlar yerinde tanımlarsa, iki artı ikinin dört olması, yani $2 + 2 = 4$ eşitliğinin bir teorem olması gerekirdi.

Bu tanımlarla, $2 + 2 = 4$ eşitliğini şöyle kanıtladılar. Önce $2 + 1 = 3$ eşitliğini kanıtladılar:

$2 + 1 = 2 + 0^+ =^+ (2 + 0)^+ =^{+0} 2^+ = 3$.

Daha sonra, bu eşitliği kullanarak $2 + 2 = 4$ eşitliğini kanıtladılar:

$2 + 2 = 2 + 1^+ =^+ (2 + 1)^+ = 3^+ = 4$.

Sıra çarpımlara gelmişti. Çarpmayı şöyle tanımladılar:

$$n \times 0 = 0 \qquad (x0)$$

$$n \times m^+ = n \times m + n \qquad (x)$$

Bu tanımlarla $2 \times 2 = 4$ eşitliğini kanıtlayabilir misiniz?

Doğru cevap verenler arasında çekilecek kurada kazanan üç kişiye Adam Yayınları'ndan çıkan, Aziz Nesin'in *Onursal Doktor Olamamanın Büyük Onuru* adlı kitabı verilecektir. Yanıtlar en geç 15 Eylül 1999 tarihine kadar dergi adresine ulaşmalıdır.

Ödüllü soru

DİPNOTLAR

(*) *Develerle Eşekler* yazısının devamıdır, o yazı okunmadan bu yazı okunmamalıdır.

(**) Kimi ilkokul matematik kitabında, $\{A, B\}$ kümesinin iki öğesi olduğu söyleniyor. Bu, her zaman doğru değildir. Eğer A, B'ye eşitse bu kümenin 1 öğesi vardır.

(***) Bu dört kuralla elde eldilen her küme sonludur. Sonsuz küme var etmek için başka bir karar almalı.

(1) İstanbul Bilgi Üniversitesi Matematik Bölümü Başkanı.

Varsayım ve briç

Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nün **varsayım**la ilgili olarak yazdıkları şunlardır: "Kanıtlanmadan, geçici veya kalıcı olarak benimsenen önerme; deneyle henüz yeter derecede doğrulanmamış ama doğrulanacağı umulan teorik düşünce, faraziye, hipotez" Pars Tuğlacı'nın *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*'ünde ise aynı maddenin karşılığı olarak şunları okuruz: "Bir olayı veya bir takım olaylar dizisini açıklayabilmek için gerçek gibi kabul edilen ilke, deneyle henüz yeter derecede temellenmemiş fakat temellendirileceği umulan kuramsal fikir. Osmanlıca faraziye, Fransızca hypothèse."

Varsayım briçte çok önemli bir yer tutar. Briç muhakemesinin başta gelen öğelerindendir. Bir takım maçında şu konuşmalar oluyor:

Batı	Kuzey	Doğu	Güney
-	-	1 Kör	2 Trefl
2 Kör	Pas	4 Kör	4 Pik
Kontr	Pas...		

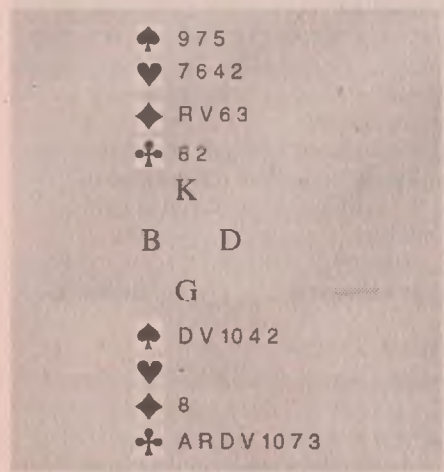

Batı kör D çıkışını yapıyor. Güney çakıp büyük koz oynuyor, Doğu A'la alıp köre devam ediyor; Güney tekrar çakıyor. Güney şimdi A, R ve D trefli oynuyor. Batı D trefle çakıyor, deklaran 7'li ile üste geçip koz oynuyor. Doğu uymuyor; Batı R ile kazanıp Güney'i tekrar çaktırıyor. Güney koz kontrolünü kaybediyor ve batıyor. Güney battıktan sonra kendini şu şekilde savunuyor: "Kozlar partaj çıkmayınca oyunun oluru kalmadı!" Tutarsız ve aynı oranda da gülünç.

Kontratın başarılabilinmesi için şu koşulların var olması gerekiyor:

1) Trefller 2-2 dağılmış olmalıdır.

2) Dışarıdaki pik dağılımı A (R) xxx / A (R) şeklinde olmalıdır; yani kozlar "partaj" olmamalıdır!

3) Karo A Doğu'da ve karo D Batı'da bulunmalıdır! Güney bu **varsayım**a göre oynamalıydı!

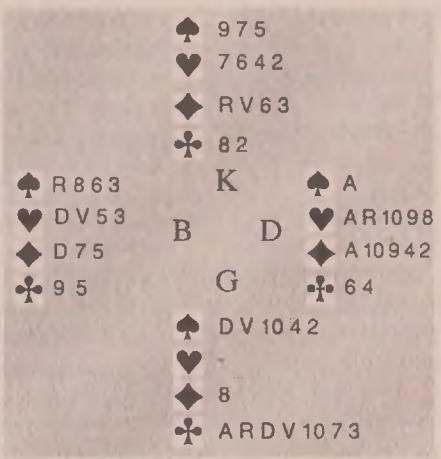

Bu varsayıma göre izlenmesi gereken oyun çizgisi nasıl olmalıdır? Güney, çaktıktan sonra alıcı treflilerini oynamaya başlamalıdır. Batı çakamaz.

Batı çakarsa, Kuzey üste çakar. Bu durumda Doğu da üste çakarsa, Güney, Doğu'nun kör dönüşüne çakıp alıcı treflilerini oynamaya devam eder. Doğu üste çakmazsa, yerden koz oynanır. Hamle sırası Güney'de iken Güney'de DV koz, Batı'da R8'li koz ve Kuzeyde de 9' lu koz bulunduğundan Batı koz kontrolünü ele geçiremez.

Batı çakamıyor (bir kör atıyor) ve yerden de bir kör atıldıktan sonra Doğu A'la çakıyor ve köre devam ediyor. Güney tekrar çakıp trefle devam ediyor. Batı çakmak zorundadır; üste çakılıyor. Güney şimdi çakarak ele geliyor ve tekrar trefl oynuyor. Batı çaresiz çakıyor ve Kuzey üste geçiyor.

Sondan 5 kart kala yerde bulunuluyor ve durum şöyledir:

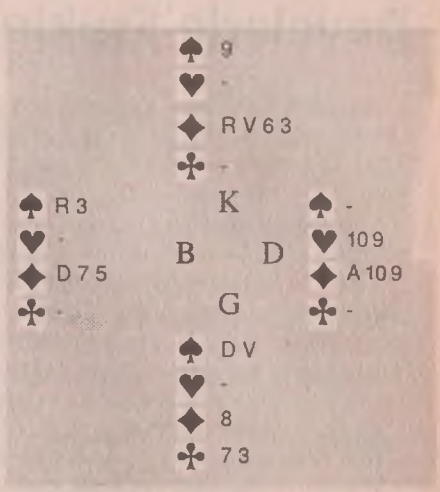

Yerden Karo R! Doğu A'la almak zorundadır. Şimdi karoya devam ederse, Güney elden çakar ve sağ trefl oynar. Batı çakmak zorunda kalır. Küçük çakarsa, yerden üste geçilip karo oynanır ve eldeki son koz onuncu el olur. Büyük çakıp koz oynarsa el sağdır; son karosunu oynarsaa, eldeki son koz dokuzuncu ve yerin koz 9'lusu onuncu el olur...

Ancak Doğu, o kadar kolay teslim olmaz ve el çaka yer çaka kör oynar. Şimdi durum şöyledir.

Güney elden çakar:

1) Batı üste çakıp koz oynarsa el sağdır, üste çakıp D karoyu oynarsa yerin karo V'si sağ olur; Güney elden son treflisini oynayarak Batı'nın son kozunu etkisiz hale getirir.

2) Batı üste çakmayı reddederse, Güney elden sağ trefl oynar: Batı şimdi küçük çakarsa, yerden üste çakılır... R'yı çakıp koz oynarsa el sağdır; karo oynarsa elden dokuzuncu ve yerden onuncu el kozlarla alınır!

ÖSS'de 120 Barajını Aşan Üniversite Adayları!

Beyaz Rusya Başkenti
Minsk'te
YÖK'çe denkliği tanınan
Beyaz Rusya Devlet
Üniversitesi'nin
başta **Tıp, Hukuk,**
Mühendislik,
İşletme, Gazetecilik,
Bilgisayar,
Spor, Konservatuar
olmak üzere
istediğiniz fakültesinde
öğrenim ve
24 saat sıcak sulu odalardan
oluşan
yurt ücreti:
TOPLAM 3000 $

EKİN DANIŞMANLIK
Hasanpaşa Mah. Nabizade Sok. No: 67/1 Kadıköy / İSTANBUL
Tel: (0.216) 336 07 79

Bir satranççı portresi: Milli takım antrenörü büyükusta E. A. Vasyukov

Satranç; Ansiklopedik Sözlük'teki bilgilerden yararlanarak Türkiye Satranç Federasyonu'nun (TSF) Milli Takım antrenörü olan E. A.Vasyukov'u tanıtacağız.

Yevgeniy Andreyeviç Vasyukov 5 Mart 1933 tarihinde Moskova'da doğdu. Sovyet satranç ustası, 1961 yılından beri uluslararası büyükusta ünvanını taşıyor. Satranç teorisyeni; İspanyol partisi, Hint savunması, İngiliz başlangıcı ve başka açılışlarda birçok yeni devamı yollarının sahibi (yaratıcısı). Satranç gazetecisi. 1970 yılından beri *Veçernaya Moskva* gazetesinin satranç köşesi editörüdür. 6 kez Moskova şampiyonu olmuştur [1955, 1958, 1960, 1962 (1.- 2. eşpuanla, Y. Averbah'la birlikte), 1972, 1978]. Moskova takımının oyuncusu olarak, 1959, 1967, 1983 yıllarında SSCB Halklar Spartakiyat'larında birinci oldu. SSCB üniversite takımı oyuncusu iken, 1955 ve 1956 yıllarında Üniversite Öğrenci Olimpiyatları'nda birinci geldiler. 1959 yılından itibaren olmak üzere, 11 kere SSCB birinciliklerinde oynadı; en iyi dereceleri: 1961 yılı (Kasım-Aralık) 4.-5.'lik (M. Tal'le birlikte); 1967 yılı 3.-5.'lik; 1968 yılı 6.-10.'luk; 1972 yılı (zonal -bölgeselturnuva) 6.-7.'lik. En büyük başarısını 1974 yılında, güçlü uluslararası Manila (Filipinler) turnuvasını kazanarak elde etti (T. Petrosyan -dünya birincisi- B. Larsen, L. Portiş, L. Lyuboyeviç, S. Gligoriç, U. Anderson ve diğerlerinin önünde). Diğer uluslararası yarışmalarda en iyi dereceleri: Gota (1957) 3.'lük; Moskova (1959, 1961 ve 1986) 4.-6.'lık, 1.-2.'lik ve 1.-3.'lük; Belgrad (1961), Berlin (1962) ve Varna (1964, 1971-Bulgaristan) 1.'lik; Polyanitsa-Zdruy (1965) 1.-2.'lik; Reykjavik (1966, 1968 ve 1980) 2.'lik, 1.-2.'lik ve 5.'lik; Hastings (1965/66 ve 1978/79) 3.'lük ve 2.-5.'lik; Bükreş (1967) 2.-3.'lük; Amsterdam (1969) 3.'lük; Skopye (Üsküp, 1970) 1.-2.'lik; Prag (Praha, 1979/80) 1.-2.'lik; Frunze (1983) 2.'lik; Delhi (1986) 1.'lik; Afini (1987) 1. -2'lik (107 oyuncu).

SSCB üniversite karma takımının antrenörü (1961), A. Karpov'un dünya birinciliği maçlarında Bagio (1978) ve Moskova (1984/85) danışman-antrenörü, Macaristan (1963), Moğolistan (1967), Polonya (1972), Sri-Lanka (Seylan, 1980) ve Hindistan (1985-86) olimpiyat takımlarının antrenörü olarak çalıştı.

Keskin taktiksel görüşe sahip olan Vasyukov'un, karşılıklı kombinezon imkânları bulunan pozisyonlara yönelme arzusu karakteristiktir.

Vasyukov, Kasparov'un antrenörü olan A. S. Nikitin'le birlikte *M. Çigorin, 1972, Vasyukov E., Narkeviç A., Nikitin A.* isimli eseri yazmıştır.

B: E. Vasyukov-S: B. Larsen
(Manila, 1974)

20. e5 de5 21. Ff3 Vxf3 22. Fxf6 Vc6 23. Ae4 b4 24. fe5 ba3 25. Ke3 Vxc2+ 26. Vxc2 a2+ 27. Şxa2 Kxc2 28. Kb3 Kc8 29. Kb7 Fb5 30. Fxg7 Fxg7 31. Ad6+ Şf8 32. Axc8 Fxe5 33. Kd8+ Şg7 34. Kxh8 Şxh8 35. Kxf7 Fg3 36. h5 Fe2 37. h6 e5 38. Ad6 Ff4 39. Ke7 Fh5 40. Şb3 Fg6 41. Af7+ Fxf7 42. Kxf7 Fxh6 43. Ka7 Şg8 44. Şc4 Şf8 45. Şd5 Fc1 46. b3 Fb2 47. Kxa6 Şe7 48. Kh6 Fc3 49. Kc6, Siyah terk eder. 1-0.

Kaynak: *Şahmatı; Entsiklopediçeskiy Slovar* (Rusça: Satranç; Ansiklopedik Sözlük), Moskova, *Sovetskaya Entsiklopediya*, 1990, A. E. Karpov başkanlığında bir kurul tarafından hazırlanmıştır; büyük boy, 621 sayfa, 40 sayfası resimli, 1575 adet sütun, ciltli, yüzbin tiraj.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana Seferi ve bir sergi

Basında, İstanbul Sultanahmet'te Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde açılan, "Savaş ve Barış: 15.-19. Yüzyıl Osmanlı-Polonya İlişkileri" sergisi geniş yer almaktadır. Bu sergide, 1683'te 2. Viyana Kuşatması sonrasında yenilen Osmanlı ordusundan ele geçirilen Osmanlı eserleri sergilenmektedir.

Şimdi 100 yıl geriye gidelim ve başka bir sergiden söz edelim.

1898 yılında, Viyana'da, Uluslararası Tarım Sergisi sırasında, Doğu ve Orta Avrupa Hıristiyan devletlerinin Leh kralı III. Jan Sobiyeski komutanlığı altındaki birleşik Haçlı ordusunun, Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa komutanlığı altındaki Türk ordusuna karşı kazandığı zaferin, 200. yıldönümüne ithaf edilen gösterişli bir temsil yapılıyor. "Canlı Satranç"ta aşağıdaki parti oynanıyor.

Falkber Karşı Gambiti
B: Jan Sobiyeski S: Kara Mustafa Paşa

1. e4 e5 2. f4 d5 3. Af3 de4 4. Axe5 Fd6 5. Fc4 Fxe5 6. fe5 Vd4 7. Ve2 Vxe5 8. 0-0 f6 9. Ac3 Ah6 10. d4 Vxd4+ 11. Fe3 Vd8 12. Fc5 Ad7 13. Vxe4 + Ve7 14. Vxe7 mat (kurmaca parti).

Sergide bulunmuş olan Türk sefiri, "Bu partide siyahlara yakıştırılan hareket tarzının, Osmanlı İmparatorluğu'nun en seçkin başkomutanlarından ve Türk milletinin milli gururu olan bir kişinin anısına hakaret" olduğunu belirten resmi protestoyu Avusturya-Macaristan hükümetine veriyor.

Kaynak: G. S. Aleksandroviç, E. S. Stolyar; *Mnogolikaya Kaissa* (Rusça popüler bilim yayını), Fizkultura i sport, Moskova 1989, 240 sayfa, resimli, 100 bin tiraj.

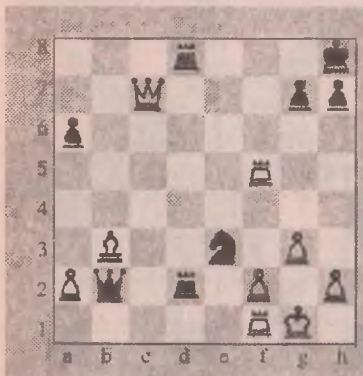

Diyagramdaki konumda hamlede olan taraf Beyaz'dır. "Son yatay zayıflığı" ve "arayı kapatma (perdeleme)" motiflerini kullanarak kolayca kazanıyorlar. Acaba nasıl?

Ödüllü soru

Yanıtlarınızı 20 Ağustos'a kadar dergi adresine gönderiniz. Doğru yanıtlayanlar arasından çekilecek kurada bir kişi satranç tahtası kazanacaktır.

Temmuz ayı ödüllü sorunun çözümü

1... Fxf4+! 2. Vxf4 Kg3!! Bu "sessiz" ara hamle kazandırır. 3. Vxd6 Kxh3 mat(X) ya da 3. Vxf5 Kg2++ 4. Şh1 Vh2 X (mat). Beyazlar terk eder.

Yazarımız M. Hatipoğlu tatilde olduğu için, gelecek ay, iki sayının yanıtlarını birden değerlendirecektir

Türkiye Birincilikleri

Bu yıl, Türkiye Baylar ve Bayanlar Birincilikleri 7-20 Haziran tarihleri arasında Manisa-Akhisar'da yapıldı.

Türkiye Baylar Birinciliği, döner sistemle 14 oyuncu arasında oynandı. İlk beş derece şöyle: 1.-3. **Hakan Erdoğan, Umut Atakişi, Kıvanç Haznedaroğlu** (8.5 puan-eş puanla); 4.-5. **İbrahim Tofan, Selim Gürcan** (8 puan-eş puanla). Kesin dereceler için ek maçlar yapılacak. Düşünme süresi: 40 hamle-2 saat, sonraki 20 hamle-1 saat, daha sonra 30 dakika giyotin.

Bayanlar Birinciliği, 10 oyuncuyla döner sisteme göre oynandı. İlk beş derece şöyle oluştu: 1. **Nilüfer Çınar** (8 puan); 2. **Helin Aydın** (7.5 puan); 3. **Nazlı Pınar Aydın** (6 puan); 4.-5. **Nihal Duman, Yıldız Çavuşoğlu** (5 puan-eş pu-

Problem

S. Loyd, 1859

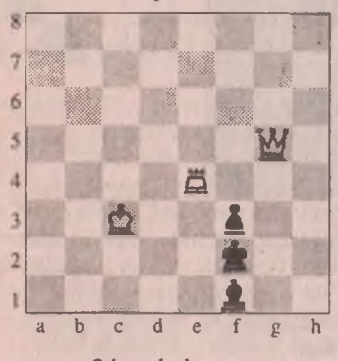

2 hamlede mat

Temmuz ayı çözümü:
1. Ff6! gf6 2. Şf8 f5 3. Af7 mat

Kombinezon

Blasman-Balşar, İsrail, 1981

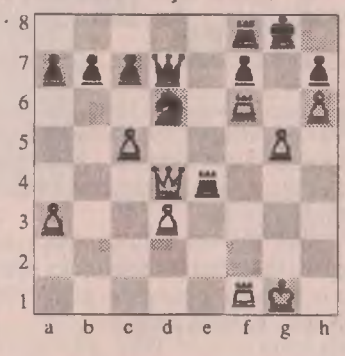

Beyaz 3 hamlede mat yapar.

Temmuz ayı çözümü:
1. Vxc6+ bxc6 2. Axc7+ Kxc7 3. Kd8 mat.

Yorumsuz oyun sonu

B: Matanoviç- S: Botvinnik

Hamle sırası Siyah'ta.

M. Botvinnik, bu partide, yüksek oyunsonu tekniği gösteriyor. Kalesini rakip piyonun arkasına yerleştiriyor.

56. ... Ke1 57. a6 Ka1 58. Kc7 Şe1 59. Şg2 Kxa6 60. Kc7+ Şd1 61. Kxh7 Ka2+ 62. Şf1 d2 63. Kc7 Ka1 64. Şf2 Kc1, Beyaz terk eder. 0-1.

Piyon oyunsonu

V. A. Yevreinov, Şah, 1980

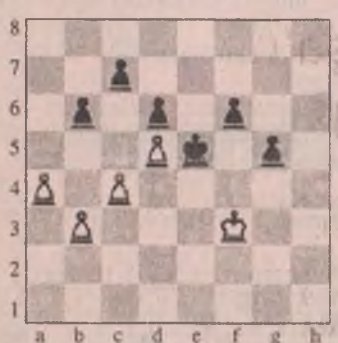

Beyaz kazanır.

Temmuz ayı çözümü: 1. Şc4 Şc2 2. Şd4 Şd2 3. Şe4 Şe2 4. Şf5 Şf2 5. Şg5 Şg2 6. Şg4! kazanır. Eğer 6... Şf2 oynarsa 7. Şxf4 ile 6... Şh2 oynarsa 7. Şxh4 ile kazanır.

Etüd

A. Troitskiy,
"Novoye vremya", 1895

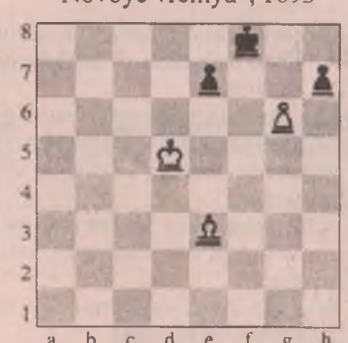

Beyaz kazanır

Temmuz ayı çözümü:
1. Ff6+ Şh7 2. Kg7+ Şh6
3. Kf7 Şg6 4. Kf8 Ac6!
5. Fxd8 Şg7 6. Ke8 Şf7
7. Kh8 Şg7 8. Ff6+! Şxf6
9. Kh6+ ve 10. Kxc6 kazanır.

Yorumsuz Parti

İspanyol Partisi

B: Steiner S: Kapablanka
Budapeşte, 1929

1.e4 e5 2. Af3 Ac6 3. Fb5 a6 4. Fa4 d6 5. d4 b5 6. Fb3 Ad4 7. Ad4 ed4 8. Vd4? c5 9. Vd5 Fe6 10. Vc6+ Fd7 11. Vd5 c4. Beyaz terk eder, çünkü fili kaybediyor.

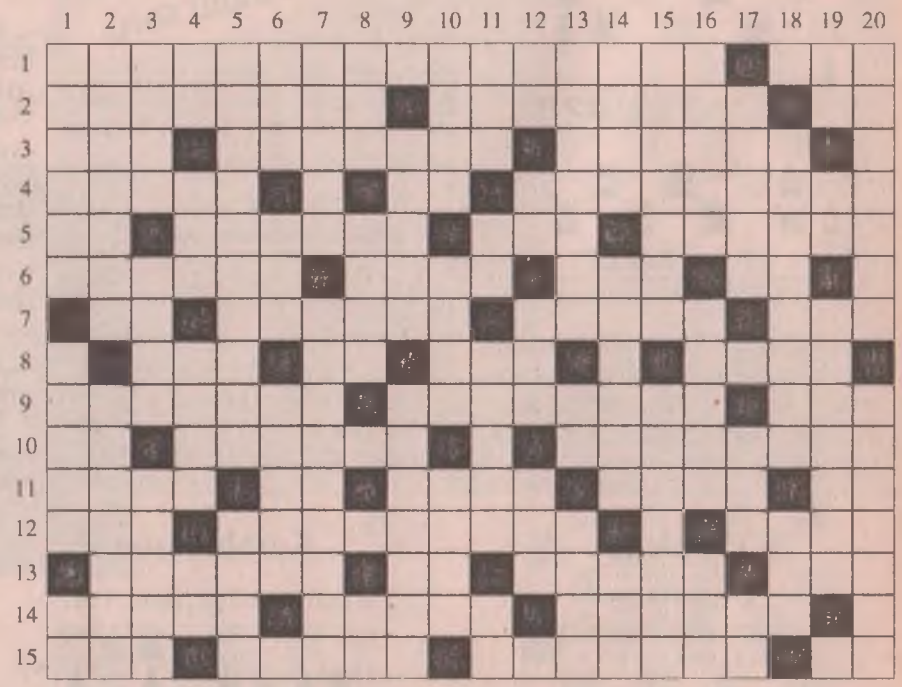

Soldan sağa

1) " Garip"çilerden. İlk dönem şiirlerinde doğa, yolculuk, savaş alcyhtarlığı gibi konuları, daha sonra kof değerleri boş inançları, çıkarcıları, fırsatçıları taşlayan, baskıcı yönetimleri kınayan şiirler yazdı. Şiirleri zamanla kapalı, güç anlaşılır bir anlatıma girdi. Romanlarında Osmanlı'dan sonraki devreye uyamayanları, kırsal kesimin sorunlarını, inanç sömürüsünü işledi. Oyunlarında da siyasal baskıyı, kadın-erkek ilişkilerini, kuşaklar arasındaki ayrılıkları, kişiler arası iletişim kurma güçlüklerini anlattı, yerleşik ahlâk kurallarını yeniden değerlendirdi. Denemelerinde ise çağdaş Türk toplumunun siyasal, kültürel sorunlarını akıcı bir yaklaşımla işleyen çok ödüllü yazarımız.- Gözü açık, uyanık.

2) Sara hastalığı.- Sıvı veya katıların içinde oluşan gaz hacmi.- Şaşma belirten ünlem.

3) "Şimdi ay bir serv-i ... indir suda" (Faruk Nafiz Çamlıbel).- Fransa'da ortaya çıkan, dine sıkı bir bağlılığı öngören reformu benimseyen din adamı.- Nazlı, şımarık.

4) Kas.- Titan'ın simgesi.- Halkın egemenliği temeline dayanan yönetim biçimi.

5) Kabaca evet.- Çarşılarda aynı işi yapan esnafın bulunduğu bölüm.- ".... açın halinden anlamaz"(atasözü).- Kapı sürgüsü.

6) Sıcak iklimlerde yetişen "maranta" adlı kamıştan ve başka bitkilerin kökünden çıkarılan, çocuk maması yapmaya yarayan un.- İsviçre'de bir ırmak.- Eski bir Türk güreşi.- Yemek.

7) Molibden'in simgesi.- İtalyanlar'da ziyafet, çok yemek yenilen öğün.- "Francesco...." (1709-1770 yılları arasında yaşamış İtalyan besteci).- Eski dilde "bağırsaklar".

8) Irmak anlamında İspanyolca sözcük.- Mezopotamya'da kullanılmış eski bir hacim ölçüsü birimi.- Islandığı zaman kolayca biçimlendirilebilen yumuşak ve yağlı toprak.- Şiirde dörtlük.

9) Taşkırangillerden, çiçekleri yaz başında açan, gölgelik yerlerde yetiştirilen bir süs bitkisi.- Antalya'nın doğusunda bulunan Köprüçay kıyısında tiyatrosu ile ünlü antik kent.- Değme, dokunma.

10) Germanyum'un simgesi.- Huzur, erinç.- Durumu ve görünüşü resim konusu olmaya değer.

11) Ergenlik sivilcesi.- " Eğer arif isen dünyadan.... çek/Yalan meydan aldı, tükendi gerçek" (Dertli).- Bangladeş'in para birimi.- Emile Zola'nın bir yapıtı.- Uzaklık anlatır.

12) Şom ağızlı, kötü haber veren.- İlk Tunç Çağı'ndan Osmanlılar'a dek uzanan bir yerleşme saptanan, Elazığ'da Fırat Nehri'nin doğusunda, höyüklerin en büyüğü.- Avrupa'da bir kent.

13) "... fenotipi" (İçinde A,B,H maddeleri bulunmayan ender alyuvar çeşidi).- Mallarımızı simgeleyen harfler.- Trakya'da, özellikle Silivri yöresinde oynanan bir halk oyunu.- Müzikte "makam".

14) Meşin kesmek için kullanılan araç.- Mersinçalısı.- Uçaklarda pilot kabinini koruyan şeffaf plastikten yapılmış ve profillendirilmiş eleman.

15) Eskil Ege'de kötülük, geçimsizlik tanrıçası.- Çoğalma, fazlalaşma.- Abdülhamit'in Selanik'e sürgüne gönderildiği köşkün adı.- Klor'un simgesi.

Yukarıdan aşağıya

1) Yüzölçümü.- "Zeki Velid ..." (Tarih ve siyaset adamı).- Tantal'ın simgesi.

2) Üst deri.- Yarışma.

3) Peru'nun başkenti.- Büyük atardamar.- "... Kayası" (Manisa dağında su sızıntıları ile aşınmış, insan yüzüne benzeyen kaya.)

4) Vilayet.- Eskil Roma'da aile ocağının koruyucu tanrısı.- Geri çevirme.- Kuzu sesi.

5) Bir topluluktaki üyelerden her birinin icra edilen melodinin değişik biçimini çalması.- Aklama.

6) Kanada Pasifik Demiryolları'nın kısaltması.- Gelecek.- İtalya'da bir kent.

7) Bitkilerde bulunan kokulu ve uçucu madde.- Azınlık.

8) "Çok önemli kişi "anlamında bir kısaltma.- Tedirgin edici duygu.- Samaryum'un simgesi.

9) Buyruğa uyma.- Albümin hastalığına halk arasında verilen ad.

10) Ucu yanık odun.- "... ortasında bir durup oynar, yürür gibi/ Bir baş çevirmesiyle bakar, öldürür gibi." (Yahya Kemal Beyatlı).- Argoda görünmeden kaçma.

11) Lezzet.- Bir cetvel türü.- Altın kökü.- Radyum'un simgesi.

12) "...ü tab eksik değil şiirinde ey Nefi senin.".- Bir nota.- Bir ingiliz birası.- Büyük toprak sahibi kimse.

13) Haylaz, serseri.- Neptünyum'un simgesi.- Hedefi vuramamak.

14) Acıklı olay.- Bir ilimiz.- Makam, mevki.

15) Devlet tahvilleri, kambiyo ve menkul değerler üzerinde yapılan spekülatif işlemler.- Özellikle Asyalı kadınlarda görülen ve gözçukuru çevresindeki derilerde, konjonktiva ve sklerada ortaya çıkan mavi ben.

16) "... At" (Abbas Sayar'ın ünlü romanı).- Eski Atina'da, bir eksen üzerinde dönen ve üzerine Solon yasalarının kazınmış olduğu tahta tablet.- Nazım Hikmet'in soyadı.

17) *Kur'an*'ı güzel ve usulüne göre okuyan.- İlah.- Matematikte sabit bir sayı.

18) Kalıcı ve etkili olmasını sağlama.- Bir tembih sözü.

19) "... öperken suların göğsünü sahilde yıkan/ inleyen dalgaların haline bak da beni an." (Şükrü Tunar-Hüzzam).- Nazi Hücum Kıtası'nı simgeleyen harfler.- Orkestra şefi.

20) Büyüleyicilik, etkileyicilik.- Büyük yankı uyandıran utanç verici ya da küçük düşürücü olay.

Temmuz bulmacasının yanıtı

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1	O	S	C	A	R	A	R	I	A	S	■	T	U	T	U	■	P	I	R	İ
2	S	O	R	G	U	N	■	D	R	A	M	A	■	A	R	S	E	N	İ	K
3	M	N	■	A	L	A	R	A	■	R	E	V	İ	Z	Y	O	N	İ	Z	M
4	A	D	A	M	O	T	U	■	R	A	Z	■	T	E	A	L	İ	■	E	A
5	N	A	M	E	■	O	L	T	A	■	B	U	K	■	N	U	S	H	■	L
6	F	■	A	M	E	L	E	■	M	A	A	R	İ	F	■	M	İ	A	T	■
7	A	Y	■	N	İ	T	E	T	Z	S	C	H	E	■	A	Z	A	L	M	A	K
8	H	■	G	O	L	F	■	A	E	■	A	M	E	L	İ	■	İ	L	Y	A
9	İ	L	■	N	A	R	S	İ	S	T	■	İ	T	■	K	İ	N	A	■	T
10	R	A	M	■	T	A	H	T	■	U	S	■	K	A	R	S	■	M	İ	A
11	S	P	O	R	■	N	E	■	A	M	E	L	İ	M	A	N	D	A	■	L
12	E	S	■	M	E	C	L	İ	S	■	M	A	N	İ	■	A	R	■	S	İ
13	D	E	K	■	B	E	L	L	E	M	E	K	■	H	A	T	E	M	A	T
14	E	K	E	L	E	■	E	K	L	E	R	■	A	T	E	■	K	A	F	İ
15	N	İ	Z	A	M	İ	Y	E	■	D	E	V	L	E	T	Ç	İ	L	İ	K

YENİ BASKI...YENİ BASKI...YENİ BASKI...YENİ BASKI...YENİ BASKI...YENİ BASKI...YENİ

En Az 5 Adet ve Üzerindeki Kitap Siparişlerinizde %25 İNDİRİM

im yayın tasarım
CC 237 Mecidiyeköy – (80303) İSTANBUL
Tel :(0212) 520 70 33 • Tel :(0532) 213 99 17
Faks :(0212) 520 86 68 • Faks:(0532) 219 01 37

Key To English Grammar For Turkish Students

Türkler İçin İngilizce Dilbilgisi Anahtarı

- ✔ Bütün Düzeyler İçin
- ✔ Gözden Geçirilmiş
- ✔ Geliştirilmiş
- ✔ Türkçe Açıklamalı
- ✔ 8. Baskı

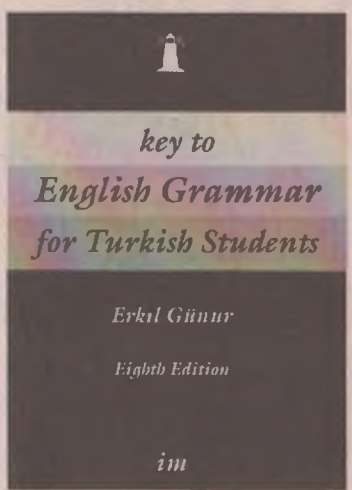

dilbil-im kitapları	
1. Hamur Kağıt	16,5 x 23,5 cm.
XXII + 522 Sayfa	5.000.000 TL.

Bu gramer kitabı, İngilizceyi **bir yabancı dil olarak** öğrenmekte olan kimsenin **öğrendiklerine en kısa sürede sahip olabilmesi için,** temel gramer bilgilerinin çok yararlı olduğu inancıyla hazırlanmıştır. İngilizceyi öğrenmekte olan kimseye İngilizce gramer kurallarını İngilizce olarak anlatmak yerine **öğrencinin kendi bildiği dilde veya ana dilinde açıklamak** elbette yarar sağlayacaktır. Bu kitap, bu inanca uygun olarak, **Türkçe konuşan kimselere** İngilizce gramer kurallarını **Türkçe açıklamalar yoluyla** anlatmaktadır.

Gramer kurallarını öğrenmiş olan öğrenci, artık okuyacağı her kitaptan ve duyacağı her İngilizce konuşmadan **edineceği bilgileri nereye yerleştirmesi gerektiğinin bilinci içinde süratle ve zaman yitirmeden** İngilizce bilgi düzeyini yükseltebilecektir.

Bu kitapta İngilizce gramerin tanıtılması için **mantıklı ve matematiksel bir yaklaşım** uygulanmıştır.

Bu kitap, Milli Eğitim Bakanlığı'nın 9.8.1984 gün ve 06615 sayılı kararıyla İngilizce öğretmenleri ve öğrencilerine tavsiye edilmiştir.

SİPARİŞ FORMU

SİPARİŞ VEREN :
☐ İŞ ☐ EV ADRES :

SEMT / İLÇE : ŞEHİR: POSTA KODU:
TELEFON KODU : TEL: FAKS:
DATA : E-MAIL:
SİPARİŞ TARİHİ : INTERNET:
MESLEK : BRANŞ:
İLGİ ALANLARI :

SİPARİŞ KODU	YURTİÇİ FİYATI	YURTDIŞI FİYATI		SİPARİŞ ADEDİ		SİPARİŞ TUTARI
15	5.000.000 TL.	38 $	X		=	☐TL. ☐$

HEDİYE SİPARİŞ FORMU

Sevdiklerinize Hediye Göndermek İçin

ALICI ADI :
☐ İŞ ☐ EV ADRES:

SEMT / İLÇE : ŞEHİR: POSTA KODU:
TELEFON KODU : TEL: FAKS:
DATA : E-MAIL:
SİPARİŞ TARİHİ : INTERNET:
MESLEK : BRANŞ:
İLGİ ALANLARI :

SİPARİŞ KODU	YURTİÇİ FİYATI	YURTDIŞI FİYATI		SİPARİŞ ADEDİ		HEDİYE SİPARİŞ TUTARI
15	5.000.000 TL.	38 $	X		=	☐TL. ☐$

NOT: BU SİPARİŞ FORMUNU DOLDURMADAN ÖNCE FOTOKOPİYLE ÇOĞALTARAK DAHA SONRAKİ SİPARİŞLERİNİZDE DE AYNI FORMU KULLANABİLİRSİNİZ. TESLİMAT GİDERLERİ YAYINEVİMİZ TARAFINDAN KARŞILANACAKTIR. (BVÜ-R1501)

SİPARİŞ ŞEKLİNİZ
☐ Bireysel Sipariş ☐ Hediye Siparişi

NET SİPARİŞ TUTARINIZ
Toplam Sipariş Tutarınız ☐TL ☐$
%25 İndirim (*) = ☐TL ☐$
Net Sipariş Tutarınız ☐TL ☐$
(*) En az 5 Adet ve üzeri siparişleriniz için geçerlidir.

ÖDEME TERCİHİNİZ
☐ Banka Havalesi ☐ Posta Çeki Havalesi ☐ Kredi Kartıyla

HAVALE ŞEKLİNİZ
☐ ATM'den ☐ Telefonla ☐ İnternetten ☐ Şubeden
☐ EFT (Bankasından) ☐ Postaneden

ÖDEME YAPILAN HESAP NUMARAMIZ

☐ ABANK	8068-055069	☐ OSMANLI	1220-657276
☐ AKBANK	0020-0070041	☐ PAMUKBANK	108-09216085
☐ DEMİRBANK	710-0104715	☐ PTT (Posta Çeki No.)*	654443
☐ ESBANK	034-313633	☐ SÜMERBANK	344-1139561
☐ GARANTİ	088-6202258	☐ VAKIFBANK	100122786056
☐ İŞ BANKASI	1217-0040280	☐ YAPI KREDİ	006-304160151
☐ KOÇBANK	965-13930753	☐ ZİRAAT	0625-30420-2901-9

(*) Posta Çekinin aslını sipariş formunuzla birlikte gönderin / fakslayın.

KREDİ KARTI BİLGİLERİNİZ
☐ VISA ☐ MASTERCARD ☐ EUROCARD
Kart No. :
Geçerlilik Tarihi : / Banka Adı:
Kart Sahibi : İmza:

TESLİMAT TERCİHİNİZ
☐ Kargoyla Adres Teslim ☐ Kargoyla Tel. İhbarlı ☐ Postayla

SİPARİŞ GÖNDERME ADRESLERİMİZ

POSTA ADRESİMİZ	FAKS NUMARAMIZ	E-MAIL ADRESİMİZ
CC 237 MECİDİYEKÖY (80303) İSTANBUL	(0.212) 520 86 68	im@im.com.tr

Âlim'in Yeri

DİKKAT!
Matematikçi
çıkabilir.

herif... herif!..
sana kaç kez
eve iş getirme
demedim mi?
$P_{r|H_1}(r) = \prod_{m,n} \frac{1}{\sqrt{2\pi\sigma_n^2}} e^{-\frac{(r_n^m - s_n^m)^2}{2\sigma_n^2}}$
$H_1 : r_n^m = \sqrt{E_0}\, s_n^m + x_n^m + w_n^m$
$\int_{-\infty}^{\infty} s^2(t)\,dt = 1$, $\frac{P_{r|H_1}(r)}{P_{r|H_0}(r)} = r_n^m$
$\ell = \sum_n \sum_m \sigma_m^2 \gtrless \alpha$
$E[\ell|H_0] = 0$, $E[\ell|H_0] = \frac{d^2}{\sqrt{E_0}}$

El Pedalından...

Matbaacılıkta İleri Teknoloji ve Tasarımdan Baskıya Kesintisiz Hizmet

AKSİSEDA

AKSİSEDA MATBAACILIK REKLAMCILIK
TURİZM TİC. ve SAN. LTD. ŞTİ.
Piyalepaşa Bulvarı No: 13/1 Okmeydanı-İSTANBUL
Tel/Fax: (0212) 238 46 67

...teknolojinin son ürünü KOMORI'ye.

Türkçe-İngilizce

REDHOUSE SÖZLÜĞÜ

YENİ BİR REDHOUSE!

• Türkiye'de sadece Redhouse sözlüklerine özgü harf indeksi kolaylığı • Türkçede yaygın olarak kullanılan sözcük, deyim, terim, argo sözler ve atasözlerini kapsayan 100.000'in üzerindeki maddenin İngilizce karşılığı • Örnek cümleler • Bez cilt, kuşe şömiz.

ve diğerleri...

SEV MATBAACILIK VE YAYINCILIK A.Ş.
Merkez: İstiklal Caddesi Ünyon Han 485, Beyoğlu, İstanbul, Türkiye
İrtibat: Rızapaşa Yokuşu 50, Mercan, 34450 İstanbul, Türkiye
Tel.: 0 212 520 77 78 - 522 14 98 - 522 39 05
Faks: 0 212 522 19 09 e-mail: edemiregen@sevakfi.org